

SIMPOZION

COMUNICĂRILE CELUI DE AL XXIII-LEA SIMPOZION
AL CERCETĂTORILOR ROMÂNI DIN UNGARIA

(GIULA, 23-24 NOIEMBRIE 2013)

GIULA, 2014

Publicație a
Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria

Redactor și editor responsabil
Maria Berényi

Lector
Rodica Elena Colta

Publicație subvenționată de:
Ministerul Resurselor Umane

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

MINISTERUL AFACERILOR EXTERNE
DEPARTAMENTUL POLITICI PENTRU RELAȚIA
CU ROMÂNII DE PRETUTINDENI

și
Autogovernarea Minoritară Română – Sectorul II, Budapesta

ISBN 978-615-5369-09-4

CUPRINS

Cuvînt de deschidere	5
<i>Cornel Sigmirean</i> : Conceptul de națiune și naționalitate / majoritate și minoritate la elita românilor din fostul Imperiu austro-ungar. Cazul publicistului lui Teodor V. Păcățian	8
<i>Ioan Bolovan, Adrian Onofreiu</i> : Interferențe româno-germane în zona regimentului grăniceresc năsăudean în epoca modernă (Nestor Șimon și Florian Porcius, respectiv Karl Klein și Amon Ritter von Treuenfest)	24
<i>Vasile Dobrescu, Adrian Onofreiu</i> : Bursieri ai Fondurilor școlare și de stipendii grănicerești de la Năsăud în centrul universitar din Budapesta între 1861–1918	46
<i>Maria Berényi</i> : 150 de ani de la înființarea Catedrei Române din Budapesta – Alexandru Roman, fondatorul catedrei –	76
<i>Georgeta Fodor, Maria Dan</i> : Între privat și public: prilejurile de socializare ale femeilor române din fostul Imperiu austro-ungar ...	92
<i>Elena Rodica Colta</i> : Prezența societății românești în viața publică și culturală a vremii, reflectată în în presa arădeană de la sfârșitul secolului al XIX-lea	106
<i>Elena Csobai</i> : Comunitatea românească din Peterd	123
<i>Iulia Mărgărit</i> : Evoluții semantice speciale în graiurile românești din Ungaria	134
<i>Maria Marin</i> : Trăsături ale toponomiei satelor românești din Ungaria	144
<i>Ana Borbély</i> : Peisaj lingvistic, cultural și social din Chitighaz (2010) ...	157
<i>Emilia Martin</i> : Bătrânii în lumea satului	173
<i>Stella Nikula</i> : Tabuuri în societatea tradițională	186
<i>Iulian Boldea</i> : Retorica vizualității în poezia lui Vasile Alecsandri	240
<i>Tibor Hergyán</i> : Expresia individualului în proza românească interbelică	249
<i>Alin Cristian Scridon</i> : Articole biblice publicate de părintele David Voniga în Revista Preoților	257
<i>VioREL DoreL Cherciu</i> : Concubinajul în Banat – „Nulificarea” Căsătoriei	272

Cuvînt înainte

Stimați Oaspeți, Dragi Colegi!

Doresc să Vă mulțumesc pentru că ați acceptat generos invitația noastră de a participa la a XXIII-a ediție a Simpozionului organizat de Institutul nostru. În subvenționarea evenimentului, ne-a venit în ajutor Autogovernarea românească din sectorul II din Budapesta și Ministerul Resurselor Umane. Se cuvine să le mulțumesc și pe această cale.

În cele două decenii de existență ale Institutului, în acest an a fost prima dată cînd nu am fost îngrijorată cum, și din ce surse, vom organiza Simpozionul nostru deja tradițional. În acest an, an aniversar aș putea zice, Ministerul Resurselor Umane a contribuit cu o sumă considerabilă la funcționarea și programele Institutului din acest an. Dacă vă uitați împrejur, la numărul publicațiilor, care vor fi prezentate în această după masă, vă puteți da seama și Dumneavoastră. Colegii mei au lucrat enorm de mult în acest an, am obosit, dar „recolta” e dulce și plăcută. Sperăm că de aceste rezultate se va bucura multă lume.

Mereu ne dăm seama, trăim în plină definire politică și culturală a Europei. Asemenea și minoritățile își caută locul și rostul lor în aceste vremuri deloc obișnuite. Încearcă fiecare națiune, naționalitate să se mențină, să-și păstreze identitatea și limba. Pentru un minoritar limba maternă nu este doar un instrument, ea îi determină structura lăuntrică, îl plasează într-un spațiu, este felul lui propriu de a gândi și a simți, este casa, tradiția – limba este memoria

Vorbim, noi, oare, limba pe care-o vorbeau strămoșii noștri? Trăim, oare, călăuzindu-ne după valorile respectate de strămoșii noștri? După valorile pentru care au trăit, au luptat, au muncit și, uneori, și-au dat viața? Sîntem, oare, așa cum și-a dorit strămoșii noștri să fim? Nu. Nu sîntem deloc așa. Nu, nu sîntem așa cum și-au închisuit strămoșii noștri cîndva. Însă, chiar și așa, sîntem ce-a

fost mai important pentru ei: sîntem urmași. Urmași animați de-o conștiință de urmași, de respect pentru predecesori, le evocăm cu mîndrie virtuțile și meritele, dorim să le atenuăm greșelile, scăpările, păcatele. Nu putem da uitării cele trăite de noi, de apropiații, de semenii noștri. O societate fără rădăcini în trecut, fără o judecată neîncetat reluată asupra aceluși trecut, este o societate condamnată la dispariție. Nu este de ajuns să-ți întreții memoria, să cunoști trecutul, pentru ca să poți zidi pe el prezentul, dar cunoașterea e necesară de a înțelege, a acționa în cunoștința de cauză.

În cadrul Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria domină un spirit cultural și intelectual. Activează aici oameni care prin muncă și devotament doresc să contribuie la autocunoaștere, autodefinire și autorealizare. Colegii mei sînt conștienți de faptul, cultura constituie principalul factor formativ al personalității. Un artist autentic, un om de știință adevărat, chiar un bun meseriaș sînt de neînchipuit fără cultură, fie ca aceasta corespunde cu ceea ce, în mod curent, numim cultura generală, fie că ar fi vorba de o cultură de specialitate, privind domeniul său de activitate. Calificativul *cult* pare a se aplica unui om care în tot ceea ce face – ba chiar și în felul în care se comportă – dă dovadă de *gust*.

Dorim, ca prin cercetările noastre să aducem la iveală foarte multe comori aparținătoare trecutului și culturii proprii. Vom face tot posibilul ca acestea să fie cunoscute de cît mai mulți cititori.

O lume fără scris și cărți este greu de imaginat, chiar dacă nevoile noastre zilnice par a contrazice afirmația. Epoca actuală, îmbătută și dependentă de imagine, nu va putea evita cuvîntul scris sau cartea, asta ar însemna să neglijeze un tezaur devenit patrimoniu uman universal. Prin carte comunicăm cu cei care au fost și cu cei care vin.

Cărțile, volumele, publicațiile reprezintă rodul activității științifice al colaboratorilor Institutului nostru. O colecție foarte dinamică a prestigioasei edituri Humanitas, se recomandă în felul următor: *...Cărțile sunt ca oamenii. Pe multe le întîlnești la tot pasul, dar nu-ți produc nici o impresie: le uiți imediat. Cu unele te întîlnești de nevoie. Sunt altele pe care îți amintești că le-ai iubit, dar nu-ți mai spun nimic și cîteva care pur și simplu n-au vrut să te iubească. Dar sunt și cărțile de care rămîi cumva îndrăgostit: crezi că le-ai uitat și totuși le duci dorul...*

*Sau cărțile cărora le-ai presimțit miracolul fără să le fi cunoscut vreodată.
Cărți gata se te iubească...”*

Avem toată speranța, că volumele, cărțile noastre o să fie îndrăgite, căci ele s-au conceput pentru Dumneavoastră, cititori de azi și de mâine.

Cu aceste gânduri, declar deschise lucrările simpozionului.

Giula, 23 noiembrie 2013

Maria Berényi

Cornel Sigmirean

Conceptul de națiune și naționalitate/ majoritate și minoritate la elita români- lor din fostul Imperiu austro-ungar. Ca- zul publicistului lui Teodor V. Păcățian

La sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea s-au născut națiunile moderne ale Europei Centrale. Reperul ideologic al națiunilor din Europa Centrală a fost opera filosofilor germani, Imanuel Kant, Johann Gottlieb Fichte, dar mai ales a lui Johann Gottfried Herder, filosoful care s-a remarcat prin lucrarea *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheits*¹. Potrivit lui Herder, motorul forțelor sufletești ar fi limba, un mijloc destinat culturii și educației celei mai profunde². De asemenea, potrivit filosofului german, fiecare popor are un suflet colectiv unic-*Volksggeist*, care se manifestă prin toate creațiile populare, prin cântecele, poemele, povestirile și melodiile omului comun.

Opera sa a reprezentat o adevărată pedagogie a formării națiunilor în spațiul fostului Imperiu habsburgic, fiind preluată de majoritatea învățaților din această regiune a Europei. Printre primii învățați care au răspândit opera filosofului german în Monarhia habsburgică a fost italianul Alberto Fortis, care a fost impresionat de modul în care Herder a exaltat în opera sa geniul popular, tradiția populară. Opera lui Herder a influențat gândirera politică a românilor Simion Bărnuțiu și Nicolae Bălcescu, a ungarilor Kossuth, Széchenyi și Petőfi.

Astfel, în prima jumătate a secolului al-XIX-lea în întreg spațiul Europei Centrale și de Sud-Est s-a generat o mișcare de revendicări politice în numele identității naționale, fiecare națiune străduindu-se să-și descopere un trecut cât mai strălucit. Popoarele slave și ungurii își descoperă un trecut glorios în evul mediu, când au cunoscut perioade de afirmare politică.³ Românii din fostul Imperiu

habsburgic au investigat trecutul antic, fiindcă în acea epocă au descoperit momente de glorie ale originii lor, revendicându-se din daci, dar mai ales din romani.

La mijlocul secolului al XIX-lea, în Transilvania, provincie a Imperiului habsburgic, aproape toate națiunile își aveau propriul proiect național, pe care elitele au încercat să-l pună în aplicare. Ungurii, socotind apartenența teritoriilor Coroanei Sfântului Ștefan la Imperiul habsburgic ca rezultat al unei uniuni dinastice, la 15 martie 1848 au proclamat refacerea statului maghiar în granițele fostului regat medieval⁴. Ca urmare, Transilvania a fost alipită la Ungaria. Românii, care reprezentau etnic elementul majoritar în Transilvania, s-au opus și s-au alăturat Vienei în războiul cu ungurii. Pentru români, soluția preferată la 1848 era aceea a federalizării imperiului.

Indiscutabil, momentul de la 1848 a demonstrat potențialul destabilizator al nașterii națiunilor pentru vechile structuri politice din Europa Centrală^{5,6}.

După revoluție, în Imperiul habsburgic s-a instalat un regim neoabsolutist, care a durat până în anul 1860. După înfrângerile suferite de Austria în războiul cu Piemontul și Franța, de teama unei alianțe a ungarilor cu Franța, care ar fi putut duce la independența Ungariei, Viena a renunțat la regimul absolutist de guvernare în favoarea unui regim liberal. Prin *Diploma imperială* din 8/20 octombrie 1860 se anunța trecerea la un sistem constituțional de guvernare, iar prin *Patenta imperială* din 14/26 februarie 1861, în virtutea principiului federalismului istoric, se viza restaurarea autonomiei țărilor și provinciilor care au avut tradiție statală⁷. Astfel, s-a recunoscut autonomia Marelui Principat al Transilvaniei. Clasa politică maghiară a respins proiectul politic al Vienei, boicotând reprezentarea Ungariei în Senatul Imperial (*Reichsrat*), ce cuprindea reprezentanții provinciilor Imperiului habsburgic. În anul 1863, ziarul german *Wiener Zeitung* a publicat *Rescriptul* imperial de convocare a Dietei Transilvaniei și normele electorale de convocare a ei. În urma alegerilor, în Dietă au fost aleși 48 de deputați români, 44 de deputați maghiari și 33 de deputați sași. La convocarea ei, la Sibiu în 3/15 iulie, deputații maghiari au refuzat să participe, considerând că Dieta este ilegală și că trebuie aplicate legile din 1848,

care prevedeau unirea Transilvaniei cu Ungaria. Cu toate acestea, Dieta de la Sibiu inaugura prezența românilor în viața politică a Transilvaniei.⁸ Două legi votate de Dieta de la Sibiu – *Legea pentru egala îndreptățire a națiunii române și a confesiunilor ei* și *Legea pentru introducerea limbii române în administrație* – au acordat pentru prima dată românilor egalitatea în drepturi cu celelalte națiuni ale Transilvaniei. Era în fond izbânda principiului herderian; limba constituie element identitar fundamental în construcția națiunii, reprezintă un mijloc de unire a membrilor unei națiuni, condiția educației și progresului în cultura națională.

La prezentarea proiectului în Dietă, deputatul român Vasile Ladislau Popp afirma că: *„națiunea fără limbă e moartă. Prin limbă se manifestă voința unei națiuni. Cu bucurie dar trebuie să salutăm, înaltă casă, proiectul regimului, care stă înaintea noastră. Rar să va fi fost întâmplat vre-odată ca regimul să iase înaintea unei diete cu un proiect așa de liberal, și cătră toate limbile într-o formă de drept, ca aceasta*⁹. Un alt deputat, George Roman, afirma cu ocazia dezbaterii proiectului că *„...Astăzi este ziua învierii și a limbii române, pentru că de astăzi încolo va trăi în comunicațiunile publice oficioase. (...) Nu se poate nega, ziua aceasta de înviere a sosit. Și de-ar da Dumnezeu să reînvie limba românească în toate afacerile pentru că altfel, națiunii române, a cărei legătură ce esită între ea și limbă foarte potrivit se aseamănă cu legătura ce esită între trup și suflet, zic, națiunii române tocmai nu-i va folosi dacă nu va fi limba ei egal îndreptățită, de sus până jos, de s-ar înarticola ea ca regnicolară măcar și de zece ori, precum nu folosește omului trupul de-ar dobândi lumea și își va pierde sufletul”*.¹⁰

A intervenit înfrângerea militară a Austriei în războiul cu Prusia care i-a transformat pe unguri în interlocutorii privilegiați ai Vienei¹¹. Eșecul militar din 1866 a dus la crearea Austro-Ungariei, prin încoronarea la Budapesta a împăratului Franz Josif ca rege al Ungariei, în ziua de 8 iunie 1867. Astfel, s-a născut dualismul austro-ungar, care a dus la restaurarea Ungariei Mari, cu peste 13 milioane de locuitori, dintre care aproape 7 milioane de nemaghiari. Transilvania, Slovacia, Voivodina, Ucraina Subcarpatică și Croația au intrat sub autoritatea Budapestei. Legile votate de Dieta Transilvaniei din anii 1863–1864 au fost anulate, Transilvania

și-a pierdut autonomia. *Ausgleich-ul* a creat în Imperiul dunărean două națiuni privilegiate, dominante, conducătoare ale afacerilor statului, celorlalte națiuni fiindu-le destinat un rol secundar, lipsit de relevanță politică. O excepție s-a făcut în favoarea polonezilor și croaților prin concesiile speciale de autonomie. Casa de Habsburg nu mai reprezenta un protector al națiunilor mici, ceea ce a dus la radicalizare discursului în direcția separării și creării propriilor state în perioada care urmat instalării dualismului.

Hotărârea Vienei a produs consternare printre români. Românii, majoritatea, erau în favoarea păstrării autonomiei Transilvaniei. Alții, precum deputatul Aloisiu Vlad, în ședința dietei din 19 februarie 1866, se pronunța pentru o organizare federală a monarhiei: „*Eu onorată casă, sunt federalist! Federalist în acel înțeles, că doresc ca toate popoarele acestei monarhii, cari au un trecut istoric, aplicând și folosind cu istețime interesele naționalităților, se formeze câte un stat federativ, pentru-că bazele acestui federalism ni-le arată situația actuală a monarhiei austriece, și pentru-că din suflet sunt convins, că marele viitor al Austriei se poate ajunge numai prin o astfel de federalizare a popoarelor, respective a țărilor*”¹². Dezvoltând ideea federalizării monarhiei, propunea crearea a trei unități politice: „...să se împartă în trei grupe mai mari, anume: coroana sfântului Ștefan, coroana sfântului Venceslav, la care se aparțină și Galiția cu celelalte elemente slave, și coroana sfântului Leopold, compusă din celelalte provincii ale monarhiei”¹³. În cazul Ardealului recomanda statutul care l-a avut „înainte de catastrofa de la Mohács”, un statut similar cu cel al Croației. Majoritatea oamenilor politici din Transilvania și presa erau împotriva unificării. Ziarul *Albina*, la scurt timp de la ceremonia de încoronare a împăratului ca rege al Ungariei, scria: „*Terenenul legal și constituțional pe care sta națiunea română din Transilvania în virtutea articolelor de lege aduse de dieta de la Sibiu și sancționată de Maj. Sa Imperatului, acest teren creat bilateralmente, prin o dispuzățiune unilaterală e trasa de sub picioarele românilor (...) Unde sunt legile care dau garanția de existență adoratei noastre naționalități?*”¹⁴

Reacția politică românilor la consacrarea dualismului s-a făcut în formula consacrată la 1848. Au înaintat un memoriu, *Pronunciamentul de la Blaj*, document politic adoptat la 3/15 mai 1868, la Adunarea

comemorativă a Revoluției de la 1848, prin care au respins actul politic de creare a dualismului solicitând autonomia Transilvaniei: „1. Ne pronunțăm pentru autonomia Transilvaniei, pe baza diplomei leopoldine și a sancțiunii pragmatice...; 2. Ne pronunțăm pentru reactivarea articolelor de lege aduși în dieta de la Sibiu din 1863/4, prin ambii factori competenți ai legislațiunii, sancționați de Maiestate, publicați și puși în viață, prin cari articoli națiunera română s-a inarticulat ca națiune regnicolară, iar limba și confesiunile ei au fost garantate; 3. Ne pronunțăm pentru redeschiderea dietei transilvane pe baza adevărtate reprezentațiuni populare, după drept și cuvință, în sensul votului dat de minoritatea română în dieta feudală de la Cluj din anul a 1865”¹⁵.

Semnatarii documentului și redactorii ziarelor *Gazeta Transilvaniei* și *Federațiunea* au fost anchetați și li s-a intentat un proces politic. Prin intervenția împăratului, s-a sistat urmărirea penală, cu excepția lui Alexandru Roman, condamnat la un an de închisoare. *Pronunciamentul* a avut un amplu ecou în rândul opiniei publice, al presei din Transilvania și în Parlamentul de la Budapesta, demonstrând că problema națională a reprezentat atunci prioritatea vieții politice a românilor, ca de altfel a tuturor naționalităților imperiului. În Parlamentul de la Budapesta din 17 iulie 1868, deputatul român Ilie Măcelariu, interpelat în problema *Pronunciamentului*, făcea următoarea declarație, ce denotă totala neîncredere a românilor în formula dualistă: „*Onorată casă! Vreau să încerc să vorbesc ungurește, deși, cu grațioasa aprobare a onoratei case, cu ajutorul acestei hârtii. Da; voi vorbi ungurește, parte pentru ca să nu o pățesc ca în 7 Martie, anul curent, când pe baza legilor aduse pe calea cea mai constituțională și aprobate la locul prea înalt am voit să mă folosesc de cel mai natural drept, de folosirea limbei mele materne, dar durere, am fost adus la tăcere din partea onoratei case, parte și pentru că recunosc, că într-adevăr nu mă pot folosi de acel drept, și nu mă pot folosi, fiindcă legea, care a servit atunci de garanție, a fost ștearsă și scoasă din uz cu hotărârea din 28 Iunie anul trecut, deși nu pe cale constituțională, dar prin rescript prea înalt. Da, s-a șters de pe hârtie, dar niciodată din inima națiunii române. Dar când vorbesc ungurește, trebuie să observ onorată casă, că din aceasta nici decum nu se poate deduce, că eu prin aceasta aș voi să abzic pentru totdeauna de autonomia patriei mele și de folosirea limbii mele materne.*

Nu, pentru că nu există putere pe lume, care m-ar putea despoia de ferma convingere, că drepturile națiunii mele nu sunt răpite pentru totdeauna, și că ele acum sau mai târziu vor ajunge la valoare”¹⁶

Ausgleich-ul, indiscutabil, a radicalizat naționalismul central-european, în final dovedind că a fost o soluție care mai degrabă a subminat imperiul decât l-a consolidat, făcând imposibilă reformarea Imperiului Habsburgilor.

Momentul culminant al reacțiilor grupurilor naționale din anii 1867–1868 s-a desfășurat în legătură cu dezbaterea *Proiectului de lege al naționalităților*. Încă din anul 1866, în Dieta de la Pesta s-au remarcat mai multe opinii în privința raportului dintre „națiune politică” și „naționalitate”. Deák Ferenc în proiectul de adresă la mesajul de tron, în ședința Dietei din 27 ianuarie 1866, arăta în că în Ungaria „numai o singură naționalitate politică singură este”¹⁷. În principiu, o asemenea concepție împărtășea și Emanuil Gojdu, care considera că există o singură „națiune liberă independentă (în Ungaria n.n.), prin care se înțelege totalitatea, complexul tuturor locuitorilor, de ori-ce limbă din Ungaria”. Un alt deputat român, Sigismund Pop, arăta că înainte de 1848, națiunea politică o formau castele, clasa privilegiată (nemeșii și magnații). „Acum, însă, – spunea Sigismund Pop –, națiunea politică nu o mai formează o clasă specială, naționalitate singuratică, ci o formează complexul naționalităților”¹⁸. La formulele evazive privind definirea conceptului de națiune, când s-au desfășurat discuțiile pe marginea punctului 32 din proiect, deputatul sârb Svetozar Miletic a propus înlocuirea conceptului de „magyar nemzet” cu „az ország nemzetei” (națiunile patriei). La 21 aprilie 1866, când în Dietă se desfășoară discuții asupra metodei de alegere a membrilor comisiei pentru întocmirea unui proiect al legii naționalităților, un grup de 11 deputați români au prezentat o moțiune prin care cereau ca membri comisiei să fie repartizați în proporție cu populația diferitelor naționalități. Deák Ferenc s-a opus: *Constituția –spunea el- n-a investit naționalitățile diferite cu drept reprezentativ, ci pe cetățenii patriei”*¹⁹, aceștia fiind membri ai unei singure „națiuni politice”. În replică a intervenit deputatul român Iosif Hodoș: *Eu așa cred, că până nu se rezolvă chestia națională spre mulțămirea generală a naționalităților locuitoare în țară, liniștea gene-*

rală nu poate fi posibilă. Până când, domnilor, limba unei națiuni are prerogative, iar întrebuițarea limbilor celorlalte naționalități prin nici o lege, dar prin absolut nici o nici o lege nu e garantată, liniștea generală și pace nu poate să fie, deși aceasta ar foarte de dorit. Precizează că nu consideră „naționalitățile ca părți întregitoare ale națiunii politice, ci ca părți întregitoare ale țării”²⁰.

La 24 noiembrie 1868, pe ordinea de zi a Dietei de la Budapesta a fost discutat *Proiectul legii naționalităților*. Au fost propuse trei proiecte. Primul era proiectul comisiei parlamentare, al doilea aparținea „naționalităților”, iar cel de al treilea, propus în timpul dezbaterilor, care va fi și votat, îl avea ca principal autor pe Deák Ferenc. Proiectul de lege prezentat de comisia parlamentară, nu conținea nici o garanție cu privire la respectarea drepturilor de limbă a naționalităților. Reprezentanții naționalităților au elaborat încă din anul 1866 un *Proiect de lege în cauza limbilor și a naționalităților țării*²¹. La paragraful 1 se spunea: *Popoarele ce constituesc țara, neânțelegând aici Ardealul și Croația, sunt: Maghiarii, Românii, Sârbii, Nemții și Rutenii*. La paragraful 2 se explică: *Locuitorii maghiari constituie națiunea maghiară, Românii națiunea română, Slovaci națiunea slovacă, Sârbii națiunea sârbească, Nemții națiunea nemțească, și Rutenii națiunea ruteană; și toate aceste națiuni se recunosc și se declară de tot atâtea națiuni ale țării, precum și ele de tot atâta factori ai dreptului public și de părți constitutive ale patriei, pe baza libertății, dreptății și frățietății, și se declară egal îndreptățite, atât în respect politic, cât și în respectul limbei*. Deputații români, slovaci și sârbi au susținut un proiect al legii naționalităților fundamentat pe ideea individualităților națiunilor, pe ideea etnică de națiune, ce susținea recunoașterea juridică și politică a individualității și egalității națiunilor genetice în stat.²² Proiectul guvernului refuza recunoașterea altor individualități naționale pe teritoriul Ungariei în afara celei maghiare. Proiectul a fost combătut de Alexandru Mocioni, într-un discurs considerat de Nicolae Boșșan „una din cele mai originale pagini de filosofie politică” din anii șaiszeci²³. Teoria sa despre națiune se susținea pe ideea individualității națiunilor, opusă pe terenul practicii politice ideii de națiune politică maghiară. Națiunea – spunea Mocioni – reprezintă „un complex de oameni pe care îi leagă strâns laolaltă legături genetice,

geografice, istorice și prin urmare și legături de limbă, – fiind-că cuprinde în sine simburile moralității și fiind-că dispune de conștiință de sine: e personalitate, persoană juridică”²⁴. A rezultat *Legea naționalităților* din 1868, teoretic foarte îndepărtată de șovinismul lui Kossuth. Legea încerca să împace statul național maghiar cu existența celorlalte naționalități din Ungaria: dădea drepturi minorităților, fără a crea un stat multinațional. Minoritățile aveau dreptul la o guvernare locală în limba proprie; în școlile de stat, oricare naționalitate „care trăia laolaltă într-un număr suficient de mare” avea dreptul la învățământ în limba proprie „până la nivelul unde începe educația superioară”. O lege admirabilă, dar nici una din dintre prevederile sale nu a fost aplicată²⁵.

Legea a fost criticată și contestată de români, sesizându-se contradicțiile ei. În lege se foloseau atât termenul de „națiune” cât și cel de „naționalități”. Au fost de mai multe ori indicate incompatibilitățile care apăreau între existența unei singure națiuni (în înțelesul legii, cea maghiară) și a naționalităților, pluralul marcând existența mai multor națiuni și nu a uneia singure.²⁶ Erau grave confuzii terminologice: *Toți cetățenii Ungariei formează chiar în conformitate cu principiile fundamentale ale constituțiunei din punct de vedere politic o singură națiune, națiunea ungară*²⁷. După care, în același paragraf, să se afirme: „toți cetățenii patriei, indiferent de naționalitate sunt membri egal-îndreptățiți ai acestei națiuni”.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea conceptul de națiune va cunoaște o dezvoltare doctrinară în conformitate cu ideologiile europene. Importante sunt în acest sens contribuțiile lui Alexandru Mocioni, Aurel C. Popovici, Iosif Pop, Vasile Goldiș și alții. Aurel C. Popovici, de exemplu, în celebra lucrare *Statele Unite ale Austriei Mari*, publicată la Leipzig în 1906, a accentuat ideea etnicului în reprezentarea națiunii. Iosif Pop în lucrările *Conceptul juridic de națiune-naționalitate*, publicată la Viena în 1885, și în *Românii și dacoromânismul. Studii politice*, apărută la Budapesta în 1910, bazându-se pe ideile lui Alfred Kremer și Rudolf Herrnit, a dezvoltat conceptul de națiune bazat pe teza individualității națiunilor etnice sau genetice, după cum le denumea autorul.²⁸ Națiunea politică maghiară, așa cum a fost concepută de *Legea naționalităților* la 1868, ca sumă

a tuturor naționalităților din statul maghiar, era considerată de Iosif Pop o ficțiune. Vasile Goldiș, apropiat cultural de cercurile radicale ale burgheziei maghiare grupate în jurul revistei *Huszadik Század* a lui Jászi Oszkár, de Cercul „Darwin” de la Oradea și de Cercul „Galilei” de la Budapesta, a promovat ideea autonomiei națiunilor, considerate comunități rezultate din interacțiunea caracterelor și destinelor individuale²⁹.

Importante contribuții a adus și publicistul Teodor V. Păcățian. A fost unul dintre cei mari ziariști români din perioada dualismului austro-ungar³⁰. Între anii 1896–1901 a preluat la invitația lui Ioan Rațiu revista *Tribuna*, între anii 1901–1917 a fost redactor șef al *Telegrafului Român*. A publicat în 8 volume *Cartea ce Aur sau luptele politice-naționale ale românilor de sub coroana ungară*, o istorie în documente a românilor din Ungaria și Transilvania. În ideea fundamentării politicii naționale pe care o promova în presa transilvană, Păcățian a tradus în limba română o serie de lucrări din opera unor filosofi și juriști cunoscuți în epocă: *Lupta pentru drept și Scopul în drept* de Rudolf de Ihering, *Libertatea* de John Stuart Mill, *Principiile politicii* de Fr. Holtzendorf, *Istoria Politicii* de Frederic Pollock ș.a.

În contextul politic al Imperiului dunărean de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, în special din perspectiva raporturilor politice dintre guvernele de la Budapesta și naționalitățile din statul ungar, deosebit de sugestive pentru lupta politică a românilor a fost traducerea cărților lui Ihering. Renumitul jurist german, profesor la marile universități din Basel, Kiel, Rostock, Viena și Göttingen, a fost autorul unei bogate literaturi juridice. Pe lângă lucrările amintite, el a mai publicat *Spiritul dreptului roman în diferite faze ale dezvoltării sale*, *Tratatele din dreptul roman*, *Despre motivele apărării proprietății* ș.a.³¹. Cartea care i-a adus cea mai mare popularitate a fost *Lupta pentru drept*, concepută inițial ca un ciclu de conferințe ținute în fața Societății Juriștilor din Viena, în 1872. Bucurându-se de un mare succes, lucrarea a cunoscut mai multe ediții și a fost tradusă în numeroase limbi. În 1898 era tradusă în 22 de limbi de pe întreg globul pământesc. În limba română, înaintea de traducerea lui T. V. Păcățian, cartea a mai fost tradusă în 1874 în ziarul *Românul* de la București, iar în 1881 a apărut în *Observatorul*,

în traducerea lui Ieronim Barițiu, fiul lui George Barițiu. Opera lui Ihering a exercitat, de altfel, o mare atracție printre intelectualii români din Ungaria și Transilvania, unii audiindu-l personal în timpul studiilor la Viena. Primul român în acărui operă se resimte influența lui Ihering a fost Simion Bărnuțiu³². Este cunoscută apoi influența exercitată de opera juristului german asupra concepției filosofice a lui Aurel C. Popovici.

Rudolf de Ihering este cunoscut ca un adept al unui drept dinamic, de esență pozitivistă, care încurajează acțiunea energică în vederea finalizării acțiunii. El considera că lupta pentru drept este determinată de o jignire sau din cauza uzurpării dreptului. În opinia lui Ihering: *Atitudinea unui om sau a unui popor în fața prejudiciilor aduse dreptului său fiind măsura caracterului său, piatra de încercare*.³³ În concluzie, considera Rudolf de Ihering, antrenarea în lupta pentru drept e datoria fiecărui individ și a tuturor indivizilor care formează un popor, atunci când se pune problema drepturilor întregului popor. Esența luptei pentru drept este însăși acțiunea, și fiecare popor ce luptă pentru drept se poate baza doar pe propriile sale puteri. Prefațând lucrarea tradusă, în anii 1897–1898, T.V. Păcățian arăta oferă cartea „*consorțiilor săi de principii, tovarășilor de luptă, colegilor de suferință, românilor subjugați*”³⁴. Transferând ideile lui Ihering în planul luptei politico-naționale a românilor din Transilvania, Păcățian are sentimentul că „*Ihering anume pentru noi a scris cartea sa. Parcă dinadins pe noi și luptele noastre le-a luat de model, pentru a demonstra cum trebuie purtată lupta pentru drept ca să ducă la scop*”³⁵

În aceleași considerente politico-naționale, Păcățian a tradus din Ihering lucrarea *Scopul în drept*. În prefața traducerii marturisea că „*dreptul nu s-a născut doar pentru judecători și legiuitori*” și că „*s-a născut și pe seama tuturor acelorora, care setoși de dreptate, care caută dreptul și doresc să ajungă în posesia acestui suprem ideal uman*”³⁶. Ideea fundamentală a lucrării *Scopul în drept* este că „*scopul e creatorul întregului drept, că nu există o singură teză de drept care să nu se fi născut dintr-un scop oarecare*”³⁷.

În 1899, T. V. Păcățian a publicat celebra lucrare *Libertatea*³⁸ a filosofului pozitivist, economist și logician John Stuart Mill, în a

căruia operă se resimte influența filosofului utilitarist englez Jeremy Bentham și a lui Alexis de Tocqueville, autor al cărții *Vechiul regim și revoluția*. Cartea lui J. St. Mill reprezintă o pledoarie în favoarea libertății individuale, obținută prin obligativitatea recunoașterii ca inviolabile a unor drepturi politice, încălcarea lor justificând revoluția...³⁹. Publicată inițial în ziarul *Tribuna*, începând cu numărul 190 din septembrie 1898, pe parcursul a 48 de episoade, Păcățian a extrapolat mesajul cărții la aspectele care țin de libertatea marilor comunități, a națiunii române: „*Libertatea e un cuvânt magic pentru cei care nu o cunosc decât sub formă de cuvânt. Noi nu-l cunoaștem altcum. Pentru noi libertatea e o simplă noțiune. Ideal ce zboară prin văzduh, lucru de care nu neputem atinge*”⁴⁰. Păcățian avea în vedere condiția politică a românilor din Imperiul austro-ungar, discriminați politic și cultural față de maghiari.

Traducerea în limba română a unor opere aparținând unor juriști și filosofi de renume în cultura europeană i-au permis lui Păcățian să-și fundamenteze conceptul de națiune și revendicările privind drepturile naționale ale românilor, subiecte dezbătute pe larg în publicistica sa, militantă, din perioada când a deținut conducerea ziarului *Tribuna*. În articolul *Națiune-naționalitate*⁴¹, Păcățian arăta că întotdeauna când este vorba de poporul român din țările de sub coroana Sfântului Ștefan cât și despre celelalte popoare din imperiu se folosește în mod greșit termenul de naționalități. Or, potrivit ziaristului de la *Tribuna*, în conceptul de națiune trebuie să se regăsească fiecare popor din țară, „*care în totalitatea sa este națiune și numai în particularitățile sale, în însușirile sale marcante, care îi dau caracterul distinct și îi constituiesc individualitatea sa națională, e naționalitate*”⁴². Naționalitatea e atribut al corpului, nu e corp. În sens stric, „*națiune și naționalitate e deci tot una, e poporul, la nici un caz însă naționalitatea nu e parte din națiune, și nu e ceva mai puțin decât națiune*” Ca urmare, fiecare popor, e în același timp și națiune și naționalitate, „*națiune e întregul, iar naționalitățile sunt părțile întregului*”. „*Națiunea – spunea Păcățian – e totalitatea unui popor al cărui membri sunt legați în comunitate prin limbă, origine, datini și moravuri. Națiunea e deci corp viu, cu voință și viață proprie*”. Astfel, asociindu-se concepției de națiune împărtășită de majoritatea oamenilor politici români, Păcățian a

respins distincția juridică dintre națiune și naționalitate, așa cum o propuneau oamenii politici maghiari, în sensul că naționalitățile din regatul ungar sunt parte a națiunii politice maghiare.

Concepția despre națiune la T. V. Păcățian, ca de altfel la majoritatea filosofilor români, se baza pe conceptul german de națiune, care o defineau din punct de vedere etnic, ca o comuniune naturală sau culturală. Conceptul maghiar de națiune se apropia de cel francez, care considera că națiunea este „totalitatea persoanelor născute sau naturalizate în aceeași țară” sau „unitatea politică a cetățenilor întruniți în statul francez”.⁴³

Motivat de realitățile politice ale Ungariei, Teodor V. Păcățian a realizat astfel importante contribuții la definirea conceptului de națiune, inspirându-se din cele mai cunoscute teorii ale vremii, demonstrând integrarea culturii politice românești în filosofia politică a Europei moderne.

ANEXĂ

„Națiune – naționalitate”

tpv) Totdeauna când e vorba de noi, poporul român din țările de sub coroana Sfântului Ștefan, și când e vorba de celelalte popoare conlocuitoare din Țeară, stăpânitorii noștri de astăzi ne numesc: *naționalități, naționalitate.*

Totdeauna când e vorba de Maghiari, guvernanții noștri se intitulează pe sine *națiune.*

Ei sunt *națiune*, noi suntem *naționalitate.*

E corectă distincția aceasta, făcută din partea stăpânitorilor noștri? Nu e corectă. Pentru-că fiecare popor din țeară, în totalitatea sa e *națiune*; și numai în particularitățile sale, în însușirile sale marcante, cari îi dau caracterul distinctiv și îi constituiesc *individualitatea* sa națională, e – *naționalitate.* Fiecare popor e deci *națiune* și *naționalitate*, totodată; și se cere cutezanța compatrioților noștri de rassă maghiară, ca să se falsifice până și știința și să se afle, că națiunea e mai mult decât *naționalitate*, că națiunea e întregul, ear' naționalitățile sînt părțile întregului.

Nu-i așa, domnilor Maghiari! *Națiunea* e totalitatea unui popor, ai cărui membri sînt legați de origine, datini și moravuri. *Națiunea* e deci un corp viu, cu voință și viață proprie. Corpul acesta poate să voească ceva, și poate să eșecute aceea ce voește.

Însușirile apoi, cari fac ca membrii unui popor să se lipească unii de alții și să formeze *națiunea*, – corpul viu și cu voință proprie, – cari le pregnează caracterul național: formează naționalitatea lor. Naționalitatea e atribut al corpului, nu e corp.

În sens strict, *națiune* și *naționalitate* e deci tot una, e poporul; la nici un cas însă *naționalitatea* nu e parte din *națiune*, și nu e ceva mai puțin decât *națiune*.

De unde au luat-o, cum au venit maghiarii la distincția aceasta și la ideea să ne numească pe noi *naționalitate*, dar' pe ei *națiune*, – sigur că nici unul dintre ei nu ne-ar pute spune.

Pentru-că istoria nu cunoaște deosebirea aceasta. Legile vechi maghiare, când vorbesc despre noi, ne numesc „*natio*”. Rescriptele împărătești tot așa. Chiar și cele mai rușinoase legi pentru Maghiari, – „*Aprobatele și Compilatele*”, nu ne zic altcum decât „*olah natio*”. Va să zică eram *națiune*, un corp *național* pe atunci. Ear' în „*Ratio educationis* pe vremea împărătesei *Maria Terezia*, sunt înșirate șapte „*națiuni*” principale, din cari e format regatul Ungariei. De unde urmează, că nu era totdeauna o „*singură națiune alcătuitoare de stat*” în Ungaria.

Națiunile acestea șapte sunt numite astfel:

„*Hungari proprii dicti, Germani, Slavi, Croati, Rutheni, Illyri (Sâr-bii), Valahi, qui omnes linqvis utuntur profiris multumque inter sesse dissidentions*”.

Națiuni au fost deci popoarele Ungariei în vechime, până la 1848, când apoi *națiunea* a fost rezervată pe seama „*națiunei unitare politice*”, sub ce aveau să fie înțelese toate popoarele țării, adecă „*națiunea politică ungară*”, – ear' popoarelor, cari constituiau *națiunea ungară*, li-s'a dat numirea de *naționalitate*, *naționalități*.

Distincția a fost însă greșită și atunci, la 1848; cu atât mai greșită e ea astăzi, când sub *națiune* nu se mai mai înțelege *națiunea politică ungară*, adecă totalitatea popoarelor din țeară, ci se înțelege „*națiunea maghiară*”, astăzi singura alcătuitoare de stat. Ei sunt astăzi *națiunea*, noi suntem *atributul*!

E de înțeles, că Maghiarii, în înfumurarea lor, fac distincția aceasta; e de înțeles că ei, pentru a ne da nouă, popoarelor conlocuitoare, un rol mai inferior în formațiunea de stat, ne numesc *naționalități*, sub ce ei înțeleg: *părțile ale întregului*. Dar' nu e de înțeles, cum de noi naționalitățile, și în special noi, Românii, am acceptat distincția aceasta greșită, și pare-se din adins nu mai folosim cuvântul *națiune*, ci *naționalitate*, când e vorba să exprimăm noțiunea: *popor*.

În trecut foloseam cuvântul cel adevărat, – *națiune*. Și dreptul de a-l putea întrebuița ne-a fost recunoscut. În toate memorandumele, petițiunile și plângerile noastre adresate Monarchului și guvernului, în anul 1848 și cei următori, e vorba de „*națiunea română*”, nu de *naționalitatea română*. Și în toate rescriptele împărătești, date ca răspuns la numeroasele noastre petițiuni, se accentuează „*fidelitatea națiunii române*” către tron și casa domnitoare, nu a naționalităței române. Tot pe basa aceasta ni-s'au decretat bisericile de „*naționale*”. Dar și mai mult. „*Națiunea română*” a fost înarticulată chiar în legea sancționată de Monarch, ca „*națiune politică*” egal îndreptățită cu celelalte națiuni din *Ardeal*. Va să zică, avem și basă legală de a ne putea numi *națiune* și nu naționalitate cum cer înfumurații noștri stăpânitori de astăzi. Și totuși nu o facem.

Oare de ce?

Programul nostru din 1848 se începea cu „*națiunea română cere*”. Programul nostru actual se începe cu „*partida română va lupta*”. De ce oare postulatele cuprinse în actualul nostru program sînt înșirate ca pretensiunile „*partidului român*” și nu ca cererile „*națiunii române*”?

Sigur pentru-că s'a avut în vedere că „*partida română*” e identică cu „*națiunea română*” deoparte, ear' de altă parte s'a încunjurat din adins tot ce ar pute atinge susceptibilitatea compatrioților nostri maghiari, ca înțelegerea cu ei să ne fie cu atît mai ușor posibilă.

Cum însă nu e chip ca ei să ne înțeleagă, pentru-că nu vreau să ne înțeleagă, – va trebui să mergem și în chestia atinsă acolo unde ne trimit dl Széll, – înderet la patruzeci-și-opt!

NOTE

1. Pentru construcția națiunii vezi: E. J. Hobsbawm, *Națiuni și naționalism din 1780 până în prezent*, Chișinău, Editura ARC, 1997; Bernard Baertschi & Kevin Mulligan, *Naționalismele*, București, Editura Nemira, 2010; Hagen Schulze, *Stat și națiune în istoria europeană*, Iași, Polirom, 2003; Paul Lawrence, *Naționalismul. Istorie și Teorie*, Editura ANTET, 2005.
2. Victor Neuman, „Mitteleuropa între cosmopolitismul austriac și conceptul de stat-națiune” în *Europa Centrală. Nevroze, dileme, utopii*, volum coordonat de Adriana Babeți, Cornel Ungureanu, Iași, Editura Polirom, 1997, p. 147.
3. Camil Mureșanu, *În templul lui Ianus. Studii și gânduri despre trecut și viitor*, Cluj-Napoca, Editura Cartimpex, 2002, p. 248.
4. Vezi pe larg Liviu Maior, *1848–1849. Români și unguri în revoluție*, București, Editura Enciclopedică, 1998; Idem, *Habsburgi și români. De la loialitatea dinastică la identitatea națională*, București, Editura Enciclopedică, 2006, pp. 37–47.
5. Christian Chereji, *Identități ale Europei Centrale 1815–2000*, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2004, p. 54.
6. *Ibidem*.
7. Jean Bérenger; *Istoria Imperiului Habsburgilor 1273–1918*, București, Editura Teora, 2000, p. 428; A. J. P. Taylor, *Monarhia Habsburgică 1809–1918. O istorie a Imperiului Austriac și Austro-Ungar*, p. 89–90.
8. *Istoria Transilvaniei*, vol. III, coordonatori Ioan-Aurel Pop, Thomas Năgler, Magyari András, Cluj-Napoca, Asademia Română. Centrul de Studii Transilvane, 2008, p. 413–416.
9. Teodor V. Păcățianu, *Cartea de Aur sau luptele politice-naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. III, Sibiu, 1905, p. 268.
10. *Ibidem*, p. 265.
11. Jean Bérenger, *op. cit.* p. 430.
12. Teodor V. Păcățian, *op. cit.* 33.
13. *Ibidem*.
14. *Albina*, 17/29 iulie 1867, Nr. 166–173, p. 1.
15. Teodor V. Păcățian, *op. cit.*, p. 356.
16. Idem, Vol. IV, Sibiu, 1906, p. 45.
17. *Ibidem*, p. 31.
18. *Ibidem*, p. 41.
19. *Ibidem*, p. 83.
20. *Ibidem*, p. 84.
21. *Ibidem*, pp. 432–445.
22. Nicolae Bocșan, *Ideea de națiune la românii din Transilvania și Banat*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1997, p. 142.

23. *Ibidem*, p. 161.
24. T. V. Păcățian, *op. cit.*, p. 475.
25. A. J. P. Taylor, *Monarhia habsburgică 1809–1918. O istorie a Imperiului austriac și a Austro-Ungariei*, București, Editura ALFA, 2000, p. 119.
26. Luminița Ignat-Coman, „Identite reprimate. Legislație și deznaționalizare în Transilvania dualistă”, în vol. *140 de ani de legislație minoritară în Europa Centrală și de Est*, Gidó Attila, Horvát István, Pál Judit, Cluj-Napoca, Editura Institutului pentru Studierrea Problemelor Minorităților Naționale Kriterion, 2010, p. 121.
27. T. V. Păcățian, *op. cit.*, p. 791–793.
28. N. Bocșan, *op. cit.*, p. 210.
29. *Ibidem*, p. 215.
30. Zezi Cornel Sigmirean, *Teodor V. Păcățian. O viață de cărturar*, Tîrgu Mureș, Editura Veritas, 1996.
31. *Meyers Neues Lexicon*, Vierter Band Hondel Konfect, Leipzig, 1962, p. 543.
32. George Em. Marica, *Studii de istoria și sociologia culturii românești ardeleni din secolul al XIX-lea*, vol. I, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1977, p. 294.
33. Rudolf de Ihering, *Lupta pentru drept*, Traducere de Teodor V. Păcățian, București, Tipografia și Fonderia de Litere Thoma Basilescu, 1898, p. 4.
34. *Ibidem*, p. III.
35. *Ibidem*.
36. Rudolf de Ihering, *Scopul în drept*, Traducere autorizată de T. V. Păcățian, vol. I, București-Sibiu, Editura Traducătorului, 1898, p. III.
37. *Ibidem*, p. IV–V.
38. John Stuart Mill, *Libertatea*, Traducere de Teodor V. Păcățian, Sibiu, Editura Traducătorului, 1899.
39. *Ibidem*, p. 2.
40. *Ibidem*, p. IV.
41. *Tribuna*, nr. 110, 28 octombrie (9 noiembrie) 1899, p. 1.
42. *Ibidem*.
43. N. Bocșan, *op. cit.*, p. 211.

*Acknowledgement *This paper was supported by UEFISCDI, Project PN-II-ID-PCE-2011-3-0841, Contract Nr. 220/31.10.2011 *Crossing Borders: Insights into the Cultural and Intellectual History of Transylvania (1848–1948)/Dincolo de frontiere: Aspecte ale istoriei culturale și intelectuale a Transilvaniei (1848–1948). *Cercetarea pentru aceasta lucrare a fost finanțată de către UEFISCDI Proiect

Ioan Bolovan, Adrian Onofreiu

Interferențe româno-germane în zona regimentului grăniceresc năsăudean în epoca modernă (Nestor Șimon și Florian Porcius, respectiv Karl Klein și Amon Ritter von Treuenfest)

Bine reliefată atât la nivelul întregului sistem de graniță din Transilvania și Banat, cât și în particular, pentru anumite segmente ale acestuia, cercetarea Graniței militare a arătat atât aspectele generale, pur militare cât și efectele asupra vieții cotidiene a celor integrați în acest sistem¹. În acest context, abordările asupra fostului Regiment II de graniță de la Năsăud reprezintă o ilustrare deplină a tendințelor de mai sus. Să vedem în continuare viziunile a doi autori români și doi germani care au acordat atenție graniței militare năsăudene.

Primul dintre ei, Florian Porcius (s-a născut la 16 august 1816 la Rodna și a murit la 30 mai 1906 la Rodna), a fost cunoscut în principal pentru activitatea sa științifică în domeniul botanicii², dar el a avut o prezență la fel de importantă și în viața comunității grănicerești năsăudene, cu deosebire în perioada imediată desființării acestui sistem, activând în domeniul administrației și implicându-se în mișcarea pentru recâștigarea proprietăților foștilor grăniceri.

Îndelunga practică administrativă i-a permis lui Florian Porcius să cunoască și să stăpânească sistemul instituțional al monarhiei. În această direcție, și-a însușit temeinice cunoștințe de drept și legislație, pe care le-a aplicat ca un adevărat *beamter* în toate funcțiile pe care le-a îndeplinit. În timpul cât a ființat Districtul Năsăud (1861-1876) și-a folosit cunoștințele și experiența acumulată pentru a servi interesele foștilor grăniceri³. Cu deosebire, s-a implicat în elaborarea de memorii și petiții, în care erau arătate justetea cauzei foștilor militari și se argumenta necesitatea restituirii proprietăților acestora.

O mare realizare a lui Porcius a fost petiția din anul 1865, adresată monarhului. Documentul reprezintă o sinteză a trecutului zonei, o excursie în dreptul de proprietate și o argumentare temeinică, cu elemente de ordin juridic, a drepturilor foștilor grăniceri⁴. Documentul enumeră, în primul rând, serviciile prestate monarhului în timpul ființării regimentului de graniță, servicii pentru care grănicerii au fost recompensați cu proprietăți și un statut aparte. Ajungând în prezentul la care se refereau, documentele consemnau arbitrariul conținut atât în actele elaborate de comisia regulatoare, cât și în comportamentul autorităților de la Cluj și Viena. Toți acești factori de decizie au lucrat în și pentru interesul erariului și a familiei nobiliare Kemény. În documente era acuzată și practica acestor organisme, de a trata problemele de proprietate din punct de vedere politic și administrativ, fără a urma calea logică și firească, a apelului la instanțele de judecată.

În anul 1868, în colaborare cu un alt reprezentant al foștilor grăniceri, Vasile Buzdug, Porcius a elaborat un nou document, prezentat de această dată Dietei budapestane (Parlamentului maghiar). Reluând argumentația din petițiile anterioare, documentul insistă cu preponderență pentru rezolvarea în justiție a problemelor de proprietate, în acord cu noile orientări de la Budapesta, bazate pe apelul la calea juridică de rezolvare⁵.

Prin pactul din 12 martie 1872, încheiat între Ministerul regesc ungar de Finanțe și reprezentanții celor 44 de comune nășăudene foste grănicerești „pentru regularea definitivă a raporturilor de drept de posesiune și proprietate”, a fost reglementată și posesiunea pentru fânaș, pădure, pășune și munți, în sensul cedării acestora „pentru totdeauna și nerevocabil, fostelor comune grănicerești”⁶.

A doua latură a activității lui Florian Porcius s-a materializat în implicarea pentru reglementarea problemelor zilnice ale districtului Năsăud. În calitate de vice-căpitan între anii 1867-1876, a elaborat statute pentru întreținerea drumurilor, de organizare și funcționare a instituției administrative, a reședinței acesteia, localitatea Năsăud, de conservare a pădurilor etc.⁷.

La fel de important este chestionarul statistic elaborat de Porcius la 10 martie 1870. Adresat juzilor celor 6 cercuri ale Districtului Năsăud – chestionarul pornește de la necesitatea elaborării unui

conspect statistic al zonei. Depășind însă cadrul acestui conspect, Porcius a lărgit aria informațiilor solicitate cerând date referitoare la „istoria fiecărei comunități”, date referitoare la tradiții, la ofițerii din timpul regimentului și câți mai trăiau, la numele celor decorați pentru fapte de arme, starea drumurilor din vechime până la zi, figuri proeminente în politică, cultură, învățământ, religie, date despre biserică, preoții care au slujit, evenimente mai deosebite, ca epidemii, foamete, ani neroditori, evenimente mai importante din timpul anilor 1848–1849, numărul și starea podurilor și podețelor, numărul morilor de făină, denumirea, locul unde se află și mărimea munților proprietate a localităților, numele fluviilor, râurilor sau pâraielor mai însemnate și dacă se poate practica plutăritul, în care localități sunt târguri de săptămână sau de țară; numărul vitelor mari și mici vândute într-un an și venitul rezultat, modul de lucru al pământului, organizarea hotarului și a semănăturilor de toamnă sau primăvară”. Un adevărat mod științific de a interoga trecutul, de a afla date despre oameni, localități, instituții, starea naturală și economică a localităților, modul de lucru a pământului, zestrea în animale și capacități de producere a hranei, valorificarea produselor în cadrul târgurilor⁸. O radiografie atât pe verticală, în trecut, cât și pe orizontală, cu surprinderea înzestrării la zi a localităților.

A treia latură a personalității lui Florian Porcius reprezintă corolarul primelor două. În calitate de pasionat al trecutului, Porcius a valorificat multe din datele obținute prin implicarea în procesul de restituire a proprietăților în fostul regiment militar năsăudean sau, ca om de administrație și le-a sistematizat într-un studiu privitor la trecutul zonei. Sincronic sau nu cu alte preocupări în domeniu⁹, Porcius și-a structurat excursul istoric în trei părți distincte: înainte de militarizare, pe timpul militarizării, după încetarea militarizării. Faptele de arme, jertfele în campaniile militare sunt consemnate sub formula „grănicerii pe câmpurile de luptă ale Europei”; o atenție aparte acordă Porcius evenimentelor pe care le-a trăit, din viforoșii ani 1848–1849. Cu atât este mai mare valoarea materialului, cu cât unele documente importante sunt reproduse în note *integral*, salvându-le astfel de la pieire sau făcându-le mult mai accesibile, pentru cei interesați. Prin această realizare istoriografică Porcius ne-a transmis

un izvor de primă importanță pentru cercetarea trecutului zonei fostului regiment grăniceresc năsăudean¹⁰. Calitatea materialului este definită de atitudinea autorului în tot ceea ce a făcut: rigurozitate, exactitate, corectitudine și loialitate față de funcțiile pe care le-a îndeplinit. Peste toate, și pasiunea pentru cei care erau de „ai lui”. Un *beamter* român – pasionat și de trecut – care prin atitudine și comportament, a fost egalul oricărui altuia din monarhie!

Al doilea român, istoric, Nestor Șimon (născut în localitatea Ragla din actualul județ Bistrița-Năsăud la 6 ianuarie 1862, a murit la 19 ianuarie 1915 la Năsăud), este un produs tipic al formării și conviețuirii în cadrul cultural definit de interferențele dintre maghiari, germani și români.

Ajuns student la Cluj, la Universitatea „Francisc Josef”, a beneficiat de susținerea materială a Fondurilor grănicerești de la Năsăud între 1883–1887; tot la Cluj a obținut titlul de doctor în științe juridice, în anul 1897¹¹. În perioada clujeană a studiilor s-a implicat activ în organizarea societăților tineretului român studios. De la 1 august 1889 a ocupat postul de secretar la instituția care gestiona patrimoniul material și spiritual al fostului confiniu militar, Administrația fondurilor grănicerești năsăudene. A slujit cu devotament și dedicație totală această instituție până în anul 1914, când s-a pensionat pe motiv de boală.

În perioada studiilor universitare de la Cluj a beneficiat de contactul și relația de prietenie cu personalități care i-au influențat traiectul în cercetarea trecutului (Ladislau Vajda, secretar gubernial și figură remarcabilă a intelectualității clujene din a doua jumătate a sec. al XIX-lea, apoi fostul colonel din Regimentul II de graniță de la Năsăud, Störch von Arben).

O relație deosebită a avut cu profesorul Szabó Károly, custodele bibliotecii Muzeului Ardelean (Erdélyi Múzeum), care i-a mijlocit accesul la surse de primă importanță privind cunoașterea trecutului și i-a pus la dispoziție lucrările sale privind trecutul Transilvaniei. Tot aici a parcurs lucrările unor autori importanți, din secolele anterioare sau ale unor contemporani, și s-a documentat temeinic în privința curentelor de idei din lumea universitară clujeană.

La Năsăud, a aprofundat cercetarea documentelor referitoare la

trecut și prin prisma faptului că a fost cel care a pus în ordine arhiva, răspunzând în primul rând unor necesități practice ale instituției la care lucra. Pentru a putea corespunde cerințelor postului (de secretar al Fondurilor grănicerești năsăudene), a fost nevoit să se documenteze permanent, să citească și să fie la curent cu reglementările în domeniul legislativ. Dar în aceeași măsură, l-au determinat la o permanentă căutare în trecut, pentru a găsi argumente ale drepturilor pe care trebuia să le susțină. De aici a rezultat aplecarea lui spre cercetarea documentelor, care în timp i-a devenit o a doua natură a existenței sale. În procesul de instruire și formare profesională și-a creat și o temeinică bază de studiu, concretizată într-o valoroasă bibliotecă personală¹², constituită cu trudă și multe renunțări materiale pentru necesitățile vieții zilnice.

Nestor Șimon a reprezentat, ca personalitate, opusul lui Florian Porcius. Dacă Porcius a fost modelul intelectualului angrenat în procesul practic de redobândire a unui statut câștigat în timpul graniței militare, Șimon apare ca un produs tipic al acestui spațiu, cu o temeinică instruire și pregătire profesională, slujitor al instituției succesoare, din punct de vedere material și spiritual, a regimului militar. În acest context, Șimon și-a definit încă din perioada studiilor universitare preocuparea pentru studierea trecutului fostei zone militarizate năsăudene. Mărturie este apelul publicat în presa din epocă, în care se adresa cu „un cuvânt” urmașilor celor două regimente de graniță românești, I, cu reședința la Orlat și II, cu reședința la Năsăud și făcea un apel la unirea eforturilor pentru cunoașterea trecutului. Evocând miile de jertfe umane din campaniile militare pe care le-au dat românii din cele două regimente, Șimon arăta rolul important al acestora în protejarea Transilvaniei de invazia turcească și încheia prin a reliefa caracterul măreț al faptelor de arme ale străbunilor¹³.

Din vastul său proiect nu a reușit să publice decât puțin¹⁴. Totuși, ce a publicat, a rămas de referință pentru teme abordate, în realizări referitoare la personalitatea lui Vasile Nașcu, a locotenentului George Pop, a studiilor de toponimie sau a unor aspecte din timpul evenimentelor din anii 1848–1849¹⁵. Postum, i-a fost publicată corespondența, un dicționar al comitatului Bistrița-Năsăud¹⁶, faptele

de arme ale regimentului nășăudean în Revoluția de la 1848–1849 și o serie de studii din proiectul de istorie a graniței militare nășăudene.

Analizând atât ce a publicat cât și ce s-a publicat postum, ajungem la câteva concluzii care ne definesc modelul istoriografic asumat și practicat de Nestor Șimon. În primul rând, trebuie să menționăm influența decisivă în formarea sa a lucrărilor din domeniul dreptului și cu deosebire, a operei lui Ladislau Vajda¹⁷, a cărui operă a deschis o altă perspectivă asupra scrierii istoriei. Ea trebuia să fie bazată pe o realitate adevărată, redată fără interpretări, după ordinea întâmplării faptelor și să fie extrase doar acelea care serveau scopului declarat, pentru a înlătura pierderea timpului necesar documentării. Izvoarele istorice trebuiau să servească la cunoașterea istoriei cotidiene, care prezenta nu numai povestirile, ci și motivele și consecințele lor.

O altă personalitate care l-a influențat în scrierea operei a fost Florian Porcius. De la acesta a beneficiat de experiența practică în domeniul administrației, de implicarea în lupta foștilor grăniceri pentru recâștigarea dreptului de proprietate după desființarea regimentului, a unor inițiative pentru conservarea izvoarelor istorice, și prețuirea documentelor, toate, valorificate și în studii istorice.

Nestor Șimon a beneficiat și de climatul favorabil al elitei intelectualității clujene, prin cunoașterea unor exponenți maghiari și germani, cât și prin parcurgerea scrierilor istorice ale autorilor din România. O trăsătură aparte a bibliografiei utilizate de Nestor Șimon a fost aceea de a face apel și la autorii români, într-o perioadă când după propria mărturisire, era riscant și să amintești măcar numele acestora sau să utilizezi conținutul lor în limba în care au fost scrise, limba română. La toate acestea s-au adăugat formația sa juridică, cunoașterea principalelor publicații periodice cu tematică istorică și imensul volum de informație conținută în documentele pe care le gestiona în calitatea sa oficială de la Fondurile grănicerești¹⁸.

A folosit și *instrumentele de lucru*, îndeosebi cele care-i ofereau răspuns la problemele dificile, legate de termeni latini (Bartal Antonius, Johannes Baumgarten), germani (Joseph Trausch) sau cunoștințe enciclopedice (Eugen Trauschenfels). În fine, în restituirea Revoluției

de la 1848–1849, a utilizat lucrările de referință în domeniu elaborate de Johann Adrestein, Johann Csetz, Kőváry László sau cunoscutul volum *Der Winterfeldzug des Revolutionskriegs in Siebenbürgen*. În acest mod, se relevă și mai pregnant *probitatea științifică* dovedită de Nestor Șimon.

În realizarea proiectului său Nestor Șimon a avut ca motivație inițială, doar traducerea lucrării lui Treuenfest și completarea acesteia cu alte informații¹⁹. Pe măsura documentării, și-a reevaluat proiectul inițial și a analizat critic această sursă. După ce evocă posibilitatea preluării, sau, în cel mai bun caz, a utilizării bibliografice a unei istorii în manuscris a regimentului de către Treuenfest²⁰, Șimon arată și alte aspecte negative ale operei acestuia. Prima trăsătură se regăsea în faptul că autorul „nu citează nici un op istoric, de care s-a folosit în lucrarea acestei istorii, nici arhiva de unde a folosit și copiat documentele pe care le înșiră”.

Bazat pe argumentele enunțate mai sus, Nestor Șimon și-a dovedit în continuarea expunerii, capacitatea de analiză critică și atitudinea imparțială. El recunoaște meritele lui Treuenfest, autor ce a realizat o lucrare care deși era scurtă „totuși, ne-a scos la lumină o cronologie însemnată a istoriei Regimentului al II-lea român de graniță și pot fi cunoscute în lume faptele mărețe ale militarilor grăniceri”²¹. Șimon prezintă în această analiză un mod absolut onest și în același timp, de înalt nivel intelectual, de „dialog” între un urmaș de „grănicer” năsăudean și un istoric oficial al armatei cesaro-crăiești, la sfârșitul secolului al XIX-lea.

De aceea, în concluzie putem afirma că personalitățile române evocate stau la loc de cinste în galeria istoriografiei „graniței militare”. Prin ceea ce au realizat, cei doi istorici oferă un *model atitudinal* în concordanță cu realitățile perioadelor în care au trăit și au scris și arată în același timp, faptul că societatea românească beneficiară a sistemului grăniceresc era partener egal de dialog cu cei care l-au propus și organizat. Acesta, modelul atitudinal, a avut efecte benefice atât pentru guvernanți cât și pentru guvernați.

Să creionăm mai departe și portretele a doi dintre germanii care au scris despre fenomenul graniței militare năsăudene. Trebuie să precizăm încă de la început faptul că amândoi au avut statutul de

militari. Primul dintre ei, Karl Klein, și-a definitivat istoria regimentului năsăudean în anul 1867, lucrarea rămânând nepublicată integral până în prezent. Al doilea, Gustav Ritter Amon von Treuenfest, și-a publicat sinteza în anul 1882, la Viena.

De religie evanghelică, Karl Klein s-a născut la 25 noiembrie 1829 la Capul Codrului în Bucovina în cadrul unei familii de burghezi cu oarecare stare materială, urmând cu bune rezultate 7 clase gimnaziale la Gimnaziul evanghelic din Bistrița²². Astfel, tânărul Karl Klein era la o răscruce de drum privind viitorul său în primăvara anului 1848, când a izbucnit revoluția pașoptistă. Evenimentele din vara anului 1848, după anexarea Transilvaniei la Ungaria și declanșarea de către autoritățile maghiare a recrutărilor pentru armata revoluționară maghiară au produs ample mișcări social-politice în provincie. Acutizarea tensiunilor sociale și naționale din Transilvania, evoluția tot mai vizibil diferită a revoluției maghiare și a revoluției românești, precum și raporturile românilor cu curtea de la Viena au determinat orientarea tânărului Karl Klein care la 9 august 1848 s-a înscris voluntar, ca soldat în Regimentul 2 românesc de graniță nr. 17. Calitățile și aptitudinile remarcate rapid de către superiorii săi au făcut ca tânărul Klein să fie promovat fruntaș la 10 octombrie 1848, precum și caporal la 1 aprilie 1849, participând cu trupele colonelului Carl Urban la toate operațiunile desfășurate în Transilvania și în afara provinciei în anii 1848–1849²³ (aceste bătălii sunt descrise cu lux de amănunte de către „istoricul-participant” Klein în manuscrisul său).

După sfârșitul revoluției și reîntoarcerea în Transilvania, Karl Klein, urmează cu rezultate bune între 1850–1851, Școala regimentală de cadeți de la Năsăud, fiind promovat la gradul de locotenent. În timpul Războiului Crimeii, între 13 septembrie 1855 și 20 mai 1856, locotenentul Karl Klein a exercitat atribuțiile de comandant al Comisiei de încartiruire a trupelor imperiale din București, făcând dovada multiplelor sale calități de soldat și organizator. Cariera militară a lui Klein cunoaște un nou moment important în anul 1859, când începând cu data de 1 ianuarie este avansat locotenent major; apoi, în cursul anului respectiv participă la campania militară din nordul Italiei unde, fără a lua parte efectiv la vreo luptă, s-a remarcat

prin contribuția la protejarea litoralului împotriva unor debarcări inamice. O nouă promovare are loc în anul 1866 la gradul de căpitan clasa 1. În același an, participă cu Regimentul de infanterie de linie cezaro-regesc nr. 50 Friedrich Wilhelm Ludwig, mare duce de Baden la luptele din Italia, remarcându-se cu prilejul sângeroasei bătălii din 24 iunie 1866 de la Custozza, și fiind evidențiat pentru meritele în luptă prin hotărârea împărătească din 18 iulie același an²⁴. În anul 1870, Karl Klein absolvă cursul pentru ofițeri superiori de stat major. Fără a mai avansa în grad, Klein îndeplinește în anii următori mai multe funcții de comandă: comandant de companie și pentru patru luni comandant interimar de batalion.

Cum a ajuns totuși Karl Klein să se ocupe de istoria regimentului în care și-a început cariera militară și în cadrul căruia a cunoscut numeroase momente de împlinire profesională? Cunoștea bine, în afară de limba germană, limbile română și maghiară, ceea ce i-a fost de mare ajutor pentru a percepe direct realitățile politice, economice și sociale din Transilvania vremii. Izbucnirea revoluției și recrutarea sa ca voluntar în cadrul regimentului grăniceresc năsăudean au făcut ca primele experiențe militare să le aibă în mijlocul grănicerilor români, de care a fost legat prin profunde sentimente de camaraderie, împărțind cu românii toate neajunsurile dar și bucuriile din campaniile militare ale anilor 1848–1849. A putut să se convingă direct de vitejia și de loialitatea românilor față de împărat și Casa de Austria, a văzut cu ochii lui de ce sunt în stare românii pe câmpul de luptă în numele jurământului de credință depus față de împărat²⁵. A cunoscut cu siguranță din poveștile camarazilor săi năsăudeni faptele eroice de la Arcole ale grănicerilor români împotriva celui care a „dominat” istoria și memoria colectivă din secolul al XIX-lea european, Napoleon Bonaparte²⁶. Lucrarea lui Klein dovedește o bună cunoaștere a evenimentelor în care a fost implicat regimentul din care și el făcea parte. Precizia unor informații nu era posibilă fără consultarea jurnalelor de operațiuni, a altor documente care nu se găseau decât în arhivele militare vieneze sau locale.

Sinteza lui Karl Klein intenționează să fie, așa cum o rezumă „titlul” dat de autorul însuși (*Istoria de arme a Regimentului cezaro-crăiesc grăniceresc de infanterie nr. 17 național român transilvănean*), o

istorie militară a regimentului grăniceresc năsăudean, realizată cu pregătirea și mijloacele pe care le avea la îndemână autorul²⁷. În preambulul manuscrisului, Klein prezintă cadrul geografic al districtului grăniceresc, numărul și starea mijloacelor de comunicații din regiment, date despre populația zonei etc. Și aici, ca de altfel pe parcursul întregii lucrări, autorul vorbește cu căldură, simpatie și respect față de locuitorii din regiment, românii, care în opinia sa erau »descendenți ai vechilor romani, care după cucerirea Daciei puternic depopulată prin războaiele cu Roma, au fost aduși ca și coloniști liberi în Transilvania de către împăratul Traian și au populat această țară«. Tot aici, Klein ține să-l caracterizeze atât fizic cât și moral pe grănicerul român, eroul anonim (uneori și personalizat) din timpul campaniilor militare descrise în lucrare: »El este călit și capabil să suporte toate eforturile războiului; el se bucură, ca și locuitor al munților, de o sănătate trainică; iese în evidență prin capacitățile sale naturale și printr-un bun caracter moral. Grănicerul român s-a evidențiat în toate războaiele prin curaj, îndrăzneală, rezistență, sânge rece și vitejie, calități frumoase care au fost recunoscute de către marii conducători de oști ai secolului al XIX-lea: împăratul Napoleon I și arhiducele Carol«²⁸.

Nu este în intenția noastră să rezumăm în continuare conținutul lucrării lui Karl Klein care redă, în manieră cronologică, istoria regimentului grăniceresc năsăudean de la înființare și până în anul 1866, cu explicarea transformării regimentului românesc II de graniță nr. 17, în regimentul 50 de linie odată cu desființarea în 1851 de către curtea de la Viena a graniței militare ardelene. Nu putem totuși să nu evidențiem câteva aspecte din manuscrisul lui Klein care sunt sugestive pentru concepția autorului și surprind o realitate istorică prea adesea valorizată așa cum se cuvine. În primul rând, Karl Klein folosește orice ocazie pentru a accentua nu numai calitățile ostășești ale grănicerilor români năsăudeni (diligența la deprinderea și apoi priceperea în mânăuirea armelor, dârzenia, rezistența la privațiuni în timpul campaniilor militare, eroismul și spiritul de sacrificiu etc.), dar și sentimentele lor profunde de loialitate față de tron, față de Austria. Probarea cu o consecvență remarcabilă a acestui loialism de către soldații români (nu numai năsăudeni) din armata cezaro-

regească timp de aproape un secol și jumătate, până la destrămarea monarhiei austro-ungare la sfârșitul primei conflagrații mondiale, demonstrează cu prisosință că în istoria românilor au fost numeroase exemple de profesionalism și loialitate. Românii transilvăneni, și ne referim aici în primul rând la cei mulți, oameni simpli dar și la elitele militare fiindcă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea tot mai mulți deveniseră subofițeri și chiar ofițeri cu grade înalte (e drept nu atât de mulți pe măsura ponderii demografice a românilor în ansamblul populației monarhiei austriece), odată depunând jurământul de credință față de împăratul de la Viena au rămas fideli acestui jurământ. Episodul jertfei celor doi români (Nicolae Blebea și Ioan Moca), relatat de Klein la sfârșitul lucrării sale în legătură cu sângeroasa bătălie de la Custoza din 24 iunie 1866, este cât se poate de pilduitor. Despre primul, Nicolae Blebea, autorul spune că „a fost auzit spunând că se bucură să întâmpine o moarte de erou pentru împăratul și pentru patria sa”, iar despre Ion Moca faptul că „a primit trei gloanțe în piept, și-a smuls mantaua, a arătat rănilor camarazilor săi și a strigat: „Trăiască împăratul nostru, sunt mândru să fi primit aceste răni pentru el, deoarece suntem victorioși și eu am contribuit la aceasta”. Acest comportament este reflexul transformărilor nu numai materiale dar și mentale pe care granița militară din Transilvania, armata imperială în întregul ei le-a provocat la nivelul societății românești din provincie. Un fin observator al problematicii remarca faptul că românii „au dovedit, fapt remarcabil, loialitate, încredere și respect față de legile militare și jurământul depus o dată cu intrarea pe poarta cazărmii”. În timp, această loialitate față de împăratul de la Viena, jurământul de credință depus de toți cei care au fost încorporați în oastea împăratului, a lăsat urme adânci și durabile în comportamentul românilor²⁹.

Un al doilea istoric german care a abordat trecutul regimentului grăniceresc năsăudean este Gustav Ritter Amon von Treuenfest. Fost ofițer în armata imperială habsburgică, on Treuenfest s-a născut la „Mainz, în Marele Principat Hessen, la 29 iunie 1825”, de religie romano-catolică. A continuat cariera militară a tatălui său, intrând în armată la 13 iunie 1841, în Regimentul 31 de infanterie ca și cadet de regiment. În continuare, a parcurs ierarhia militară –

prin înaintări successive în grad – astfel: feldwebel/sergent (1845); locotenent clasa a 2-a (1848); locotenent clasa 1 (1849); locotenent major (1849); căpitan clasa a 2-a (1854); căpitan clasa 1 (1855); maior (1885), după ce a ocupat – de data aceasta, prin numire - și funcțiile de vice-maistru (1881) și maistru (1885) la gărzile de corp Arcieren. A fost trecut în rezervă la data de 30 aprilie 1888, după un serviciu activ de 46 de ani, 7 luni și 18 zile³⁰.

O carieră impresionantă, care a dovedit atașament și statornicie – cuvinte atât de prețuite în armata imperială habsburgică. Se bazau toate acestea pe trăsăturile atitudinale ale ofițerului, concretizate într-un comportament integru și onest. Urmărind traiectul profesional al lui Treuenfest, decelăm și comportamentul său pe câmpul de luptă, acolo unde a dovedit reale calități cerute unui ofițer. S-a implicat activ în campania regimentului din care făcea parte în timpul evenimentelor din anii 1848–1849. Implicarea lui era consemnată ca una specifică unui militar, cu respectarea întocmai a regulilor militare în cadrul unui conflict armat, dar și cu un sentiment de umanism, manifestat în atitudinea față de populația civilă din zona de conflict. Nu întâmplător, a rămas demn de consemnat comportamentul lui în luptele din zona Păuliș-Arad, în iarna anilor 1848-1849, cu amplitudinea maximă în implicarea apărării orașului Arad, până la capitularea acestuia din urmă. Pentru meritele sale a fost decorat cu distincții militare importante: Ordinul „Coroana de Fier”, clasa a 3-a, în 1849, „Crucea Militară de Merit”, în 1859, ca și multe alte aprecieri, în documente militare ale superiorilor³¹.

Alături de parcursul pe linie ierarhică în armată, Treuenfest a dovedit și reale calități de cercetător al trecutului. Această trăsătură a personalității lui s-a concretizat în elaborarea unei serii de lucrări referitoare la trecutul unor unități militare ale monarhiei³².

Într-adevăr, o listă impresionantă, atât cantitativ, cât și din punct de vedere al tematicii abordate. Scrierile sale s-au concentrat pe „istorisirea” unor entități militare din arme tradiționale ale monarhiei, infanteria, cavaleria/dragoni/ulani și vânători/jăgeri.

Realizările în domeniul istoriografiei militare au fost răsplătite încă din timpul vieții, prin acordarea de aprecieri/distincții a decidenților militari, cum au fost „ordinul Comandamentului de

gardă, nr. prezidial 21, din 22 iunie 1882, pentru activitatea sa literară remarcabilă și pentru activitatea sa patriotică”³³.

Deci, un autor împlinit încă din timpul vieții, un istoriograf militar cu certe calități și valențe în reconstituirea istoriei militare. Nu este de mirare că în vasta sa activitate de documentare și realizare a operei istorice, s-a aplecat și asupra reconstituirii trecutului Regimentului II de graniță de la Năsăud. Nu a fost întâmplător acest lucru, ținând cont de faptele de arme ale grănicerilor năsăudeeni, cât și de cultivarea excursului istoric în/și despre zonă.

În acest demers, sigur a fost beneficiarul interesului major al autorităților militare pentru adunarea documentelor referitoare la fostele regimente de graniță și depunerea lor spre păstrare la Sibiu sau Viena. De asemenea, a cunoscut, cu certitudine, cel puțin unele din realizările istoriografice în plan local. Cea mai însemnată sursă de inspirație în scrierea istoriei regimentului de graniță năsăudean pare a fi fost lucrarea manuscrisă – în perioada documentării – a căpitanului din fostul regiment de graniță năsăudean, Karl Klein³⁴. Nu excludem apoi și cunoașterea – cel puțin ca mod de abordare – a lucrării lui George Barițiu sau a altor manuscrise despre trecutul zonei. Toate aceste supoziții se bazează și pe constatarea din fișa calificativă, în care se preciza că autorul, pe lângă cunoașterea în scris și vorbit, foarte bine, a limbii germane, vorbea destul de bine maghiara, iar „româna, curent”³⁵.

Apoi, trebuie să menționăm și accesul mai facil, datorită poziției în ierarhia militară, la documente oficiale păstrate în arhivele militare austriece. Includem aici jurnale de luptă ale marilor unități, consemnări și mărturii ale celor implicați în campaniile militare, ca și sintezele destinate unor cercuri înalte de decizie din ierarhia militară și politică habsburgică.

În acest context și, bazat pe experiența deja acumulată în lucrări anterioare, autorul a realizat în anul 1882 și *istoria* fostului regiment de graniță năsăudean. Lucrarea a fost un reper în cercetarea trecutului căruia îi era dedicată. De aceea, apare ca o referință importantă, consemnată în presa transilvăneană a epocii. „Cavalerul de Treuenfest tratează în mod cronologic istoria acestui regiment, de la înființare până la anul 1881. Atât mai dinainte, cât și mai ales de

la 1848 până la anul 1874, autorul reproduce multe acte publice ca documente istorice de mare valoare și de cuprins ca acela, încât ele nu puteau veni la cunoștință publicului, decât numai cu învoirea autorităților militare competente”, era consemnat în presa vremii³⁶.

Atitudinea lui despre această lucrare ne provoacă în a descifra meandrele întortocheate, potrivit cărora a fost realizată. Șimon sugerează faptul că Treuenfest ar fi beneficiat în documentarea sa la Viena, de un manuscris despre istoria regimentului de graniță năsăudean.

Nestor Șimon pleacă în susținerea ipotezei sale arătând că, la desființarea graniței în anul 1851, documentele au fost adunate, parte la Sibiu, parte, la Viena. Încă în anul 1850, pe baza celor rămase după cataclismul din anii 1848–1849, căpitanul auditor Schöttel a primit comanda de a scrie istoria regimentului. Pentru aceasta, au fost făcute demersuri de adunare a materialului documentar necesar. Evocând o istorie mai veche a regimentului, autoritățile militare cereau concursul ofițerilor și al preoțimii³⁷ în depistarea informațiilor relative la aceasta. Iar confirmarea a venit prin faptul că din invocata istorie au fost depistate notițe sau copii, care au fost transmise din generație în generație, până la Șimon.

O astfel de copie se prezenta sub forma unei cronologii a regimentului, pentru perioada 1762-1841. Exactitatea datelor confirma că erau „scoase” din invocata istorie a regimentului. Iar aici, Șimon emite ipoteza potrivit căreia, dacă se examinau datele din această copie cu evenimentele descrise de Treuenfest, „aflăm nu numai o mare exactitate, ci și, mai aceleași cuvinte și evenimente înșirate, ca și cum d-l. cavaler de Treuenfest ar fi avut la mână chiar și aceste notițe”³⁸.

Dar, alături de unele elemente negative, erau recunoscute și meritele lucrării. Nestor Șimon sublinia faptul că „meritul domnului cavaler de Treuenfest e mare, căci deși în liniamente scurte, totuși, ne-a scos la lumină o cronologie însemnată a istoriei regimentului al II-lea român de graniță și pot fi cunoscute la lume faptele mărețe ale militarilor grăniceri”³⁹.

Preluând și dezvoltând critic aprecierile din epocă, putem prezenta în continuare câteva din trăsăturile esențiale ale operei lui

Treuendorf. În primul rând, constatăm că autorul a fost un excelent ofițer de stat major; aceasta reiese din modul în care și-a alcătuit opera, cu descrieri de mari unități, dislocări și reuniri ale acestora, dar și cu detalii, legate de mici unități, până la dimensiuni de pluton sau grupă, cât și a actelor individuale de eroism. Prin aceasta, creează impresia unui foarte bun strateg, care „mută” pe o hartă ipotetică armate, unități, subunități și mase mari de oameni.

Opera lui Treuendorf se încadrează în linia scrierii glorioasei istorii a Dinastiei Habsburgice, în care armata a jucat un rol *esențial*. Armata este prezentată ca fiind liantul care a coagulat părțile componente ale monarhiei; aici, *mitul împăratului* se desfășoară în toată extensia sa. Autorul a realizat o istorie, în primul rând, a elitelor militare; marii comandanți de oști sunt cei din prim plan, cei care elaborează strategiile, care conduc marile unități în luptă și garantează în fața împăratului reușita operațiunii militare. Monarhia, prin implicare armatei, era prezentată ca actor principal în viața continentului european, una din forțele care au „făurit” istoria. Prin întreg conținutul operei sale, ca și a celei de față, autorul poate fi considerat – fără teama de a greși – un *istoric angajat al Curții*, pentru a glorifica măreția Dinastiei de Habsburg și rolul important al armatei.

Totuși, lucrarea reprezintă o importantă realizare pentru istoria Regimentului II de graniță de la Năsăud. Conținutul ei poate fi interpretat într-un registru dual. Pe de o parte, introduce regimentul în istoria mare a monarhiei, în care acesta participă în războaie și „scrie”, prin jertfa miilor de militari căzuți pe câmpurile de luptă – alături de alte unități militare importante – istoria monarhiei. Pe de altă parte, nu oferă *detalii semnificative, eludează multe momente importante* – amintim doar evenimentele din iarna-primăvara 1848/1849, care nu sunt consemnate – din participarea regimentului la conflictele militare. De aceea, autorul prezintă doar importanța *laturii militare* a existenței regimentului, fără a aminti deloc despre impactul asupra populației civile, rămasă în afara conflictelor, dar atât de puternic amprentată de acest sistem.

În concluzie, cei doi autori germani au realizat sinteze valoroase consacrate istoriei militare a regimentului grăniceresc năsăudean,

încadrând evenimentele tratate legate de regimentul de la Năsăud în istoria politică și militară generală a monarhiei austriece și chiar a Europei. Nu și-au propus să utilizeze istoria regimentului în vreun demers politic sau administrativ, așa cum au făcut Porcius sau Șimon, dar anumite descrieri, în special cele din lucrarea lui Klein, oferă suficiente exemple pe care liderii politici ai românilor le-au preluat în acțiunea lor revendicativă în favoarea românilor din Transilvania.

Lucrarea lui Karl Klein oferă informații bogate și variate, care întregesc sau nuanțează aspectele tratate deja în mai multe lucrări editate, de sinteză sau speciale, consacrate regimentului năsăudean. Mai mult, unele informații din manuscrisul său se regăsesc aproape identic cu altele prezente în lucrarea lui Gustav Ritter Amon von Treuenfest. Firește se ridică întrebarea cum este posibilă o atare viziune și exprimare care merge uneori până la suprapunere din partea a doi autori care, se presupune, au lucrat individual și independent? Cei care cunosc cartea lui Treuenfest trebuie să admită că avem de a face cu un istoric militar versat, care a redactat și alte lucrări de specialitate. Din sinteza consacrată istoriei regimentului grăniceresc năsăudean de către von Treuenfest, se poate remarca o bună încadrare a evenimentelor tratate în istoria politică și militară generală a monarhiei austriece și chiar a Europei, un spirit de analiză și cunoștințe ample care nu se regăsesc întotdeauna în manuscrisul lui Klein, mai modest ca și dimensiuni. Și totuși, în fața evidențelor nu putem să nu emitem ipoteza că Treuenfest, atunci când și-a publicat în 1882 cartea la Viena, a avut la îndemână sau cel puțin a utilizat parțial manuscrisul lui Karl Klein încheiat de către acesta la 16 februarie 1867.

Prin urmare, credem că utilizarea integrală ori a unor părți din lucrarea lui Klein de către Treuenfest ori trecerea sub tăcere a sursei pe care le-a utilizat demonstrează faptul că istoricul austriac a apreciat calitatea informației, precum și modul de abordare a problematicii regimentului grăniceresc năsăudean de către căpitanul Karl Klein.

NOTE

1. O sinteză a acestor preocupări la Josef Wolf, „Granița militară din Transilvania și din Banat (1762/64-1851/73)”, în vol. *Călător prin istorie. Omagiu profesorului LIVIU MAIOR la împlinirea vârstei de 70 de ani*, coord. Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2010, pp. 83–113; vezi și Vasile Tutula, „Granița militară de sud și sud-est a Imperiului Habsburgic (1522-1881)”, în „Arhiva Someșană”, seria III, nr. VI, 2007, pp. 295–303.
2. Menționăm lucrările *Enumeratio plantarum phanerogamicarum Districtus quondam Naszodiensis*, Cluj, Typ. Nic. K. Pap, MDCCCLXXVIII; *FLOR' A PHANEROGAMA din fostulu districtu alu Naseudului*, Sibiiu, 1881; *DIAGNOSELE PLANTELORŪ FANEROGAME ȘI CRIPTOGAME VASCULARE CARI CRESCŪ ȘPONTANEŪ ÎN TRANSILVANIA ȘI NU SUNT DESCRIS ÎN OPULŪ LUI KOCH: „SYNOPSIS FLORAE GERMANICAE ET HERVETICAE*, în „Analele Academiei Romane, seria II, tomul XIV, 1892/1893. Memoriile secțiunei științifice”. Pentru activitatea sa științifică a fost ales membru al Academiei Române în ședința din 10 martie 1882. A se vedea și Liviu Păiuș, *Florian Porcius. Viața și opera*, Ed. Napoca-Star, Cluj-Napoca, 2006, pp. 3–56.
3. Adrian Onofreiu, *Districtul Năsăud 1861–1876*, Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 2010.
4. *Majestät – Gesuch der Bevölkerung des betandenen II Romanen 17 Grenz – Regiments, nunmehrigen Nassoder Districts – Gebietes in Siebenbürgen, in der Grundbesitz – Regulierungsfrage, überreicht druch eine eigene Deputation in der Audienz am 5 October 1865*, Wien, 1865, 4 p. (lucrare tipărită pe cheltuiala deputaților!). Florian Porcius relatează că alături de alte memorii și petiții, „am colaborat în mod precumpănitor la petiția așternută împăratului”; „Florian Porcius – Autobiografie”, în „Arhiva Someșană”, nr. 8/1928, p. 68. Traducerea în limba română se află în vol. *Contribuții documentare referitoare la situația economică a satelor năsăudene în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, volum îngrijit de Simion Lupșan și Adrian Onofreiu, Ed. Mesagerul, Bistrița, 2007, pp. 117–157. Modelul era anunțat de raportul întocmit la 1 octombrie 1861 de Porcius, în calitate de jude al cercului Rodna; „Document despre starea pădurilor din Districtul Năsăudului”, în vol. *Districtul Năsăud 1861-1876. Contribuții documentare*, autori Simion Lupșan, Adrian Onofreiu, Ed. Fundației „George Coșbuc” Năsăud, 2003, pp. 177–183.
5. Sub titlul original *A felosztott nászóvidéki határórség nevében Portius Flórián alkapitány és Buzdug Vazul ülnök alázatos kérvénye*, în vol. *Contribuții documentare privind situația economică a satelor năsăudene... între paginile 231-248*. Presa din epocă consemna faptul că aceasta a fost prezentată „în

- disperațiune*"; cf. „Gazeta Transilvaniei”, nr. 22, 29/17 mart. 1868, p. 87.
6. Textul la Serviciul județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale, fond *Vicariatul Rodnei*, d. 314/1872, f. 21-27; în continuare A.N.B-N., fond...d...; Victor Onișor, *Legile grănicerilor năsăudeni*, Bistrița, 1905, p. 53-58. „Plenipotenților și fondurilor din acest District – se arăta în adresa capitolului episcopal greco-catolic de la Gherla – le-a succes a câștiga pentru acele comune și fonduri școlare tot ce a fost adjudecat erariului de proprietate, precum toți munții cu pădurile și tot terenul montan de la Rodna, Dosul Poienii Rotunde, toate sesiunile vacante, toate cortelurile de provente din Năsăud și din cercul Borgo-Prundului, cu grădinile lor, și alte intra și extravilane, asemenea, drepturile regale de cârciumărit și morărit din cercul Borgo-Prundului și Monorului, așa încât erariul, *cu drept de proprietate, nu are nici o palmă de pământ în acest District* (s.n.); A.N.B-N., fond *Vicariatul Rodnei*, d. 314/1872, f. 41.
  7. Pentru modul conștiincios în care s-a implicat în realizarea recensământului din 1869, a primit decorația „Crucea de Fier” clasa a III-a; vezi „colile individuale” ale recensământului pentru Năsăud la Ioan Bolovan, Adrian Onofreiu, Viorel Rus, *Familiile din Năsăud în anul 1869. Contribuții de demografie istorică*, Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 2010. Cele generale, la nivelul Districtului Năsăud, în *Districtul Năsăud...*, p. 611.
  8. *Districtul Năsăud. Contribuții documentare*....doc. 70, pp. 362-364.
  9. Vezi în acest sens doar apelul vicarului Grigore Moisil din aprilie 1863, în care „asuma” cei 100 de ani trecuți de la înființarea graniței dar și faptul că istoria măreață a acesteia nu era scrisă; de aceea, îndemna la adunarea datelor necesare acestui efort; apud. Ioan Bolovan, Adrian Onofreiu, *Contribuții documentare privind istoria regimentului grăniceresc năsăudean*, Ed. Enciclopedică, București, 2006, nota 30, pp. 31-32.
  10. Este meritul editorului – deși comite unele erori datorate necunoașterii în special a limbii germane – că a restituit la adevărata valoare studiul lui Porcius; vezi Florian Porcius, *Istoricul ținutului grăniceresc al Năsăudului*, editor Liviu Păiuș, Ed. Napoca-Star, Cluj-Napoca, 2005. În acest mod, s-a reparat eroarea comisă în perioada interbelică, când manuscrisul a fost publicat *fără textul integral al notelor de subsol*; vezi „Istoricul Districtului năsăudean”, în „Arhiva Someșană”, Năsăud, nr. 9/1928, pp. 1-64. Materialul a fost publicat de Virgil Șotropa, care amintește la final că l-a primit în 1905 de la Porcius, pentru a fi aranjat și apoi publicat. A rezultat ceea ce se poate consulta în sursa citată, cu toate că editorul și-a luat unele măsuri de precauție, prin considerațiile de la final, așezate între paginile 63-64. Porcius a mai lăsat un material de prezentare succintă a perioadei de după desființarea graniței; vezi Florian Porcius, „Din istoria fondurilor năsăudene”, în „Revista Bistriței”, anul I, nr. 42, sâmbătă, 31 octombrie 1903, p. 2.

11. A.N.B-N., fond *Administrația fondurilor grănicerești năsăudene*, d. 366, *passim*.
12. Conform registrelor de inventar de la Biblioteca Academiei Cluj-Napoca-Filiala Năsăud, alcătuită din 1382 de înregistrări, constând în titluri de cărți și periodice; apud. Alin Șteopan, „Catalogul cărților din biblioteca lui Nestor Șimon”, în „Studii și cercetări etnoculturale”, Bistrița, 17, 2012, pp. 129–194.
13. Apud. Adrian Onofreiu, „Nestor Șimon – Omul și opera”, în „Arhiva Someșană”, seria III, nr. II, 2003, p. 386.
14. *Nestor Șimon. 1915–2005. Corespondență*, volum îngrijit de Adrian Onofreiu, Ed. Supergraph, Cluj-Napoca, 2005, doc. 94, p. 159. Forma finală – influențată de opera lui George Barițiu – urma să primească titlul de *Părți alese din Istoria teritoriului Daciei nordice, mai târziu a Regimentului al II-lea român de graniță din Ardeal nr. 17, astăzi comitatul Bistrița-Năsăud, cu deosebită privire la istoria poporului românesc locuitor în acest ținut, din timpurile cele mai vechi până astăzi, scrisă pe bază de documente istorice e Nestor Șimon, doctorand în științele juridice, secretar al fondurilor centrale scolastice și de stipendii din Districtul Năsăudului*; apud. *Nestor Șimon. Corespondență...*, p. 261.
15. *Nestor Șimon. Restituiri*, ediție îngrijită de Adrian Onofreiu, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2012, pp. 16–18, în notele de subsol.
16. Nestor Șimon, *Dicționar toponimic*, volum îngrijit de Ioan Mureșan, Adrian Onofreiu, Mircea Prahase, Ed. Napoca-Star, Cluj-Napoca, 2007.
17. *Az erdély polgári magános törvények Historiája (Despre procedura de judecată) și Az Erdély polgári magános törvényekkel való esmeretségek harmadik könyve (Cele trei cărți ale cunoștințelor despre legile private ale Ardealului)*, ambele apărute la Cluj, în 1830.
18. Caracterizarea concepției istorice, în *Nestor Șimon. Restituiri...*, subcapitolul *Condiționări și atitudini istoriografice*, pp. 25–28. Sistematizarea bibliografiei utilizate în scrierea operei – atât cea edită cât și cea inedită – constând în 237 de titluri de cărți și 34 de publicații periodice, în *Ibidem*, pp. 263–272.
19. „La început avusesem de cuget – nota Șimon în prefața proiectului său – să traduc numai și să completez istoria apărută în limba germană de Amon cav. De Treuenfest și mai cerusem date ce cugetam că se vor afla la d-l. Barițiu în Sibiu”; apud. *Nestor Șimon. Corespondență...* p. 262.
20. Șimon era convins de faptul că Treuenfest a cunoscut o copie a istoriei regimentului, aflată în arhivele de la Viena și care „i-a fost pusă la dispoziție d-lui. Treuenfest, când a scris istoria”. Schița istorică invocată de Șimon – sub titlul *Notizien aus der Geschichte des 2 Walachen 17 Grenz Infanterie Regiment se* păstrează la A.N.B-N., colecția *Iulian Marțian*, d. 168/24.
21. Pe lângă faptul că trata în mod cronologic istoria regimentului, de la înființare până în anul 1881, mai ales pentru perioada mai nouă, de la 1848 până la

- 1874, „autorul reproduce multe acte publice ca documente de mare valoare și de cuprins ca acelea, încât ele nu puteau veni la cunoștința publicului, decât numai cu învoirea autorităților militare competente”. De altfel, aprecierea lui Șimon asupra lucrării reținea și condițiile grafice deosebite în care a fost realizată, „format lexicon mare și elegant, 421 de pagini cu 6 ilustrațiuni colorate, care ne reprezintă ostași români și ofițeri de ai lor în uniforme, după timpuri, cât și tirajul redus 300 de exemplare – și epuizat rapid, astfel că, deși costa 5 florini, „altă ediție încă nu a apărut și prin urmare, e un op, pe care cu greu îl poți căpăta”.
22. Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv (în continuare ÖSWK), *Fond Conduitelisten der offiziere*, karton 406, k.k. Grossherzog von Baden 50. Linien Infanterie Regiment. Conduite Listen für das Jahr 1867 über innbenannte Officiere für das hohe eichs Ministerium. 50 Infanterie Regiment 1867 – Karl Klein.
  23. ÖSWK, *Fond Qualificationslisten der offiziere*, karton 1394 (Klein Kamillo-Louis) – Qualificationsliste des Karl Klein.
  24. Ibidem.
  25. Despre valorizarea acestui loialism dinastic a se vedea Liviu Maior, *România în armata habsburgică. Soldați și ofițeri uitați*, București, 2004, p. 6 sq.
  26. Ioan Bolovan, Adrian Onofreiu, „Grănicerii năsăudeni pe podul de la Arcole”, în *Magazin Istoric*, XLIII, nr. 11 (512), noiembrie 2009, pp. 82–86.
  27. Traducerea în limba română a fost publicată de Ioan Bolovan, Adrian Onofreiu, *Contribuții documentare privind istoria regimentului grăniceresc năsăudean*, București, Editura Enciclopedică, 2006, 380 pag.
  28. Ibidem, ediția a II-a, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2012, p. 33.
  29. Liviu Maior, *România în armata habsburgică...*, p. 13.
  30. Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv (în continuare, ÖSKW, *Fond Conduittlisten der offiziere*, Lista de calificare nr. L. 35 – Gustav Adolf Amon Cavalier de Treuenfest, [fost] vice-maistru de gardă și maestru de cavalerie clasa I la Gărzile de corp Arcieren, [în prezent] maestru de gardă și maior la regimental I cezaro-craiesc de gărzi de corp Arcieren, trecut în rezervă la 30 aprilie 1888.
  31. Ibidem.
  32. Amon von Treuenfest, Gustav, Ritter, *Geschichte des k.k.12.Huszaren-Regiments. 1800–1850 Palatinal; 1850-1875 Graf Haller; 1875 von Fratricsevics. Nach den Feldakten und sonstigen Originalquellen des k.k.Kriegs-Archivs, den Inhabers-Correspondenzen und den Regimentsschriften im Auftrage des dormaligen Regiments-Kommandanten*, Wien, Verlag des Regiments, 1876; *Geschichte des k. k. Infanterie-Regiments Nr. 20 Friedrich Wilhelm, Konprinz des Deutschen Reiches und Kronprinz von Preussen: Ergänzungsbezirk Neu-Sandec in Galizien / nach den Akten der k. k. Archive und des Regiments verfasst von Gustav Ritter Amon von Treuenfest*, Wien, Verlag

des Regiments, 1878; *Geschichte des k.k. Infanterie-Regimentes Hoch- und Deutschmeister Nr. 4. Ergänzungs-Bezirks-Station Wien. Nach den Feldakten und sonstigen Originalquellen der k.k. Archive verfasst*, Wien, Verlag des Regimentes, 1879; *Geschichte des k.k. Huszaren-Regimentes Alexander Freiherr v. Koller Nr.8 von seiner Errichtung 1696-1880. Nach den Feld-Akten und sonstigen Original-Quellen der k.k. Archive*. Wien, Verlag des Regimentes, 1880; *Geschichte des k. k. Infanterie-Regimentes Nr. 47 / nach den Feldakten und sonstigen Original-Quellen der k. k. Archive verfasst von Gustav Ritter Amon von Treuenfest*. Wien, Verlag des Regimentes, 1882; *Geschichte Des K K Infanterie-Regimentes Nr 50, Friedrich Wilhelm Ludwig, Grossherzog Von Baden, 1762 Bis 1850 Zweites Siebenburger Romanen-Grenz Infanterie Regiment*, Wien, Verlag des Regimentes, Druk von Ludwig Mayer, 1882; *Geschichte des K.K. Infanterie-Regiments Nr. 18, Constantin Grossfürst von Russland, von 1682 bis 1882. Ergänzungs-Bezirks-Station Königgrätz. Nach den Feldakten und sonstigen Original-Quellen der K.K. Archive verfasst*, Wien, Druck von L. Mayer, R. Brzezowsky, Verlag des Regimentes, 1882; *Geschichte des k.k. Huszaren-Regimentes Freiherr von Edelsheim Guylai Nr. 4 von seiner Errichtung 1734-1882. Nach den Feld-Acten und sonstigen Original-Quellen der k.k. Archive*. Wien, Verlag des Regimentes, 1882; *Geschichte des k.u.k. Infanterie-Regimentes nr.46, 1762 bis 1850 erstes Siebenbürger Romanen-Grenz-Infanterie-Regiment nr.16*, Wien, 1890; *Geschichte des kaiserl. und königl. Kärnthnerischen Infanterie-Regimentes Feldmarschall Graf von Khevenhüller Nr. 7.*, Wien, Verlag des Regimentes, 1891; *Geschichte des k.k. Husaren-Regimentes Nr. 10, Friedrich Wilhelm III, König von Preussen. Zum 150 jährigen Regiments-Jubiläum im Auftrage des Officiers-Corps.*, Wien, Verlag des Regimentes, 1892; *Schicksale und Thaten des k. u. k. Infanterie-Regimentes Hoch- und Deutschmeister Nr. 4. Ergänzungs-Bezirks-Station Wien / Nach Gustav Ritter Amon von Treuenfest dargestellt von Gustav Rusch*. Wien, Kaiserlich-königlicher Schulbücher-Verlag, 1895; *Geschichte des k.u.k. Husaren-Regimentes Kaiser Nr. 1*, Wien, 1898; *Geschichte des k.u.k. Bukowinaschen Dragoner-Regiments General der Kavallerie Freiherr Piret de Bihain Nr. 9 : von seiner Errichtung 1682 bis 1892 / verfasst von Gustav Ritter Amon von Treuenfest.*, Wien, Verlag des Regimentes, 1918.

33. ÖSKW, *Fond Conduitlisten der offiziere...*
34. Încheiată la 16 februarie 1867, la Kaiser Obersdorf – lângă Viena. Vezi argumentele în acest sens la Ioan Bolovan, Adrian Onofreiu, *Contribuții documentare privind istoria regimentului grăniceresc năsăudean*, Ed. Enciclopedică, București, 2006, nota 33, pp. 35–40.
35. ÖSKW, *Fond Conduitlisten der offiziere*, Lista de calificare nr. L. 35 – Gustav Adolf Amon Cavalier de Treuenfest.
36. Sub titlul „Pentru istoria unui regiment de grănițari” presa consemna și

- că „documente manuscrise nepublicate relative la istoria regimentelor grănițere se află destule în arhivele regimentelor și în ale comandelor de corpuri, acelea însă nu se dau afară la nimeni, din cauza să se știe din experiență, cât de ușor pier acelea, precum s-a întâmplat și aici, în Sibiiu, până în an. 1850. Documente de acelea se pot lua numai în copie la fața locului și numai cu permisiunea limpede a autorităților superioare”; apud. „Observatoriulu”, VIII, nr. 41, mercuri, 10 iunie/29 maiu 1885, p. 163. De fapt, articolul prezenta poziția eruditului cărturar năsăudean Nestor Șimon. Recenzia din ziar cuprindea pasaje întregi din opera acestuia dedicată istoriei regimentului năsăudean; apud. Ioan Bolovan, Adrian Onofreiu, *op. cit.*, nota 27, p. 30; vezi și Nestor Șimon, *Starea regimentului și evenimentele din anii 1848–1849*, editori, Ioan Mureșan, Adrian Onofreiu, Mircea Prahase, în *Arhivele-mărturie ale trecutului*, Ed. Mesagerul, Bistrița, 2007, pp. 49–301. Pentru atitudinea decidenților din perioada respectivă, este pilduitor răspunsul primit de Șimon de la un fost ofițer din regimentul de graniță năsăudean. Referindu-se la evenimentele din anii 1848/1849 descrie de Șimon, acesta preciza că „sunt surprinse întrânsa lucruri, care, cu toate că persoanele ce au luat parte activă la afacerile respective, deși nu mai trăiesc, totuși au succesori. Și – continua fostul căpitanul Ioan Mărginean din Ragla – când ar citi acum întâmplările de pe atunci, desigur că s-ar vedea atinși neplăcut. Mai cu seamă unul dintre următorii/urmașii – n.n – respectivii se află de prezent într-o poziție foarte înaltă și influențătoare – și, încheia – precizând că „la noi se tratează orice fel de abuz de documente rezervate, cu cea mai mare asprime”; apud. *Nestor Șimon 1915–2005 Corespondență*, volum îngrijit de Adrian Onofreiu, Ed. Supergraph, Cluj-Napoca, 2005, p. 148.
37. „Deci, deoarece e posibil ca acea istorie a regimentului a fost dată spre citire, parte, ofițerilor, parte, preoțimii, poate cum că cineva să-și fi făcut vreo copică, poate”; apud. Nestor Șimon, *Starea regimentului...*, p. 90.
38. Această coincidență i-a întărit convingerea că Treuenfest a cunoscut o copie a istoriei invocate, aflată în arhivele de la Viena și care „i-a fost pusă la dispoziție d-lui. Treuenfest, când a scris istoria”; apud. *Ibidem*. Schița istorică invocată de Șimon – sub titlul *Notizien aus der Geschichte des 2 Walachen 17 Grenz Infanterie Regiment* se păstrează la Serviciul județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale, colecția *Iulian Marțian*, d. 168/24.
39. Nestor Șimon, *Starea regimentului...* p. 78.

Vasile Dobrescu, Adrian Onofreiu

Bursieri ai Fondurilor școlare și de stipendii grănicerești de la Năsăud în centrul universitar din Budapesta între 1861–1918

Pentru miile de studenți români transilvăneni care au frecventat instituțiile de învățământ superior existente în Imperiul habsburgic apoi austro-ungar, dar și din alte state europene, în secolul al XIX-lea și la începutul celui următor, fondurile și fundațiile de stipendii, care le acordau anual burse, au reprezentat o șansă deosebită, întrucât aceste ajutoare, pentru marea lor majoritate erau singurele surse financiare ce le asigurau întreținerea și școlarizarea pe parcursul anilor de studii¹. Între acestea se numărau și Fondurile scolastice grănicerești din Năsăud, care, într-un clasament neoficial al volumului total al valorilor financiare, s-ar situa pe locul al treilea după fundația „Emanuil Gojdu” și foarte aproape de quantumul valoric al bursei acordate de fundațiile administrate de Consistoriul mitropolitan greco-catolic din Blaj. Astfel, acesta a distribuit stipendii și ajutoare (pentru învățământul superior și mediu), între anii școlari 1861/1862–1918/1919 în valoare de 217.897 florini numai până în 1899 și apoi, ulterior încă 438.308 de koroane până la sfârșitul primului război mondial². Din total acestor sume, mai bine de jumătate au fost acordate prin cele 1117 stipendii și ajutoare celor 372 de studenți și 34 de doctoranzi acceptați să fie susținuți de către fondurile grănicerești, deoarece valoarea unei burse pentru frecventarea unei instituții de învățământ superior era mai mult decât dublă față de un stipendiu dat pentru absolvirea studiilor medii sau de meserii.

Administrarea fondurilor școlare grănicerești năsăudene în perioada anilor 1861–1918 s-a efectuat în baza unor normative statutare care au suferit modificări sau s-au schimbat substanțial în funcție de problematicile interne ce trebuiau remediate, dar și în urma

intervențiilor directe ale autorităților guvernelor de la Budapesta. În primul statut din 1861 intitulat „*Instrumentul fundațional pentru instituțiile de învățământ și educație din districtul Năsăud*” și aprobat de Guvernul din Sibiu, enumerau pe lângă principalele obiective ale administrației și destinației fondurilor care vizau susținerea școlilor rurale grănicerești, înființarea unui Gimnaziu, a unei Școli normale și unei școli de fete, condițiile de acordare a stipendiilor și ajutoarelor elevilor și studenților, funcționarea și atribuțiile Comitetului de administrare ca organism deliberativ și ale Comisiei administratoare ca organism executiv, cu activitatea permanentă, membrii săi fiind aleși din rândul membrilor Comitetului cu menționarea să fie „cu cea mai mare experiență, erudiție și moralitate”³. Acestuia i s-a adăugat în anul 1866 un Regulament pentru acordarea stipendiilor și ajutoarelor.

Constatându-se o serie de lipsuri în administrarea Fondului de stipendii s-a propus încă din 1871 redactarea unui Statut special menit să dezvolte și să detalieze paragrafele cuprinse în Instrumentul fundațional. După dezbaterile mai multor proiecte Comitetul de administrare al fondurilor a aprobat în 1877 un statut general privind toate problematicile administrării fondurilor. Acesta nu a fost însă aprobat de către guvernul care dorea să limiteze autonomia conducerii fondurilor și să controleze modalitățile de distribuire a stipendiilor și de sprijinire financiară a școlilor năsăude. În schimb, în anul 1888 guvernul de la Budapesta a alcătuit un proiect de statute din proprie inițiativă, aprobat și de către împărat, aducându-l la cunoștința Comitetului de administrare a fondurilor în ianuarie 1889, prin comitele județului Dezideriu Bánffy. În ciuda protestelor unui număr însemnat de membri ai Comitetului administrativ și a unor memorii adresate guvernului și împăratului, Statutul redactat de guvernul de la Budapesta nu va fi modificat, el, rămânând principalul act normativ ce se aplica până la desființarea monarhiei austro-ungare. Deși, per ansamblu noul statut sistematiza cu rigurozitate principalele probleme ale administrării fondurilor, acesta încălca însă drepturile proprietarilor grăniceri și actele fundaționale, întrucât guvernul cu de la sine putere a inclus dispoziții ce prevedeau prezența unor membri care nu erau urmași

ai grănicerilor în componența Comitetului de administrare a fondurilor, la care se adăugau referirile exprese la posibili beneficiari ai stipendiilor care se recrutau dintre toți tinerii comunelor politice eliminându-se, intenționat, sintagma „descendenți de grăniceri”⁴. O dată cu noul statut s-au impus patru regulamente prin care se admitea intervenția autorităților statului, fie a Ministrului cultelor și instrucțiunii publice, fie a comitetului suprem al județului ce aveau dreptul de a aproba, modifica sau respinge hotărârile organismelor de administrare a fondurilor.

Regulamentul pentru împărțirea de stipendii și ajutoare din 1889 venea cu precizări suplimentare față de normativele anterioare în sensul distribuirii veniturilor sale nete dispunându-se ca din totalul lor, anual, 60% să se atribuie stipendiilor, 30% ajutoarelor, iar 10% să se capitalizeze. De asemenea, erau prevăzute sumele minime anuale ale burselor și ajutoarelor: 300 de florini pentru studiile superioare; 120 de florini pentru tineri ce urmau școlile normale de învățători; 30 de florini pentru cei ce urmau gimnaziile, școlile de cadeți, școli reale și de meserii⁵. Ajutoarele se acordau în quantumuri valorice mai mici. Ambele forme de susținere financiară se obțineau prin concurs public și se acordau pentru absolvirea unei singure forme de învățământ pe întreaga sa durată cu respectarea unor condiții stricte. Pentru învățământul superior li se cerea candidaților să depună un dosar către Comisia administratoare care trebuia să conțină: cererea solicitantului cu specificarea instituției de învățământ și a specializării care dorea să o urmeze, actul de absolvire al examenului de maturitate (bacalaureat) cu calificativele obținute; actul de stare materială sau de „pauperitate” autentificat de notarul localității de rezidență și certificatele de naștere și de sănătate⁶. Actele trebuiau depuse până la începutul lunii august pentru a fi discutate și analizate de organismele fondurilor. Lista celor selectați și aprobați la acest nivel era transmisă Ministerului cultelor și instrucțiunii publice care avea dreptul de a dispune acordarea stipendiilor sau ajutorului pentru fiecare candidat în parte. Stipendiile se acordau în principiu pe toată durata studiilor unei anumite forme de învățământ, iar după absolvire în situații excepționale se puteau prelungii încă un an în cazul depunerii unor examene (riguroase) pentru „calificațiune

profesională”, de regulă, de doctorat. Apoi, beneficiarii de stipendii erau avizați că li se suspendau bursele dacă primeau alte ajutoare bănești de la fundații private sau burse de stat. Nu întâmplător, pe timpul studiilor studenții bursieri erau solicitați să specifice dacă primesc alte stipendii decât bursele grănicerești.

Cu toate acestea din sursele existente doi bursieri năsăudeni, Vasile Pahone (drept) și Ștefan Damian (filozofie) au primit burse de la fundația „Gojdu”. Vasile Pahone⁷ nu a fost însă depistat, dar Ștefan Damian în urma unei informații trimisă Comisiei Administrative de către bursierul Al. George Florea a fost surprins în culpă. Din fericire pentru Ștefan Damian care a negat inițial informația colegului său apreciind-o ca o delațiune aceasta s-a adeverit spre sfârșitul perioadei de studii (1914), când însăși fundația „Gojdu” informa Fondul școlar năsăudean că acesta primise între anii 1908–1912 o bursă anuală de 1000 de k⁸. Evident stipendiul i-a fost suspendat din 1913, însă prin bursa „Gojdu” își va continua studiile și își va lua doctoratul în 1914⁹.

În virtutea regulamentelor de acordare a burselor Comitetul Administrativ, prin concurs, se pronunța asupra admiterii cererilor și celorlalte documente cuprinse în dosarele solicitanților luând în considerație calificativele de la bacalaureat, situația materială a părinților cât și necesitățile de acoperire a zonei cu viitorii specialiști din diferite domenii. Selecția era destul de riguroasă fără a omite și unele influențe ale unora din membrii Comitetului Administrativ care și-au manifestat preferințele spre unii dintre candidații, de altfel bine pregătiți, dar cu situații materiale rezonabile. În acest fel s-au admis dosarele unor bursieri proveniți din grupuri familiale elitare cunoscute în zona Năsăudului, precum: familiile Moșil, Tanco, Buia, Seni etc. Nu e mai puțin demn de semnalat faptul că acestea au contribuit mult la ameliorarea Fondurilor școlare și la activitatea educațională și spirituală a zonei.

Plata stipendiilor și ajutoarelor se efectua contra chitanța de cel îndreptățit, lunar, prin intermediul autorității instituției de învățământ pe care o urma. Stipendiatul trebuia ca semestrial să dovedească pe baza actelor emise de facultăți, de regulă prin carnetele de student, că a luat examenele (colocviile) cu note sau calificative bune.

În caz contrar își pierde stipendiul pentru perioada în care avea eșecuri școlare, având dreptul să-l reprimească pentru semestrul sau anul următor. În cazul unor abateri morale stipendiatul pierde definitiv bursa sau ajutorul acordat. Chiar dacă din documentele dosarelor personale nu reies direct emoțiile prin care trec candidații ce doresc să obțină stipendii sau stările tensionate ale acestora în fața examinatorilor de la facultăți, precum și repetatele îngrijorări legate de aprobarea semestrială sau anuală a burselor de către forurile Fondurilor școlare etc., acestea totuși transpar, indirect, din conținutul corespondenței cu membrii Comisiei Administrative, din care se reliefează străduințele de a urma cu regularitate cursurile și de a obține calificative cât mai bune la examinările cerute de pregătirea lor profesională și de către regulamentele fundației patronatoare.

Considerațiile generale privind situația socio-profesională și materială a familiilor studenților bursieri, deși se bazează pe informații incomplete (pentru o parte din stipendiați mențiunile de acest gen din dosarele personale lipsesc) ne relevă, în ciuda unor păreri adesea vehiculate privind originea lor țărănească, că majoritatea acestora proveneau din rândul elitelor intelectuale rurale, figurând ca fii/fiice de preoți, învățători, medici, avocați, funcționari de stat, aceștia mai mult ca probabil cu o situație materială destul de bună, deoarece bursele nu le asigurau complet cheltuielile de școlarizare și întreținere. Bunăoară din cele nouă mențiuni despre starea socio-profesională a părinților studenților Facultății de drept doar două menționează familii de țărani și șapte de intelectuali. La Facultatea de medicină din cei 21 de studenți pentru care avem mențiuni doar în 13 cazuri, 12 provin din diverse familii de intelectuali și doar 1 dintr-o familie țărănească înstărită, tatăl acestuia fiind și primarul comunei Sângeorz Băi.

Comunicarea noastră se obiectivează asupra relațiilor 66 de studenți bursieri cu forul tutelar, Comisia Administrative, cât și asupra traseelor acestora la studiile din centru universitar al Budapestei până în 1918. Din dosarele personale studiate ca și din alte surse reiese că 57 de bursieri au urmat cursuri academice universitare din care: 21 la Facultatea de medicină; 12 la Facultatea de Litere și Filozofie; 12 la Facultatea de Drept și Științe Politice; 6 la

Universitatea Tehnică; 4 la Academia de Medicină Veterinară; 2 la Facultatea de Teologie. Lor li se adaugă 3 studenți de la Academia de Belle Arte; 2 de la Academia Comercială și 4 de la Școala Superioară de Poștă – Telegraf (a se vedea anexa nominală a studenților bursieri nășăudeni).

Din dosarele viitorilor doctoranzi care au solicitat stipendii și care cuprind corespondența lor cu Administrația Fondurilor (Comisia administratoare) se desprind date interesante asupra situației lor școlare cu referiri exprese asupra frecventării cursurilor universitare, a calificativelor obținute la colocvii sau examene dovedite prin carnetele de student sau în cel mai rău caz prin foi matricole speciale emise de către decanatele facultăților, din care reieșeau progresele la învățătură. Desigur primele acte sunt cele impuse de participarea la concursul pentru stipendii: cererea de solicitare a bursei/ajutorului către Comisia Administratoare, certificatul de absolvire al Gimnaziului (în copie), actul de stare materială și certificatele de naștere și de sănătate. Astfel, din actele de absolvire ale Gimnaziului, pe lângă profesorii examinatori de la maturitate aflăm că Victor Onișor, David Alexa, Drăganu Nicolae, Seni Valer, Ghiță Olimpiu, Damian Ștefan etc. au luat calificativul „matur cu excelență”, iar că Laura Seni și-a susținut examenele în particular la Nășăud pentru anii gimnaziali susținând doar maturitatea în fața Comisiei oficiale a Gimnaziului, sau că Ioan Buia și-a efectuat studiile gimnaziale la Gimnaziul greco-catolic din Beiuș (azi Samuil Vulcan). De asemenea, Pop Ioan, Ordace Corneliu, Neagoș Aurel terminaseră Gimnaziul de la Blaj, Enea Grapini, Liceul maghiar din Bistrița sau Florian Ioan Liceul din Odorhei etc. Din această succintă enumerare reiese că nu existau impedimente pentru obținerea bursei de către absolvenții de licee, ei trebuind să demonstreze doar originea grănicerească a părinților. De regulă, în cererile de stipendii adresate Comisiei Administratoare care începeau cu formula standard „umilit scrisul”, suplicanți specificau opțiunea spre specializarea într-un anumit domeniu cât și instituția de învățământ superior în care doreau să se pregătească. Excepție fac, și nu sunt singurii dintre candidații la stipendii, David Alexa și Victor Onișor care solicită burse pentru medicină sau drept la

Universitatea din Cluj. Comisia Administratoare decide ca ambii să urmeze dreptul, primul la Cluj, cel de-al doilea la Budapesta. După trei trimestre de studii la drept în Cluj și David Alexa obține aprobarea de a se transfera la Budapesta. De asemenea, Laura Seni primește stipendiu pentru medicină la Universitatea Cluj, unde frecventează cursurile timp de doi ani între 1907–1909, obținând apoi transferul la Budapesta pentru continuarea studiilor și apoi a examenelor de doctorat. Peregrinarea studenților de la instituția de învățământ superior la alta în cadrul Imperiului și nu numai, era destul de des întâlnită, având ca motivație fie pregătirea la o universitate cu profesori mai buni, fie specializarea și în alte domenii de activitate¹⁰. Dacă în cazul Laurei Seni opțiunea spre o mai bună specializare este credibilă, în cazul lui David Alexa a contat și faptul că unchiul său Ioan Ciocan ales recent deputat guvernamental în parlamentul de la Budapesta îi putea oferi o mai bună îndrumare și sprijin financiar. În schimb, Ioan Buia, student la medicină, solicita ca anul al treilea 1915/1916, să-l urmeze la o universitate din Germania „ca să învăț limba și peste tot să mă încunoștințez cu modul lor de viață”. Din cauza „situațiilor războinice actuale” specifica el, ulterior, va urma însă anul de studiu la facultatea de medicină din Graz, unde solicita să i se trimită stipendiul¹¹. De asemenea, Pop Matei, student la drept, probabil din aceleași motive, va frecventa în anul universitar 1911-1912, Universitățile din Berlin și Bonn unde a urmat nu numai cursuri de specialitate ci și de economie generală, sociologie și statistică, bani și bănci, istoria artei etc.¹². Ioan Moldovan (student la drept) din cauza eșecurilor la examenul din anul II se mută, temporar, la Debreczen, revenind în anul următor la Budapesta. În schimb Teofil Tanco renunță la Universitatea tehnică în anul I, pentru a urma cursurile Facultății de Medicină, deoarece „nu are aplecare pentru științele tehnice”¹³. Din motive similare Schotll Carol, trimis la Academia Comercială, trece la Facultatea de Medicină. Alții, precum Teodor Șimon după ce absolvă Academia de Minerit și Silvicultură de la Schemnitz își descoperă înclinații spre desen și arte, obținând o nouă bursă la Academia de Belle Arte¹⁴. Orientarea era și pragmatică deoarece Gimnaziul din Năsăud avea nevoie de un profesor de desen tehnic.

În aceeași situație se află Ion Vlad care absolvind Școala Superioară de Poștă – Telegraf (1895–1897) primește peste 6 ani bursă la Academia de Belle Arte. În general, mobilitatea studenților de la un centru universitar la altul a fost determinată de motivații financiare, Budapesta sau Viena solicitând cheltuieli mai mari de întreținere decât celelalte centre universitare. Spre exemplu Ordace Corneliu solicită trecerea la Universitatea din Cluj în anul 1899 pentru „că spețele sunt prea mari la Budapesta”¹⁵

Valoarea unui stipendiu acordat de Fondurile școlare din Năsăud pentru cursurile Universității de la Budapesta era de 300 de florini, iar a unui ajutor de 200 de florini până în 1899, iar după această dată în noua monedă a imperiului de 580-600 de koroane. Înainte de începerea războiului din cauza inflației și a creșterii cheltuielilor burselor au fost mărite la 1000 de koroane (se pare din 1912). Valoarea stipendiilor se împărțea pe cele 12 luni ale anului universitar și se plăteau contra chitanță cu mențiunea că la sfârșitul fiecărui semestru, bursierul în cauză trebuia să înainteze Comisiei Administrative carnetele de student sau alte acte oficiale din care să reiasă că a absolvit colocviile și examenele cu rezultate bune. Calificativele la examinări se făceau printr-o grilă de aprecieri ale însușirii materiilor de la necorespunzător până la valoarea de excelent. Printre profesorii cei mai exigenți se pare că era, la drept Vecsei Támás și Földes Béla care le acordase calificative minime lui Vasile Pahone și Victor Onișor ce aveau de altfel rezultate bune și foarte bune. David Alexa căzând la examinarea cu profesorul Lechner Agoston, în iunie 1894, a insistat și a reușit să fie reexaminat în timpul optim pentru a nu-și pierde stipendiul¹⁶. În schimb, Laura Seni s-a remarcat în ultimii ani de studiu prin obținerea unor calificative bune și foarte bune. De asemenea, studenții Nicolae Drăganu, Ștefan Damian sau Olimpiu Ghiță primesc frecvent calificativul excelent. Studenții trebuiau, conform cerințelor regulamentare să frecventeze un număr minim de ore de curs și să susțină în consecință un număr minim de examene (care variau în funcție de facultatea urmată, de regulă mai multe la medicină decât la alte specializări), chiar dacă frecventau mai multe cursuri. Stipendiații de regulă susțineau examenele la limita sa numerică minimă întrucât acestea se plăteau. Spre exemplu,

costul pe semestru, la drept, până în anul 1900, pentru 5 examinări, se ridicau la 35,50 florini.

Incidentele, nu puține la număr, în plata ratelor stipendiilor au apărut pe parcursul studiilor, ele, datorându-se fie neglijenței bursierilor, de a trimite la timp testimoniile, fie că au pierdut unele examene, în parte însă și din vina Administrației Fondurilor sau referenților (casierilor) de la facultăți. Astfel, Pop Matei și Titus Slăvoacă pentru anii 1912/1913, respectiv 1913/1914, nepredând la timp documentele școlare au pierdut stipendiile, primul pierzându-și geamantanul cu actele școlare pe drumul de întoarcere din Germania¹⁷, cel de-al doilea din cauza circulației defectuoase a corespondenței¹⁸. În consecință, Comisia administratoare îi anunțau că stipendiile și ajutoarele distribuindu-se între timp nu mai existau fonduri pentru a le mai acorda burse pentru anii școlari respectivi. Șicanele referenților de la Universitatea din Budapesta la plata ratelor bursei sunt relevate de David Alexa în februarie 1896, care menționa că aceștia, îndeosebi cel de la facultatea de drept, considerându-i abuziv, stipendiați de stat apreciau că „sunt obligați să susțină toate colocviile la cursurile frecventate”. Ca atare solicita Comisia Administratoare să informeze forurile în drept că regulamentul Fondurilor școlare le permiteau stipendiaților săi să se prezinte la un număr minim de 15 ore de curs la care depuneau examenele respective examene și, astfel, să se elimine arbitrariul referenților față de stipendiații „cu totul lipsiți de apărare”¹⁹. La Facultatea de Medicină numărul minim al orelor frecventate săptămânal se dubla și în consecință sporea și numărul colocviilor și examenelor ce trebuiau promovate..

Un incident cu totul aparte îl are Victor Onișor, în mai 1885, cu Administrația Fondurilor cu prilejul plății ratei a III-a a ajutorului (ratele pentru ajutoare se pare că se plăteau trimestrial și nu lunar ca la stipendii) întrucât casierul (perceptorul Fondurilor) nu-i achitase de pe chitanța de 50 de florini decât 33 de florini și 32 de crahari pe motiv că nu arătase atestate asupra progreselor la învățatură. Replica lui V. Onișor, justificată, de altfel, consta în faptul că aceste dovezi trebuia să le prezinte după luarea examenelor de vară, somându-l pe casier să-i trimită restul de bani. Casierul

a înaintat însă scrisoarea studentului, Comisiei Administrative, care-i atrăgea, la rândul său, atenția să fie politicos și să nu insulte pentru că „numaidecât ți se va sista ajutorul”. Cu deosebit curaj Victor Onișor adresează o scrisoare extrem de lungă prin care își justifică drepturile sale făcând referire expresă la dispozițiile regulamentare ale Fondurilor. Mai mult chiar respinge „îndrumările” Comisiei și „arbitrariul” muștrărilor la care este supus, susținând ca și-a dovedit cinstea și că dacă cineva se socotea insultat sunt autorități în drept „să-și spele onoarea insultată” „Sau doară crede on. comisiune, că ajutorul de 200 de florini, mi se dă ca bunăvoință din grația ore cuiva, ca așa cât aş pierde grația să mi-l retragă?”²⁰. Comisia însă la provocat ca la începutul lui iulie 1895 să se prezinte în fața acesteia pentru explicații²¹. Incidentul s-a închis cu o nouă muștrare fără urmări asupra acordării ajutorului în următorii ani de studii²². Replicile date de Victor Onișor Comisiei Administrative sunt unice prin argumentele și stilul adoptat în comparație cu atitudinile rugătoare dacă nu chiar umile ale celorlalți stipendiați, care au fost confrunțați cu asemenea situații critice. Ele relevă însă trăsăturile de caracter ale unei personalități puternice, în formare, ce se va remarca în plan public în timpul studenției, dar mai ales după absolvirea facultății de drept.

Sunt însă destule cazuri de suspendare a stipendiilor pe un an de zile sau definitiv pentru nepromovarea examenelor. Așa i se întâmplă bunăoară studentului de la drept Ioan Moldovan, care nu primește pe anul 1913–1914 bursa pentru că nu a promovat examenul fundamental²³. În aceeași situație se va afla și Ioan Vlad student la Belle Arte, care nedovedind progrese pe anul 1907/1908 i se suspendă stipendiul definitiv, deși anterior organizase o frumoasă expoziție de pictură la Năsăud²⁴.

Un episod destul de neplăcut pentru bursierii Fondurilor grănicerești s-a datorat hotărârii Ministerului de resort (care aproba anual deciziile Comisiei Administrative) de a bloca plata stipendiilor pe anii 1904–1912 pe motivul că nu se respecta regulamentul de acordare a burselor, în sensul de a admite printre bursieri și tinerii din comunele năsăudene, care nu proveneau însă din familii grănicerești. S-au făcut însă și unele excepții, aprobându-se și plătindu-se

bursele pentru studenții înscriși la Institutul „Eötvös” cursanți ai Facultății de Litere și Filozofie din perioada susamintită. Așa vor primi regulat stipendiile studenții Nicolae Drăganu, Damian Ștefan, Ghiță Olimpiu. Însă majoritatea studenților cu burse aprobate de Comisia Administratoare în respectiva perioadă au trebuit să se întrețină din surse proprii, primind retroactiv sumele alocate, uneori mult după terminarea studiilor. De pildă, lui Aurel Neagoș, Comisia Administratoare îl anunța că nu a primit aprobarea de la minister pentru stipendiul restant pe anul 1904–1906²⁵.

În perioada războiului deprecierea monetară și succesive îi determină pe studenți să solicite Comisiei Administratoare sporirea cuantumului stipendiilor. În acest sens în iunie 1918, patru studenți mediciști (I. Buia, M. Hângănuțiu, Mircea Haliță, Ioan Scridon) și cinci cursanți la Preparandia de învățători din Budapesta adresează o scrisoare colectivă prin care se plâneau de „scumpetea enormă” și de creșterea cheltuielilor de întreținere cerând ajutoare suplimentare. Luând în discuție motivațiile reale, comisia le-a aprobat o creștere extraordinară de 50% față de valoarea burselor pe care le aveau aceștia până la acea dată.²⁶

Pe parcursul studiilor universitare s-au constatat unele sincope în frecventarea cursurilor sau promovarea examenelor cel mai adesea din motive de sănătate, care însă nu necesitau întreruperea anului de studiu. Însă o parte dintre tinerii studenți se înrolau ca voluntari în armată, întrucât pe lângă satisfacerea serviciului militar oricum obligatoriu la sfârșitul studiilor, în calitate de militari voluntari li se reducea durata studiilor cu o jumătate de an, dar primeau în schimb și solda de subofițeri. David Alexa în anul 1894/1895 și Victor Onișor în anul 1895/1896 își întrerup studiile și se înrolează în armată ca voluntari. Victor Onișor însă va solicita să i se acorde ajutorul și pe timpul stagiului militar ca și studenților mediciști, dar, cererea nu i se aprobă²⁷. În armată s-a înscris ca voluntar, în anul 1916 și studentul la medicină Buia Ioan (care a primit concomitent și stipendiul conform hotărârii Ministerului de resort)²⁸, iar Vasile Bojor, în anul 1915 a cerut să activeze în spitalele militare solicitând Comisiei Administratoare să-l absolve de înaintarea dovezilor la învățătură pentru că n-a reușit să-și susțină colocviile și să-i acorde

în continuare bursa²⁹. De altfel, în timpul războiului o bună parte dintre studenți sunt recrutați în armată, Comisia Administratoare aprobându-le stipendiile cu avizul Ministerului de resort pe timpul instrucției militare, dar nu mai mult de 1 an. În această situație s-au aflat, printre alții, Ziganeta (Țiganeta) Dumitru student la filozofie sau Buia Emil student la politehnică, care au fost apoi trimiși pe front ani de zile, terminându-și studiile după încheierea războiului, primul în 1919 la Cluj³⁰, cel de-al doilea 1921 după ce a urmat cursurile la Cluj și apoi la Roma³¹. Lui Teofil Bodescu, student la Medicină veterinară „chemat sub arme” din august 1914 i se plătește doar parțial bursa pe 1914/1915 și i se reînnoiește doar din februarie 1918, deoarece în intervalul 1915–1917 a fost pe front 32 de luni³².

Documentele arhivistice din dosarele studenților stipendiați ne oferă date asupra cursurilor pe care le preferau să le frecventeze, a conținuturilor materiilor care constituiau obiectul colocviilor cât și mențiuni despre profesorii examinatori, unii dintre ei prezenți și în comisiile examenelor pentru doctorat. Astfel, studenții și viitorii doctoranzi de la Facultatea de drept din Budapesta au audiat cursurile și au fost examinați de către profesorii Láng János, Kováts Gyula, Goncha Győző, Vécsei Tamás membrii ai Academiei Maghiare, de către Földes Béla, Nagy Ferenc membri ai unor institute de drept internaționale sau de către profesorii Schwartz Gustav, Hajnal József, Schinirer Aldar, Hoffman Pál, Hajnik Imré, Bochkor Károly, Csatóry Lajos, Sőghy Gyula, Lechner Agoston la care s-a adăugat Pauer Imre de la catedra de Filozofie care predă etica³³. De asemenea, au urmat, asemenea majorității studenților români cursurile de limbă și literatură română predate de Alexandru Roman, Ioan Ciocan, George Alexici, Iosif Siegescu, Asbóth Oszkár sau de Iosif Popovici, luând adeseori examenenele cu aprecieri maxime. Și la Facultatea de Medicină, studenții mediciniști au avut profesori cunoscuți în teorie și practica medicală precum Atyai Sándor, Kétli Károly, Bókai János, Réczei Imre, Gross Emil, Tauszk Ferenc, Torday Árpád, Tángl Ferencz, Bársony János, Preis Hugó, Ráskay Dezső, Szabó József, Krepuska Gerő, Wilhelm Scholz, Tuszon János etc. la care se adăugau profesorii de la Catedra de fizică-chimie precum Eötvös Loránd sau Winkler Lajos³⁴. La Facultatea de Litere și Filo-

zofie se remarcă prin calitatea cursurilor Beóthy Zsolt urmărit la prelegerile sale de studenții români și de la alte facultăți³⁵, Páuer Imre, Bernát Alexander, Némethy Géza, Katona Lajos, Pecz Vilmos, Rákos Gusztáv, Eötvös Loránd, Buday József, Schmidt József, Hampl József, Winkler Lajos, Kassai Gusztáv, Marczali Henrik etc.

Înscrierile pentru susținerea doctoratului se efectuau de către absolvenții Universității din Budapesta, de regulă după terminarea studiilor, absolvenții solicitând Comisiei Administrative ajutoare speciale pentru a-și continua studiile doctorale. Dintre studenții care au frecventat parțial sau au absolvit Facultatea de Medicină 13 și-au luat doctoratul la Budapesta; 5 la Facultatea de Drept și 3 la Facultatea de Filozofie. Însă cu certitudine au fost susținuți cu ajutoare financiare din Fondurile grănicerești numai 14 doctoranzi. În ordinea cronologică a susținerii doctoratului în medicină și-au susținut doctoratul: Teofil Tanco (1905), Aurel Neagoș (1910), Laura Seni (1913), Vasile Bojor (1916), Ioan Buia (1918), Titus Slăvoacă (1919). La drept au fost susținuți cu burse doctoranzii: Vasile Pahone (1895), David Alexa, Victor Onișor (ambii doctori în 1899), Ioan Pop (1911), Matei Pop (1914). Doctoratul în litere și filozofie, cu burse grănicerești, l-au luat Nicolae Drăganu, Seni Valer, Al. George Florian.

Doctoranzii trebuiau să susțină trei „riguroase” (examene) înainte de a fi declarați doctori pe parcursul unui an, existând în cazuri excepționale, posibilitatea de prelungire a stagiului, cu riscul însă de a nu i se acorda suplimentar ajutor financiar celui în cauză. Pregătirea individuală a doctorandului se efectua conform unui număr de discipline fundamentale din fiecare specialitate, dinainte anunțate, din care era examinat de către o comisie specială formată din cei mai buni profesori ai facultăților respective. Ratele stipendiilor și ajutoarelor se achitau în funcție de dovezile absolvirii examenelor trimise la timp Comisiei Administrative a fondurilor încât, orice amânare sau pierdere a unei examinări era sancționată cu sistarea pentru moment a bursei acordate inițial. În această situație s-a aflat doctorandul David Alexa care nu reușise să dovedească absolvirea celui de-al doilea examen, deși îl susținuse³⁶, pe când Victor Onișor solicita să nu i se suspende ajutorul deoarece la sfârșitul

anului 1898 fusese convocat din nou la serviciul militar³⁷. În ambele cazuri stipendiile le vor fi plătite doar după susținerea celui de-al treilea examen și declararea lor ca doctori în științe juridice, adică în decembrie 1899. În acest fel, durata studiilor doctorale a celor doi doctoranzi s-a extins la un an și jumătate, fără nici o suplimentare a stipendiului primit inițial, adică 300 respectiv 250 de florini. În schimb, doctorandului la medicină, Buia Ioan i se plătește suplimentar stipendiul peste limita de un an (până în anul 1918) deoarece adusese dovadă că a lucrat în spitalele militare nereușind în această situație, să-și dea la timp cel de-al treilea examen; efectiv ratele restante rambursându-se ulterior³⁸. Sunt doctoranzi care se află în imposibilitatea tipăririi tezelor de doctorat, precum Nicolae Drăganu care în 1906 își pregătise două lucrări de doctorat pentru limbile clasice (latină și greacă) dar renunță din lipsa fondurilor bănești necesare tipăririi acestora, alegându-și o teză de limbă română a cărei tipărire îl va costa mai puțin, aceasta fiind apreciată extrem de laudativ. La rândul său doctorandul în filozofie Valer Seni primește pentru teza sa „Anabaptismul și socialismul” calificativul maxim de „summa cum laude” și premiul „Pasquich” fiind solicitat să rămână profesor la gimnaziu din Budapesta, dar renunță pentru postul de profesor la Gimnaziul din Năsăud.

Bursierii Fondului școlar grăniceresc s-au implicat alături de colegii lor români din Transilvania în activitatea cunoscutei societăți studențești „Petru Maior” care organiza, periodic, dezbateri și serate culturale naționale în care se prezentau, adeseori, creații literare sau științifice proprii, se organizau conferințe cu caracter aniversar sau comemorativ și evident se pregăteau balurile anuale unde se aduna întreaga colonie română din Budapesta³⁹. Informații mai concludente despre Societatea „Petru Maior”, dintre studenții năsăudeni, ni le oferă numai Victor Onișor⁴⁰, ele fiind completate de paginile scrise de Dumitru Stoica⁴¹, Dumitru Antal⁴² și mai târziu de A. Lupeanu – Melin. Mai târziu, în anul 1929 Victor Onișor, care avusese un rol însemnat în anii studenției sale în activitatea societății, în memoriile sale sublinia faptul că Societatea „Petru Maior” se prezenta ca principalul factor al activităților cultural-naționale ale tineretului român din Budapesta. Încă de la începutul însemnărilor

Victor Onișor relatează că: „Îndrumarea ce o aveam relativ la viața unui tânăr român în Budapesta era de a căuta societatea „Petru Maior”, punctul central al vieții românești din Budapesta”⁴³. Onișor va ocupa în al doilea an de studii, funcția de președinte al Comisiei literare, publicând în revista acesteia „Rosa cu ghimpi”⁴⁴, a cărei ediție o reluase după o scurtă întrerupere, așa cum trimitea unele materiale la revista „Minerva” din Bistrița⁴⁵. De asemenea, Victor Onișor amintește de agitațiile studenților conduși de Iuliu Maniu cu prilejul procesului Memorandului, precum și de participarea unei delegații studențești, în mai 1894, la Cluj pentru susținerea membrilor P.N.R., împrorocesați, prin distribuirea unor manifeste politice. Acțiunea se va solda cu o anchetă a rectoratului Universității în cazul studenților participanți, care datorită prudenței rectorului Schnierer n-a avut urmări prea mari, aceștia, primind doar avertismente pentru participarea la o acțiune politică⁴⁶. Ministrul de Interne a deschis însă o anchetă asupra Societății „Petru Maior” și sub pretextul că s-au încălcat statutele acesteia și s-a angrenat în acțiuni politice i s-a suspendat activitatea pentru anul 1895/1896⁴⁷. În anul 1894/1895 Victor Onișor este secretarul Societății „Petru Maior” avându-i ca notari pe Valeriu Braniște viitor ziarist și om politic și pe inginerul Traian Vuia, fiind, apoi, ales pentru anul 1897/1898 președintele acesteia. Nu numai prezența lui Victor Onișor sau David Alexa cu producții literare proprii este remarcată în procesele verbale ale societății ci și cele ale Benjamin Hangea despre conceptul de filozofie sau ideea naționalistă din anii 1870–1871 precum și ale lui Nicolae Drăgan ce prezenta în 1905, printre altele, o prelegere despre „Compunerea de cuvinte la limba română”⁴⁸. Sunt apoi remarcate participările nășăudenilor la activitățile corului și orchestrei Societății „Petru Maior” de la începutul veacului XX. De asemenea, cu prilejul jubileului de 50 ani de activitate a societății sărbătorit în anul 1912 sunt consemnați printre membrii activi ai acesteia studenții bursieri Vasile Bojor, Ștefan Damian, Olimpiu Ghiță, Enea Grafini, Sasu Aurel și Laura Seni⁴⁹.

Deși avem informații insuficiente despre evoluția traseelor profesionale și publice a tuturor bursierilor fondului școlar grăniceresc merită a reține, măcar secvențial și sintetic, profilurile intelectuale

ale unora dintre aceștia care s-au remarcat în activitatea cultural-națională sau politică de până la cel de-al doilea război mondial. Urmărind, în ordine cronologică a absolvirii studiilor sau obținerii doctoratului prezentarea lor o deschidem cu veteranul bursier de la Facultatea de Drept, Gabel Vertic, care după trei ani de studii la Budapesta și-a continuat studiile la Universitatea din Viena, absolvindu-le în anul 1866. Între anii 1867–1876 va ocupa succesiv funcțiile de vicenotar apoi asesor și cancelist la Tribunalul distric-tului Năsăud, numărându-se printre puținii juriști români ce au susținut organizarea exemplară a acestei zone administrative până la desființarea sa în 1876⁵⁰.

Ioan Ciocan (1850–1915) după studii de filozofie începute la Viena și Graz, apoi finalizate la Budapesta, între anii 1872–1876, a ocupat postul de profesor de limba română la Gimnaziul din Năsăud, devenind directorul acestuia între 1880–1898. Între anii 1898–1908 va fi profesor la catedra de limba română a Universității din Budapesta. Se va implica în viața politică însă ca deputat guvernamental al Partidului Liberal încă din 1896, menținându-se în parlamentul Ungariei, cu o scurtă întrerupere, până la decesul său în 1915. Din acest motiv va fi o persoană controversată în mediile naționale românești care îl socoteau un fel de renegat. Cu toate acestea el s-a remarcat prin intervențiile repetate pe lângă forurile guvernamentale în favoarea fondurilor școlare grănicerești sau pentru studenții români de la Budapesta. În timpul directoratului său la gimnaziu s-a proiectat și construit o clădire extrem de modernă pentru acea epocă, dotată cu materiale didactice performante și cu o bibliotecă școlară bogată. Este interesant de remarcat că societatea românească năsăudeană în marea sa majoritate l-a sprijinit în alegerile pentru locul de deputat guvernamental deoarece se temeau de posibilitatea plasării în locul său a unor reprezentanți ai aristocrației maghiare. Năsăudenii sperau că susținându-l pe Ioan Ciocan în viața politică vor avea un sprijin în susținerea caracterului românesc al gimnaziului și în ameliorarea fondurilor școlare grănicerești⁵¹.

Vasile Pahone a devenit avocat după obținerea doctoratului în 1895, în Năsăud, iar din 1913 președinte al Administrației fondurilor școlare, în această calitate aprobând, bunăoară, și stipendiile

doctoranzilor de la medicină, ca de altfel ale tuturor bursierilor fondurilor până în anul 1919. După 1918 este membru al Marelui Sfat al Transilvaniei, prefect al județului Bistrița – Năsăud (martie-aprilie 1920) și al județului Năsăud (martie 1926 – iunie 1927), membru al Partidului Poporului și apoi al Partidului Național Liberal. A decedat în 1931, după unele surse, din cauza supărărilor provocate de falimentul unei bănci maghiare unde fusese președinte al Consiliului de Administrație⁵².

Victor Onișor va ajunge avocat la Bistrița din 1901, jurisconsult al băncii „Bistrițeană” din 1903, întemeind în anul 1903 primul ziar românesc în Bistrița, „Revista Bistriței”, figurând ca proprietar și editor al acestui periodic. Devine un activ membru al P.N.R., susținând reorientarea sa spre activism. Întemeiază și compune statutele clubului P.N.R. din Bistrița, fiind ales în 1905 între membrii Comitetului Executiv al acestui partid. Candidează, fără a reuși, pentru alegerile parlamentare din anii 1906 și 1910, avându-l ca preopinent pe Ioan Ciocan ca și candidat guvernamental. Se numără printre cei 1228 de reprezentanți care au hotărât la 1 Decembrie Unirea Transilvaniei cu România, fiind ales ca secretar general la Resortul de interne al Consiliului Dirigent, responsabil cu reorganizarea căilor de comunicație în momentele dificile ale boicotului feroviarilor maghiari. Va ajunge profesor de drept civil la Facultatea de drept a Universității din Cluj, deputat din partea Partidului Național Român și apoi P.N.Ț. în parlamentul României, decedând prea timpuriu din cauza unei grave maladii la Viena, în 1932⁵³.

David Alexa, după luarea atestatalui de avocat va profesa din 1901 la Năsăud, până la numirea sa în 1915 ca judecător al cercului Năsăud (sprijinit de Ioan Ciocan). Ulterior, după 1919, va ajunge la Tribunalul județean din Bistrița. Este executorul testamentar al Fundației „Maria și Ioan Ciocan”. Îl găsim acționar la băncile „Aurora”, „Concordia”, „Someșana” și „Silvania”. Va cere pensionarea în anul 1941, însă autoritățile ungare i-au prelungi aprobarea nejustificat până în anul 1943. Va deceda în anul 1946⁵³.

Mureșian Florian (1878–1961) absolvent al Academiei de Belle Arte în 1902 se va remarca ca un cunoscut pictor de biserici, ocupând din 1908–1920 un post de profesor de desen la un gimnaziu

din Trnăva. Din 1920 va deveni profesor la Școala de Arte și Meserii din Arad până la pensionarea sa în anul 1938. Colaborează frecvent cu ilustrații la revistele din Arad în paralel cu organizarea unor expoziții de pictură. De altfel s-a dovedit ca unul din talentații pictori de portrete istorice transformându-și locuința într-un adevărat muzeu de artă și educației naționale⁵⁴.

Emil Mărcușiu, absolvent al Facultății de Litere și Filozofie în anul 1904 și al Institutului Etvős cu rezultate excelente va fi admis de conducerea Gimnaziului din Năsăud mai întâi ca profesor suplinitor și apoi ca profesor definitiv pe catedra de matematică și fizică. Și-a continuat activitatea în cadrul gimnaziului până la pensionare fiind în același timp membru în conducerea Despărțământului Năsăud al „Astreii” s-a preocupat de culegerea și valorificarea folclorului din zonă publicând materiale în revistele epocii în perioada anilor 1920-1940. A fost și director al Școlii Normale din Năsăud (1930-1931), președinte al Cooperativei de Consum „Furnica” din Năsăud (1919-1940) și director al Societății de ape minerale „Hebe” (1915-1925)⁵⁶.

Nicolae Drăganu (1884-1939) se va dovedi ca unul dintre cei mai străluciți intelectuali năsăudeni absolvenți ai Facultății de Litere și Filozofie. După susținerea doctoratului în 1906 va fi angajat ca profesor la Gimnaziul din Năsăud pe catedra de limba română și limbi clasice. Va colabora de timpuriu și frecvent cu studii de lingvistică și de istorie literară la revistele din Budapesta și Cluj. Din 1918 va deveni conferențiar și apoi profesor la Universitatea din Cluj, colaborând în plan științific cu Sextil Pușcariu pentru înființarea Muzeului limbii române și pentru alcătuirea Dicționarului limbii române. Pentru meritele sale științifice va fi ales decan și apoi rector al Universității din Cluj. În 1939 este ales membru al Academiei Române. În viața publică se va remarca în calitate de primar al Clujului în anii 1923 și între anii 1934-1937. A fost de asemenea membru al unor societăți științifice naționale și internaționale⁵⁷.

Seni Valeriu (1884-1936), după obținerea doctoratului în litere și filozofie din anul 1907 va ocupa, între 1908-1919, postul de profesor de latină, română și istorie la Gimnaziul din Năsăud. După 1919 activează pe lângă Consiliul Dirigent și ocupă apoi, succesiv, la Cluj postul de inspector școlar regional, inspector pentru minorități și

inspector șef de învățământ local. Se va pensiona în anul 1934 și se va retrage la Năsăud unde a decedat prematur în 1936. A publicat în periodicele de specialitate un număr de 20 de lucrări din domeniul literaturii și didacticii fiind apreciat ca unul din profesorii cei mai străluciți pe care i-a avut Gimnaziul Năsăudean⁵⁸.

Ioan (Ionel) Pop (1889–1985) după obținerea doctoratului în științe juridice în 1911 va practica avocatura la Blaj până în 1919 în biroul avocațial al unchiului său, Iuliu Maniu, își va continua activitatea în barourile din Cluj și apoi din București până în 1946. A intrat de timpuriu în viața politică ca membru al Partidului Național Român apoi în Partidul Național Țărănesc, fiind ales în repetate rânduri ca deputat în Parlamentului României. Devine cu timpul unul din fruntașii P.N.Ț. ocupând un loc în delegația permanentă a partidului. Dând dovadă de talent literar colaborează la periodicele de cultură dar și la ziarele partidului. Pasionat vânător, va înființa și conduce publicații de profil „Carpații” (1933–1947). Este membru al guvernelor Sănătescu și Rădescu (1944–1945), suferind ulterior consecințele opțiunilor sale politice în perioada stalinistă. Va fi însă relansat prin anii 50 de către Mihail Sadoveanu care-l îndeamnă să scrie literatură cinegetică devenind prin cele 22 de volume unul dintre cei mai faimoși și talentați scriitori ai acestui gen literar⁵⁹.

Laura Seni care și-a dat doctoratul în anul 1913 și avusese anterior o frumoasă idilă, în timpul practicii la un sanatoriu de pe țărmul Adriaticii din vara anului 1911 cu poetul Oláh Gábor din Debrecen, care i-a dedicat un ciclu de poezii sub titlul „Vălul Laurei” tipărit în 1918. S-a măritat însă cu juristul Ernyeii Andre și s-a stabilit la Budapesta. Specializându-se în stomatologie, va ocupa după anul 1918 cabinetul stomatologic particular deținut de George Bilașcu, care, la rândul său repatrindu-se, devine profesor la Facultatea de medicină din Cluj⁶⁰. Se pare că Laura Seni n-a mai venit în România, decât în 1941 la înmormântarea mamei sale la Cluj. După unele informații va trăi la Budapesta până în anul 1962⁶¹.

Un destin aparte, în raport cu alți bursieri îl va avea inginerul Enea Grapini (1892–1980), absolvent al Universității Tehnice din anul 1916. De altfel el fusese bursier al unei fundații administrate de Fondul școlar grăniceresc, Fundația „Clement Lupșai”. Din anii

studentiei deși era fiu de preot va dovedi înclinații politice spre mișcarea socialistă. Astfel, din 1912 devine membru al Partidului Social Democrat din Ungaria, secția română, ajungând treptat până în 1918 în conducerea acesteia. În această calitate, alături de liderii sociali democrați români va colabora cu fruntașii P.N.R. pentru constituirea Consiliului Național Român Central în 31 octombrie 1918, forul conducător al mișcării naționale de unire a Transilvaniei cu România. După 1920, deși se menține în fruntea Partidului Social Democrat, nu va agreea la congresul partidului din 8 mai 1921 ideea transformării sale în partid comunist. Va rămâne atașat ideilor social democratice însă se va retrage din prim planul activităților politice desfășurate de P.S.D. Va acționa doar pe plan local organizând mișcarea sindicală. Stabilite la Bistrița din 1920 își va desfășura activitatea profesională de inginer constructor și arhitect proiectând poduri sau instituții școlare. În 1940 s-a refugiat la București, unde s-a stabilit pentru o perioadă îndelungată de timp, activând ca inginer constructor fără a desfășura vreo activitate politică notabilă. Practic Grapini s-a retras din viața publică după 1945, fiind prezent doar la aniversările oficiale ale Marii Uniri din 1918 organizate în anii 1968 și 1978 cu prilejul cărora va primi înalte distincții ale statului român. Spre sfârșitul vieții s-a retras la Bistrița cu o parte din membrii familiei⁶².

Medicul Matei Florian (1887–1964) după ce și-a luat doctoratul în 1912 a ocupat un post de medic la Rodna până în 1914. A fost mobilizat și trimis pe front ca medic militar în diverse spitale până în 1918 la sfârșitul aceluși an, reîntors la Rodna, va fi comandantul gărzii naționale din localitate. În anii următori continuă activitatea de medic militar în garnizoanele de la Dej, Oradea și București până în 1940. În timpul celui de-al doilea război mondial participă la acțiunile militare de pe frontul de est fiind pensionat în 1944 cu gradul de general. Se va reîntoarce la Rodna în anii următori activând ca medic voluntar ani de zile câștigându-și stima consătenilor săi⁶³.

Titus Slăvoacă după ce și-a luat doctoratul, în 6 iulie 1918 și va ajunge, din toamna anului 1919, asistent la Catedra de Igiena socială a Facultății de medicină din Cluj, condusă de profesorul Iuliu Moldovan. Acesta îl va trimite să se specializeze la București la

Institutul de seruri și vaccinuri condus de Ion Cantacuzino, apoi la Institutul Pasteur din Paris în anul 1921. Devine unul din cunoscuții epidemiologi de la Cluj, fiind avansat conferențiar epidemiolog în anul 1929, decedând după o grea suferință în anul 1934 după ce s-a contaminat cu o serie de viruși pe care-i avea în studiu⁶⁴. Despre Buia Ioan, doctor din 1918 avem informații că a devenit medic balneolog, se pare în localitatea natală, Sângeorz Băi. În schimb medicul Mircea Halița care a absolvit studiile la Cluj în 1922, a ocupat succesiv posturi de medic la Cluj, Oradea, Sângeorz Băi, remarcându-se ca un reputat medic internist, scriind numeroase lucrări din domeniile hepatologiei și balneofizioterapiei în calitate de autor sau coautor alături de distinși medici precum Iuliu Hațeganu, Ioan Goia, Ioan Gherman etc. De altfel, M. Halița între anii 1924–1934, a lucrat ca asistent la clinica lui Iuliu Hațeganu⁶⁵.

Restrângând dezbateră noastră cu precădere numai asupra anilor de studii parcurși de către stipendiații Fondurilor școlare grănicerești din Năsăud la Budapesta, prin prisma datelor desprinse din dosarele lor de bursieri am dorit să oferim nu numai informații inedite, uneori atipice, cât mai ales să surprindem raporturile personale ale beneficiarilor cu instituția ce le oferea sprijinul financiar anual, reliefând situațiile speciale rezultate dintr-o serie de incidente survenite pe parcursul traseului pregătirii lor universitare. Ele ne înfățișează momente ce conturează personalitatea fiecărui bursier aparte și ne prezintă imagini mult mai firești și mai apropiate de realitățile vieții studențești, pe care marea majoritate a sintezelor referitoare la fenomenul pregătirii elitelor intelectuale nu le rețin, adeseori, din pricina tentației generalizărilor în care exprimările și mișcările lumii universitare se derulează în cadrul unor forme standardizate. Ori, dincolo de traseele tipice pe care le parcurg masele de studenți de la înscrierea până la absolvirea facultăților, ce includ momentele găsirii locurilor de cazare, frecventarea cursurilor și a bibliotecilor, susținerea examenelor, socializarea la societățile de cultură sau la petreceri amicale, se rețin mai puțin sau nu li se acordă atenția cuvenită manifestărilor și reacțiilor personale ale acestora, care, de fapt îi particularizează și le anunța viitoarea lor personalitate. Credem că și sursele folosite în comunicarea de față,

deși parțiale, reușesc, prin specificul situațiilor descrise și prin opiniile exprimate de fiecare student/doctorand în parte, să contribuie la schițarea individualității lor distincte și să contureze caracterele viitoarelor personalități ale vieții științifice și culturale românești.

Studenți bursieri ai Fondurilor Grănicerești Năsăudene la Budapesta între 1862–1918⁶⁶

Litere și Filosofie

1. Algeorge Florian, Sângeorz (Băi) – Cluj (1909/1910) Viena (1910/1911), Budapesta (1912/1913 – 1913/1914).
2. Avram Horia, Maieru – Budapesta (1909/1910 – 1913/1914).
3. Ciocan Ion, Mocod – Graz (1872/1873), Pesta (1873/1874 – 1875/1876, 1878/1879)
4. Damian Ștefan, Bistrița Bârgăului – Budapesta (1908/1909, 1913/1914).
5. Drăganu Nicolae, Zagra – Budapesta (1902/1903 – 1903/1906).
6. Ghiță Olimpiu, Mijlocenii Bârgăului – Budapesta (1909/1910 – 1910/1911).
7. Hangea Benjamin, Maieru – Pesta (1869/1870 – 1872/1873).
8. Mărcușiu Emil, Sângeorz (Băi) – Budapesta (1900/1901 – 1903/1904).
9. Partene Ioan, Maieru – Budapesta (1914/1915 – 1917/1918).
10. Seni Valer, Rebrișoara – Budapesta (1902/1903 – 1906/1907).
11. Șerban Ioan, Năsăud – Budapesta (1915/1918), Cluj(1918/1919)
12. Ziganeta Dumitru, Coșna – Budapesta (1913/1914 – 1914/1915), Cluj (1917/1919)

Științe juridice

13. Butyan Emil, Cluj (1880/1881), Budapesta (1882/1884).
14. David Alexa, Mocod – Cluj (1892/1893 – 1893/1894), Budapesta (1894/1895 – 1896/1897, 1898/1899).
15. Manu Victor, Zagra – Budapesta (1907/1908 – 1909/1910).
16. Moldovan Ion, Rebra – Budapesta (1894-1896), Debreczen (1896/1897), Budapesta (1897-1900).

17. Mureșan Andrei, Rebrișoara – Budapesta (1909–1913).
18. Mureșan Artene, Năsăud – Debreczen (1896/1897), Budapesta (1897/1898 – 1898/1899), Cluj (1899/1900), Debreczen (1900/1901).
19. Onișor Victor, Zagra – Budapesta (1894/1895 – 1898/1899).
20. Ordace Corneliu, Parva – Budapesta (1898/1899), Cluj (1899/1900), Budapesta (1900/1901), Cluj (1901/1902 – 1902/1903).
21. Pahone Vasile, Rusu Bârgăului – Budapesta (1889/1890 – 1894/1895).
22. Pop Ioan, Poiana Ilvei – Budapesta (1907/1908 – 1908/1909), Berlin, Munhen (1909/1910), Budapesta (1910/1911).
23. Pop Matei, Poiana Ilvei – Budapesta (1909/1910), Berlin (1910/1911), Cluj (1911/1912), Budapesta (1913/1914).
24. Vertic Gavrilă, Mocod – Pesta (1862/1863 – 1863/1864), Viena (1864/1865 – 1865/1866).

Medicina

25. Bojor Vasile, Găureni – Cluj (1910/1911), Budapesta (1911/1912, 1913/1914 – 1915/1916).
26. Bolfă Eugeniu, Sângeorz (Băi) – Budapesta (1899/1900 – 1903/1904).
27. Buia Ion, Sângeorz (Băi) – Budapesta (1913/1914 – 1914/1915), Graz (1915/1916), Budapesta (1916/1917 – 1918/1919).
28. Domide Leonide, Rodna – Cluj (1899/1900), Budapesta (1900–1904).
29. Gălan Pavel, Ilva Mare – Budapesta (1912/1913, 1914/1915) Front (1915/1916), Budapesta (1917/1918), Cluj (1918/1919).
30. Haliță Mircea, Sângeorz (Băi) – Budapesta (1916/1917 – 1917/1918), Iași (1918/1919), Cluj (1919/1921).
31. Hângănuțiu Marius, Prundu Bărgăului – Budapesta (1913/1918).
32. Matei Florian, Rodna – Budapesta (1907/1908, 1911/1912).
33. Moisil Vasile Virgil, Năsăud – Budapesta (1896/1897 – 1902/1903).
34. Neagoș Aurel, Monor – Budapesta (1904/1905, 1909/1910).
35. Pop Ion, Mocod – Budapesta (1912/1914).
36. Pop Isidor, Șanț – Budapesta (1905/1907 – 1909–1912).
37. Pop Leonida, Bichigiu – Budapesta (1906–1909), Graz (1909/1910), Budapesta (1910/1911).

38. Pop Titus, Rodna – Budapesta (1890/1891), Cluj (1891/1892 – 1894/1895).
39. Sasu Aurel, Ilva Mare – Budapesta (1908-1912)
40. Schottl Carol, Năsăud – Budapesta (1904-1907), Viena (1910/1911), Budapesta (1911)
41. Scridon Ion, Feldru – Budapesta (1912/1913 – 1917/1918)
42. Seni Laura, Rebrișoara – Cluj (1907/1908 – 1909/1910), Budapesta (1911/1912 – 1912/1913).
43. Slăvoacă Titus, Ilva Mare – Budapesta (1912/1913, 1914/1915, 1916/1917 – 1918/1919).
44. Tanco Teofil, Năsăud – Budapesta (1899-1904).
45. Tanco Valeriu, Monor, Budapesta (1894/1895 – 1899/1900).

Politehnica

46. Buia Emil, Sângeorz (Băi) – Budapesta (1914/1915 – 1916/1917), Cluj (1918/1919), Roma (1919/1920).
47. Florian Ioan, Năsăud – Budapesta (1883/1884 – 1885/1886)
48. Grapini Eneas, Șanț – Budapesta (1911/1912 – 1915/1916).
49. Lupu Vasile, Nepos – Budapesta (1911/1912 – 1915/1916)
50. Mălai Dănilă, Leșu – Budapesta (1888/1889).
51. Suceavă Teodor, Prundu Bârgăului – Budapesta (1908/1909 – 1914/1915).

Medicină veterinară

52. Bodescu Teofil, Salva – Budapesta (1912 - 1914), Front (1915– 1917), Budapesta (1917-1919).
53. Cornea Vasile, Romuli – Cluj (1865/1866 – 1866/1867), Pesta (1867/1868).
54. Rusu Afrim, Romuli – Budapesta (1901/1902).
55. Tofan Pavel, Nepos – Budapesta (1901/1902 – 1905/1906).

Teologia

56. Precup Gavrilă, Budapesta (1913-1916).
57. Partene Ioan, Budapesta (1910-1913).

Academia Comercială

58. Mărginean Ioan, Ragla – Budapesta (1897/1898 – 1898/1899)
59. Posmușan Valeriu, Ragla – Budapesta (1895/1896 – 1897/1898)

Postă – Telegraf

60. Mureșan Titus, Ilva Mare – Budapesta (1901/1902)
61. Nășcut Gheorghe, Năsăud – Budapesta (1902/1903).
62. Ureche Alexandru, Poiana Ilvei – Budapesta (1897/1898 – 1898/1899).
63. Vlad Ioan, Prundu Bărgăului – Budapesta (1895/1896 – 1896/1897).

Bele-arte

64. Mureșian Florian, Budapesta (1898-1902)
65. Șimon Teodor, Ragla – desenul – Budapesta (1903/1904 – 1907/1908).
66. Mălai Anton, Rodna – desenul – Budapesta (1915/1916)
67. Vlad Ioan, Prundu Bărgăului – Budapesta (1903/1904 – 1907/1908).

NOTE

1. *O prezentare succintă a fundațiilor școlare în lucrarea lui Cornel Sigmirean, Istoria intelectualității românești din Transilvania și Banat*, Presa Universitară Clujeană, Cluj Napoca, 2000, p. 224–256.
2. Lazăr Ureche, *Fondurile grănicerești năsăudene*, (1851–1918) Presa Universitară Clujeană, Cluj Napoca, 2001, p. 139. Datele oferite de autor cuprind deopotrivă bursierii de la universități dar și de la Academii de comerț, silvicultură, de Belle Arte, de agricultură sau școlile postliceale de notariat, poștă-telegraf. Cu toate acestea lipsesc bursierii de la instituțiile militare care, e drept, au fost mult mai puțini.
3. *Ibidem*, p. 75.
4. *Ibidem*, p. 84–86.
5. *Ibidem*, p. 88, 143.
6. *Ibidem*, p. 76, 141.
7. Cornel Sigmirean, op. cit. p. 364.
8. A.N.S.B.N. Fond Administrația Fondurilor grănicerești năsăudene, Dosar 2010, f. 48 și 52.
9. Cornel Sigmirean, op. cit. p. 439.
10. Astfel dintre bursierii mediciniști care au primit burse de la Fondurile școlare din Năsăud doar 12 au urmat toți anii de studiu la Budapesta, ceilalți 9 studenți au peregrinat și pe la Universitățile din Cluj, Graz sau Viena. La fel înregistrăm deplasări ale studenților de la drept în sensul că 5 urmează studiile la facultatea de drept din Budapesta, iar 6 trec și prin facultățile de la Cluj, Viena, Debrecen și Berlin. O parte dintre ei, fie studenți în medicină, drept sau filozofie, absolvă studiile în centrele universitare spre care au peregrinat.
11. A.N.S.J.B.N., Fond Administrația Fondurilor grănicerești năsăudene, Dosar 2188, f. 68–69.
12. *Ibidem*, Dosar 2040, f. 9–10.
13. *Ibidem*, Dosar 1723, f. 7.
14. *Ibidem*, Dosar 2632, f. 1 și f. 23.
15. *Ibidem*, Dosar 1690, f. 44.
16. *Ibidem*, Dosar 1493, f. 20.
17. *Ibidem*, Dosar 2040, f. 7–8.
18. *Ibidem*, Dosar 2176, f. 7–8. Comisia Administrativă îl anunță că nedepunând la timp rezultatele școlare nu îi mai putea oferi ajutorul bănesc pe anul de studiu 1913/1914, deoarece stipendiile vacante s-au distribuit și nu mai există alte surse financiare, *Ibidem*, f. 9.
19. *Ibidem*, Dosar 1493, f. 34. Luând act de frecvența cursurilor și a rezultatelor la examenele de pe semestrul I al anului universitar 1895/1896. Comisia administratoare îi prelungea stipendiul deoarece „ai colocviat

bine din obiectele de învățământ de 18 ore”.

20. *Ibidem*, Dosar 1533, f. 27, verso.
21. *Ibidem*, f. 28.
22. Incidentele neachitării la timp a ratelor ajutorului în contul lui Victor Onișor ca și în alte cazuri, s-au manifestat în continuare, deoarece acesta disperat se adresa în 31 oct. 1897 să i se solvească urgent banii „căci altminterea sunt silit a-mi întrerupe studiile și a veni acasă” vezi *Ibidem*, Dosar 1553, f. 45.
23. *Ibidem*, Dosar 1561, f. 14–15.
24. *Ibidem*, Dosar 1843, f. 28.
25. *Ibidem*, Dosar 1869, f. 3.
26. *Ibidem*, Dosar 2188, f. 87.
27. Din extrasul contabil întocmit de casierul Comisiei Administrative la sfârșitul studiilor lui Victor Onișor reiese că acesta a primit ca ajutoare bănești în total 1200 de florini, urmând a mai primi 200 de florini pentru perioada în care a efectuat serviciul militar însă prin intermediul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, vezi *Ibidem*, Dosar 1533, f. 62.
28. *Ibidem*, Dosar 2188, f. 77–78, 82.
29. *Ibidem*, Dosar 2057, f. 79.
30. *Ibidem*, Dosar 2269, f. 32–34.
31. *Ibidem*, Dosar 2282, f. 21 23.
32. *Ibidem*, Dosar 2090, f. 67 și 93 94.
33. *Ibidem*, Dosar 1493, f. 19–20; Dosar 1533, f. 12 15, 42; Dosar 1448, f. 33, 42.
34. *Ibidem*, Dosar 1973, f. 77–78; Dosar 2188, f. 8–28.
35. Ion I. Lapedatu, *Memorii și amintiri*, Institutul European, Iași, 1988, p. 59–60. Autorul are aprecieri deosebit de elogioase la adresa profesorului maghiar de estetică și asupra unora dintre profesorii de economie și drept.
36. A.N.S.J.B.N., Fond Administrația Fondurilor grănicerești nășăudene, Dosar 1493, f. 63. Comisia Administrative îi va acorda rata restantă a stipendiului în urma adresei semnată de către decanul Nagy Ferenc care confirma luarea celui de-al treilea riguros (examen).
37. *Ibidem*, Dosar 1533, f. 56, 57 și f. 62. Inițial Comisia îi suspendă stipendiul deoarece nu și-a susținut decât două examene la doctorat deoarece nu îi permitea regulamentul. De abia la sfârșitul anului 1899 îi va reactiva bursa și îi va plăti restul ajutorului financiar după ce și-a susținut ultimul examen și a fost declarat doctor în drept în 16 decembrie 1899.
38. *Ibidem*, Dosar 2188, f. 97–98. Buia Ioan își va lua doctoratul în octombrie 1918 însă achitarea ratelor bursei doctorale i se efectuează de abia în martie 1919 (1000 k) și în septembrie același an, suplimentar, încă 500 k.
39. Eugenia Glodariu, *Asociațiile culturale al tineretului studios din monarhia habsburgică 1860–1918*, Cluj-Napoca, 1998, p. 51–64; 165–170.

40. Victor Onișor, *10 ani din viața societății „Petru Maior”, 1861/62 – 1871/72*, în Almanahul Societății de lectură „Petru Maior”, Budapesta, 1901.
41. Dumitru Stoica, *Viața Societății „Petru Maior” din anul 1871 până în zilele noastre [1900]*, în Almanahul Societății de lectură „Petru Maior”, Budapesta, 1901.
42. Dumitru Antal, *Societatea „Petru Maior” în ultimul an de funcționare la Budapesta*, în Almanahul Societății Academice „Petru Maior”, Cartea Românească, Cluj, 1929. Cele 3 lucrări reprezentând primele schițe monografice al Societății studențești de la Budapesta în perioada de până la 1918.
43. Victor Onișor, *Amintiri de la Societatea de lectură „Petru Maior”*, în Almanahul Societății Academice „Petru Maior” al societăților pe facultăți și academii și al cercurilor regionale din Cluj, Cartea Românească S.A. Cluj, 1929, p. 65–69. Știri mult mai consistente despre anii de studenție de la Budapesta, de la începutul secolului XX, ni le oferă economistul Ion I. Lapedatu, la rândul său ales președinte al Societății „Petru Maior” în urma unor adevărate dispute între grupurile studențești din epocă. Notele sale însă se referă cu precădere la viața studenților înscriși la Academia Comercială Orientală și desigur, în subsidiar la activitățile studențești din cadrul Societății „Petru Maior”. În schimb, insistă asupra momentelor organizării grupului redacțional al revistei „Lucașfărul” vezi Ion I Lapedatu, *op.cit.*, p. 58–69.
44. A.N.S.J.B.N., Fond Administrația Fondurilor grănicerești nășăudene, Dosar 2188, f. 67. În acel moment (1894) redacția revistei era coordonată de Atanasiu Gava, Octavian Vasu și Alexa David. Sub președinția lui Victor Onișor, Comisia literară a avut o bogată activitate ținând 20 de ședințe în care s-au prezentat 12 lucrări și recenzii dintre care, mare parte, s-au citit și în ședințele plenare. Printre autori numărându-se viitori profesori de filologie și istorie a literaturii române precum: Constantin Lacea, George Bogdan Duică, Dumitru Lupan etc.
45. „În acel an a apărut în revista literară ce apărea la Bistrița, în redacțiunea lui George Curteanu „Minerva” un studiu mai lung al meu despre Mihail Kogălniceanu”, vezi, Victor Onișor, *op. cit.*, 67.
46. „Rectorul de atunci Schnierer, profesor de drept penal ne-a audiat și ne-a făcut anchetă ... Interesant bătrân, rectorul nostru, cu mentalitate deosebită de a celorlalți unguri. În cursul anchetei mi-a spus odată: „dacă eu aș fi fost în locul Dumneavoastră, tineri români, eu aș fi făcut la fel”. Senatul universitar ne-a pedepsit cu avertisment, dar nu ne-a suspendat de la examene, deși presa cotidiană urla împotriva noastră ca trădători de patrie.” *Ibidem*, p. 68.
47. *Ibidem*, p. 68-69. Vezi și Maria Berényi, *Cultura românească la Budapesta în secolul XIX*, Giula, 2000, p. 100–101.

48. Eugenia Glodariu, *op. cit.*, p. 168–169.
49. Maria Berényi, *op. cit.*, p. 124.
50. Onofreiu Adrian, *Districntul Năsăud 1861–1876*, Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 2010, p. 168, 173, 177; Idem, *Epistole – mărturii documentare din perioada Districtului Năsăud*, în Arhiva Someșana, seria III, Năsăud, IX, 2012, p. 67–90.
51. C. Diaconovich, *Enciclopedia Română*, I, Sibiu, 1898, p. 838; Teodor Tanco, *Virtus Romana Redoviva*, vol. III, Bistrița 1977, p. 218–221; Gavrilă Tomi, *Ion Ciocan – la 90 de ani de la trecerea sa în neființă*, în Arhiva Someșană, seria III, Năsăud, IV, 2005, p. 285–290. Iosif Uilăcan, *Ion Ciocan în alegerile parlamentare din cercul electoral Năsăud (la sfârșitul secolului XIX – începutul secolului XX)*, în Almanahul Asociației profesorilor de istorie din România – filiala Bistrița Năsăud, Bistrița I, 2006, p. 13–24.
52. Teodor Tanco, *Virtus Romana Rediviva*, vol. IV, Bistrița, 1981, p. 212–214; Ioan Sigmirean, Adrian Onofreiu, *Istoria județului Bistrița Năsăud în documente și texte*, Editura Răsunetul, Bistrița, 2001, anexa 1, p. 396.
53. Teodor Tanco, *Virtus Romana Rediviva*, vol. II, Bistrița, 1974, p. 271–274; Simion Lupșan, Ioan Rusu Sărățeanu, *Victor Onișor militant pentru Unirea Transilvaniei cu România*, în „File de istorie”, 5, Bistrița, 1988, p. 134–136; Valentin Orga, *Câteva aspecte ale colaborării dintre Victor Onișor și Aurel Vlad*, în Revista Bistriței, XV, 2001, p. 238–250, *Îndrumător în Arhivele Statului Județului Bistrița Năsăud, Fond Personal Victor Onișor*, București, 1988, p. 411–415.
54. A se vedea secvențe din viața și activitatea juristului David Alexa mai pe larg în A.N.S.J.B.N., Fond Colecția personală David Alexa. În calitate de magistrat nu a fost implicat în viața politică din perioada interbelică. A sprijinit inițiativele lui Iuliu Moșil și Virgil Șotropa pentru înființarea și organizarea Muzeului grăniceresc din Năsăud. Ca și aceștia nu s-a refugiat în timpul ocupației hortyste dar va fi șicanat timp de doi ani de zile de către autoritățile maghiare între anii 1941–1943 în privința recunoașterii și acordării pensiei de magistrat sub diverse pretexte.
55. Teodor Tanco, *Virtus Roman Rediviva*, V, Bistrița, 1984, p. 306–309.
56. A.N.S.B.N. Fond Administrația fondurilor grănicerești, Dosar 2671, *Dicționarul culturii și civilizației populare al Județului Bistrița Năsăud*, vol. I, Țara Năsăudului, Ed. Napoca Star, Cluj-Napoca, 2009, p. 226.
57. A.N.S.B.N. Fond Administrația fondurilor grănicerești, Dosar 2677, *Medalion „În amintirea lui Nicolae Drăganu”*, în Arhiva Someșană, seria I, n. 28 din 1940 și reeditată în volumul Arhiva Someșană (1924–1940) Ed. Tipomur, Tîrgu-Mureș, 1994, p. 102–129 (colaborează cu studii Aurel Șarobeta, Vasile Scurtu, Iosif Naghiu, Teodor Onișor, Iuliu Morariu, Anchidim Drăgan); Dumitru Protase, *Nicolae Drăganu*, în Studii și cercetări etnoculturale, vol. II, Bistrița, 2003, p. 59–65.

58. A.N.S.B.N. Fond Administrația fondurilor grănicerești, Dosar 2676; Teodor Tanco, op. Cit., II, Bistrița, 1974, p. 278–280. *Dicționarul culturii și civilizației populare al județului Bistrița Năsăud*, vol. I, Țara Năsăudului, Ed. Napoca Star, Cluj-Napoca, 2009, p. 354–355.
59. A.N.S.B.N. Fond Administrația fondurilor grănicerești, Dosar 1996; Varvari Ofilat, *Comuna Poiana Ilvei până la începutul mileniului trei*, Ed. Napoca Star, Cluj-Napoca, 204, p. 341; 557–560.
60. Maria Berényi, *Personalități marcante în istoria și cultura românească din Ungaria (secolul XIX)* George Bilașcu, Giula, 2013, p. 274–276.
61. Teodor Tanco, *Virtus Romana Rediviva*, vol VI, Bistrița, 1987, p. 348–352.
62. Florea Grapini, *Enea Grapini și Ziua cea Mare*, București, 1999, 209 p. A.N.S.B.N. Fond Administrația Fondurilor grănicerești, Dosar 2093.
63. A.N.S.B.N. Fond Administrația Fondurilor grănicerești, Dosar 1961; Dicționarul culturii și civilizației populare al județului Bistrița Năsăud, vol. I. Țara Năsăudului, Ed. Napoca Star, Cluj-Napoca, 2009, p. 223.
64. Teodor Tanco, *Virtus Romana Rediviva*, vol VI, Bistrița, 1987, p. 310–314.
65. A.N.S.B.N. Fond Administrația Fondurilor grănicerești, Dosar 2349; Dicționarul culturii și civilizației populare al județului Bistrița Năsăud, vol. I. Țara Năsăudului, Ed. Napoca Star, Cluj-Napoca, 2009, p. 172.
66. Situațiile nominale ale studenților bursieri năsăudeni la Budapesta, cât și perioadele de studii ale acestora au fost selectate din dosarele personale ale studenților aflate la A.N.S.B.N., Fond Administrația Fondurilor grănicerești, precum și din lucrările editate de: Lazăr Ureche, *Fondurile Grănicerești Năsăudene (1851–1918)*, Presa Universitară Clujană, Cluj-Napoca, 2001, p. 180–194; Cornel Sigmirean, *Istoria intelectualității românești din Transilvania și Banat*, Presa Universitară Clujană, Cluj-Napoca, 2000, p. 355–444; 599–612; 684–688.

Maria Berényi

150 de ani de la înființarea Catedrei Române din Budapesta – Alexandru Roman, fondatorul catedrei –

Suflul puternicului curent cultural românesc la Budapesta a pornit de la activitatea Tipografiei Universității din Buda, prin cunoscuții săi cenzeni, corifei ai Școlii Ardelene. Studenții și intelectualii români din capitala Ungariei și-au constituit asociațiile lor culturale, au publicat diferite reviste și periodice, au activat pentru un teatru român în Transilvania și Ungaria. Foarte multe personalități ilustre ale culturii românești au studiat și activat aici, contribuind la păstrarea limbii și identității, la întărirea comunității românești, care era risipită în această metropolă. Comunitatea românească din Budapesta, în secolul al XIX-lea a reușit, în contextul evenimentelor ce afectează și schimbă întregul continent, nu numai să-și facă cunoscută și respectată prezența în viața urbei ci și să-și afirme propria spiritualitate. Trebuie, desigur, să avem în permanență în vedere faptul că ceea ce acești oameni luminați au inițiat, realizat și finalizat, stă sub semnul vrierii și puterii lor cât și a posibilității îngăduite de alții.

Învățământul superior, prin compromisul austro-ungar din 1867, care favoriza maghiarizarea părților ungare ale Imperiului, a fost și sursa unor conflicte etnice și religioase. Românii, asumându-și și ei modelul meritocratic de societate, au inițiat în secolul al XIX-lea zeci de acțiuni pentru dobândirea unui învățământ superior în limba maternă. Dar demersurile lor au fost respinse de autoritățile politice din Imperiu. Cu toate acestea, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, peste 6500 de români au urmat studiile la universitățile din Europa Centrală și de Vest.¹

A fost, putem spune, o perioadă de emulație în planul vieții culturale, expresia acestei stări de spirit fiind acțiunea revendicativă,

declanșată de elita politică și culturală românească la mijlocul secolului al XIX-lea, pentru dobândirea unor instituții de învățământ superior în limba maternă. Prin zeci de memorii, intervenții directe la autoritățile politice din Transilvania și de la Viena, prin numeroase articole publicate în presa vremii, elita românească a revendicat dreptul la o instituție proprie de învățământ superior în Transilvania, universitate sau academie.

Dar memoriile elitei politice și culturale, adresate inițial Vienei iar după 1867 Budapestei, au rămas fără efect, intelectualitatea românească a Transilvaniei și a Banatului formându-se, în perioada 1867–1919, în universitățile și academiile maghiare și germane din Austro-Ungaria și din afara imperiului, în Germania, Franța, Belgia, Elveția și Italia.

Printre universitățile cele mai frecventate de românii din Transilvania și Banat, în secolul al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, a fost și *Universitatea Regală Maghiară de la Budapesta*.

Fondată la 12 mai 1635, de arhiepiscopul de Esztergom Pázmány Péter, în vechiul oraș slovac Tîrnava (Nagyszombat), Universitatea a fost structurată după modelul consacrat al universităților create de ordinul iezuit, cu două facultăți, una de litere și alta de teologie. În anul 1667 s-a întregit cu o nouă facultate, de drept, iar în 1769 s-a creat facultatea de medicină. În 1777, din ordinul împărătesei Maria Tereza, Universitatea a fost transferată la Buda. La puțin timp, în 1784, Facultățile de drept, medicină și filozofie au fost mutate la Pesta, iar Facultatea de teologie la Bratislava.

Perioada premergătoare revoluției de la 1848 a fost marcată de o serie de proiecte de reformare a universității, venite din partea elitei politice și universitare. Reformarea și modernizarea Universității, transformarea ei în principalul centru spiritual al Ungariei a continuat prin politica ministrului Trefort Ágoston.

Schimbări importante au intervenit în cadrul Facultății de filozofie, care îngloba atât științele umaniste (istoria, filozofia, limbile), cât și fizica, matematica, chimia, științele naturii etc. Pe lângă Facultatea de filozofie s-au creat și o serie de institute, care au susținut viața științifică universitară.

Importante schimbări au intervenit, pe parcursul anilor, și la Facultatea de drept, care la începutul anilor șaptezeci s-a separat în două secții, de drept și de științe politice. Au fost create noi catedre speciale, mai ales de economie politică, istoria dreptului, filozofie juridică, contabilitate națională, statistică, etc.²

„Studenti români, în anul 1830, la Pesta, erau: în anul al treilea, la *drept*, Eftimie Murgu, Demetriu Ebeșfalvai, Mihail Tomici, Paul Petrilă și Spiridon Paciadi. În anul al doilea: Andrei Mocioni de Fony, Petru Maler, Petru Merce, Ștefan Mano. În anul întâi: Demetriu Ioanescu, George Ioanovici, George Șerban, Ioan Fehér și Mihail Dan. La *medicină*, de sus în jos: Ioan Sabini și Teodor Igreț (anul V), Paul Vasici (anul IV), Ioan Paulini și Ioan Colcior (anul III), Trifon Vitéz (anul II), Demetriu Crețu (anul I). *Filosofia* o studiau: Antoniu Malageti, Constantin Cutcudachi, Damian Cauliți, Demetriu Ciapras, Ioan Dobran, Ioan Ciuca, Ioan Oprean, Iosif Roman și Vasilie Maxim (în anul II); Auxențiu Bregian, Emanuel Mag, Ioan Mutovski, Ioan Raț, Lazar Mihailovici, Melentiu Drăghici, Nicolae Nedelcu, Teodor Pop (în anul I). Aproape 40!”³

Cum între anii 1820–1860 la Budapesta au urmat studiile o serie de tineri români, îndeosebi ardeleni, parte din ei cu stipendii de la diferite fundații, precum cunoscuta Fundație Gojdu, parte în regim privat, și cum la Budapesta trăia o importantă comunitate românească, formată din negustori, proprietari, tipografi, cenzori și editori de presă românească, precum cunoscuta Tipografie de la Buda, s-a deschis posibilitatea inițierii unor forme de învățământ în limbile minorităților din cea de a doua capitală a Imperiului austro-ungar. Acești tineri au prins și reformele liberale iosefine, care acordau drepturi sporite popoarelor din imperiu, printre care dreptul la școală în limba maternă. Cele mai frecventate cursuri ale tinerilor intelectuali români în Budapesta erau studiile de drept, medicina, filosofie și teologie. Ca urmare, aceștia s-au organizat în cluburi și asociații, cu scopul unor înfîlniri culturale și în vederea organizării de acțiuni culturale, menite să-i adune pe toți tinerii români aflați la studii și să impulsioneze sentimentul național. Sigismund Pop, Dimitrie Birăuțiu, Iosif Vulcan, Alexandru Roman,

frații Mocioni sînt cîteva nume de iluștri proprietari și editori, cu o vastă activitate editorială și de presă în limba română din capitala ungară. Necesitatea pornirii învățămîntului superior în limba română a venit dinspre acest grup de intelectuali, la care au fost cooptați și reprezentanți ai bisericii greco-catolice, de la Samuil Vulcan la Vasile Erdeli.

Numărul studenților români înmulțindu-se la universitatea pestană, iar Alexandru Roman, translator la Locotenență, intrînd în contact cu ei, i-a îndemnat să solicite ceea ce li se cuvenea: o catedră de limbă română. Tot el a fost acela care le-a procurat și ziarul *Naționalul* de la București, ce venea pe numele și răspunderea sa, într-o perioadă în care granițele imperiului erau închise pentru presa și literatura din România.

Întîlnirile sale cu studenții au avut loc la cafeneaua „Korona Hertzeg” iar discuțiile pe tema catedrei românești s-au concretizat în petiția din 10 noiembrie 1859 adresată episcopilor *Andrei Șaguna* și *Vasile Erdeli*, prin care aceștia sînt solicitați să facă demersuri pentru înființarea catedrei.

Argumentul a fost că numărul studenților români crește la Universitatea pestană. În petiție se mai arăta și faptul că aceasta limbă se preda și la alte universități, cum erau cele din Petersburg, Torino și Breslau.

Intervențiile la guvern, venite din partea episcopilor, au rămas însă fără nicio urmare. În februarie 1861, Iosif Vulcan și-a exprimat speranța că se va realiza totuși această cerință, deoarece, în acel an, la Universitatea din Pesta studiau 28 de tineri români.

Odată cu instaurarea regimului liberal, Consiliul locotenențial a trimis memoriile episcopilor conducerii universității, pentru a se pronunța pe această temă. Facultatea de filozofie, de care urma să depindă noua catedră, a declarat că salută cu bucurie înființarea catedrei de limbă română.

În anul 1861, Societatea de lectură a tinerimii române de la Universitatea din Pesta (viitoarea „Petru Maior”) a intervenit la Locotenență printr-o petiție, care a urgentat numirea profesorului de limbă și literatura română.

În sfârșit, catedra a fost obținută iar la 27 aprilie 1863 Alexandru Roman și-a rostit discursul inaugural, spunând printre altele: „Stăruirui-voi a vă face cunoscută țesătura acestei limbi și frumusețea ei, sunetele ei cele melodioase întipărirind în inimile voastre dulceața sentimentelor ei, pentru ca astfel cunoscînd legătura ce unește 10 milioane de frați să știți a prețui, să știți a stima limba străbună ce poartă urme de adînci cărunțete...”⁴

Cuvîntarea i-a impresionat adînc pe studenți iar promisiunea lui Roman de a fi mereu alături de ei nu a fost dezmințită de-a lungul întregii sale vieți.

Evenimentul a fost deosebit de apreciat atît de presa românească cît și de o seamă de personalități proeminente. Numit la început ca profesor suplinitor, a devenit profesor titular doar în 1872.

Membru al Academiei Române, Alexandru Roman a ocupat această catedră pînă în anul 1897. În aceasta perioadă i-a avut ca studenți, printre alții, pe Ioan Slavici, Iosif Vulcan, Enea Hodoș, Vasile Goldiș, Amos Frîncu, Virgil Onițiu, Elie Cristea, Valeriu Braniște, Aurel Lazăr, Ilarie Chendi și alții.⁵

S-a străduit, de-a lungul anilor, să-și țină cursurile la nivelul cerințelor științifice ale vremii, îmbogățindu-le mereu. A citit, s-a documentat neobosit. A acumulat o bibliotecă bogată și numeroase date literare. A corespondat cu George Sion, Alex. Urechia, cerînd date biografice despre Eliade Rădulescu (pentru cursul său) și despre mulți alti poeți și prozatori mai vechi, ori din epoca sa. A adus de la București lăzi întregi de cărți, pentru a ține pasul cu ultimele rezultate ale științei filologice și ale literaturii vremii sale.

Al. Roman a întreținut și unele legături cu o seamă de învățați străini. Astfel, l-a invitat pe prof.univ. Adolf Schmidt să descrie geografia, geologia și etnografia Bihorului, obținînd în acest scop un ajutor financiar de la episcopul Erdeli. A intrat în corespondență cu Vegezzi Ruscalla, profesor de limba și literatura română la Universitatea din Torino, căruia i-a trimis ziarul *Concordia* și date privind românii din Ungaria, Bucovina și Transilvania.⁶

Pentru Al. Roman nu a fost ușor să-și mențină catedra de-a lungul anilor, deoarece a trebuit să facă față numeroaselor șicane, la care a fost supus. Astfel, în anul școlar 1895–96, orarul juriștilor a fost

în așa fel aranjat încît acestora le era peste putință să frecventeze orele sale de limba română.⁷

În scurt timp, catedra a devenit punctul de întîlniri spirituale între studenții români de la celelalte facultăți (Drept, Economie, Teologie, Filosofie), prin activitatea Societății de lectură „Petru Maior”, prin programele culturale vestite în epocă, precum și prin balurile anuale ori semestriale ale tinerimii române.

Fost elev al lui Alexandru Roman, la Oradea, și student în 1863 la Budapesta, Iosif Vulcan a evocat, în cîteva rînduri, în revista *Familia*, personalitatea marcantă a profesorului primei catedre, prin portrete în detaliu (în 1866, apoi în 1893), urmărindu-i cu atenție activitatea de la catedră și cea publică. Astfel, în primul număr al revistei, din 1865, la rubrica *Ce e nou?* anunța despre deschiderea seriilor de lecții de lingvistică ale profesorului, „un curs lingvistic de totu interesant despre asemănarea limbilor romanice”, știre susținută de prezența în paginile primelor numere ale *Familiei* a unui serial despre volumul lui A. Bruce-Whyte, *Analisa limbei romane*. Aceeași revistă urmărește implicarea lui Al. Roman în chestiunea bisericii greco-catolice române, cu ocazia susținerii la Cluj a unei conferințe, în problema independenței bisericii față de congresul de la Budapesta. Al. Roman a fost în 29 iunie 1897 onorat, ca președinte al conferinței, cu sarcina redactării răspunsurilor către Sfântul Scaun și Mitropolie.

Activitatea Catedrei române din Budapesta a fost constant urmărită de presa română a vremii: *Familia* vorbește de venirea, în 1897, după Al. Roman, a dr. Asbóth Oszkár (profesor de limbi slave), a docentului privat Alexici György; *Românul* și *Tribuna* din Arad (la aniversarea a 50 de ani de existență a Catedrei), între 1910-1913, au consemnat, cu regret, incidentele de la catedră, legate de numirea unor profesori fără prestația intelectuală și morală a întîiului profesor Al. Roman (Ioan Ciocan – prof. din Năsăud, Iosif Siegescu – cel mai controversat profesor). Unul din cei mai activi studenți ai catedrei, criticul *Ilarie Chendi*, a pornit chiar o campanie de semnalare a neregulilor de la catedră, într-un amplu material despre Catedra de limbă română, în *Tribuna* din 1910, apoi în *Românul* din 1913. Ceva din vehemența și spiritul corectiv al dascălului Roman a trecut cu

folos în discipolii săi, Ilarie Chendi, Octavian Goga, Vasile Goldiș, Valeriu Braniște.

Legăturile lui Alexandru Roman cu Societatea „Petru Maior” de la Universitatea din Budapesta au fost directe și strânse, pe toată durata vieții sale. El a ajutat-o atât material, cu bani și numeroase cărți, pe care le-a donat bibliotecii studenților, cât și moral. A luat parte la seratele literare ale acestora, unde a fost primit cu entuziasm.⁸ I s-a solicitat contribuția cu o operă originală pentru *Almanahul literar* al Societății, editat în cinstea unui sfert de veac de existență. Societatea „Petru Maior” l-a declarat și membru de onoare al ei. Al. Roman, ca și alți fruntași naționali, Vincențiu Babeș și Mocioniștii, erau salutați cu bucurie în mijlocul studenților, cu ocazia balurilor ori a altor manifestări.

Cu prilejul alegerii lui Al. Roman ca deputat, o delegație a studenților l-a felicitat călduros, exprimându-și bucuria că Roman, ca profesor de limba și literatura română, „nesmintit va lupta pentru egala îndreptățire a limbii române”, în parlamentul maghiar.

În toamna anului 1868, când în dietă au avut loc dezbaterile „faimoaselor proiecte de legi” a naționalităților, Al. Roman a fost invitat de către Societatea „Petru Maior” la o întâlnire cu studenții români la Budapesta. „Profesorul de limbă și literatură română combătea în dietă, cum știm, cu energie proiectele de legi dușmănoase naționalităților” și scria în „Federațiunea” articole „pline de îmbărbăție” în apărarea drepturilor acestora. La începutul lui septembrie „Federațiunea” a publicat „Pronunciamentul”, pentru care se intentase semnatarilor proces... Tinerimea universitară avea motive să-i arate simpatie directorului „Federațiunii”. La întâlnirea din 18 octombrie 1868, Al. Roman le-a vorbit studenților de „întărirea caracterelor” și a stăruit ca ei să urmeze „calea culturii”. Le-a cerut ca în toate acțiunile lor să fie „rezoluți patrioți”. Întâlnirea a luat înfățișarea unei manifestații naționale și judele „incuisitoriu” din Pesta a intervenit și conturbat adunarea. Al. Roman a fost chemat la cercetări... Simpatia arătată de studenții români din Budapesta lui Al. Roman, deputatul de Ceica, se explică tocmai prin lupta pe care o ducea acesta „pentru o Austrie federalizată, politică ce apărea atunci cea mai potrivită cu interesele naționalităților, deoarece prin ea se urmărea înlăturarea

dualismului și acordarea de drepturi egale tuturor popoarelor din Imperiul austro-ungar.”⁹ Printre participanți a fost și *Ioan Slavici*.

„O manifestare deosebită a atașamentului și devotamentului studenților români față de profesorul lor” a avut loc în februarie 1893, cu ocazia aniversării a 30 de ani de când Al. Roman a ocupat catedra de limba și literatura română. De ani de zile, scriau *Tribuna*, *Gazeta Transilvaniei* și *Telegraful Român*, nu s-a mai văzut la Budapesta o asemenea manifestare românească.

Tineretul a luat hotărârea să-l serbeze pe Al. Roman, „care ocupa un loc de frunte între aleșii mult cercatului nostru popor”.

Banchetul festiv a avut loc sîmbătă, 11 februarie 1893, ora 8,15 seara, la „Grand Hotel Hungaria”. La sosire, tinerii l-au aclamat, i-au intonat „imnul”, atît de drag lui Roman, „*Deșteaptă-te române*” și i-au alcătuit un cordon de la ușă pînă la masă, prin care „încărunțitul dascăl, cu zîmbetul pe buze și cu lacrimi de fericire în ochi, trecea strîngînd mîinile studenților săi”. Pereții erau drapați cu tricolorul românesc și cu monograma lui Al. Roman cioplită în piatră, sub care erau gravate cifrele 1863–1893. Studentul C. Perșinariu i-a predat un album lucrat la Viena, dînd citire adresei de felicitare. Odată cu predarea albumului a avut loc și dezvelirea portretului său pictat în ulei.

Studentul Ilie Cristea a rostit cuvîntarea festivă, care-i sublinia meritele, de mare dascăl al tinerimii române, după care Al. Roman a răspuns, mulțumind pentru magnifica manifestație, îndemnîndu-i să se înzestreze cît mai bine cu armele științei, căci „știința e putere”! La festivitate au participat prințul N. Cantacuzino, viceconsulul României la Budapesta, părintele Pavel Bolda, Iosif Pop, jude la Curie, Ioan Poruțiu, vechiul său amic și „tovarăș în suferințe”, fratele său Iosif Roman și, bineînțeles, soția sa, Leontina. Rectorul și decanul au fost reprezentați prin absolventul Aurel Cosma.¹⁰

După numeroase alte cuvîntări și toaste, studentul Perșinariu a dat citire la cel puțin 100 de telegrame și scrisori sosite de la instituții și personalități, de la amici și discipoli.

Fără îndoială, Al. Roman și-a iubit misiunea de profesor cu pasiune și dăruire și dintre toate funcțiile pe care le-a îndeplinit, de aceasta s-a simțit cel mai atașat. Scriindu-i lui *Ioan Bianu*, și folosind

titlul de dascăl, s-a simțit datorat să mărturisească: „Eu unul, deși am avut mai multe feluri de ocupațiuni, deci și titluri (de deputat, redactor, etc.) dar mai mult țin la acest frumos titlu și cu plăcere sufletească privesc la legiunea de învățăcei cărora le-am fost dascăl în timp de 33 de ani”.¹¹

Afecțiunea și recunoștința foștilor săi studenți l-a urmărit încă mult timp după dispariția sa, căci, chiar dacă nu a fost un savant strălucit, a înțeles misiunea sa și rolul catedrei sale. Criticul literar *Ilarie Chendi* spunea în 1910, despre Al. Roman, că a fost înzestrat cu mult bun simț, cu un frumos dar de vorbire, că inima lui românească era un izvor de veșnice îndemnuri iar cursurile lui te ispiteau prin evlavie față de trecutul nostru literar și istoric. „Era o atmosferă prielnică și sănătoasă în jurul bătrînului academician și tinerii noștri sub influența lui, ieșeau mai oțelți în dragostea de neam.”¹²

Cuvinte la fel de elogioase a avut pentru Alexandru Roman și un alt fost student al său, *Axentie Banciu*, care în 1938 își amintea de grija pe care o purta acest dascăl elevilor săi, într-o capitală străină:

„(...) Avându-l patru ani profesor la Universitatea din Budapesta, nu pot încheia această sumară biografie a lui Al. Roman, fără a releva părinteasca grijă, pe care o purta acest dascăl elevilor săi, și fără de a da expresiune recunoștinței pe care i-o datorăm toți cîți am avut norocul să-l avem de îndrumător într-o capitală străină, unde jinduim dureros lipsa unui suflet înțelegător, pe care în momente grele, să-l simțim, protector, alături de noi. Și Al. Roman, acesta era: un adevărat părinte, gata întotdeauna cu poava experienței unei vieți mereu în luptă pentru ai săi și cu ușa casei sale oricînd deschisă pentru toți cei ce aveau nevoie de el. Român înainte de toate, lecțiile lui Roman erau în primul rînd: lecții de românism. Lupta necurmată purtată pentru drepturile firești ale neamului său, dar mai ales anul de pușcărie la care fusese condamnat, i-au demonstrat-o, brutal, că între „Turci” (așa-i numește în corespondența sa pe Maghiari) și Români se dă o luptă fără menajamente, din care, victorioși, nu putea ieși decît cei cu sentimentul național bine oțelit. De aceea, în cursurile sale nu scăpa nici un prilej de a ne ținea mereu mobilizată conștiința națională. (...)

(...) Ce păcat că n-au fost însemnate intercalările sale, făcute în

cursul lecțiilor, menite să ne răscolească conștiința națională, să ne exalte mîndria de neam! Cîte scene și dialoguri prețioase avuse cu omnipotenții zilei, cîte amănunte de interes din lupta vremii, cîte riposte nimerite de-ale țăranilor noștri fără carte, făcute, în diferite prilejuri, cînd veneau în contact cu reprezentanți ai statului ungar, cîte informații despre „oamenii mari” ai vremii, etc. etc. – nu s-au pierdut în lipsa acestor însemnări!

Și cînd te gîndești că atîtea din aceste comunicări ni se făceau în sala de curs a Universității *maghiare* din Capitala celor care ne-ar fi sorbit bucuros într-o lingură de apă!...

Rețin încă vie amintirea orei în care Al. Roman ne-a povestit cum, folosindu-se de cele scrise de un ziar, l-a întreat în fața mai multora, în clubul partidului, unde se întîlneau adeseori, pe „înțeleptul patriei” – cum îl numeau Ungurii pe Francisc Deák – dacă e adevărat ce se scrie?

Ce? – întreabă Deák.

Că Excelența Ta ai fi Macedoromân de origine, descendent al familiei *Pescariu*. – își precizează Roman întrebarea.

Regret, dar nu știu românește! – fu răspunsul evasiv al lui Deák.

„Ca să nu fie silit să dea un răspuns categoric la întrebare, a trecut în felul acesta la alte chestiuni, „lăsîndu-i pe cei din jur nedumeriți, și pe mine însă, întărindu-mi credința că ceea ce se scria, nu era pură invenție gazetărească” – ne adăugă Roman.

Tot atunci ne dădu și unele informații privitoare la originea familiei Baronului Iosif Eötvös. Nu mi le amintesc însă clar. De aceea nici nu le trec aci. Poate și le amintește altcineva din acea vreme. (...).”¹³

Recunoștința studenților nu a fost de conveniență, ci avea o bună justificare. Sînt numeroase scrisorile acestora către Al. Roman, în care-i cer sfatul, sprijin pentru obținerea de burse, cărți, intervenție pentru vreun post și altele.

În viața intelectuală românească, Alexandru Roman a fost un nume bine cunoscut și apreciat. Activitatea sa de corespondent la diverse gazete, precum și funcționarea succesivă la catedrele de limba și literatura română de la Beiuș, Oradea și Budapesta, la care s-au mai adăugat preocupările filologice, l-au consacrat drept unul

dintre cei mai de frunte și mai activi reprezentanți ai vieții culturale românești din Transilvania și Ungaria.

În afară de activitatea sa didactică, de profesor universitar la catedra de limba și literatura română la Universitatea din Budapesta, au atras atenția, în special, articolele sale cu caracter filologic.

Correspondența lui Al. Roman cu *Timotei Cipariu*, *Al. Papiu Ilarian*, *George Barițiu* și alții, l-a făcut și mai cunoscut, relațiile sale în lumea intelectuală a vremii devenind extrem de întinse și meritele sale în viața culturală românească recunoscute și necontestate, încât numirea sa ca membru al *Academiei Române* a întrunit asentimentul general, neînregistrându-se nici o obiecție.

De-a lungul anilor, contribuția lui Al. Roman la lucrările Academiei s-au distins în mod deosebit prin referatele pe care le-a făcut, cu multă competență, în calitate de membru al diverselor comisii.

În sesiunea Academiei din 1893/1894, Al. Roman a fost ales vicepreședinte al *Secțiunii literare* iar în sesiunile 1894/1895 și 1895/1896 i s-a încredințat chiar președinția Secțiunii respective.

Sesiunile Academiei au fost folosite de Al. Roman în primul rând pentru a cimentă relațiile științifice și politice cu elita românească de pe cele două versante ale Carpaților.

Una din cele mai bogate și mai complexe activități ale lui Al. Roman a fost în domeniul publicisticii. Mai ales prin revistele politice *Concordia* (1862) și *Federațiunea* (1868) și prin articole publicate în alte reviste (*Bucovina*, *Gazeta Transilvaniei*, *Naționalul*, *Familia*, *Tribuna*), la fel ca și în activitatea sa guvernamentală, el a slujit interesele sociale și naționale ale poporului român, a dat voce problemelor și dorințelor comunității române din Ungaria. Din cauza atitudinii sale „războinice” față de puterea guvernamentală, Alexandru Roman a avut parte de mai multe procese de presă, fiind chiar condamnat la închisoare.

Apariția revistei *Concordia* a fost un moment important în istoria culturii române. A fost întâia revistă românească care a apărut tipărită în întregime cu litere latine. În coloanele sale, Al. Roman a urmărit cu atenție desfășurarea vieții politice românești. El susținea recunoașterea diplomatică a României și politica evoluționistă a

domnitorului *Al.I. Cuza*. Literatura a fost prezentă în paginile revistei prin poezii patriotice sau de dragoste, scrise în general după modelul popular de Al. Papiu Ilarian, C.D. Aricescu, Vasile Bumbac sau alți poeți, însă în echipa *Concordiei* au fost prezenți și poetul și publicistul Iosif Vulcan, publicistul brașovean George Barițiu, poetul Dimitrie Bolintineanu și alții. Alexandru Roman a publicat sub pseudonimul *Catone Censoriul* pe care îl folosea și în revista sa *Federațiunea*, întemeiată cu scopul de a-i încuraja pe guvernamentalii români eminenți ca I. M. Moldovan. Titlul revistei a devenit simbolul politicii în care credea și Roman, mai precis ideea de stat federal față de imperiul Austro-Ungar. În linii mari, scopul *Federațiunii* a fost asemănător cu cel al *Concordiei*, însă metodele de luptă și drumurile alese de acestea au prezentat mici diferențe. Orientare radicală din punct de vedere național și social a putut fi menținută și realizată doar prin calitățile neobișnuite ale membrilor colaboratori.

Militantismul *Federațiunii* a adus multe procese. Atitudinea guvernului maghiar față de ziar a fost cea scontată de fondatori. Represaliile venite din partea acestuia au constat din cunoscutele procese intentate redactorului Al. Roman și respectiv, colegului său *Ioan Poruțiu*.

În 6/18 martie 1869, Alexandru Roman a fost condamnat într-un proces de presă la închisoare de stat de un an de zile și la amendă de 500 fl. Însă chiar în ziua aceea fiind ales deputat la Ceica în Biharia, sentința nu a putut fi executată decât la începutul anului 1870, în închisoarea de stat din Vác.

Sub impresia acelei întemnițări, *Iosif Vulcan* a scris *Hora lui Alexandru Roman* pe care a publicat-o în revista *Gura Satului*¹⁴. Mai jos redăm textul integral:

Hora lui Alexandru Roman

Plînge mierla prin păduri,
Robu-i Roman la unguri
Pentru sfînta dreptate
Că noi n-avem din ea parte.

Stăpînii s-au mîniat
Că Roman a cuvîntat
Și-n dietă și-n tipar
A spus chinul nost amar.

Nu fi mierlă supărată,
Nu-i robia ne-ncetată,
Vine-o dalbă primăvară
Fi-va Roman liber iară.

Spune-i dragă păsărică,
Ca să rabde fără frică;
Că dacă s-a libera
Noi toți l-om îmbrățoșa.

Juni, bătrîni și copilițe,
Împletindu-i cununite,
Toți ca prieteni l-om primi
Și fierbinte l-om iubi.

*Fiva Roman liber iară
Pentru noi în astă țară;
Pînă-i viu nu-l părăsim,
Hora lui o tot horim.*

*Că el bine s-a luptat,
Ca român înflăcărat,
Pentru țară și națiune
A pretins el multe bune.*

Sandru Roman să trăiască
Și națiunea să-nflorească;
Zeitatea să-i ajute,
Și să-i dea putere-n lupte!

Dute mierlă, spune-i, spune,
Că-l așteptăm cu cunune,
Cu iubire și frăție
Și cu sărutări o mie.

Nu fi mierlă supărată,
Sboară sus la Vaț îndată;
Sboară mică păsărea
Colo în prinsoarea grea.

*Dute și te pune-ndată
La fereasta încuiată,
Unde Roman în prinsoare
Nu vede nici cer nici soare.*

Spune-i veste de la noi
Că nu mai suntem vioi,
Că de cînd el e închis
Niciodată n-am surîs.

*Spune-i, mierlă, 'nchinăciune,
De la 'ntreaga sa națiune,
Că toți îl compătimim,
Că ș-acuma îl iubim!*

Sandru Roman să trăiască
Și națiunea să 'nflorescă;
Zeitatea să-i ajute
Și să-i de-a putere 'n lupte!

Ca importanță agitatorică, Ilarie Chendi așează cîntecul alături de *Noi vrem pămînt* a lui George Coșbuc. Al. Roman a fost privit de popor ca un adevărat martir al luptei sale, întocmai cum a fost privit mai tîrziu *Vasile Lucaciu*. Cîntecul dedicat lui Roman atestă identificarea acestuia cu interesele și aspirațiile poporului român, al cărui demn reprezentant era.

Înșirarea din închisoare, la 18 ianuarie 1871, a fost o adevărată sărbătoare. În gara din Budapesta s-au aflat o mulțime de români, în frunte cu *Iosif Hodoș*, precum și o delegație de țărani din Ceica, veniți să-și întâmpine delegatul.¹⁵ Pe lângă manifestația făcută la gară, a primit nenumerate scrisori și telegrame de felicitare din București, Maramureș, Oradea, Lugoj, Lipova etc.

În 1896, bolnav și epuizat, Alexandru Roman s-a retras la locuința soției sale din Sebeș, unde a încercat să se refacă, însă fără succes. Zbuciumul unei vieți de luptă și al unui an de închisoare, dese drumuri între Budapesta și București, agitata viață parlamentară și redacțională i-au măcinat ireversibil sănătatea. A decedat în 15 septembrie 1897, în vârstă de 71 de ani.

Din păcate, cei care i-au urmat la catedră la Universitatea din Budapesta profesorului Roman nu s-au ridicat la nivelul autorității sale culturale și a pasiunii pentru limba și literatura română. Încă din 1896 a fost suplinit, fiind bolnav, de profesorii Asbóth Oszkár și Gheorghe Alexici, care de altfel și sperau să ocupe catedra când va fi vacantă.

La concursul anunțat pentru ocuparea postului, în februarie 1898, s-au înscris: dr. Moldován Gergely, prof. universitar în Cluj, dr. Gheorghe Alexici, docent la Universitatea din Budapesta, dr. Iosif Siegescu, catechet în Budapesta, Alexiu Viciu, prof. de gimnaziu la Blaj, N. Bodiu, prof. de stat în Zombor, George Popp, prof. de limba română la gimnaziul de stat din Arad, Vincențiu Nicoară, prof. la gimnaziul de stat din Fiume, Silvestru Nestor, profesor de gimnaziu în Blaj, Ioan Ciocan, deputat în dietă, fost director în Năsăud, Simeon P. Desseanu (originar din Bichiș), notar în Chișineu.¹⁶

A fost ales *Ioan Ciocan*, care a funcționat la catedră pînă în 1908, cînd a ieșit la pensie. I-a urmat la catedră *Iosif Siegescu*. La catedra de limba română au mai predat: slavistul Asbóth Oszkár, Mika Sándor, profesor la Colegiul Eötvös, Gheorghe Alexici și, din 1905, Iosif Popovici, magistru în fonetică și conferențiar de filologie română.

„În contrast cu mărunții săi succesori, figura lui Al. Roman, primul profesor de limba și literatura română de la Universitatea din Budapesta, se conturează și mai luminoasă și mai prestigioasă. El a

fost un exemplu de dăruire nu numai față de profesia sa, ci și față de studenții săi care, pentru a învăța la școli înalte, au trebuit să îndure, în afară de greutățile materiale, adeseori insurmontabile, și ostilitatea unui mediu străin de gândurile și aspirațiile lor.”¹⁷

NOTE

1. Maria Berényi, *Cultură românească la Budapesta în secolul al XIX-lea*, Giula, 2000, p. 83–92.
2. Cornel Sigmirean, *Universitatea din Budapesta și formarea intelectualității românești transilvănene, 1867–1918*, În: „Studii istorice româno-ungare”, Volum editat de Lucian Nastasă, Iași, 1999, p. 165.
3. G. Bogdan-Duică, *Eftimie Murgu*, București, 1937, p. 25.
4. *Românul* (Arad), 1913/Nr. 224, p. 2–3.
5. C. Sigmirean, *ibidem*, p. 171.
6. Gelu Neamțu, *Alexandru Roman. Marele fiu al Bihorului (1826–1897)*, Oradea, 1995, p. 74.
7. *Tribuna*, nr. 200, 1895.
8. *Tribuna*, nr. 262, 1893.
9. D. Vatamaniuc, *Ioan Slavici și lumea prin care a trecut*, București, 1968, p. 68.
10. Gelu Neamțu, *Ibidem*, p. 76–77.
11. *Analele Academiei Române*, Ser. II. t. XI (Ses. 1888/1889), p. 260.
12. *Ibidem*, t. XVII, p. 235.
13. Axente Banciu, *Din corespondența lui Alexandru Roman*, In: „Țara Bârsei”, 1938. nr. 4–6., p. 407–408.
14. Iosf Vulcan, *Hora lui Alexandru Roman*, In: „Gura Satului”, nr. 10, 1870.
15. *Federațiunea*, nr. 3., 1871. p. 12.
16. Gelu Neamțu, *Ibidem*, p. 80.
17. Gelu Neamțu, *Ibidem*, p. 81.

Georgeta Fodor, Maria Dan

Între privat și public: prilejurile de socializare ale femeilor române din fostul Imperiu austro-ungar

Începând cu anii '90 ai secolului trecut istoricii români au reînceput să cultive studiile consacrate istoriei femeii. Interesul lor s-a concretizat în editarea unor studii și cărți care au lărgit în mod considerabil sfera cunoștințelor istorice despre trecutul femeii din societatea românească pornind de la epoca medievală și până în contemporaneitate. Dar, ele sunt departe de a fi „epuizată” această temă de cercetare, fiecare demers reprezentând de fapt un capitol încheiat și unul proaspăt inițiat în același efort de a puncta istoria devenirii femeii din societatea românească de la statutul de „obiect” al istoriei în subiect al acesteia.

Obiectivul prezentului demers este de a puncta câteva dintre reperele acestui proces extrem de complex prin care româncele din fostul Imperiu austro-ungar au depășit sfera privatului afirmându-se tot mai pregnant și în spațiul public, concentrând analiza asupra a ceea ce s-ar putea delimita ca fiind „prilejurile de socializare” ale românelor.

Din perspectivă documentară, studiul se concentrează cu precădere asupra presei românești publicate în Imperiu. Utilizarea presei ca și izvor documentar este îndreptățită din mai multe motive. Publicistica este de fapt indispensabilă pentru delimitarea procesului de modernizare al societății românești iar creșterea numărului de ziare, publicații periodice poate fi considerată ca și un indicator în acest sens în condițiile în care majoritatea editorilor și-au asumat printre obiectivele principale ale publicațiilor și „îndreptarea spiritului, prefacerea moravurilor”, perfecționarea „vieții private și a celei publice” a poporului român¹. Presa a fost aleasă ca și sursa principală a prezentului studiu și prin prisma faptului că ea reprezintă o sursă fundamentală pentru orice demers care intenționează

să reconstituie progresul înregistrat de femei de-a lungul secolului al XIX-lea. Ea este de fapt sursa privilegiată pentru reliefaarea întregii dezbateri intelectuale purtate în această perioadă vizavi de redefinirea rolului și statutului femeii în societate.

Din punct de vedere cronologic, perioada studiată este secolul al XIX-lea, mai exact cea de-a doua jumătate a acestui secol. Alegerea acestei perioade este justificată de faptul că nicio altă perioadă istorică precum aceea a secolului al XIX-lea nu ni s-a relevat atât de plină de semnificații pentru statutul femeii din spațiul românesc. Este de fapt vorba de un proces de largă respirație europeană la care s-a raliat deopotrivă și societatea românească în efortul său de modernizare. Dar și pentru că secolul al XIX-lea aduce, pentru spațiul românesc, o schimbare majoră la nivelul surselor aflate la dispoziția istoricului: ne-am obișnuit să considerăm (și uneori nu fără temei) că istoria femeilor este scrisă de bărbați dar fără ca aceasta să însemne că ei au fost răuvoitori în a-i marca trecerea sau prezența în istorie. Observația rămâne validă și în secolul al XIX-lea dar cu o schimbare radicală comparativ cu epocile precedente: cei care își fac publice opiniile vizavi de femei sunt din ce în ce mai mulți (mulțumită și presei de mare tiraj amintite anterior). În plus, și vocile feminine se vor face auzite în tonuri tot mai puternice: și acesta este un alt motiv care ne-a determinat alegerea reperelor cronologice pentru prezenta cercetare. Ni s-ar putea reproșa că aceste aserțiuni nu aduc nimic nou și într-adevăr nu suntem pe un teritoriu inedit de cercetare. Inedită rămâne însă perspectiva de abordare a subiectului și anume modul în care femeia română din Imperiu va împăca/sau i se va cere să împăce exigențele tradiției cu cele ale modernității astfel cum sunt ele reflectate în câteva dintre publicațiile periodice ale epocii. Cercetarea s-a modelat de fapt pe una dintre trăsăturile cheie prin care istoricii au definit secolul al XIX-lea transilvănean, descris ca fiind o perioadă în care tradiția și noile influențe ale modernității intră în concurență și conflict deopotrivă.

Dar de ce *între privat și public*? Sau *între tradiție și modernitate*? Pentru că această expresie ne apare ca fiind cea mai adecvată pentru a surprinde și progresul pe care condiția femeii l-a înregistrat în această perioadă. Expresia: „de la tradițional spre modernitate”

poate fi la rândul ei extinsă și asupra problematicii feminine cu precizarea faptului că niciuna dintre sintagme nu presupune o excludere reciprocă: nu vorbim nici în cazul condiției femeii despre rupturi sau, cu atât mai puțin despre „revoluții”, ci de un proces lent, în care privatul și publicul se întrepătrund și se condiționează reciproc, aidoma cum și tradiția și modernitatea vor fi într-o permanentă coabitare și confruntare. Studiul s-a concentrat tocmai în a urmări maniera în care toate aceste prefaceri înregistrate de societatea românească din Imperiu de-a lungul secolului al XIX-lea au antrenat modificări și în ceea ce privește statutul femeii în societate.

Există însă și un al doilea obiectiv pe care ni l-am asumat prin prezenta cercetare și anume: de a compara portretul imaginar al româncei, acel portret idealizat pe care fiecare epocă și societate și l-a construit, cu corespondentul său real, cu atât mai mult cu cât studiile anterioare au demonstrat deja faptul că în ceea ce privește condiția femeii nu mai suntem doar pe un teritoriu strict al reprezentărilor ideale ci ne aflăm în epoca în care idealul feminin devine un factor al schimbării, suntem în epoca în care se caută mijloacele prin care discursul să depășească sfera strictă a declarațiilor pur teoretice pentru a fi transformat în practică. Atare comparație este indispensabilă și pentru că de acum avem o întreagă literatură cu și despre femei: progresul condiției femeii se reflectă deopotrivă și în imaginar dar și în realitate. Un exercițiu de imaginație este util în acest sens:

**Familia. Folia enciclopedica si beletristică cu ilustratiuni,
Nr. 1, 5/17 Juniu, 1865, Pesta.**

Imaginea la care facem referire apare pe prima pagină a *Familiei* editate la Pesta de către Iosif Vulcan în calitate de *proprietariu, redactoru si editoru*. Fără îndoială că alegerea ei a fost determinată de intenția editorului de a marca faptul că jurnalul se adresează deopotrivă publicului masculin dar și celui feminin (dovadă în acest sens sunt și articolele și știrile publicate în paginile sale destinate în mod explicit publicului feminin al gazetei).

Considerăm însă că imaginea surprinde extrem de pertinent elementele definitorii ale dezbaterii privind „chestiunea femeii”: între ideal și real, între tradiție și modernitate. Adică viața privată dar și noile prilejurile de socializare ale femeilor, „aduse” de modernitate. Este vorba despre „o sinteză vizuală” a progresului pe care femeia l-a înregistrat în societatea românească pe parcursul secolului al XIX-lea. Deși imaginea o reprezintă pe femeie în cadrul privat al familiei, alături de soț și copii, practicând și educând fiica în ceea ce poate fi desemnat ca fiind ocupația tradițională a femeii - brodatul - imaginea este modernă în spirit: și prin simplul fapt că ea nu mai este absentă din câmpul vizual, din atenția editorului în primul rând. Ea redă deopotrivă un prilej de socializare: femeia e prezentă alături de bărbat, tot mai prezentă de fapt la ritmurile vieții cotidiene, chiar și politice, intermediare de lectura publicațiilor periodice tot mai numeroase începând cu a doua jumătate a secolului. Interpretarea imaginii este susținută și de cuprinsul articolelor din *Familia* iar coroborarea imaginii cu conținutul ei stau drept dovadă a faptului că femeia nu mai este un actor pasiv, absent de la ritmurile vieții publice. Trebuie însă evitate exagerările: progresul este cât se poate de evident însă el se va derula în durata lungă a istoriei și fără răsturnarea valorilor, în sensul că deși femeia va fi tot mai prezentă – tot mai vizibilă – în spațiul public, principalul cadru de manifestare al acesteia va rămâne tot cel privat, al familiei; de unde va ieși, tot mai frecvent în cel public, dar tot prin prisma atributelor sale tradiționale: maternitate, caritate etc.

Dar acest cadru privat și mai cu seamă statutul și atribuțiile femeii în acest spațiu sunt într-o permanentă transformare sub impulsurile novatoare ale veacului. Într-adevăr, după cum aminteam anterior, cadrul familial rămâne și în secolul al XIX-lea principalul spațiu de

manifestare al femeii. Trupul și sexualitatea rămân în continuare sursele care definesc femeia și rolul pe care ea trebuia să-l joace în societate. Ea rămâne definită ca fiică, soție, mamă, văduvă. Dar de acum înainte – și aici vorbim despre progres – portretul feminin se întregește cu noi valențe, ea va fi de acum percepută și ca mamă a națiunii, va fi educator nu doar al propriilor copii ci și ai viitorilor cetățeni ai națiunii. Din această nouă perspectivă vor decurge de fapt toate dezbaterile privind necesitatea instituționalizării educației feminine ce apar – dovada publicistica – printre imperativele nu doar ale mișcării naționale ci și ale necesității modernizării societății românești².

Schimbările în percepția rolului și locului femeii în spațiul privat se pot vedea însă nu doar în ceea ce privește multiplicarea privilegiilor de socializare ci și la nivel familial: familia rămâne centrul existenței, spațiul în care destinul femeii se împlinește, dar asistăm la o tot mai mare permisivitate vizavi de dreptul femeii de a avea un destin și după ce și-l îndeplinea pe cel „tradițional” din cadrul privat. De fapt, dezbaterile din presă vizavi de ponderea privat-public a existenței feminine reflectă mai degrabă o realitate – deși pentru unii îngrijorătoare – și anume aceea a implicării tot mai active a femeilor în spațiul public. Nu există însă o unitate de discurs căci avem deopotrivă păreri pro și contra „emancipării”³ femeii. Vocile critice, de pildă, vor da ca și contraexemple mai avansatele progrese făcute de mișcarea de emancipare a femeilor din Vestul continentului european: *...emanciparea femeilor în Angli'a si-a luat o estensiune mare, cercul lor devine din ce în ce mai potinte. Miscamentulu acesta nu a ajunsu inca la noi, si damele fumatorie, tienatorie de cluburi si beutorie de bere si alte spirtuose sunt la noi o raritate mare. Neci nu ar' fi bine se avemu de a deslega acum si cestiunea acesta, dupa-ce destulu de abundanti suntem in alte cestiuni cu multu mai intetitorie si nedeslegate*⁴.

Dar, în pofida criticilor, sau poate mai degrabă a prudenței manifestate de unii intelectuali care susțineau mai degrabă o ridicare a româncei controlată și ajustată la viziunea tradițională a femeii ca și soție și mamă, tonul publicațiilor este mai degrabă unul tolerant. În plus, presa stă drept dovadă vizavi de o schimbarea a opticii în ceea ce privește modul în care femeia trebuia să își îndeplinească

rolul în cadrul privat deoarece asistăm la un efort de „eficientizare” a atribuțiilor casnice pe care le avea de îndeplinit femeia: progresul în materie de creșterea și educarea copiilor; progresul în materie de reorganizare și conducere a menajului.

Acesta pare a fi idealul, adică modelul diseminat de elite prin intermediul publicisticii. El va fi dublat însă de efortul de definire și a limitelor în care femeia putea să participe la viața publică. Din această perspectivă tot publicistica rămâne o sursă indispensabilă evaluării gradului de implicare al femeii în sfera publică. La fel, tot presa rămâne o sursă definitorie în a evalua complexitatea dezbaterii privind „chestiunea femeii”.

Tot despre progres se poate vorbi și în ceea ce privește multiplicarea și diversificarea prilejurilor de socializare la care au acces femeile precum și la modul în care aceste „ieșiri în spațiul public” au fost percepute de către bărbați. Secole de-a rândul puținele prilejuri de socializare ale femeilor – adică momentele în care femeia pășea în spațiul public – au fost cele legate tot de familie: nunțile, mersul la biserică⁵. Epoca modernă va începe să transforme femeia într-un „actor social”⁶: o vom regăsi deci implicată în activități tot mai diverse: caritabile, mondene etc. Cercetarea acestor „noi” prilejuri de socializare care apar ne permite o conturare mult mai obiectivă a evoluției – spre emancipare – a româncei din Imperiu. Se impune însă a preciza faptul că din această perspectivă, generalizările nu ne sunt însă permise în condițiile în care de „beneficiile modernității” se vor bucura doar o parte a femeilor. „Emanciparea” este încă un fenomen oarecum exclusivist în sensul că doar românele, fiice și soții de intelectuali, aparținând elitei intelectuale sau economice românești se bucură de ea. Ele sunt cele care vor fi tot mai prezente în sfera publică, fie prin profesie, fie mai degrabă prin preocupările cu scop filantropic sau național. Tot ele vor fi și publicul țintă al articolelor din presă vizavi de pericolele pe care modernitatea le antrena asupra structurii tradiționale a familiei. În același timp presa ne oferă și atitudinea societății (adică a celor cultivați) vizavi de aceste preocupări. O analiză a titlurilor care au apărut în presa vremii ne sunt utile în a urmări câteva dintre aceste preocupări dar și un indiciu vizavi de gradul de implicare al feme-

ilor în probleme aflate pe agenda de lucru a intelectualilor români.

O primă remarcă pe care dorim să o facem este aceea că deși prilejurile de ieșire a femeii în spațiul public s-au diversificat și multiplicat fără îndoială sub semnul modernității, acestea rămân încă legate de preocupările tradiționale tipic feminine. Un exemplu în acest sens sunt expozițiile industriale, manifestări specifice „lumii noi”, din ce în ce mai prezente în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în orașele transilvănene. Organizate în general de asociațiile meșteșugărești pentru a-și prezenta produsele, acestea reprezintă și unul din momentele în care femeile își fac simțită prezența în spațiul public, expunând la rândul lor rezultatele propriilor preocupări. Cu ocazia unei astfel de expoziții, organizată în anul 1888 în Reghinul Săsesc, *Gazeta Transilvaniei* nota *Expozițiunea este abundentă de obiecte și a oglindit un frumos succes. Mai ales despărțământul lucrurilor de mână femeiesci conține multe obiecte demne de văzut*⁷.

Sub același spectru a îmbinării tradiției cu modernitatea se reliefează și principala filieră pe care femeile pătrund în viața publică, filantropia, reuniunile de femei fiind adesea constituite în acest sens⁸. Un exemplu este *Asociația Universală a Femeilor din Reghinul Săsesc*. Constituită în anul 1862, avea ca și principal scop *să acorde binefacere, să trezească interesul pentru binefacere mai ales în îngrijirea bolnavilor, adăpostirea orfanilor, să susțină pe săraci ... al doilea scop era ca prin susținerea și îmbrăcarea școlărilor silitori să se mărească numărul elevilor și al credincioșilor*⁹. Activitatea caritativă a făcut parte din „strategia de viață” a elitei economice din secolul al XIX-lea. Dacă la început a fost considerată o obligație morală și religioasă, mai târziu ea s-a „laicizat” fiind privită ca și o contribuție la „bunul comun”, respectiv, ca un mijloc de a micșora tensiunile sociale. De asemenea, actul caritabil a dobândit și o certă dimensiune socială și simbolică, fiind generator de prestigiu social.

Presa urmărește cu atenție aceste inițiative cu scop caritabil care vizau în general sprijinirea diferitelor instituții locale: școlile diferitelor confesiuni, renovarea bisericilor etc. sau a categoriilor defavorizate: orfani, bătrâni. Foarte activă în acest sens a fost și asociația amintită anterior. Fidelă obiectivului asumat prin statut, de a *înviora simțul pentru binefacere*, aceasta a organizat frecvent

spectacole și petreceri cu scop caritativ. Un exemplu în acest sens este spectacolul de teatru organizat în aprilie 1905, în care s-a jucat comedia în 5 acte „*Csata bekeben*” (Bătălia pe timp de pace), de Möser și Schonten Fr, scopul fiind *de a sprijini săracii, indiferent de religie sau naționalitate*¹⁰. În luna iunie a aceluiași an a urmat un bal a cărui venituri au fost destinate *construirii unei noi orgi pentru biserica evanghelică din oraș*¹¹.

În strânsă corelație cu activitățile reuniunilor de femei, în presă se publică și apeluri către femeile române pentru sprijinirea fie a unor acțiuni cu scop caritabil, fie pentru susținerea unor inițiative culturale cum sunt cele organizate de *Astra*. Un astfel de apel apare de pildă în *Gazeta Transilvaniei* din ianuarie 1869. El fusese transmis de către *Asociația națională arădeană pentru cultura poporului român*. Deși apelul respectiv este adresat „onoratului public român” primele chemate să răspundă erau de fapt femeile: „*Apelu către onoratulu publicu romanu, și cu deosebire cătră preastimatele dame romane*”¹². În ce măsură răspundeau ele acestor apeluri? Considerăm că numărul mare de articole din presă care le înregistrează printre susținătorii sau participanții la diferitele manifestări din epocă ne îndreptățește să afirmăm că răspunsul lor nu se lăsa așteptat. Din numeroasele exemple în acest sens semnalăm prezența reghinencelor dna Carolina Orbonaș, dd. Caterina Orbonaș, Ecaterina Sceopul, Agapia G. Marievicu, Maria Cetățian, Maria Zerneck printre contributorii balului român de la Budapesta din 9/21 februarie 1881, organizat în favoarea „Societății Petru Maior”¹³; participarea dnelor Cornea din Beleș-Kétegyháza, V. Popovici din Ciabal, N. Roxin din Micherechiul, P. Biberea, I. Ionescu, I. Ivan, C. Berbecuț, C. Ilovici din Giulia, Sofia Giuliani din Otlacal la *concertul împreunat cu joc organizat în august 1889 de tinerimea română din Giulia și împrejurimi în sala de la ospătăria Korona în favorul școalelor române din loc*¹⁴; *binevoitorul concurs dat de domnișoara Clotilda Olteanu, absolventă a Academiei de Muzică din Budapesta, concertului împreunat cu dans, organizat de corul bisericii române din Budapesta în martie 1902 în sala hotelului „Royal”, venitul curat fiind este destinat pentru biserica română din localitate*¹⁵.

Dincolo de caracterul filantropic, aceste evenimente reprezentau și prilejuri de socializare, de etalare a iscusinței în aranjarea sălii,

a gustului în alegerea bucatelor și a ținutelor. *Săptămâna trecută s-a organizat și mult așteptatul bal al Asociației Feminine din orașul nostru. Comitetul balului nu a omis să decoreze cu bun gust sala de dans, cu obiecte verzi de culoarea bradului și multe alte culori, așa încât sala emana de la depărtare un aer foarte primitor. Balul a fost vizitat de toate clasele sociale, toate grupele de vârstă au fost prezente, tinerii fiind cei activi, dansând până-n primele ore ale dimineții. Confortul publicului a fost mărit printr-o prezentare ospătărească având cele mai bune bucate și băuturi¹⁶. De fapt balurile au o dublă funcționalitate: ele țin și de caritatea „înscrisă oarecum în codul genetic al femeilor” dar ele sunt totodată niște evenimente mondene în care ceea ce criticii numeau ca fiind „frivolitatea femeii” găsea prilej de exteriorizare. Astfel prezența femeilor era consemnată uneori și cu un ochi critic, de pildă atunci când toaletele „moderne” erau preferate în locul costumelor naționale.*

Nu există însă critici în momentele în care prezențele feminine din spațiul public sunt puse în slujba cauzei naționale. De fapt aceasta poate fi considerată ca și o altă caracteristică a prilejuri de socializare ale femeilor/româncelor și anume asocierea mondenității cu sentimentul național. Exemplele în acest sens sunt mai mult decât grăitoare. Cităm în acest sens evenimentele organizate cu ocazia înființării Despărțământului Reghin al Astrei, urmată în anul următor de organizarea Adunării Generale în Reghinul Săsesc care a constituit un prilej de manifestare românească dar și un exemplu de înscriere în moda timpului. Încheierea părții *oficioase* a primei zile de 29 august 1875, a fost urmată de un banchet aranjat în onoarea oaspeților, *la care participă mai mult ca 100 de persoane...bărbații cei mai renumiți toastează pre întrecute iar seara de un bal organizat în sala hotelului elegantă și bine arangiata. Danțul se începu la 9 ½ și dură până la 6 ore dimineața. Intre publicu au participat și mulți străini... publicu a fostu alesu, damele cu deosebire s-au destinsu prin toaletele loru gustoase și elegante, cari împreunate cu frumusețile loru naturale voru fi contribuitu multu la farmecarea tineriloru, de care pe mulți i-am observatu a fi cuprinși și cucerțiți... Îți sălta anima de bucurie mai ales când se juca Hațegana și Romana¹⁷.*

Atenția asupra „prezenței/manifestărilor sentimentelor naționale”

este și ea subiect de gazetă: *Petrecerea de vară organizată în anul acesta (1883) în 19 august a avut un succes complet. O parte din dame s-au prezentat în costum național Maria Șagău, Sabina Todea, Livia Șandru, Sofia Butnariu și dșorele Elena Fulea, Paraschiva Tanco și Aurelia Popescu. În toalete de bal au fost domnișoarele surorile Colceriu din Demb, Victoria László din St. George, Agnur din Ocnița, Ilma baronesă de Konradsheim, Emma Gölner, Emma Helvig și Albertina Wagner*¹⁸.

Dincolo de evenimentele mondene, româncele se arate interesate și de „chestiunile tipic femeiești” – după unii autori – cum sunt modele pentru brodat, accesoriile pentru vestimentație și bineînțeles moda vestimentară¹⁹. *Familia*, de pildă, publică suplimente ale gazetei destinate exclusiv publicului feminin: „Modele de broderia”, „Jurnalul de modă” ele sunt destinate exclusiv femeilor. Ele sunt utile în efortul de a reconstitui preocupările româncelor. Dacă modelele de broderie nu par „de noutate” în sensul că trimit la preocupările tradiționale ale femeilor cele de accesorii și modă pot fi însă înțelese ca fiind deja preocupări datorate „modernității”. Un astfel de supliment a fost publicat la numărul din 5/17 februarie 1867 care le prezenta doamnelor 3 ținute pentru evenimente mondene: 2 sunt ținute pentru bal iar una este potrivită pentru serate sau pentru teatru.

Că femeile citesc aceasta rubrica e evident și de scrisorile care ajung la redacție: o domnișoară căreia i se dau doar inițialele V. G. primea răspuns la o scrisoare vizavi de aceste suplimente: *Cu multa placere vomu implini rogarea, decumva vomu ave mai multi prenumeranti, ca se mai potemu da in suplementu modele de brodaria*²⁰.

Dar sunt oare chestiunile de modă și mondenitățile cele mai frecvente subiecte/sau singurele care preocupă româncele? E evident că nu, deși e de subliniat faptul că autorii simit nevoia de a sublinia oarecum faptul că unele articole sunt destinate în mod special cititoarelor. Și în acest caz subiectele par însă „tipic feminine”: vezi de pildă *Despre sărutare* semnat de Alesandru Onciu care preciza *Sum convinsu, ca frumoșele mele cetitoare si fara de a fi cetitu titlulu acestui articulandru, vor fi gâcitu din constructiunea cea d'antâia, câ au se cetesca ce-va despre sarutare sau Cum iubescu femeile!*²¹. De asemenea, și rubrica lui Iosif Vulcan *Conversare cu cetitorele* demonstrează nu

doar interesele româncelor ci și atitudinea pe care gazetarii o au față de acestea, și mai cu seamă ponderea pe care ele o au în rândul cititorilor. Ele nu sunt doar cititoare „pasive” în sensul că se implică și participă activ la „provocările” adresate de către editori. Ne referim aici de pildă la rebusurile sau careurile de cuvinte încrucișate care apar în fiecare număr al Familiei la rubrica: *Gâcitura numerică*. Acestea sunt totodată o altă dovadă a modului în care româncele educate și cu acces la presă își petreceau timpul. Ele nu apar doar în lista cititorilor care trimit la redacție rezolvarea ci se numără și printre autorii unor astfel de careuri²². Deși la o primă vedere acestea nu par altceva decât o altă modalitate de petrecere a timpului liber (modernă și mondenă deopotrivă) ele sunt fără îndoială mai mult decât niște simple „cuvinte de descâlcit”. Ele pot sta dovadă a interesului pe care româncele îl au pentru cauza națională de pildă. Cum altfel ar trebui să înțelegem acele careuri prin a căror dezlegare avem de fapt simboluri naționale/reprezentanți de seamă ai mișcării: „Asociațiunea Transilvaniei”; „Timotei Cipariu”.

Din păcate nu putem decât să ne imaginăm care este impactul pe care articolele din presă referitoare la rolul femeii l-au avut asupra acestor cititoare și aici ne referim la veritabilele „breviare” care descriau Femeia/Românca ideală: *Abecedariul de aur al fetelor*; *Care este femeia cea mai frumoasă* etc. „Rețeta succesului” consta de fapt în a împăca obligațiile private – tipic feminine – cu cele publice – la care femeia a ajuns datorită progresului înregistrat de educația feminină. Uneori inspirația e luată din străinătate și deși cu iz de anecdotică ea poate fi luată drept dovadă a idealului româncei care se află între privat și public și între tradițional și modern deopotrivă:

Notitie. – Ce se invetiamu pe copilele nostre?

Dati-le instrucțiune buna. Invetiati-le a fierbe o mâncare buna. Invetiati-le a spalâ, a calcâ, a cârpi, a cose, a-si face singure imbracamintele si cămeșile loru. Invetiati-le a coce pane, si instruiți-le, câ o bucătărie buna feresce de farmacie. Invetiati-le, câ unu florenu contine 100 cruceri, si câ numai acel'a economisesce, care cheltuesce mai putinu de câtu câsciga, si câ toți cari cheltuescu mai multu trebuie se seracesca. Invetiati-le, câ o haina de bumbacu, deca este plătită te imbraca mai bine decâtu cea de metasa, daca ai datorii.

Invetiatii-le, câ unu meseriașiu de treba, chiar' fâra unu centu in avere, este mai vrednicii decâtu o duzina de pierde-vera, care suntu bogatu imbracati. Invetiatii-le gradinaritulul si plăcerile naturei libere.

Invetiatii-le. câ plimbările pe josu suntu mai bune decâtu cele în trășura, si câ florile selbatice suntu forte frumose pentru acei'a, care le privescu cu atentiuue.

Suntem însă convinși că aceste breviare nu rămân cantonate într-un ideal de neatins în condițiile în care autorii acestor articole sunt soți, tați care își educă fetele/româncele în acest spirit. Aceasta nu înseamnă că nu sunt și adversari ai modernizării femeii. Chiar și cei mai deschiși vizavi de problematica femeii par mai degrabă susținători ai unei „emancipări controlate/limitate” a femeii. Pentru ilustrare îl cităm pe George Bariț: *Nu cumva voiesci si tu, ca se facem din femeile nostre filosofe, filologe, matematice, mai scurtu caltiune albaștrii precum le dicu anglii în bataia de jocu? Se ferasca Ddieu pre tot romanulu de femei'a filosofa ... carea adica se dispute din ontologii si metafisice transcendentali, despre Ich und Nicht ich, despre Weltall und Nichts, era apoi se'ti puna pe mesa sup'a prea sarata, friptur'a arsa si salat'a nespalata*²³. Acest tip de atitudine, dezbateră iscată de altfel în epocă asupra beneficiilor și pericolelor modernității și mondenității asupra femeii și poziției sale în societate sunt în fond expresia modernizării, a evoluțiilor pe care societatea românească le-a cunoscut în doua jumătate a secolului al XIX-lea, fenomenul modernității în esența sa, presupunând tocmai această dualitate între adeziuni entuziaste și vehemente respingeri, dublate de încercări de reiterare a promisiunilor unei ordini anterioare.

NOTE

1. Liviu Maior, *Asociaționismul transilvan și modernizarea societății românești (sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea), în Schimbare și devenire în istoria României. Lucrările Conferinței Internaționale Modernizarea în România în secolele XIX–XXI*, Cluj-Napoca, 21–24 mai 2007, coord. Ioan Bolovan, Sorina Paula Bolovan, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca 2008, p. 99.
2. Nu trebuie să exagerăm însă importanța mișcării naționale vizavi de redefinirea rolului femeii în societate în condițiile în care progresul a fost pregătit și de dezvoltarea economică – revoluția industrială – care „obligă” femeia să iasă din spațiul familial.
3. Conceptul nu trebuie însă înțeles neapărat în sensul luptei pentru egalitate ci mai degrabă de un progres spre educație – un fel de „emancipare limitată” și mai cu seamă controlată.
4. V. Popu, *Cluburile femeilor in Londra*, în „Familia”, nr. 24, 7/19 Augustu, 1866, p. 284.
5. Aici nu se prea pot face generalizări căci libertatea de mișcare a femeii a depins foarte mult de statutul social. Plus chiar dacă la nivel discursiv normele limitează spațiul de acțiune al femeii la cel privat practica dovedește contrariul.
6. Ionela Băluță, „Apariția femeii ca actor social – a doua jumătate a secolului al XIX-lea”, în *Direcții și teme de cercetare în studiile de gen din România. Atelier*, coord. Ionela Băluță, Ioana Cârstocea, Colegiul Noua Europă, București 2002, pp. 62–94.
7. „Gazeta Transilvaniei”, anul LVIII, nr. 201, 13/25 septembrie, 1895.
8. Georgeta Fodor, „Following the Charity Line: Echoes upon the Activity Developed by the Women’s Reunions from Transylvania Reflected in the Romanian Transylvanian Press (the second half of the XIXth century)” in *Culture, Elites and the European Integration, Culture, Elites et Intégration européenne*, Volume 3 – History, Coordonator Cornel Sigmirean, Editions Prodifmultimedia, Paris, 2011, pp. 18–30.
9. Arhivele Naționale. Serviciul Județean Mureș, fond *Primăria Reghin*, dosar 15, f. 110.
10. „Marosvölgy”, anul IV, nr. 15, 13 aprilie 1905, p. 3.
11. „Sächsich-Regener Wochenblatt”, anul VII, nr. 4, 1 februarie 1900.
12. „Gazeta Transilvaniei”, nr. 5, 31/19 ianuarie 1869. Era de fapt vorba despre organizarea unei loterii menită a sprijini activitatea Asociației.
13. „Familia”, anul XX, nr. 27, 1 iulie–13 iulie, 1884, p. 11.
14. Maria Berényi, *Românii din Ungaria de azi în presa română din Transilvania și Ungaria secolului al XIX-lea (1821–1918). Documente*, Giula, p. 75.
15. *Ibidem*, p. 129.

16. „Sächsich-Regener Wochenblatt“, anul VII, nr. 52, 30 decembrie 1900, p. 2.
17. Marin Șara (ed.), *Astra reghineană, 125 de ani de la înființare*, Reghin, Ed. Total Printexim, 1999, pp. 86–90.
18. „Familia“, anul XIX, nr. 35, 28 august-9 septembrie 1883, p. 42.
19. Vezi de pildă „Familia“, suplimentele la numerele: 16 din 5/17 iunie 1866, 19 din 3/15 iulie 1866; 6 din 5/17 februarie 1867 etc.
20. „Familia“, nr. 21, 17/19 iulie, 1866.
21. Alesandru Onciu, *Despre sărutare*, în „Familia“, nr. 17, 15/27 iunie 1866.
22. Astfel putem să și individualizăm cititoarele și să avem o imagine asupra apartenenței sociale a lor. Între cele care trimit rezolvarea (și unele se dovedesc a fi fidele acestei rubrici): Veronica Palladi n. Buteanu; Otilia J. Popoviciu, Victoria J. Popoviciu; Maria Ciacłani; Sidonia Rusu; Ludovića Stoianu; Sidonia Sechesianu; Amalia Moldovanu; Emilia Cadariu; Luisa Traila; Cornelia Vulcanu; Maria Nedelcu; Maria Gerasim Popoviciu; Zinca G. Popovicu; Amalia Craciun; Iiisa Craciun, Otilia J. Popovicu etc. Printre autoarele unor astfel de careuri se numără: Ana Muresianu n. Siarcadi; Maria Cernetiu; Ana Lacatusiu; Maria St. Siulutiu etc.
23. „Transilvania“, nr. 17, 1869, pp. 199–202.

Elena Rodica Colta

Prezența societății românești în viața publică și culturală a vremii, reflectată în presa arădeană de la sfârșitul secolului al XIX-lea

Răsfoind unul dintre cele mai importante ziare arădene din ultimul deceniu ale secolului al XIX-lea, și anume *Tribuna poporului*¹, care a avut în redacție prestigioși ardeleni, descoperim, dincolo de articolele de fond, politice sau de informare, o serie de articolașe dar mai ales știri, strecurate pe ultimele pagini, ce se referă la evenimente de familie, petiții, întruniri, strângeri de fonduri și activități de caritate, serate, serbări, baluri etc. de interes românesc. Privite în ansamblu aceste informații ne dezvăluie prezența în părțile Aradului a unei societății românești active, implicate, solidare, care, organizată pe mai multe paliere sociale,² avea la acea vreme un scop bine precizat: susținerea instituțiilor culturale românești, a tradițiilor, a neamului.

Pornind de la știrile ce veneau din toate colțurile județului, scrise în pedanta limbă a sfârșitului de veac XIX, ne-am propus să reconstituim ceva din această cronică românească arădeană a anului 1897, pentru a înțelege mai bine cum gândeau, simțeau și acționau românii din aceste ținuturi, într-o vreme în care erau minoritari.

Importanța înștiințărilor, legate de manifestările organizate de diferite asociații profesionale sau societăți culturale, face ca, adeseori, informațiile oferite cititorilor să fie completate, în numerele următoare ale foii, cu descrieri amănunțite, privind organizatorii, scopul și contribuția participanților la reușita acțiunii.

Marea diversitate a știrilor publicate de *Tribuna poporului* ne-a obligat la o clasificare și, implicit, la o minimală selecție a lor.

Evenimente de familie cu participare colectivă: căsătorii și decese

Un prim grup de evenimente, care a coagulat societatea românească locală, a fost cel al evenimentelor de familie cu desfășurare

publică, adică căsătoriile și decesele unor membrii importanți ai comunităților rurale sau urbane din zonă.

Lecturând anunțurile și articolele pe această temă, constatăm că ambele tipuri de evenimente s-au desfășurat după un anumit scenariu, în care, dincolo de săvârșirea tuturor practicilor impuse de biserică și de cutumele culturii tradiționale, intelighențiile implicate s-au străduit să imprime evenimentului un caracter românesc, în așa fel încât până și panegiricele puneau accent pe calitatea de *bun român* a decedatului.

Știrile despre căsătorii erau publicate în mod curent la rubrica *Hymen*.

O primă constatare, pe marginea acestor anunțuri, este legată de normele impuse de societate. Toate căsătoriile anului au avut loc între tineri din familii de același rang, lucru extrem de important pentru menținerea respectabilității și a poziției dobândite în societatea vremii.

De pildă, proprietarul Ioan Frățilă din satul Agriș s-a logodit cu d-șoara Marta, fiica proprietarului de vie Nica Barna din Covăsânt; învățătorul Ioan Cosma din Buhani cu d-șoara Alexandra Țiucra³ din Buteni; Sofia Mihuța, fiica învățătorului din Micălaca, cu Ioan Albici notar adjunct în Mândruloc etc.

Când căsătoria încheiată implica persoane care se bucurau de notorietate în societatea românească, spațiul acordat de ziar evenimentului devenea mai mare, cronicarul oferind amănunte considerate de interes public pentru comunitate.

Un exemplu în acest sens este știrea intitulată „*O nuntă românească*” în care este anunțată căsătoria dintre Dr. Atanasie Brădean, medic din Bozovici și fiica preotului Ioan Codreanu din Șiclău⁵: „*Ieri s-a celebrat la Șiclău cununia d-lui Dr. Atanasie Brădeanu medic din Bozoviciu cu domnișoara Gabriela Codreanu, fiica d-lui preot local. Nași au fost d-lul Dr. Nicolae Oncu și d-na Lucreția Oncu. Un mare număr de pretini din Arad și comitat au grăbit să se asocieze la această bucurie familiară, unde ca oaspeți, pe lângă clasa cultă, au fost și toți țeranii fruntași din comună, așa că nunta a avut caracterul unei rare și însuflețitoare sărbători. Iubitul nostru „uncheș”⁶ era în elementul seu.*”

Peste 4 luni, un mic anunț intitulat „*Căsătorie*” consemna cunu-

nia avocatului Sever Ispravnic, președintele Partidului liberal din Arad cu Alexandra Codreanu, cealaltă fiică a preotului din Șiclău, în biserica ortodoxă din localitate. Și în acest caz, după cununia religioasă „mulțimea de oaspeți s-au întrunit la o masă veselă cu fel și fel de bunătăți”, la care „s-au ridicat multe toasturi”.⁷

Aceste căsătorii se transformau, prin modul de desfășurare, în adevărate manifestări naționale.

O asemenea nuntă, care s-a bucurat de atenția presei, datorită personalităților politice și bisericești implicate, a fost nunta preotului Romul Nestor, fost profesor de teologie în Arad, cu domnișoara Veturia Crișan, care s-a ținut în comuna Seleuș (jud. Arad): „Nuni au fost D-nii George Popoviciu, protopop al Șiriei și Romul Ciorogariu, profesor teologic în Arad. Actul ceremonial, l-a săvârșit părintele Mangra, iar cântările le-a executat în mod surprinzătoriu de bine corul plugarilor din loc, condus de D-nul învețător Butariu. A fost o adevărată nuntă românească, la cari s'au ținut toasturi însuflețitoare, s'a cântat, s'a dansat apoi până în zori de zi dulcele doine românesci și mândrele noastre dansuri.”⁸

Ca o continuare a acestei nunți, în numărul 10 al ziarului, la „Noutăți”, găsim știrea hirotonisirii proaspătului însurat: „Dl. Romul Nistor fost profesor seminarial în Arad și ales preot în Cianad s-a chirotonit astăzi întru diacon ear mâne va fi sfințit de preot: Duminică va celebra prima slujbă.”⁹

Apoi, într-un articol din februarie, intitulat „Popor brav”¹⁰, sunt oferite informații legate de instalarea preotul Romul Nestor în parohia sa din Cenadul Unguresc. Evenimentul este prezentat din perspectiva românismului, pentru care numirea aceasta a fost considerată providențială. Momentul festiv, programul desfășurat, modul de implicare a comunității românești din localitate, sunt descrise cu lux de amănunte: „Astăzi s'a făcut introducerea dlui profesor de teologie Romul Nestor în noua sa parohie din Cenad. Chipul strălucit, cum s'a întemplat acest act, e vrednic de pomenit, căci să nu uităm că e comuna unde înceată șirul Românilor, așa-zicând straja românismului înspre inima ungurimii. Icuită între neamuri străine, această comună binecuvântată de Dumnezeu cu holde mănoase, a știut să-și păstreze simțul creștinesc și romanesc, limba strămoșeseă, într'un chip pe care numai filosofia, ni-l poate explica. Când anume omul vede cu ochii primejdia

peirei sale, potopul maghiarisării, atunci mai virtos își apără avutul seu sufletesc legea și limba, întocmai ca și avutul seu material, moșia. Aceasta explică, cred eu, și însuflețirea și hărnicia poporului din Cenad. Preotul Romul Nestor a sosit la gara din Apátfalva, însoțit de dl protopop Moise Crișan, de foștii sei colegi Vasile Mangra și Romul Ciorogariu și de corul foștilor sei elevi. La gară au fost întâmpinați de o deputațiune în a cărei nume îl felicită țeranul N. Jurjuț, cu 20 de călăreți sprinteni și 30 de căruțe în frunte cu căruța cu patru cai a bravului président al comitetului parochial Iosif Luțai; o bogăție de cai de rasă cum rar vezi într'un loc, se pun în mișcare sprintenă. La hotarul comunii îl întâmpină altă deputație, în frunte cu țeranul S. Guleș, care earăși prin o vorbire predă pânea și sarea alesului poporului. În comună mic cu mare îmbrăcat serbătorește primește convoiul între urale și salve de treascuri. O adevărată intrare triumfală. Se începe serviciul divin. Cântă corul clericilor sub conducerea clericului T. Lugojan. Protopopul Moise Bocșan, se vârșește actul de introducere și poporul erupe în strigăte »să trăească!« Urmează apoi cucântarea noului preot, în decursul căreia se văd lacrimi de bucurie în ochii parochienilor. La masa comună, un formal banchet, au luat parte 80 de persoane, întreaga inteligență și fruntașii poporului. Șirul toastelor îl începe Rev. domn protpp. Moise Bocșan, pentru Preasfinția Sa Dl Episcop diecesan Ioan Meșianu; urmează apoi dl Vasile Mangra, pentru dl Nestor; țeranul N. Guleș, protopp. Moise Bocșan; Romul Cioroariu, pentru popor; Romul Nestor, pentru oaspeți; preotul sêrbesc din loc S. Petroviciu, pentru înfrățirea româno-serba; clericul P. Givulescu, pentru fostul lor profesor; și apoi țeranul S. Guleș, cu o destoinicie rară în felul seu închină pentru sfeșnicul cel luminat, noul lor preot, mai apoi pentru oaspeții poporului ș. a."¹¹

Revenind însă la nunțile anului 1897, dintr-o știre apărută în octombrie aflăm că Vasile Mangra a celebrat în biserica ortodoxă din Ineu căsătoria dintre dr. Aurel Lazăr membru al Partidului Național Român și Valeria Fejer, fiica avocatului Gheorghe Fejer din Ineu.

Trecând cu aceasta la rubrica de decese, înfomații despre români merituși, care și-au pus toată viața în slujba neamului găsim și în necroloage, în scurtele articolele despre înmormântări și în „mulțămitele” publice ale familiei îndoliate pentru participare.

Din presa vremii constatăm că și în aceste împrejurări triste func-

ționează o anumită solidaritate a membrilor comunității românești, care se adună și conduc decedatul pe ultimul drum și prezintă compasiune față de durerea familiei celui dispărut.

Uneori știrea, foarte scurtă, se rezuma la anunțarea morții cuiva și la data înmormântării. Contextualizate, însă, aceste informații permit completarea unor biografii. Astfel necrologul din numărul 36 al ziarului Tribunii poporului¹² anunță decesul „*vrednicului paroh și asesor scaunal Teodor Popovici din Șetin, care în urma unui morb îndelungat și plin de suferințe a încetat din viață*”. Mica știre, în aparență destul de comună, ne permite să cunoaștem data exactă a morții fostului inspector școlar¹³ al cercului Nădlac despre care știm, din alte surse, că a făcut importante donații școlii din comuna sa .

Un alt necrolog util pentru bibliografi este cel trimis ziarului de Simion Cornea, preotul din Bătania¹⁴, prin care anunța decesul fratelui său, protopresviterul din Ineu: „*Subscrisul cu inimă frântă de durere aduc la cunoștință, trista știre tuturor consăngenilor, amicilor și cunoscuților încetarea din viață a iubitului frate, tată, moș, strămoș, socru, unchiu și cumnat Ioan Cornea, protopresviter emerit gr. or. rom. al Ienopolei, în etate de 75 ani; servind sântului altariu al Domnului ca preot și protopresbiter 53 ani; – împărtășit fiind cu sta cuminecătură, după un morb îndelungat, la 13/25 Noemvre dimineața la 4 ore. Defunctul s-au născut în Repsig din părinți preot, – începând studiul în locul natal, școalele medii în Arad, Oradea-mare și Seghedin: – ear cursurile iuridice în Pojon și Pesta și St. Teologia în Arad. Astrucarea osămintelor defunctului se va face Vineri la 14/26 Noemvre a. c. nainte de amezăzi la 10 ore, după ritul St. Biserici gr. or. Române în cimiterul comun din Ienopolea. Boroșineu (Ienopolea), 13/25 Noemvre 1897. Fie-i tărina ușoară și memoria binecuvântată! In numele familiei jalnice: Simeon Cornea, paroch – ca frate*”.¹⁵

O dispariție regretată de societatea românească anunță și articolul intitulat „*O matroană română*”¹⁶. Este vorba despre decesul Elenei Secula-Pavel din Dezna, o femeie de excepție. Știrea, nesemnată, evocă în cuvinte frumoase personalitatea decedatei, și amănunte despre înmormântare: „*In cimiterul din Desna mai mult cu o cruce, în societatea românească mai puțin cu o matroană. Numele ei?... Matroana reposată numai în fapte a trăit. A fost o mamă ca mama Grachilor, un înger păzitor a soțului ei; soră care a încurajat slabii la luptă, mângâitoarea luptacilor*

răniți sufletește și privighetoarea ce cânta cântecul de blăstem dușmanului apăsător de frați. Sub movida din pământ galben ridicată între morminții vechi păjeștiți odihnește corpul care timp de 80 ani adăpostit-a un suflet românesc, o matroană română plină de virtuți și de o înaltă cultură, care în tot traiul seu a pus înaintea sa Ierusalimul românesc și care după-ce, și-a finit rolul în această lume și-a cerut odihnă: odihnește în pace! Înaintea româncelor numele văd.: Elena Secula – Pavel¹⁷ este icoana de frumoase fapte românești, ear' nepoții și urmașii ei sunt destulă moștenire lăsată națiunei. O deplâng: d-na văd, Iudita Secula (Timișoara), ca noră; nepoții dl S. Sever Secula (București); dl și d-na Hodoș și proptecele betrânețelor sale d-na preoteasă Cristina cu soțul Zacharia Milian, preot în Dezna apoi dl P. Truția. Ceremonialul înmormântării s'a oficiat în 6/18 Nov. prin dl protopop Constantin Gurban asistat de domnii preoți Terențiu Nonu, F. Bodea, S. Iosa cu învețatorii Mihăilă, Rafila, Lucaciu și Bortoș. Discursul panegiric ținut în biserică de dl protopop în fața publicului numeros, s'a finit cu: *In veci pomenirea ei!*"

Încheiem grupul de știri privind decesele cu un necrolog din 11 aprilie, care anunța decesul absolventului de teologie Aureliu Miocu din Arad, la doar 32 de ani¹⁸. Și de data aceasta accentul este pus pe calitățile de bun român ale decedatului: „... înmormântarea s'a sevârșit ieri între orele 3–4 d. m. prin domnii parochi locali Gavriil Bodea, Traian Vățianu și prin dl diacon și profesor Valeriu Magdu, ear' cântările funebrele au fost executate de corul seminarial din loc. La mormânt părintele Vățianu a rostit o predică frumoasă, care a pătruns toate inimile celor-ce au însoțit la groapă osemintele tânărului defunct. Delà absolvarea teologiei până la boala sa grea, care 'l-a legat de pat și pe urmă 'l-a dus în mormânt, regretatul repostat a funcționat în cancelaria dlui avocat Aurel Suciu. În tot timpul acesta s'a dovedit de un bărbat harnic și de un bun Român, ear' în timpul, cât dl Aurel Suciu a stat în temnița din Vaș ca condamnat în procesul Memorandului, – decedatul Mioc 'i-a condus singur cancelaria cu pricepere și cu cel mai mare devotament. – Fie-'i țerîua ușoară!"

Sintetizând conținutul acestor anunțuri de familie putem spune că societatea românească a vremii s-a îngrijit să dea nunților, prin toasturi, jocuri și cântecele populare un caracter național la fel cum, în cazul deceselor, s-a mobilizat să conducă pe ultimul drum pe fiecare bun român.

Evenimente publice cu caracter socio-profesional

În rândul activităților socio-profesionale românești mediatizate de ziar se înscriu concursurile de învățători, reuniunile învățătoresți sau conferințe preoțești, ședințele sinodale, înființarea de societăți de lectură sau funerare, alegeri de conduceri, numiri pe post, hi-rotonisiri, acte de caritate etc. Puse cap la cap, ele scot la iveală o rețea socială bine organizată, de români vrednici, cu o prestație profesională impecabilă. În spatele fiecărei numiri se găsea un anumit prestigiu.

Referitor la conferințele preoțești, știrile publicate anunță programul acestora și numele celor aleși, dezvăluind implicit problemele cu care se confruntau preoții din diferitele tracturi și opțiunile membrilor votanți. De pildă la conferința preoților din tractul Aradului, din 13 febr. 1897, lista publicată în ziar ne permite, să cunoaștem numele preoților aleși să reprezinte clerul din jurul Aradului: Fabriciu Manoilă, Ioan Bozgan, Ioan Cioară, Traian Vațian, Gavril Bodea, Dr. Demetriu Barbu, Nicolau Chicin, Vicențiu Marcoviciu, Demetriu Ganea, Lazăd Adamoviciu, Demetriu Marcoviciu, Paul Merce. Membrii la adunarea generală a fondului preoțesc au fost aleși Dr. D. Barbu și Ioan Ciora.¹⁹

Cât privește adunările învățătoresți, desfășurate pe tracturi sau cercuri (Ineu, Radna, Șiria), ziarul publica atât convocatorul cât și programul manifestării.

De pildă, Reuniunea învățătorescă tractuală din cercul Șiria, care urma, potrivit convocatorului, să se țină în 30 aprilie la școala inferioară din centru²⁰ avea prevăzut următorul programul:

P r o g r a m ă .

1. Participarea in corpore la chemarea Duchului-Sfânt, ce se va ține în biserica din Siria dimineața la 8 oare.
2. Participare la prelegerea practică de la școala inf. din centru.
3. Cuvânt de deschidere presidial.
4. Reflexuni asupra prelegerii ținute.
5. Incasarea taxelor.
6. Raportul casariului, bibliotecariului și al controlorului.
7. Discusiune asupra subiectului: „Materialul din planul de în-

vățământ corespunde scopului ce-l urmărim prin școalele de repetițiune?*

8. Discuțiuni asupra cestiunilor școlare.
9. Propuneri și interpelări.
10. Statorirea locului adunării viitoare.
11. Incheierea prin președinte.

O convocare similară de data acesta a Reuniunii învățătorilor în tractul Ienopolei, care urma să se țină la Cermei²¹, apare într-un număr al ziarului din noiembrie. La reuniune erau poftiți a lua parte toți membrii onorari și ordinari ai reuniunii, precum și toți binevoitorii școlai. Programul până la un punct este asemănător cu cel de la Șiria, semn că exista de fapt un model de desfășurare a acestor reuniuni, aprobat de statul maghiar.

Tot la activități cu caracter socio-profesionale se înscriu și cele de ajutoare a elevilor săraci. De la un caz la altul, bani erau obținuți din colecte publice cu ocazia unor baluri de binefacere sau din donații private.

Anunțul unui asemenea bal de colectare de fonduri, apare chiar în primul număr din 1/13 Ianuarie 1897: „*Bal la Arad. La 6 Febr. n. 1897 arangiază în Arad la salele hotelului Crucea Albă în favorul școlarilor români lipsiți de mijloace. Invitarea la bal o face următorul comitet arangiator: Dr. Ioan Nemet, președ.; Dr. Lazăr Ghebeleşiu, Livius Tămașdan vicepreședinți; Ioan Faur, Dr. George Proon secretari; Ioan Pap cassar; George Adam controlor; E. Beleşiu, M. Besian, S. Bocu, I. Buda, R. Chicin, A. Crișan, A. Damian, P. Givulescu, C. Iancu, A. Marta, V. Moldovan, V. Milovan, V. Nicoară, A. Pap, V. Pap, Dr. E. Patacean, C. Pavlovici, A. Petruțiu, N. Popescu, E. Popoviciu, G. Popovici, Dr. I. Popovici, Jul. Popovici, D. L. Popovici, C. Proca, I Rațiu, R. Roșiescu, S. Răzvan, I. Secoșan, G. Telescu, I. Ursu, E. Zaszlo. Bilete de persoană 2 fl., de familie 5 fl., de galerie rîndul I 2 fl., al II-lea 1 fl. Începutul la 8 ore seara.*”²²

Un mic articol intitulat *Îmbrăcarea elevilor săraci*, inclus la rubrica de știri locale prezintă un alt act de ajutorare a elevilor săraci, realizat cu sprijinul Asociației naționale Arădene pentru cultura poporului român: „*Comitetul nostru parochial și anul acesta a îmbrăcat de sărbătorile Crăciunului șasezeci (60) școlari săraci, de ambele sexe. îm-*

părțirea veștimentelor s'a întemplat în localitățile de lectură a „Asociațiunei naționale Aradane pentru cultura poporului roman”, în prezența dlui dr. Nicolae Oncu preș, comit, paroch., corpul învețătoresc, mai mulți membri din comitet, și părinți, Școlarii au fost – cei mai mari – toți prezenți, ca să se bucure și ei de bucuria fraților sëraci. La 9 oare dl Oncu a deschis festivitetea, prin un discurs foarte frumos și animator intonându-le să ție minte în toată viața, că dar dela biserica română, de la națiunea română au primit, ca să poată umbla la școală, să învețe a ruga pe Duzeul părinților noștri în sfânta biserică în limba română; a-și iubi cu scumpătate legea și neamul. În numele învățătorilor a răspuns dl. Iuliu Moldovan, mulțumind dlui president dr. Oncu și întregului comitet pentru înlesnirea ce o fac copiilor săraci, ca să învețe carte-ear în numele celor împărțășiți de binefaceri au mulțumit un copil și o copilă a căror cuvinte tremui'ânde au emoționat pe toți pana la lacrimi. Institutul de credit și economii Victoriaria" a îmbrăcat câte 4 elevi delă, fiecare școală cu suma de 50 fl. Pentru acoperirea celorlalte spese, comitetul a emis o colecții' oficioasă, care se află la epitropia parochială, și din care se vede că cu sume mai însemnate au contribuit: I. P. Sa dnul Episc. Ioan Meșianu 5 fi. dr. N. Oncu 10 fl., Petru Truția 6 fl., Dr. Vuia, 3 fl, D. Bonei 3 fl., S. Raicu 2 fl. etc.. Dzeu să le respiațească tuturora cu bine!"²³

Pentru a nu defavoriza pe cineva, lista celor care contribuie cu bani este coplețată în nr. 12 al ziarului într-o consemnare intitulată Filantropie²⁴: Tinerimea meseriașilor români cu 6 fl., Dr. Ioan Suci, Agentura băncei Transilvania, Aurel Suci, Sigismund Budai cu câte 2 fl., Augustin Hamsea, Ioan Beleş, Simeon Anciu, Arsenie Ciungan, Ilie Moise, Iulian Zaslo, George Cernea, Traian Vășan, George Purcariu, Maria Purcaru, Romul Ciorogariu, Vichentie Belinșan, Iuliu Herbai, Paul Rozvan, Rozvany, Ștefan C. Pop, Grigorie Venter, Pavel Dobreiu, Dr. Demian, Ignatiu Papp, Dionisie Popovici, Moise Bocșan câte 1 fl., Barbara Antonescu, Dimitrie Antonescu, Giorgina Antonescu, V. Mangra, văd. Iulia Dogaru, Gavriil Bodea, Dr. Virgil Bogdan, Horvath Andor, Kabath Imre, Iosif Gallu, Alexiu Moldovan câte 50 cr., N. N., George Bogdan, Carol Molnar, S. Bocșan, Dr. Ioan Nemet, Rubenescu A., P. Petrovici, Sigismund Ungurean câte 30 cr. și mai puțin, Iofa Groza 20 cr., Neulander 20 cr., Anna Mihailovici 20 cr., Schannen Bela 25 cr. Suma totală colectată a fost de 86 fl și 55.

Danii au loc și în Cenadul Unguresc, de data acesta pentru biserica din localitate, după cum ne înștiințează articolul intitulat „*Creștini buni*”: „*Astăzi, când din toate părțile se năpustesc asupra bisericii, simțim deosebită mângăere a vesti de Paști, că mai sunt buni creștini, cari gândesc la Dumnezeu și la sufletele lor, și cu frumoase daruri împodobesc casa lui Dumnezeu. Așa în comuna C e n a d u l - u n g u r e s c, s-au făcut următoarele »daruri« bisericii; pe sf. serbători ale învierii văduva Iovu Moț născ. Giula Ungurean a dăruit un policandru și o candelă în preț de 160 fl.; Lazăr Ungurean o cruce în preț de 60 fl.; Nicolae Crișan o cădelniță în preț de 20 fl. Ne pare bine, că părintele Romul Nestor a ajuns la aceste rezultate, pe cari le-a produs în vreme atât de scurtă prin îndulcirea poporului de sfânta biserică. Și laudă aducem înaintea obștei bunilor creștini, cari își sfințesc sărbătorile prin prinosul faptelor bune aduse pe S. altar al Domnului măririi. Avem nădejde că faptele bune își vor avea următori*”.²⁵

Evenimente culturale

La fel de numeroase sunt evenimentele culturale din viața societății românești: înființări de coruri, conveniri, serate, petreceri populare și baluri, organizate de diverse segmente ale societății românești: intelectualitatea înaltă, societățile de tineret, sodalii, maeștrii sau țăranii frunțași.

De pildă, dintr-o invitație o comitetului aranjour, aflăm că Societatea română de lectură din Lipova urmează să organizeze în 9 /21 febr. în sala hotelului Arhiducele Josif o petrecere cu dans, banii adunați din taxa de participare urmând să rămână în folosul societății.

Trecând la știrile despre petrecerile populare, unul din primele articole din anul 1897, venite tot de la Lipova, informează cititorii despre petrecerea ținută aici în ziua de Bobotează: „*Luni, în ziua de Bobotează, cu începere dela 7 ore seara, s-a ținut în Lipova o foarte frumoasă și rară petrecere populară, cu scop ca din venitul curat să se facă un prapor în sfânta biserică. Lipovenii sunt făloși, că biserică ca la ei nu găsești în 7 comitate. Dar și îngrijesc de maica lor, de sfânta biserică, toți din toate puterile. În anii din urmă au făcut din curtea bisericii o adevărată grădină de flori. Continuând astfel, curtea bisericii Lipovei se va asemăna cu cea a bisericii Domnița Bălașa din București. Acum voiesc bravii Lipoveni să o mândrească și pe din luntru, ca intrând cineva să admire și internul...*

Cu scop bisericesc deci s-a arangeat și petrecerea de Luni seara. Și ca toată lumea să poată lua parte tot poporul, comitetul arangiator a pus preț de intrare numai 25 cr. Acolo a fost toată Lipova, dela protopop până la crâșnic și de la primariul II și episcopul I bisericesc, domnul George Georgevici până la cel mai cinstit sărac. Dintre honorațiori s-au mai notat fugitiv pe d-nii Ioan Cimponer preot, Sever Bocu, Dabici, Zaria Mircu, Ioan Toma, Nicolae Mircu, Eftimie Ciorogaru, Iuliu Nestor, Atanasiu Pașca, Nica Roșu, Emil Doje, N. Bichicean etc. Sala dublă și foarte spațioasă dela „Regele Ungariei” n-a putut primi între pereții sei nici jumătate din poporul adunat. Pe la 9 oare cei mai în vârstă mergeau către casă ne mai având nici un loc pe ambit. Întrebându-i îți răspundeau Acolo-i domnule, toată Lipova! D-nul protopop Voicu Hamsea a fost invitat prin o deputație de 16 feciori aleși unul ca altul. La intrarea în sală a fost primit cu „Marșul lui Mihaiu Viteazul”, entusiaste strigări de să trăiască și apoi cu cântarea Preoți cu crucea în frunte. La jocuri (toate numai românesci) vedeai alătura cu ȣeranii pe toți tinerii inteligenți și meseriași deopotrivă. Adevărată frățetate! La miezul nopții domnul Sever Bocu (compt. La Lipoveana) aclamat de tinerime, a ținut un prea frumos toast. Vox populi vox Dei. Glasul poporului e glasul Domnului și când poporul cu un glas strigă trebuie să fie auzit și când cu o voință cere, trebuie să i se dee ce e al său. Nici un român nu e sărac, zice mai departe dl Boc, căci a moștenit cele mai scumpe și mărețe averi: Legea, limba și iubirea de adevăr! Pentru apărarea acestora Românul să-și țină de mândrie a-și jertfi chiar și viața; Pentru această frumoasă vorbire, Dl. Boc a fost felicitat cu căldură de public. S-a jucat apoi marșul Deșteaptă-te române, angajat de vătavul dl. Emil Doje. Dar loc ca în palmă. Ce s-a întâmplat dar? Sprintenul văduv a pus toată trupa în mișcare, și-a făcut loc, a eșit la stradă și încurajând hotelul, a intrat în sală pe ușa de cătră Mureș! Corespondentul.”²⁶

Dintr-o știre intitulată *Români bravi* inclusă la rubrica *De toate cititorii* primesc informații despre petrecerea populară, ținută tot în luna ianuarie, la Ineu: „Români bravi. Duminecă în 12 1. c, a fost în Borșineu petrecere populară împreună cu cântece și jocuri naționale. Publicul numeros și vesel, și-a petrecut în cea mai frumoasă ordine până a doua-zi. Venitul – în scop de ajutoare e frumos. Asemenea petreceri la Ineu se fac în tot anul câte-odată; lucru îmbucurător a fost acum, că petrecera s’a pus la cale și a fost condusă numai de tinerii plugari, se înțelege, că cu

voința preoților și învățătorilor din loc. În fruntea tinerimii a pășit Toda Joja, un plugar luminat și cu inimă românească; tinerimea e ascultătoare și așa fac spor. Acest Joja, care a fost pe la adunările din Cluj și Sibiiu, pe serbătorile Crăciunului, ni-a adus la biserică 8 cântăreți noi, instruiți de el, ear' acum se frământă se facă o societate de lectură. Laudă lui și tinerimii însuflețită de înaintare".²⁷

Legat de această petrecerea populară de la Ineu din 24 ian., în numărul 12 al ziarului apare o *Mulțămită publică*, în realitate un raport financiar semnat de Nicolae Balog controlor și Petru Tott cassar. Din acesta rezultă că din taxa de participare și suprasolvirile unora dintre participanți, precum av. Georgiu Feier (2 fl), preotul din Ineu Vasiliu Bălan (1 fl. 20 cr.) economul Crăciun Chera din Cermei (1 fl. 10 cr.) s-au adunat în final 65 fl. 60 cr. După scăderea cheltuielilor făcute cu organizarea au rămas 23 fl., care au fost donați pruncilor săraci. Călușarii au primit pentru frumoasele jocuri naționale, separat, 10 fl., dăruiți de preotul Vasiliu Bălan, de economul Petru Ciul și de juratul Antone Boch.²⁸

O petrecere similară a avut loc, cam în aceeași vreme, în comuna Cherechiu. Potrivit informațiilor din presă, pentru succesul manifestării organizatorii au invitat să participe și călușerii meseriași din Arad care, sub conducerea vătavului Iustin Olariu, au jucat jocurile „Bătuta” și „Călușerul”

Acțiuni cu caracter românesc au organizat și „maeștri” și „sodalii” din Arad, constituiți într-o asociație profesională. De pildă o mică știre din ziar anunța despre pregătirile făcute pentru o asemenea petrecere cu joc care urma să se ținut de Bobotează și despre o alta din Duminica Tomii: „Măiestrii și sodalii români, membrii ai „Asociațiunii Aradane” având în ziua de Bobotează o convenire în sala de lectură a Asociațiunii, s'au constituit în comitet pentru arangiarea unei petreceri cu joc, care se va da în ziua de 6 Martie a. e. S'a hotărât în același timp, ca sodalii cari învață cântece bisericești și să joace „călușerul” și „bătuta”, în Duminica Tomii să dea o producțiune: joc de teatru, concert și petrecere cu dans. S'a mai hotărât ca măiestrii și sodalii români să întemeieze un cor bisericesc mixt, alegând ca măiestru de cântări pe dl învățător N. Ștef. Pentru înscrierea tuturor măiestrilor și sodalilor români, s'a ales din fiecare ram de industrie câte un bărbat de încredere.”²⁹

În preseara de Zăpostire, sâmbătă 6 martie 1897, a avut loc o petrecere de Carnaval la ospătăria Kanya (Hotel Vass) a măștrilor, la care au fost invitați toți românii din Arad și jur. În program a fost inclusă și interpretarea jocurilor Bătuta și Călușerul sub conducerea vătavului Iustin Olar. Suma obținută din taxa de participare a fost predată Asociațiunii naționale Aradane pentru ajutorarea învățăceilor săraci. Tot măștrii au susținut în seara din Duminica Tomii un spectacol de teatru în sala de la Crucea Albă, prezentat pe larg în presa locală.

Dintr-un alt număr al ziarului aflăm despre o *Serata de Duminică* organizată la restaurantul Milleniu în onoarea personalului de la Tribuna poporului, proaspăt intrați în rândul sodalilor români din Arad. Conform relatări de presă, la întâlnire a participat și cea mai mare parte a clasei culte arădene și în plus trei români-martiri, Dr. T. Mihali din Dej, M. Veliciu și A. Suciu, care au ridicat solemnitatea întrunirii. Invitații, printre care și Ioan Rusu Șirianu, au ținut toasturi iar sodalii, dirijați de învățătorul N. Ștef, au interpretat mai multe cântece naționale.³⁰

Petreceri sau concerte cu joc obișnuiau în epocă să organizeze și societățile corale din diferite comune. De pildă, corul plugarilor români din Bodrogul Vechi a organizat în 28 feb. 1897 în sala de joc din Pecica română un concert împreună cu joc. La fel corul din Secusigiu a orgaizat un concert coral în ziua 23 aprilie, la ruga (hramului bisericii).

În sfârșit, societatea înaltă a Aradului a organizat și ea manifestări culturale și petreceri. La o asemenea întâlnire cu masă au participat familiile clasei inteligente române din Arad în 5 martie 1897 în sala otelului „Vas”.

Între toate aceste petreceri, cele mai mediatizate au fost însă balurile protipendadei din Arad, care s-au ținut la cel mai important local din oraș, Hotelul Crucea Albă. La aceste baluri au participat, alături de familiile de vază românești din Arad, oficialități locale și foarte mulți invitați din Transilvania și din județ. Programul era astfel gândit încât să satisfacă toate exigențele participanților dar și să punteze caracterul românesc al întâlnirii.

O descriere frumoasă, făcută de V. E. Țeran, este cea a balului

românesc organizat de Carnaval: „Aproape de treizece de ani, în fiecare carnaval Românii arădeni și-au avut balul lor. Ba câteodată chiar două, unul mai hoch, cum se zice, și altul mai democratic... încât adesea sala cea mare dela Crucea Albă avea aspectul unui adevărat ospăț românesc... Cine din noi nu-și aduce aminte, de pildă, cu câtă însuflețire îl întâmpinau progresiștii pe regretatul Mircea Stănescu și ce cerce strălucit se făcea – la balul domnilor – în jurul P. S. Sale Episcopul, care pe vremuri, petrecea și el o oră două între frumoasele arădane. Și cu toate acestea, fiecare bal este ceva nou. Pentru-că „Donna”, de odinioară azi trăește retrasă și alte „donna”, tinere, își fac intrarea pe luciul parchet, așa că fiecare bal își are „novitățile” sale... ieri o blondă din Banat, azi o brunetă din Ardeal, și mâne... vom vedea. Vorba e că întotdeauna balurile din Arad au avut românce frumoase încât generalii, colonelii și toți oficerii din cetate, cari vin ș’acum la balul nostru, nu unul vor fi regretat că nu știu să danseze „Romana”, și câți dansează azi „Hora” și „Ardeleana”, toți mai ales de frumoasele româncuțe sunt cucerțiți... D’aceea, trebuie să și fac aci o rectificare ca să nu produc supărare. Am scris adecă mai sus: „frumoasele aradane”... Adevărul e însă, că contingentul cel mare la balul din Arad îl dau frumoasele din provincie... Și în privința aceasta ne putem mândri. Sibiiul și Brașovul au societate românească aleasă, baluri adesea strălucite. Provincie ca noi însă nu au. De aceea, balurile din Arad și au un aspect mai familiar, mai vesel: îl aranjează nu reuniuni ai căror membre mai întotdeauna sunt „în fașe”, ci o armată întreagă de tineri levenți și-l cercetează d-șoare cari nu se „indispun” chiar în bal când vęd rochii mai frumoase ca ale lor, ci Românce cari vin să petreacă, să-și și întâlnească prietenele, să danseze nu o zi, ci doue... Pentru-că, să se știe, balul din Arad are doue părți: cea oficială, și partea familiară, a doua seară după bal, la care de asemeni stau mai mulți din provincie, petrecënd cum numai la Arad se petrece. La balul de Sâmbătă seara au fost: oaspeți din Ardeal, doamnele: Viorica Mihali (Dej), Pop (Gherla), Petco (Deva); din Bihor d-na Moga; din jurul Aradului d-nele Feier (B-Ineu), Halic (Lipova), Cosma (Căpruța), Zaslo (Seleuș), Olariu (Zărand), Ganea (Semlac), Machi Ardeleanu (G.-Varșand), Varga (Socodor), Petruț (Sepreuș), Balta (Siria), M. Beleş (Odvoș), Pap (Repsig), Motorca (Agriș), Lazar (Vinga), Pap (Aradul-nou) și d-na Grozescu; din Arad d-nele Letiția Oncu, Hortensia Suciu, Miculescu, Tămășdan, Telescu, Nicoară, Wiener, Popi, Stróbl, Botz,

Rubenescu etc. etc. Domnișoare o mulțime, una mai frumoasă decât alta. Munții Apuseni au fost reprezentați de d-șoarele Sabina David (Abrud) și Domnica Chirtop (Câmpeni), ușoare dansatoare, ca doi fulgi de zăpadă; am remarcat apoi pe d-șoarele surorile Feier, Anuța Beleş, Victoria Suci, Antonella Roșescu, Telescu, Tabacovici, Livia Pap, Mărioara Petruț, Adel Abafy, Boer, Ehrfurt, Moga, Cornelia Cosma, Emilia Zaslo, Olariu, Ganea, Rosalia Varga, Adamovici, Ida Pap, Augusta Rubenescu, Popi, Sofia Tripon etc. Toiletele au fost elegante iar cât despre regina balului, toți spun –și noi înregistrăm– că au fost două: d-șoarele Sabina David și Anuța Beleş, ambele doue brunete cu ochi ce numai la Românce se găsesc... La balul de aseară, cel „familiar”, au luat parte aceleași persoane, plus doamna Dr. St. C. Pop, doamna S. Raicu, d-șoarele Desean, Barburovici, Florescu, Miclea și Luca. Deosebirea a fost numai că fiind deja încercați, oaspeți au trecut și mai cu animație... Păreau că acum sfârșesc lumea și fiecare caută să-și ia partea cuvenită din plăcerile ei. Ținem să înregistrăm apoi, că Sâmbăta seara, în pauză, s-a cântat un prea frumos vals, un pout-pouri cu adorabile motive românești de d-na Nicoară. Publicul a aplaudat cu atâta entuziasm că lăutarii au început și ei să țină cor...³¹

Concluzii

Privind lucrurile globale, anunțurile și articolele de la rubricile de *Noutăți*, *Știri locale*, *Din Banat* sau *De la sate* abundă de informații despre viața cotidiană a comunităților românești, despre felul în care se desfășurau sărbătorile bisericești, despre invitații la masă ai episcopului, despre problemele școlare și bisericești ale vremii, despre hotelurile și restaurantele, în care se organizau aceste petreceri, demult demolate și ieșite din memoria culturală a comunităților locale.

Practica de a-i nominaliza pe toți cei care au participat la manifestările vremii și care au contribuit cu donații la împlinirea scopurilor propuse de organizatori ne permite să reconstituim efectiv, pe generații, această societate românească.

Descrierea modului de desfășurare a manifestărilor, obiceiul de a reproduce programele în paginile ziarului, ne furnizează informații despre cultura promovată de societatea românească locală, despre repertoriile de dansuri și cântece ale vremii, despre autorii și

titlurile poeziilor recitate, despre compozitorii și titlurile melodiilor cântate, despre piesele de teatru scurte, care obișnuiau să fie jucate.

Descoperim printre rânduri, existența unor anumite preferințe, a unui anumit gust, tendința de racordare la o anumită modă a vremii, care integrează perfect societatea românească în mai marea familie central europeană.

Dar ce este mai important, dincolo de aceste tendințe europeniste, discursul tuturor acestor articole era focalizat pe român/românism, semn că la finele secolului XIX societatea românească încearca să-și impună public nu numai prezența ci și naționalitatea și crezurile.

NOTE

1. Publicația apare în Arad între 1897–1912. Proprietar și editor a fost Aurel P. Barcianu iar redactor resp. Ioan Rusu Șirianu. Din 1912 Tribuna poporului fuzionează cu Românul.
2. În această societate românească cel mai sus era poziționată intelectualitatea de mare prestigiu (politicieni, bancheri etc.) după care urmau preoții, profesorii, dascălii, micii cărturari de țară, meșteșugarii și muncitorii, țărani de frunte.
3. Din familia învățătorului Iosif Țiucra din Bârsa.
4. Tribuna Poporului nr. 27 din 11/23 feb. 1897.
5. Preotul Ioan Codreanu era însurat cu una din fetele Ciorogaru din Pecica.
6. Ungheșul era pseudonimul lui Roman Ciorogaru.
7. Tribuna poporului nr. 93 din 15/27 mai 1897.
8. Tribuna poporului nr. 8 din 15/27 ianuarie 1897.
9. Tribuna poporului nr. 10 din 17/29 ianuarie 1897.
10. Autorul semnează „Corespondent”.
11. Tribuna poporului nr. 21 din 2/14 februarie 1897.
12. Tribuna poporului nr. 36 din 23 feb./ 7 martie, Arad, 1897.
13. Pavel Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706–1918)*, Presa Universitară Clujeană, 2006, p. 667.
14. Elena Csobai, *Simion Cornea, luptător pentru organizarea parohiilor ortodoxe române într-o eparhie*, în Simpozion, Gyula, 2011, p. 100–114.
15. Tribuna poporului nr. 219 din 18/30 noiembrie 1897.
16. Tribuna poporului nr. 214 din 11/23 noiembrie 1897.

17. Mama regretatului avocat și jurist consult George Secula din Baia de Criș, care a participat la înmormântarea lui Avram Iancu și a rostit o însuflețită cuvântare la mormântul acestuia și care, pornind de la scandalul produs de discursul preotului Nicolae Butariu, a întocmit un memoriu în chestiunea naționalităților, care a fost înaintat guvernului maghiar.
18. Anunțul este dat de Aurelia Mioc născ. Trandafir, soție. Eugenia Mioc mamă. Iuliana Trandafir soacră. Valeriu, Ioan, Sidonia și Rosalia Mioc, frați și surori. Emilia măr. Ioanescu, Ecaterina măr. Gabor, Elena și Teresia; Dem. Ioanescu, preot și Andrei Gabor, cumnați și cumnate. vezi *Tribuna poporului* nr. 64 din 3/15 aprilie 1897.
19. Vezi *Tribuna poporului* nr. 21 din 2/14 februarie 1897 rubrica Noutăți.
20. Vezi *Tribuna poporului* Nr 78 din 24 aprilie (6 mai) 1897. Convocatorul era semnat de Alexiu Doboș și Iuliu Grofșoreanu, primul ca președinte iar al doilea ca notar.
21. *Tribuna poporului* nr. 211 din 5/17 noiembrie 1897.
22. *Tribuna poporului* nr. 1 din 1/13 ianuarie 1897.
23. *Tribuna poporului* nr. 10 din 17/ 29 ianuarie 1897.
24. *Tribuna poporului* nr. 12 din 21 ian./2 feb. 1897.
25. *Tribuna poporului* nr. 70 din 12/24 aprilie 1897.
26. *Tribuna poporului* nr. 4 din 9/21 ianuarie 1897.
27. *Tribuna poporului* nr. 11 din 19/31 ianuarie 1897.
28. *Tribuna poporului* nr. 12 din 21 ianuarie/ 2 februarie 1897.
29. *Tribuna poporului* nr. 4 din 9/21 ianuarie 1897.
30. *Tribuna poporului* nr. 23 din 5/17 februarie 1897.
31. *Tribuna poporului*, nr. 17 din 28 ian./9 feb. 1897.

Elena Csobai

Comunitatea românească din Peterd

Peterdul este o localitate din județul Bihor, înființată în evul mediu, în apropierea așezării de azi. În urma războaielor turcești, vechea așezare a fost distrusă, în locul ei fiind înființată, în anul 1733, în mare parte de către români ortodocși,¹ comuna de azi. În urbariul din anul 1773 apar înscriși 71 de români ortodocși cu case, care aveau deja în acel an și o bisericuță din lemn. Nu se știe când s-a înființat comunitatea bisericească dar prima biserică de lemn era deja construită pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, fiindcă, în anul 1768, aici slujea preotul Vartolomeo.²

1.

Dintr-un proces verbal din 25 februarie 1872, descoperit cu ocazia noilor cercetări, reiese că în acel an, în Peterd, s-a pus problema construirii din nou a bisericii³. Ședința a fost inițiată și organizată de Teodor Botto, preotul bisericii și totodată președintele sinodului bisericesc, care a invitat toată populația din localitate. La ședință au participat toți membrii prezbiteriali, toate oficialitățile și locuitorii, care au fost consemnați cu numele.

Cu acea ocazie – după cum reiese din procesul verbal – „părințele a simțit datoria ca să se ia o hotărâre urgentă, ca să se construiască o nouă biserică în locul celei existente, care a pornit pe calea distrugerii”. În interesul construirii bisericii, ca să se adune suma necesară, la cea ședință, după mai multe discuții, cu intervenția lui Papp Tamás, care a fost președintele acelei ședințe, s-au luat câteva hotărâri generale, fiindcă, după cum s-a subliniat, „construirea noii biserici nu se poate amâna”.

La punctul 1 s-a scris „Toată populația recunoaște că construirea bisericii nu se poate amâna și pentru adunarea sumei necesare toți vor aduce sacrificiul ca în cei zece ani ce urmează anual vor plăti:

- cei cu $\frac{1}{4}$ de sesie pământ 5 forinți,
- cei cu casă, cei din loc – împreună cu filiile – 2 forinți,

– iar săracii numai dacă vor.

Banii adunați vor fi depuși la casa de credite din Berettyóújfalu.”

Acest proces verbal a fost întocmit în ungurește, dar o variantă scurtă s-a întocmit și în limba română.

Protocoalele ședințelor s-au păstrat până în anul 1873 octombrie, după care lipsesc până în anul 1882, exact acei zece, în care s-ar fi adunat banii pentru biserică. Paginile celor zece ani au fost rupte ulterior din volum, așadar nu știm exact ce s-a întâmplat în acei zece ani. Nu se știe dacă toată populația, indiferent de religie și de apartenență, a plătit suma, care s-a hotărât în anul 1872.

2.

Protocolul ședințelor continuă din anul 1882, cu „consemnarea veneratului sinod parohial ținut în 2 aprilie, cu donările de bună voință pe sama sf. biserici de nou zidită din Peterdu”⁴, în care s-a introdus numele donatorului cu suma respectivă.

Lista donatorilor începe cu localnicii și cu cele mai mari sume, apoi se continuă cu „contribuabili benevoli de prin poporeni filiiilor aparținătoare de parohia M.-Peterdu ca Váncsod, Gáborján, Hencida, Mezőkeresztes, Ártánd, M.-sas, B.-Újfalu, B.-Szentmárton, Biharkeresztes”⁵. Numerotarea donatorilor s-a făcut în continuare, ajungând până la 195 de persoane, care au donat, în total, 1388 de florini.

Tot în anul 1882 se consemnează că, „cu pregătirea planului de zidire și de spese, se încredințează maestrul Tóth Imre din Bihar-keresztes spre întărire și aprobare”⁶, ceea ce înseamnă că biserica s-a zidit după 1882.

În anul 1907, în Conscrierea bisericilor, școlilor și a poporului din comuna bisericească gr. ort. română din Mezőpeterd protopopiatul Orăzii Mari, preotul nota: „Biserica are hramul Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril și este edificată din cărămidă în anul 1883 și sfințită tot în acel an prin vicarul Ierotem Beleş cu asistența protopopului Simion Bica și a preoților din jur.”⁷ Biserica se află în stare bună. Turnul bisericii însă este zidit în 1828 se află în stare slabă”. Abia în anul 1908 s-a încheiat un contract pentru renovarea turnului.⁸

Materialul arhivistic existent atestă că parohia, din ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, cu greu și-a putut întreține biserica și școala.

În 14 decembrie 1890, la ședința comitetului parohial, s-a aprobat „Statutul Fondului Sfintei Biserici și a Școlii Greco-orientale române din comuna Mezőpeterd pentru repararea și subținerea Sf. biserici, parohiei și a școlii.” În statut s-a specificat că fondul se numește: „Fondul Bisericesc și Școlariu” și că „se va înființa și susține din lăsamântul fostului proprietar din B.-újfalu Toma Papp, care la anul 1884 au dat pe sama școlii noastre 100 de florini, pe anul 1885, pe 1891 50 de florini suma totală 150 de florini.” S-ar putea că acest Toma Papp, proprietar din B.-újfalu, despre al cărui lăsamânt este vorba, să fie același cu Papp Tamás, care în anul 1872 a fost președintele ședinței, în care s-a hotărât zidirea bisericii din nou.

Scopul fondului era „exclusiv numai repararea și susținerea bisericii, parohiei și a școlii cu toate edificiile, solvirea plăților preotului, învățătorului, prescurăritei și a servitoriului școlii din comuna bisericească Mezőpeterd.” Statutul, care avea 19 paragrafe, a fost întocmit, conform legilor de atunci și semnat de preotul Teodor Botto, de notarul comitetului Petru Dago, de epitropul Dimitrie One și de doi bărbați de încredere, Ștefan Magyari și Eremia Mazan.

3.

În arhiva parohiei s-au păstrat și câteva inventare, din care reiese că această comunitate mică a avut o biserică și școală cu puține icoane, cărți și anumite rechizite. De exemplu, în anul 1911, biserica avea 21 de bucăți de cărți bisericești, 8 scaune pentru copii de școală și alte câteva obiecte de inventar.

Datele statistice bisericești din parohia gr. or. rom. pe anul 1898⁹ arată numărul total al populației de religie ortodoxă.

Anul 1898

	Nr. preoți	Nr. Case	Nr. familii	Nr. bărbați	Nr. femei	Nr. total
Mezőpeterd	3	74	112	233	268	501
B.-újfalu		14	19	79	68	147
B.-szentmárton		10	25	67	66	133
Váncsod		1	5	11	11	22
Gáborján		5	6	8	20	28
Hencida		4	7	21	25	46
M.-keresztes		20	30	62	62	124
Ártánd			6	11	16	27
M.-Sas		2	7	34	20	54

În acel an preotul comunității a fost Teodor Botto, hirotonit în 1862 la Arad, iar capelan Georgiu Pirtea, hirotonit în 1897 la Arad, care a întocmit și el, în 1897, o statistică generală cu numărul populației de **religie ortodoxă**:

- **familii matră (Peterd)** 98
- **filii** 108
- **case matră (Peterd)** 82
- **filii** 78
- **suflete matră(Peterd)** 451
- **filii** 611
- **de toți** 1062 de persoane¹⁰

Din aceste statistici reiese că, la sfârșitul secolului al XIX-lea, localitățile din jurul comunei Peterd – care au fost filii aparținătoare bisericii matre – au avut și ele populație de religie ortodoxă.

4.

Pe baza datelor statistice înregistrate la parohia ortodoxă română din Peterd, peste zece ani, în „Conscrierea bisericilor, școlilor și a

poporului din comuna bisericească gr. ort. română din Mezőpeterd protopopiatul Orăzii Mari, comitatul Bihor, pe anul 1907 cercul pretorial Mezőkeresztes” împreună cu comunele afiliate, situația persoanelor de religie ortodoxă se prezenta în felul următor :¹¹

Anul 1907

	Nr. Case	Nr. bărbați	Nr. femei	Nr. total
Mezőpeterd	80	212	223	435
Bújfalu	15	65	59	124
Bszentmárton	14	50	57	107
Váncsod	12	9	21	
Gáborján	5	11	13	24
Hencida				
M.-keresztes	30	75	71	146
Ártánd	5	14	18	32
M.-Sas	2	15	8	23

5.

Șirul preoților care au slujit la parohia Peterd (Mezőpeterd)

După Vartolomeo, al doilea preot al comunei a fost Gheorghe Popovici, care a slujit în comună până în anul 1788. Între anii 1789-1814 comuna a avut un preot cu numele de Iacob, pe care l-a urmat Dumitru Fărcaș. Anii următorii au slujit aici preoții Mihai Milovici, Teodor Blajovici, Aron Popovici, Dimitrie Raț, care însă nu au deținut postul mai mult de 2-3 ani. Între anii 1862-1898, comuna a fost păstorită de Teodor Botto, după care a urmat, până în anul 1916, Georgie Pirtea. Din 1917 și până în anul 1919 a fost preot în Peterd Gheorghe Pătcaș. După plecarea preotului Pătcaș, din cauza lipsei de preoți români, parohia a rămas vacantă până în anul 1935. În toată această perioadă românii din localitate au fost fără preot, fără școală. Numai ocazional se mai țineau slujbe în biserica ortodoxă. În anul 1935 comunitatea a primit un preot, în persoana lui Vicențiu Hodoșan. După moartea acestuia, care a avut loc în 1937,

parohia a fost administrată de Cornel Mîndruțau, preotul comunei Jaca. Din anul 1939 preot la Peterd a devenit Dumitru Ciumpilă, care a păstorit comuna până în anul 1959, când a fost numit preot la Bichiș. Administrează însă și pe mai departe parohia din Peterd până la moartea sa din anul 1988.¹² Din anul 1999 comunitatea este păstorită de Cosmin Pop, preot misionar.

6.

Despre școala confesională din Peterd nu se știe când a fost înființată. Un document din arhiva parohiei consemnează că, în anul 1880, „de două luni nu se află învățătoriu în Peterd, căci care a fost a abzis din cauza lefei” ceea ce înseamnă că, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, școala a funcționat¹³.

De altfel, din anul 1885 până în anul 1910 învățătorul școlii confesionale din Peterd a fost Petru Dagău.¹⁴ Din anul 1888 s-a păstrat și o listă a „celor îndatorați cu salariul învățătoresc¹⁵. Listele întocmite aproape an de an arată că comuna, fiind mică și săracă, nu și-au putut plăti învățătorul ani de-a rândul.

7.

Vreme de mai mulți ani preotul Georgiu Pirtea s-a adresat ministerului cu solicitarea ca învățătorul din Peterd să primească ajutorul statal, pe baza vechimii din învățământ¹⁶.

În anul 1894 s-a întocmit un contract de întreprindere între parohie și întreprinzătorul Alexandru Bagosi din Dancsháza, pentru renovarea și repararea școlii și a locuinței învățătoresți. Acest contract descrie foarte amănunțit ce lucrări trebuiau să se facă, cum să se repare sala de învățământ în exterior și interior, schimbarea ferestrelor etc¹⁷.

Documentele atestă totuși că școala din Peterd a funcționat chiar dacă nu în cele mai bune condiții. După 1900 s-au ivit mai multe deficiențe în legătura cu școala din Peterd. În anul 1906, i se cerea parohiei din Peterd, ca în termen de 15 zile, „să se aducă în ordine scăderile aflate de la școala noastră de acolo, adecă ușile și ferestrele.”¹⁸ La fel, la 20 iulie 1908, din Oradea Mare din nou i se scrie oficiului parohial din Peterd că „luminarea salei de învățământ e

slabă, locuința învățătoarească slabă; dispunem îndreptarea acestor scăderi până la finea lunii august anul curent, pentru ca să nu putem fi expuși ca din partea autorităților civile să-se dispună închiderea școlii noastre”.¹⁹ Preotul Georgiu Pirtea în toate rapoartele trimise prezbiteratului din Oradea Mare anunța că „școala nu e corespunzătoare. Defectele ei: Sala de învățămînt e mică și scundă”.²⁰

Conzistoriul din Oradea, printr-o circulară din anul 1907, a dispus înființarea bibliotecilor parohiale pentru folosul școlarilor și a popovenilor din parohie, cerând a se griji ca biblioteca să fie întrebuințată cu folos din partea tinerimei școlare, punând totodată în datorița oficiului parohial ca despre înființarea și ajustarea bibliotecilor parohiale să se raporteze în fiecare an.²¹

Trebuie menționat că circulara privind înființarea bibliotecii a fost una generală, pentru toate parohiile ortodoxe, și că, în urma ei, parohiile au încercat să-și procure câteva din cele mai importante volume pentru școlile confesionale. În unele parohii, cum a fost parohia din Giula, Chitighaz, Micherechi, Cenadul Unguresc sau Bătania, s-au înființat biblioteci cu peste o sută de volume.²²

Fiindcă de la Peterd nu s-a raportat nimic, oficiul parohial a fost rugat, în anul 1908, de protoprezbiterul Toma Păcală din Oradea Mare, ca, în termen de opt zile, să se raporteze despre înființarea bibliotecii. Raportul preotului Geogiu Pirtea fost foarte scurt, dar succint „biblioteca parohială nu s-a putut înființa din cauza multelor neajunsuri, ce zi de zi se ivesc la biserică și mai ales la școală”.²³

8.

În urma numeroaselor observații referitoare la starea școlii, în anul 1913 la 6 iulie, s-a întrunit sinodul parohial, care a hotărât renovarea edificiului școlar și a sălii de învățămînt. În anul 1914 s-a încheiat, cu intreprinzătorul zidar Papp Lajos din Biharkeresztes, un contract de renovare și mărire a sălii de învățămînt. Acest contract de renovare a școlii, de mare amploare, conținea și oferta de preț, care se ridica la 3452 de coroane și 6 fileri.²⁴

Într-un raport din anul 1914, privind activitatea sa din anul precedent, preotul Georgiu Pirtea, descrie foarte amănunțit convorbirile

avute cu credincioșii în toate duminicile anului, adăugând și că în ziua de Sfântul Nicolae a fost ascultat la școală de 46 de elevi.

Referitor la demersurile sale de renovare a școlii, scria „pentru renovarea radicală a școlii cu corporațiunile parohiale a luat o hotărâre de merit și tot prin intervenirea mea am câștigat de la stat în scopul amintit un ajutor de 200 de coroane pentru renovarea școlii, care între împrejurările materiale atât de grele de azi înseamnă un rezultat real destul de însemnat...”²⁵

Peste un an, la 14 ianuarie 1915, preotul a pregătit un alt raport despre activitatea lui desfășurată în cursul anului 1914, în care a scris: „În programul activității mele a fost cuprins și renovarea școlii confesionale, care însă din cauza războiului în acest an am fost împedecat. În speranța că liniștindu-să valurile tulburate de războiul nemaipomenit în viitor voi putea dovedi o muncă mai rodenică.”²⁶ La școala din Peterd până în anul 1915 au funcționat învățătorii Gheorghe Papp, Petru Dagău, Alexandru Sala și Ioan Șerb.²⁷

Cercetările din ultimii ani au dovedit că românii din comunele bihorene învecinate au avut relații între ei. Românii din Peterd aveau relații familiale, constituite prin căsătorii, cu românii din Vecherd, Darvaș și Jaca²⁸.

În istoriografia maghiară, la românii din Bihor găsim foarte puține referi, mai ales că localitățile locuite și de români au fost, ba chiar și în prezent sunt niște așezări mici cu populație nu prea numeroasă.

Pe baza cercetărilor efectuate în ultimele două decenii putem trage concluzia că asimiliarea populației din Bihor a avut loc mai rapid ca în Bichiș, poate și datorită faptului că la ei nu au ajuns cărți, ziare, reviste în limba română, ca în Bichiș, unde, de exemplu, în fiecare parohie, credincioșii s-au abonat la mai multe ziare și reviste românești sau cel puțin la Biserica și Școala din Arad.

În concluzie putem spune că asimiliarea populației din Peterd s-a accelerat după 1919, rezultatul fiind că, în zilele noastre, populația de origine românească din localitate nu mai vorbește limba maternă. În schimb și-a păstrat conștiința identitară pe durată mai

lungă. În anul 1990, cu ocazia unei cercetări de teren, efectuată în cadrul taberei de cercetare istorică și etnografică, aproximativ 50% din întreaga populație a comunei s-au declarat de origine română și ortodocși²⁹.

Urmărind recensămintele constatăm că, deși până în anul 1910 românii alcătuiau majoritatea populației în Peterd, după 1920 numărul lor a început să scadă, în mare parte datorită asimilării.³⁰

Anul	Nr. total populație	Maghiari:	Români:
1880	687	255	404
1900	799	352	444
1910	861	344	515
1920	819	629	189
1949	901	853	48
1990	619	604	2

La recensământul din anul 2011, în Peterd, din totalul de 547 locuitori s-au declarat:

maghiari	466
români	63
ortodocși	42
catolici	85
reformați	24

NOTE

1. Nadányi Zoltán, *Magyarország vármegyéinek és városainak története. Bihar vármegye*. Bp., 1939. p. 498–499.
2. Nadányi Zoltán, *Magyarország vármegyéinek és városainak története. Bihar vármegye*. Bp., 1939. p. 498–499; Teodor Misaroș, *Din istoria comunităților bisericești ortodoxe române din R. Ungară*. Tankönyvkiadó. Bp., 1990. p. 167–176.
3. Colecția Bisericii Ortodoxe Române. Arhiva parohiei din Peterd. Acte diverse.
4. Colecția Bisericii Ortodoxe Române. Arhiva parohiei din Peterd. Acte diverse.
5. Ibidem.
6. Colecția Bisericii Ortodoxe Române. Arhiva parohiei din Peterd. Acte diverse.
7. Ibidem
8. Ibidem
9. Colecția Bisericii Ortodoxe Române. Arhiva parohiei din Peterd. Acte diverse.
10. Colecția Bisericii Ortodoxe Române. Arhiva parohiei din Peterd. Acte diverse.
11. Ibidem.
12. Vezi Arhiva parohiei.
13. Colecția Bisericii Ortodoxe Române. Arhiva parohiei din Peterd. Acte diverse.
14. Ibidem.
15. Colecția Bisericii Ortodoxe Române. Arhiva parohiei din Peterd. Acte diverse.
16. Ibidem.
17. Ibidem.
18. Ibidem.
19. Ibidem.
20. Ibidem.
21. Colecția Bisericii Ortodoxe Române. Arhiva parohiei din Peterd. Acte diverse.
22. Ibidem; vezi și Colecția de istorie a Muzeului Munkácsy Mihály.
23. Ibidem.
24. Colecția Bisericii Ortodoxe Române. Arhiva parohiei din Peterd. Acte diverse.
25. Colecția Bisericii Ortodoxe Române. Arhiva parohiei din Peterd. Acte diverse.
26. Ibidem.

27. Ibidem.
28. Vezi cercetările din cadrul: Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága Román történeti-néprajzi tábor 1990. Mezőpeterd.
29. Vezi cercetările din cadrul: Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága Román történeti-néprajzi tábor 1990. Mezőpeterd.
30. Magyarország történeti statisztikai helységnévtára. 11 Hajdú-Bihar megye. KSH. Budapest, 1997. p. 65–66.

Iulia Mărgărit

Evoluții semantice speciale în graiurile românești din Ungaria

În cercetarea sa asupra graiurilor crișene, Ion Coteanu (1961: 111) insistă, cu precădere, asupra a două aspecte din domeniul lexicului: a) prezența unor arhaisme interesante; b) dezvoltarea unor semantisme, la fel de interesante. Indirect, observația lingvistului indică o modalitate de individualizare a graiurilor respective, prin raportare la celelalte subdiviziuni teritoriale ale dacoromânei. În legătură cu trăsăturile semnalate în acest fel, pentru Crișana, se cuvine să aducem o precizare: ele se prelungesc dincolo de „frontierele” subdialectului amintit. Altfel spus, aceleași trăsături se regăsesc în vocabularul comunităților românești din sud-estul Ungariei, așa cum au probat cercetările recente, efectuate în țara învecinată (TD – Ung.: CLXXXVIII). Am mai putea adăuga faptul că între particularitățile respective se poate constata o evidentă interrelație, întrucât lexemele învechite, ca formă și/sau înțeles, constituie, de nenumărate ori, în cazul unor dezvoltări semantice, atât punctul „de plecare”, cât și punctul „terminus”. Pentru a susține și a ilustra afirmația, ne-am oprit asupra câtorva cazuri:

adauși adj. m. pl., ca participiu, reprezintă verbul învechit, formal, *adaoge* < lat. *adaugere* cu sensul fundamental 1. „a [mai] pune ceva lângă cele ce sunt”, din care s-au conturat și s-au desprins toate celelalte. Deci „a pune un lucru lângă altul” semnifică, în continuare, 2. „a împreuna ; a anexa”, oferind, mai departe, posibilitatea de 3. „a compara” și de 4. „a mări conținutul primar”. În vorbirea românilor din Ungaria, participiul menționat a conturat, prin restrângere, un sens nou, dar în linia celui etimologic : [despre un bărbat și o femeie] „a fi alături pentru refacerea căsătoriei, a se recăsători”. De aceea, *adauși*, cu referire la soți, semnifică, fără dubiu, „recăsătoriți”. Mutația de sens a avut loc pe baza unor înțelesuri atestate în sec. al XVI-lea, consemnate în bibliografia de specialitate cu semnul

arhaicității: *adaoge* (refl.) „a se împreuna”: *Incepură a se amesteca și a se adaoge cu sarmații* (CADE s.v. 2.3.); „a se uni, a se asocia”: *Mai mult cu ei să nu ne adaugem să greșim* (Densusianu, ILR: 267). Semantismul identificat la minoritarii români din țara vecină „a reface cuplul conjugal” exprimă rezultatul unei evoluții particulare a sensurilor consemnate: „a se uni; a se alătura; a se alipi”, ca gradul cel mai înalt de finalizare a acțiunilor respective. Înregistrat pentru Transilvania (CADE s.v. 2.4.), înțelesul nu a fost valorificat în MDA, iar atestarea recentă în limba comunităților românești din sud-estul Ungariei confirmă extensiunea spațială și persistența temporală a acestuia: *Dacă un prunc era deocheat, luai apă din fântână unde soții nu erau adauși, adică era soție și soț dintâi* (Hoțopan 1996: 194). Calitatea exprimată de participiu are importanță în viața socială a comunității. Astfel, în cazul relațiilor cu astfel de persoane, marcate de neșansă, pentru a nu influența negativ pe cei din jurul lor, mai ales pe cei aflați la început de „drum” [= logodnă, căsătorie, botez], experiența a impus constituirea unui criteriu sever de interdicție. În mod concret, în exemplul citat, este vorba de efectuarea unor intervenții cu scopul de a (se) dobândi protecția divină în favoarea celor aflați în suferință, respectiv, starea copilului afectat de deochi. Atitudinea adoptată, pentru a preveni astfel de stări, constă în evitarea momentană a raporturilor cu persoanele afectate de nenoroc, fapt confirmat și în alte zone, la nivelul dialectal al dacoromânei. Credințe și practici similare se întâlnesc în partea sudică a României unde, la nuntă sau la botez, funcționează o regulă strictă: nașii și colaboratorii lor trebuie (fiind recomandabil) să facă parte din „ce-lula socială” denumită, în Muntenia, *casă întregă* „cuplu conjugal intact, neștirbit, neatins, nerefăcut, așa cum a fost consacrat printr-o căsătorie unică” (Mărgărit PED: 40 ; Gl. Munt., DGS I s.v. *casă*). În aceeași zonă, sintagma circulă, într-o altă realizare, *părinți întregi*: *Trebuia ginerica să-mi facă ghețele și socru-meu, săracu, avea și el două fete mari. Zice: „Măi cuscre, ce mai ne certăm, hai să fac eu o gheată și dumneata o gheată”. Eu am fost la ușă. „De ce-o mai fi zicând să mai puie săracu moșu ăla, că, auzi, să mai puie și ăla o gheată. Să-mi facă tata ca tată [încălțăminte de mireasă]. El era văduv, socru-meu, și tata era de *casă-ntreagă* (TDM III: 794, Căzănești, jud. Ialomița, pct. 846); *Soața de**

mireasă este o fată care-i place miresei și care are **părinți întregi**, ca să nu fie fără tată, fără mamă (Gl. Munt., Valea Muscelului, com. Pătârlagele, jud. Buzău, pct. 743). Dacă cele două sintagme sunt sinonime prin bazele determinate: *casă* „familie” / *părinți*, determinantul comun, *întreg*, *întreagă* (< lat. *integer*, -ra, -rum) „intact, neatins, neștirbit” conservă accepția primară, evidentă în lexicul aceluiași graiuri: *Am luat-o prin întregul de zăpadă, am croit-o pe unde nu era pârtie* (Ciauşanu, Gl. s.v.). Conform acestei accepții, în exemplul citat, *întregul de zăpadă* substituie *troianul*, propriu, într-un asemenea context, unui anumit anotimp, tocmai pentru a exprima starea primară a precipitațiilor hibernale, după cădere, neatins încă de viețuitoare. Aici funcția stilistică a determinantului este maximă, chiar prin gradul înalt de expresivitate, rezultat din asocierea cu un calificativ atât de vulnerabil. Prin comparație cu alte arii dialectale ale dacoromânei, graiurile românești de pe teritoriul Ungariei nu prezintă o situație atipică, în privința dezvoltării semantice comentate, dimpotrivă, se situează într-un fel de paralelism cu unele dintre acestea. În Bucovina, de pildă, cu aceeași semnificație ca a adjectivului *adauși*, se folosește derivatul *neprimenit*, ~ă, de la verbul de origine slavă *a primeni* (refl.) „a-și schimba hainele, rufăria, a se înnoi”, semantism cu circulație generală la nivelul dacoromânei. În partea de nord a țării, verbul în discuție, în registru metaforic, a cristalizat un înțeles specific, pentru participiul negativ: *neprimenit*, ~ă [despre un bărbat, o femeie] „cu o singură relație matrimonială la activ”: *O babă bătrână neprimenită cu alt bărbat* (El. Niculiță-Voronca 1998, II: 220). În aria opusă a Basarabiei, prin raportare la Ungaria, situată la extremitatea estică a românității, același verb *adaoge* a inovat cunoscând o evoluție asemănătoare, la același nivel morfologic al participiului. Sintagma *frați adăugiți* înregistrată în ALM II₂, 790/91, 238, prin semantism, dublează structura *frați vitregi*. Structura diferită ca determinare, *frați adăugiți* excelează prin transparență lexicală deplină, fiindcă exprimă proveniența relației respective.

În privința verbului *a adaoge*, în varianta lui formal-etimologică, graiurile românești din Ungaria au inovat, fapt evident dacă ne raportăm la alte ramificații teritoriale cum sunt cele din Muntenia. Cercetări efectuate relativ recent, în această parte a dacoromânei,

au relevat conservarea semantismului arhaic: *Atunci e bine când merg doi boi la plug bine. Da când unu a rămas singur ... nu mai poți să-i mai găsești ăluia de a rămas [altul] ca să se mai adauge cu ăl de l-a avut, de a tras el dintâi* (TDM, I: 82, Cepari, jud. Argeș, pct. 679). În text, se are în vedere stadiul virtual de alăturare, alipire afectivă, premergător căsătoriei, într-o armonie deplină în procesul muncii. Caracterul de parabolă prin care informatoarea comunică reflecția personală, după o experiență de viață, reține atenția prin viziunea sa plastică asupra cuplului marital și rostul acestuia, apropiindu-se de etimonul latinesc (*jugum*). În graiurile munteneste, etapa *soți adauși* rămâne o relație virtuală, prin comparație cu cele românești din Ungaria, mult mai inovatoare în acest caz;

adăpa < lat. *adaquare* s-a păstrat, la nivelul limbii române, cu semantismul original, evident în structura primordială (cf. *ad aqua*) „[a duce] la apă”. După DA, înțelesul fundamental, atestat în secolul al XVI-lea (*Adapă toate fierile satelor* – Psaltirea Scheiană; *Adapă toate gadinile satelor* – Coresi) „este firesc să se poată aplica numai la vite”. Afirmția este susținută cu citate din opera unor scriitori: „– Ce să fac? **Să mă adăp**? Trebuie să știi, cucoană dragă, că numai vitele **se adăpă**, dar oamenii **beau**” (Alecsandri, *Teatru*: 324). În timp însă verbul cunoaște o anumită evoluție pe care dicționarul-tezaur a înregistrat-o. Prin urmare, din accepția primitivă, „a duce la apă spre a da de băut”, a putut dispărea prima parte a acțiunii, verbul *adăpa*, semnificând exclusiv „a da de băut (apă)”: *Am fapt numai puțurile, / Ca s-adăp setoși cu iele / Care cum se adăpa / Tot mie îmi mulțumea* (Teodorescu, P.P.: 31). Din acest motiv, verbul *a bea* a primit noi compliniri, prin urmare, *apa* poate fi înlocuită cu alte lichide. În Muntenia *a adăpa* a fost atestat, în *Gl. Argeș s.v.*, cu înțelesurile 1. „a bea vin”; 2. [fig.] „a amesteca, cu apă, vinul, țuica, laptele, alterându-le calitatea”. În DGS I, același verb figurează cu anumite specializări de sens: 1. „a duce mireasa la fântână pentru a îndeplini un anumit ritual în cadrul nunții”: *Luni dimineața se scula, la adăpat mireasa, și se duce la fântână cu lăutarii după mireasă, se duce și varsă trei cânti de apă așa cu piciorul* (Salcia, jud. Mehedinți, pct. 967). 2. „a duce bradul la fântână, înainte de cununie, pentru a-l stropi cu apă”: *Am luat bradul [...] și ne-am dus la fântână, că se*

spune că *l-am adăpat* (Turburea, jud. Gorj, pct. 923). La românii din Ungaria, cuvântul în discuție a conturat un nou sens, pe lângă cel fundamental: *Maică care m-ai lăptat / M-ai hrănit, m-ai adăpat* (Martin 1989: 31). Succesiunea acțiunilor din versul secund redă semantismul primordial, evident în relația *mâncare și bere* (arhaic „băutură”), din care, în zonă, s-a dezvoltat unul diferit „a hrăni exclusiv cu lapte”, cu referire specială la sugari: *La o muiere pruncuțu o fost mic în perină și o văzut ea că nu mai adăpă nimic pruncu, nu mai crește* (Petrușan 1997: 19). *Zice că o fost o nevastă care o avut prunc micuț. Și o murit ea și or îngropat și o rămas prunc micuț. Și soacră-sa l-o dădăcit. Tot cânta și plângea. Zice că s-o culcat bătrâna. Odată vede că stă așa o lumină pă leagăn, așa o zare. Zicea că ea, mă-sa venea și dădea țâță la prunc. Zice că atunci bătrâna o zis că: „Brânci străini te leagănă / Mama ta te adăpână”* (Borbély 1993: 82). Prin calitatea sa de lichid, laptele satisface parțial înțelesul originar „a da de băut”, dar în acest caz, altceva decât apă, iar prin calitatea sa de aliment lichid, asigură hrana copilului sugar: *Dac-o murit muiere, uomu s-o trezit, pruncu plânge, amu ce să facă că pruncu plânge, da mama-i moartă? Atunce s-o dus uomu ș-o muls o lea' dă lapte dî la capră, c-are căpri, și o pus înt-o șoală [= cană, oală] mai mică ș-o adăpat [= a hrănit] pruncuțu. Ș-așe până dămneață pruncuțu s-o-ntărit înt-atâta ca și cum dâ la mama lui ar fi supt lapte* (Antologie Ung.: 193). Textul relevă noul semantism conturat prin sinonimia exprimată: *o adăpat / ar fi supt!* Același verb, la mare distanță, în aria extremă a Basarabiei, a fost atestat cu un sens metaforic similar: [referitor la pământ] „a dobândi apa necesară, a se umezi”: *S-a adăpat pământu* (Dicț. Dialectal I s.v.). În cazul special, despre care se face relatarea, *ploaia*, respectiv, *apa*, pentru pământ constituie, în același timp, lichidul-hrană, fără de care recoltele nu sunt posibile;

fir < lat. *filum* este cunoscut cu înțelesul, de altfel, general, „șuviță subțire, extrasă în lungime, prin toarcere, din caier sau din orice materiale textile”: *fir de in, de cânepă, de lână, de bumbac, de mătase*; p. ext. ~ *de păianjen*; p. analogie „urmare neîntreruptă, succesiune”: *firul gândirii* (v. DA s.v. 1.). Plecând de la semantismul menționat s-a putut spune și *fir de păr* ori *fir de iarbă*, avându-se în vedere o singură unitate, prin raportare la colectivitatea corespunzătoare. De

la aceste feluri de sintagme, *fir de ață* (subînțelegând toate tipurile enumerate mai sus), *fir de păr*, s-au creat, pe de o parte, numeroase expresii, valorificând expresivitatea structurilor: „*a se ține într-un fir de ață*; *a-i sta (cuiva) viața într-un fir de ață*”, „*a fi într-o situație nesigură, în mare primejdie*”; pe de altă parte, cuvântul a dobândit o lărgire a registrului de posibilități. Așa, de exemplu, pentru a exprima unicitatea și dimensiunea redusă a unui obiect s-a putut spune, după *fir de păr*, exemplar, pentru sensurile de mai sus, *fir de nisip*, în ciuda faptului că între cele două realități, respectiv, *păr* și *nisip*, nu există asemănare formală. Ignorându-se detaliul respectiv, s-au creat sintagme noi: *fir de piper*, *fir de apă*, *fir de mac*. După cum remarcă dicționarul-tezaur, limba dispune de posibilități mult mai adecvate pentru a exprima cantitățile infime, în funcție de produsul implicat și de forma acestuia: *boabă de piper* sau *de mac*, *picătură de apă*. În ciuda acestor mijloace, s-au preferat construcțiile cu *fir*, probabil, pentru expresivitatea lor, reperul constant rămânând *firul de păr*. Ca etalon al dimensiunii minime, extras din sintagma citată, *fir* definește și formele sferice cele mai reduse cum sunt *boabele de mac* sau *de nisip*: *Să-mi alegeți macul de o parte, fir de fir, și năsipul de altă parte. Nu cumva să găsec vreun fir de mac printre năsip* (Creangă, *Povești*: 262). La românii din Ungaria, *fir* s-a păstrat cu sensul de bază „șuviță textilă subțire”: *Toarce acolo baba de roade acolo câlcii [= câlții] și fuioarele, trage, și o dată le găta baba, le face acolo firele și le pune acolo ștolț [= grămadă]* (Antologie Ung.: 151). *Ș-apu să pune baba, da toarce, da toarce, da dăloc îi gata (id., ibid.: 152)*. Același cuvânt, suplimentar, a cunoscut o mutație radicală, absolut specifică limbii române din partea locului. Este vorba de coordonata „dimensiune, mărime” care s-a distanțat decisiv de etalonul *fir de mac*, căci definește *tuberculul de cartof*, variabil ca proporții, dar la depărtare considerabilă de „borna” minimă: [La mâncare] *punem un fir, două de cartofi* (TD – Ung., *Gl. s.v.*). Aici este cazul să semnalăm evoluția similară dintr-o arie simetrică, situată în partea opusă a românității. Este vorba de Basarabia, unde *fir* în structurile *fir de poamă* ALRR – Bas. II, 107/36, 97, 98 și *fir de strug* *ibid.* / 225, respectiv, *șir* [în rostirea locală = *fir*], ~ *de poamă*, ~ *de vinograd* ALM, chest. 1889 / pct. 10, 34, 36, 40, 42, 46, 48, 63, 69, 74, 82–83, 99, 101, 120, 234 (*Dicț. Dialectal*,

V s.v.) înseamnă, deopotrivă, „boabă de strugure”, dimensiune intermediară între cele desemnate de sintagmele-limită *fir de mac* și *fir de cartof*. Dar, în aceleași comunități românești din Ungaria, găsim inovații și pe linia etimologică *filum*, cu alte cuvinte, vorbitorii au avut în vedere lungimea drept criteriu, pe baza aspectului filiform al realităților desemnate de etimon. Și aici se poate constata aceeași distanțare de mărimea primordială. În aceste graiuri, construcția *fir de* se folosește pentru a defini unitatea, exemplarul, din pluralul *cârnați* „mezel de porc, preparat casnic”: *Mai am în frigider două fire de cârnați* (TD – Ung.; Gl. s.v.). În același scop, pentru a desemna unitatea, aceeași construcție apare ca determinant în sintagma *fir de mașină*, cu semnificația „băț de chibrit” (Borza 1984: 15; Borbély 1990: 88). Un înțeles special a conturat sintagma *fir de* „cantitate, dimensiune infimă” în contexte negative, pentru a exprima inexistența, lipsa unui produs, a unei ființe, a unei realități: [Pomul] *l-or scos afară, l-or și dus și l-or făcut scânduri și l-o făcut patu. Și când o fost gata aiesta, apoi s-or apucat dă celălalt [pom]:*

„– Să nu se învâluie [= rățăcească] o scândură uă *on fir de iesta* [scândură]” (Antologie Ung.: 327). În cazul de față, un *fir de scândură* semnifică „nici o așchie de cea mai mică dimensiune, oricât de mică”. Sub acest aspect semantic, graiurile românești din Ungaria „se întâlnesc” cu cele muntenești. În partea sudică a României a fost atestat, de asemenea compusul *fir de* „exemplar (dintr-o specie)”: *Nu mai era nici un fir de vacă* (Gl. Munt., Galbenu, Brăila, pct. 745), *N-am fir de muscă în grajd* (AFLR, Dulgheru, com. Saroiu, Constanța, pct. 886). De asemenea, în aceeași arie meridională a dacoromânei, a fost atestat derivatul *firar* „vopsitor, boiangiu (specializat în vopsitul firelor toarse, folosite în industria casnică), ca dovadă a utilizării îndelungate a lexemului *fir*, pentru a desemna fibra textilă, de altfel ca și la minoritarii români din Ungaria. În același timp, aceștia din urmă au valorificat cuvântul și în compuse de felul *fir de drot* „sârmă”, întocmai ca în româna standard: *fir de telefon*, ~ *de cablu*, ~ *electric* etc.: *O strâns ațale ș-apăi tăt l-o legat laolaltă ca cumu-s amu firele cile de drot* (Antologie – Ung.: 140).

Comunitatea minorităților românești din Ungaria, sub aspect

lingvistic, în ultimul secol, a evoluat în condiții de separare absolută de ansamblul limbii române. Din acest motiv, evoluția limbii, în spațiul respectiv, prezintă un caracter particular. Trăsătura în cauză se datorează, în principal, inexistenței variantei culte care să asigure „stimulul” și „îmboldul” necesar în dezvoltarea graiurilor românești. În acest cadru, s-au conturat direcții specifice de evoluție, impuse de *permanența tronsonului lexical învechit* (cu acest caracter, exclusiv din perspectiva limbii literare) și de *activizarea acestuia* ca element uzual, precum și *îmbogățirea semantică* a lexemelor existente. În acest sens, au fost prezentate câteva cuvinte, *adauși, adăpa, fir*, evident, din punctul de vedere al semantismelor conturate. Discutarea acestora s-a făcut în filiație cu alte ramificații teritoriale ale dacoromânei pentru a sublinia, pe de o parte, caracterul individual al graiurilor românești, din Ungaria, dar, pe de altă parte, și afilierea acestora la blocul limbii române. Analiza a relevat, deopotrivă, modul particular de evoluție, similitudinea și paralelismul cu alte zone (îndepărtate) din spațiul românității în conturarea noilor înțelesuri, ca dovadă a înscrierii lor neîndoielnice în aria subdialectului crișean și, în această calitate, în aria mai largă a dacoromânei.

ABREVIERI

- AFLR *Arhiva fonogramică a limbii române* a Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” al Academiei Române.
- ALM II₂ *Atlas lingvistic moldovenesc*, vol. II, partea a II-a. *Lexicul: Familia. Părțile corpului omenesc* de Vasile Melnic, *Agricultura* de Vasile Pavel. Chișinău, 314 hărți.
- ALRR.Bas. II *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Basarabia, nordul Bucovinei, Transnistria*, vol. II de Vasile Pavel. Chișinău, 2002, 159 hărți, 14 planșe.
- Antologie Ung. *Dacă n-aș vu fi, nu s-ar povesti ... , antologie a povestitorilor români din Ungaria*, Ediție de Florentina Leucuția și Mihaela Bucin. Coordonator: Otilia Hedeșan, Notă asupra ediției și glosar de Florentina Leucuția. București, [Editura] Paideia, 2007.
- Borbély 1990 Ana Borbély, *Cercetări asupra graiurilor românești din Ungaria (Chitighaz, Micherechi, Otlaca-Pustă)*, Budapesta.
- Borbély 1993 Ana Borbély, *Limba română vorbită la Chitighaz, în trecut și în prezent, în În amintirea lui Iosif Ardelean – Chitighaz*, editat de Maria Berény – Budapesta, p. 53–66.
- Borza 1984 Lucia Borza, *Boli, credințe și superstiții. Mărturisiri din Chitighaz în Izv.*, III, 1, p. 10–20.
- CADE I. - Aurel Candrea – Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat. Partea I: Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi de I. – Aurel Candrea. Partea II: Dicționarul istoric și geografic ilustrat*, de Gh. Adamescu, București, Editura „Cartea Românească”, [1926–1931].
- Ciaușanu, Gl. G. F. Ciaușanu, *Glosar de cuvinte din județul Vâlcea*. București, Imprim. națională, 1931. (Academia Română. Memoriile Secțiunii literare. Seria III. Tom. V. Mem. 6).
- Coteanu 1961 Ion Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, București.
- DA Academia Română, *Dicționarul limbii române*, București, 1913–1948.
- Densusianu ILR Ovid. Densusianu, *Istoria limbii române*, Ediție

- DGS I, II   îngrijită de J. Byck, vol. I, II, București, 1961.
Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice, volumul I, Literele A–C, București, 2009; volumul II, Literele D–O, București, 2010, coord. Maria Marin.
- Gl. Argeș
 Gl. Munt.   D. Udrescu, *Glosar regional Argeș*, 1967.
Glosar dialectal. Muntenia, de Maria Marin, Iulia Mărgărit, București 1999.
- Hoțopan 1996   Anna Hoțopan, *Simboluri în folclorul nostru*, în „Annales '96”, Giula, 1996, p. 149–178.
- Izv.   „Izvorul”, Revistă de etnografie și folclor. Publicație a Uniunii Democratice a Românilor din Ungaria, Giula, 1980 și urm.
- MDA   Academia Română, Institutul de Lingvistică Iorgu Iordan-Al. Rosetti; *Micul Dicționar Academic*, vol. I, Literele A–C, 2001; vol. II, Literele D–H, 2002; vol. III, Literele I–Pr, 2003; vol. IV, Literele Pr–Z, 2003, București, UE.
- Martin 1989   Emilia Martin, *Practici referitoare la păstrarea, luarea și aducerea manei vacilor*, în *Izv.*, 10/1, p. 18-33.
- Mărgărit, PED   Iulia Mărgărit, *Probleme de etimologie dialectală*. „Etymologica” 13, 2002.
- Niculiță-Voronca, *Datini*, I–II   Elena Niculiță-Voronca, *Datinile și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică*, [vol.] I–II. Ediție îngrijită și introducere de Iordan Datcu, București, Editura „Saeculum”, 1998.
- Petrușan 1997   Maria Petrușan, *Obiceiuri și credințe legate de naștere la Micherechi*, în *Izv.*, nr. 18, p. 13-31.
- TDM, I, III   *Texte dialectale. Muntenia*, sub conducerea lui Boris Cazacu. Vol. I, de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe, București, 1973; vol. III, de Costin Bratu, Galina Ghiculete, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Marilena Tiugan, Magdalena Vulpe, București, 1987.
- TD-Ung.   Maria Marin, Iulia Mărgărit, *Graiuri românești din Ungaria. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, București, Editura Academiei Române, 2005.
- Teodorescu P. P.   G. Dem. Teodorescu, *Poesii populare române*, Culegere de ..., București 1885.

Maria Marin

Trăsături ale toponimiei satelor românești din Ungaria

1. Toponimia este considerată „istoria nescrisă a unui popor, o adevărată arhivă, unde se păstrează amintirea atâtor evenimente, întâmplări și fapte mai mult ori mai puțin vechi sau importante, care s-au petrecut de-a lungul timpurilor și au impresionat într-un chip oarecare sufletul popular” (Iordan, *Toponimia*: 2).

Numele de locuri (și de localități) ale unei zone sunt studiate din diverse unghiuri de vedere, în funcție de preocupările celui care le cercetează. Modul în care ele iau naștere și rolul pe care îl au în viața unui popor „interesează deopotrivă pe geograf, pe istoric, pe etnolog și pe lingvist” (idem: 1).

1.1. Importanța toponimiei în raport cu dialectologia și, invers, a dialectologiei pentru toponimie sunt recunoscute, în general și în particular.

Toponimul reprezintă un conglomerat prin aglutinare a câtorva nivele ale limbii, dar, cu prioritate, tezurizarea „graiului pământului” (Eremia 1981:15). Astfel, ansamblul faptelor dialectale, structurate prin sedimentare în cadrul formulei toponimice la nivelele fonetic, morfologic, lexico-semantic și derivațional și condiționate istoric și cultural, reprezintă, în unele situații, singurele canale de investigație diacronică a limbii (Rezeanu 2012: 191).

Microsistemele toponimice se manifestă distinct în corelare cu graiul în care se formează și pe care îl perpetuează parțial, în unele situații, chiar și după ce particularitățile lexico-dialectale se estompează sub presiunea altor sisteme lingvistice, cum ar fi, de exemplu, cel al limbii literare normate sau cel al limbii oficiale, în cazul graiurilor vorbite în medii aloglote.

Situația se complică atunci când, într-un spațiu de adopție, cu reperi individualizate, dar cu formule marcatoare perimate sau ieșite din uz prin dispariția creatorilor primari, populația nou

venită, ca purtătoare a unui grai vorbit în teritoriul inițial, va crea alte marcaje denominative care vor particulariza raportul dintre toponimie și dialectologie din mai multe puncte de vedere (Ioniță 1982: 107–108; Modoran 1982: 85).

Un aspect particular al satelor românești din Ungaria, pe care trebuie să-l luăm în considerație, se referă la faptul că unele hărți topografice sunt întocmite de către ingineri hotarnici maghiari care nu știu românește și, în consecință, au redat numele românești de locuri în variante corespunzătoare alfabetului și sistemului denominativ maghiar sau chiar traducându-le în maghiară. Așa sunt, de exemplu, cele două hărți ale localității Micherechi, despre care vorbește Elena Csobai în monografia publicată în 2000 (Csobai 2000: 16, 18, 19).

Aceste situații par a fi definatorii pentru teritoriul din estul și sud-estul Ungariei și, în speță, al satelor românești de aici. Din această perspectivă, s-ar impune o cercetare cuprinzătoare și imparțială, obiectivă din partea dialectologilor și a toponimiștilor români și maghiari, dornici să afle adevărul despre istoria și suprapunerile de populație de pe aceste meleaguri¹.

1.2. Pentru moment, ne propunem doar o simplă și sumară descriere a toponimiei câtorva dintre localitățile investigate din punct de vedere dialectal la sfârșitul secolului al XX-lea și începutul celui de al XXI-lea (Borbély 1990; Borbély 2013: 103; Marin, Mărgărit 2005: VII), mai ales a satului Micherechi.

Sursele informației sunt fie documente, scrieri conținând nume topice, cum ar fi cele două hărți ale localității Micherechi, întocmite, între anii 1865–1868, de Kerestszeghy Antal, din care Elena Csobai, în monografia amintită (p. 16, 18), transcrie toate denumirile întâlnite, sau monografia aceleiași localități, întocmită de Teodor Pățașiu în 1934 și publicată în „Izvorul”, nr. 32, 2011, fie informații orale, culese în timpul anchetelor de teren menționate.

Prima impresie, consolidată prin cercetarea de față, este că sistemul toponimic, ca, de altfel, și cel lingvistic, în general, este unitar, asemănător, din multe puncte de vedere, sau chiar identic cu întreaga toponimie a României. În același timp, am constatat că, pe de o parte, datorită unor condiții obiective: caracterul uniform,

lipsit de fragmentări, al reliefului (de câmpie, de pustă) în care sunt aşezate satele româneşti şi, în consecinţă, monotonia, caracterul uniform al peisajului şi, pe de altă parte, subiective: absenţa unei documentări ample şi amănunţite, numărul şi varietatea, bogăţia toponimiei lipseşte, mai ales dacă privim lucrurile comparativ cu zonele de deal ori de munte.

2. Din punct de vedere s e m a n t i c, sursele de formare a numelor topice sunt însuşirile locurilor respective, aspectele care impresionează mai mult pe cei care le atribuie nume de identificare.

2.1. A p e l a t i v e l e reprezintă cel mai bogat izvor de formare şi de îmbogăţire a numelor topice. De origini diferite, ele denumesc diverse aspecte geomorfologice, care descriu relieful, vegetaţia şi fauna specifice locurilor denumite sau se referă la unele îndeletniciri ale populaţiei, la diversele căi de comunicaţie sau la unele aspecte sociale ori economice.

– Denumiri care descriu relieful sau care se referă la aspecte geomorfologice: *corn* „dâmbuleţ, dâlmă” (< lat. *cornu*), *dâmb* (< magh. *domb*), *ol*, pl. *oale* (< lat. *olla*), *rât* „luncă” (< magh. *rét*).

– Nume care evocă vegetaţia sau care se referă la diverse îndeletniciri ale locuitorilor zonei (agricultură, creşterea animalelor, pomicultură) ori aspecte social-economice (credinţe, obiceiuri) şi care constituie categoria cea mai numeroasă: *bou* (< lat. *bovus*), *cânepă* (< lat. *canepa), *croampă* „cartof” (< germ. *Grundbirne*, prin mijlocirea var. maghiare *Krompê*), *cuib* (< lat. *cubium), *curechi* „varză” (< lat. *col(i)culus*), *f(i)etan* „copac mare, cu coroană bogată” (< magh. *fétal* „pom tânăr” < magh. *fiatal* adj. „tânăr”²), *funie* (< lat. *funis*), *groapă* (< comp. alb. *gropë*), *lebeniţă* „dovleac” (< srb. *lubenica*, *ljubenica*), *margine* (< lat. *margo*, -*nis*), *nadă* „trestie, stuţ” (< magh. *nád*), *pădure* (< lat. *padulem*), *păr* (pom fructifer) (< lat. *pirus*), *popă* „preot” (< v. sl. *popŭ*), *telec* „teren, lot” (< magh. *telek*), *zugrav* (< ngr. *zographos*).

– Toponime care amintesc de unele defrişări ale terenului spre a-l face propriu pentru agricultură: *arsură* (< lat. *arsura*).

– Denumiri care se referă la construcţii şi amenajări: *drum* (< sl. *drumŭ*) (cf. bg., srb. *drum*), *ier* „canal de irigaţie” (< iar)³, *ocol* „împrejmuire, ţarc unde se închid vitele” (< v. sl. *ocolŭ*), *pod* (între

malurile unei ape) (< v. sl. *podŭ*), *punte* (< lat. *pons*, *-ntis*), *șteg* (sau *șteng*) „punte” (< magh. *stég*), *zug* „stavilă, stăvilar” (< magh. *zugó*). Uneori, termenii maghiari intră ca atare, în întregime sau parțial, în componența toponimelor: *szighet* „insulă” (< magh. *sziget*).

2.2. O a doua categorie o formează a n t r o p o n i m e l e care amintesc de proprietarii terenurilor respective: *Boloajele* „terenurile lui Ballog” (M–Marin, Mărgărit 2005: 56)⁴, *Costian Pascalău* (M–Pățcașiu 2011: 46), *Dâmbu Iencăieștilor* (M–idem: 12), *Ieriu de Bologu* (idem: 8), *Perpelig Sighet* (M–Csobai 2000: 16), *Rotila Sighet* (*ibidem*), *Sămoca lu Balog*, *Sămoca lu Drăgan* (M–Borbély 2013: 103), *Șiap*, denumire a unei pășuni (*pascalău* sau *nimaș*) dată după numele celor doi proprietari *Sápy* (M–Pățcașiu 2011: 7, 25), *Zugu lu Fracsim* (M–Csobai 2000: 16), *Zugu Băicănești* (M–Borbély 2013: 103).

3. Clasificarea t i p o l o g i c ă are în vedere s t r u c t u r a toponimelor, în funcție de care se disting toponime simple, toponime derivate și toponime compuse.

3.1. Toponime s i m p l e sau primare sunt considerate cele formate dintr-un singur cuvânt, neanalizabile în părți componente, cu un sens „monolit”, care nu are nevoie de morfeme suplimentare, derivate sau lexicale.

Principalul mijloc de formare a toponimelor primare este cel lexico-semantic. În toponimie, semantica deține un anumit rol doar în momentul creării numelor topice, când sensul cuvintelor poate să se îmbogățească sau să se restrângă, mai târziu pierzându-și, în mare parte ori total, valoarea inițială și păstrând numai funcția toponimică, aceea de individualizare, de recunoaștere a realității denumite.

Astfel, de exemplu, *Baranca* a rămas doar cu funcția de a desemna un loc, o crâșmă existentă pe raza satului Micherechi cam pe la 1848. Motivația care a stat inițial la baza acordării acestei denumiri treptat-treptat nu mai este percepută, cu atât mai mult, cu cât locul respectiv pare să nu mai reprezinte un reper pentru micherecheni: „dimineața au ajuns la crâșmă **La Baranca**, crâșma au fost de Micherechi cam doi kilometri cum mere vițianul, respective calea ferată de la noi câtă Kőtegyán [...] câțiva pași de la pod spre dreapta de canal au fost birtul

sau crâșma numită **Baranca** [...] au luat mai multe păhară și alte vasă de la birtașu din **Baranca** (M–Pătcașiu 2011: 29)⁵.

Numele comun *barancă* „piele de miel tăiat după fătare sau de la acela a cărui mamă a fost junghiată până a nu făta”, atestat în CADE, s.v., fără nicio indicație specială, este discutat de Nicolae Drăganu într-o notiță din revista „Dacoromania”. Cuvântul provine din magh. *bárányka* „mielușel”, derivat de la *bárány* „miel”, care își are originea în slv. *baranŭ* „aries”, „vervex”, de la care ar putea deriva un diminutiv creat cu suf. *-ŭko*, *-iko* (Drăganu, *Etimologii*: 135; cf. Tamás, *Etym*, s.v *barancă*).

Din categoria toponimelor simple fac parte substantive, multe în formă de plural⁶ articulat, majoritatea termeni românești, al căror sens, cel puțin pentru zona căreia aparțin, este transparent și care, în mare parte, nu au nevoie de explicații suplimentare: *Cânepi/ Cânepele* „teren/terenuri semădate cu cânepă” (M–Marin, Mărgărit 2005: 56; Pătcașiu 2011: 7), *Lebenițe* „teren semănat cu dovleci” (M–Csobai 2000: 16; Marin, Mărgărit 2005: 56), *Ștenguri* (M–Marin, Mărgărit 2005: 57), *Uăluri* „teren argilos din care se obține lut pentru olărit” sau, poate, „loc amenajat, unde se practica olăritul”: *La Uăluri? un loc unde o șezut ceva locuitor care făcea oale, ol, oluri* (*ibidem*), *Zuguri(le)* (*idem*: 56). Considerăm un toponim simplu și *Boloajele*, formă de plural creată pentru numele propriu *Ballog* (*ibidem*).

O atenție specială acordăm, de asemenea, toponimului-nume de localitate *Bătania*, pentru care, după informația noastră, până acum s-au emis două explicații. După părerea susținută de Szabados József într-o scurtă istorie a localității, publicată în 1891, Bătania ar reprezenta un substantiv compus prin alăturarea a două elemente: *Batu* (numele unui han tătar) și *tanya* „cătun”⁷. Cercetătorii maghiari nu acceptă această explicație, considerând că, în secolul al XIII-lea, regiunea unde se afla Bătania se numea *Anya*, iar locul unde s-a așezat satul aparținea unui oarecare *Bot*, de unde ar proveni numele *Botania*, devenit apoi *Battonya* (Kiss 1980: 95, *apud* Borbély 1995: 192)⁸.

Cercetările asupra zonei în care este situată Bătania, asupra ocupațiilor de bază ale locuitorilor în decursul istoriei, oieritul și prelucrarea lânii și a pieilor de oaie, ne îndreaptă atenția către o altă explicație. Este știut faptul că proprietarii de oi și ciobanii din

Bătania purtau, iarna, sumane din postav bogat ornamentate și că după numărul de *bunde* se cunoștea starea materială a localnicilor. Drept urmare, în secolul al XIX-lea, mulți blănari din Tótkomlos s-au stabilit în Bătania (Martin 1995: 112). Așadar, tradiția locală ne îndreptățește să vedem în oierit sursa principală a vieții materiale și spirituale a bătănenților, pentru o lungă perioadă din istoria satului. Una dintre etapele importante în prelucrarea lânii și a produselor obținute din lână este împâslirea postavului cu ajutorul unei instalații rudimentare (acționată cu ajutorul apei), cunoscută în toate zonele în care se practică această ocupație strămoșească și numită cu un termen de origine latină, *piuă* sau *pivă* (< lat. *pilla) ori unul de origine slavă, *dârstă*, cf. bg. *drăstja*. Toate acestea ne îndreptățesc să considerăm că numele localității provine din bulgărescul *băthjanie* > *bătánă* „piuă de bătut postavul; dârstă”. Termenul cu acest sens este cunoscut în Peninsula Balcanică atât la bulgari, cât și la românii sud-dunăreni: aromâni și meglenoromâni (Capidan, *Meglenoromânii*, I: 81; III, s.v. *bat*⁹; Atanasov, *Meglenoromâna*: 13; Dicț. megl., s.v. *bătánă*). De observat că, în Ținutul Meglenului, există cel puțin două toponime cu numele *Bătaña*, în ambele fiind amenajată câte o piuă pentru postav (Capidan, *Meglenoromânii*, III, s.v. *bat*; Dicț. megl., s.v. *bătánă*).

3.2. Toponimele *d e r i v a t e* sau secundare sunt alcătuite din cuvântul de bază, primar, la care se adaugă anumite afixe toponimice (sufixe) care nuanțează sau completează sensul inițial.

– Cel mai bine reprezentate sunt derivatele *c o l e c t i v e* create cu ajutorul sufixului *-iște*: *Cânepiște* (M–Marin, Mărgărit 2005: 56), cu varianta *Chine-piște/Chinepiștile* (M–Csobai 2000: 16; M, A–Marin, Mărgărit 2005: 19, 56), *Crompiștile* (A–Marin, Mărgărit 2005: 19), *Curechiște* (M–Csobai 2000: 16; Marin, Mărgărit 2005: 56; Borbély 2013: 103), *Feteniște* „pădure tânără” (< magh. *féltal*)¹⁰ (M–Pățașiu 2011: 21, 29, 32), *Lebeniște* (M–Borbely 2013: 103).

– Sufixul *-alău/-ălău* provenit din împrumuturi maghiare precum *kutyoló* „cociurlău, coteț pentru găini” (Loșonți 2007: 63), întâlnit și în creații românești, cum ar fi *bătălău* „bătător” < *bate* + *ălău*, evocă acțiunea verbului din care derivă toponimul (*a paște*) și locul în care se petrece această acțiune: *Pascalău* (M–Pățașiu 2011: 46)

– Sufixul *d i m i n u t i v a l -uș* este reprezentat doar prin *Podușu cel Mare* (M–Csobai 2000: 16), denumire care surprinde prin alăturarea unui diminutiv cu un determinant care indică antonimul său. Probabil că în zonă erau două *poduri* „podețe”, ambele numite *poduș*, deosebite între ele prin mărime.

– Sufixul *a u g m e n t a t i v -oaie*: *Gropoaie* „loc amenajat pentru pus cânepa la topit; topilă” (M–Borbély 2013: 103).

3.3. Toponimele formate prin *c o m p u n e r e* se încadrează și ele, în cea mai mare parte, în sistemul obișnuit în toponimia românească.

– Substantiv în nominativ + substantiv în nominativ: *Perpelig Sziget, Rotyila Sziget* (M–Csobai 2000: 16)¹¹.

– Substantiv în nominativ + substantiv în genitiv (sintetic sau analitic): *Dâmbu Iencăștilor* (M–Pătcașiu 2011: 12), *Râtu Zugravului* (M–Marin, Mărgărit 2005: 56)¹², *Zugu lu Fracsim* (M–Pătcașiu 2011: 16), *Ieriu de Bologu* (*idem*: 18).

– Substantiv în nominativ + adjectiv cu articol demonstrativ: *Pădurea cea Mare* (M–Pătcașiu 2011: 21), *Podușu cel Mare* (M–Csobai 2000: 16).

– Substantiv în nominativ + prepoziție + substantiv în acuzativ (precedat sau nu de articol demonstrativ): *Szamoka de la Plop* (M–*ibidem*), *Drumu cel de Piatră* (M–Pătcașiu 2011: 12), *Drumu cel de Țară* (*ibidem*).

– Prepoziție + substantiv

în: *În Cânepi/În Chinepi* (M–*idem*: 7, 10), *În Marjine* (M–Borbély 2013: 103);

între: *Între Coarne* (M–Csobai 2000: 16), *Între Frași, Între Peri, Între Punți* (*ibidem*);

întru: *Înt-a Popii* (M–Marin, Mărgărit 2005: 57);

la: *La Baranca* (M–Pătcașiu 2011: 29), *La Cuib: acolo era cuib de vultur, copaci mari, cu cuiburi* (M–Marin, Mărgărit 2005: 57), *La Funi* „teren mlăștinios, de unde se tăiau tulpini de jitei (stuf) pentru legat snopii de grâu”: *făceau funii de legători, fuñ să leje snopii* (*ibidem*), *La Ocolu Boilor* (M–Csobai 2000: 16), *La Oluri* (M–Marin, Mărgărit 2005: 57), *La Pădurea cea Mare* (M–Pătcașiu 2011: 21);

pe: *Pă Funi* (M–Marin, Mărgărit 2005: 57);

peste: *Păstă Vimer* (M–Borbély 2013: 103).

O construcție deosebită întâlnim în toponimul *Cel cu Nadă* (M-Csobai 2000: 16), care, probabil, reprezintă o încercare de traducere în românește a magh. *Nadas* (rom. *Nadăș, Nadeș*), nume topic obișnuit în limba maghiară (cf. Iodan, *Toponimia*: 103).

4. Dat fiind faptul că toponimele, la început, au provenit, în mod covârșitor, din apelative, adică elemente ale lexicului curent, având deci un conținut semantic implicat de numele comune care au stat la baza lor, numele topice pot fi și trebuie studiate și după criterii strict lingvistice. Numele de locuri reflectă, în mare măsură, particularitățile limbii sau ale graiului din zona pe care le reprezintă, astfel încât nu numai materialul lexical, ci și mijloacele utilizate în compunerea toponimelor (prepozițiile, conjuncțiile) sau în derivare (sufixele și prefixele), precum și cele gramaticale sunt în toponime aceleași ca și în graiul comun (Ioniță 1982: 108).

Pe lângă cele câteva chestiuni referitoare la *f o r m a r e a c u v i n t e l o r* discutate mai sus, toponimele evidențiază trăsături fonetice, morfosintactice și lexicale ale graiului vorbit în satele românești din Ungaria, așa cum au fost prezentate în lucrările de dialectologie.

Fonetică

Vocalismul:

– *e* se transformă în *ă* după consoanele *s, z, ț* rostite dur: *Lebeniță* (pl.)¹³ (Marin, Mărgărit 2005: LI, LXVIII);

– *o* aflat la început de cuvânt (sau de silabă) devine *uă*: *Uăl*, pl. *Uăluri* (idem: LIV);

– diftongul *oa* se transformă în *ö* (*o* deschis): *Bolöjele* (*ibidem*).

C o n s o n a n t i s m u l:

– rostirea dură a lui *d, p* în prepozițiile *dă, pă*: *Drumul cel dă Piatră, Pă Funi* (Marin, Mărgărit 2005: LXVI, LXVII);

– palatalizarea lui *n* urmat de *e, i*: *Fuń* (idem: LXI);

– *c* și *g* urmate de vocalele *ă, î* neaccentuate devin *7* (*chi*), *0* (*ghi*), mai ales atunci când în silaba următoare se află o vocală anterioară (*e* sau *i*): *Chinepiște* < *Cânepiște* (idem: LXII–LXIV);

– *ğ* (din *ge, gi*) se rostește *j*: *Bolöjele* (idem: LXV);

– rostirea palatală (înmuiată) a consoanelor *ș, j*: *Șiap* (idem: LXIV).

Morfosintaxă

– genitivul analitic, construit cu prepoziția *de* + acuzativul: *Ieriu de Bologu* (Pățcașiu 2011: 8);

– articolul posesiv-genitival folosit în formă invariabilă (după număr și gen): *Înt-a Popii* (Marin, Mărgărit 2005: LXXVIII);

– folosirea articolului demonstrativ înaintea atributelor adjectivale sau a celor substantival-prepoziționale, particularitate curentă în graiurile românești din Ungaria: *Drumul cel dă Piatră, Drumul cel de Țară, Pădurea cea Mare*¹⁴ (Pățcașiu 2011: 12, 21);

– atestarea variantei *înt-* pentru vechea prepoziție *întru*, ocurentă înaintea cuvintelor care încep cu o vocală și întâlnită, adesea, în aria nordică, în locul lui *în*: *Înt-a Popii* (Marin, Mărgărit 2005: LXXII).

Lexic

Unele toponime au la bază apelative care păstrează cuvinte, forme sau sensuri învechite (mai apropiate de etimon decât varianta din limba standard), regionalisme ori elemente lexicale dispărute din grai: *fune*, pl. *funi* „funie” (< lat. *funis*), *Drumul cel de Țară* „Șoseaua Națională”, *barancă* „piele de miel tăiat după fătare sau de la acela a cărui mamă a fost junghiată până a nu fâta”, *bătaie* „piuă pentru postav; dârștă”.

Principala concluzie care se degajă din cele prezentate are în vedere importanța deosebită a cercetării toponimelor, în general, indiferent dacă avem în vedere teritoriul unei țări, al unei zone mai mult sau mai puțin întinse sau chiar al unei singure localități.

Pentru a încheia cât mai convingător în privința importanței domeniului la care ne referim, evidențiem un fapt cât se poate de grăitor. În monografia comunei Micherechi, Elena Csobai consacră un spațiu special zugravului Teodor, nume întâlnit în cel puțin două însemnări din secolele al XVIII-lea și, respectiv, al XIX-lea. Astfel, în Muzeul Țării Crișurilor din Oradea, se găsesc două icoane pictate în stil identic, iar pe una dintre ele sunt notate, în limba română, cu litere chirilice, numele autorului și anul realizării: „Aceste icoane le-amă zugrăvit zugravul Teodoră din Mikerki anul 1769”. Peste

mai mult de 100 de ani, într-un document existent în arhiva Episcopiei Ortodoxe Române din Ungaria, sunt atestate câteva nume de locuitori care au contribuit, în anii 1875–1876, la zidirea școlii confessionale greco-ortodoxe române din comunitatea Micherechi. Între aceștia sunt menționați și contributorii Zugravu Ioan și Zugravu Teodor (Csobai 2000: 39). Peste alți mai mult de 100 de ani, numele Zugravu apare în toponimul amintit mai sus *Râtu Zugravului*, ceea ce, pe lângă faptul că atestă existența în Micherechi a unei familii cu acest nume, reprezintă o mărturie asupra importanței pe plan local (și, poate, nu numai) a acestui neam de zugravi care și-au schimbat porecla în nume și renume.

BIBLIOGRAFIE

- ALR II, s.n. = *Atlasul lingvistic român*, partea a II-a, Serie nouă, sub direcția lui Emil Petrovici, redactor principal I. Pătruț, vol. II, /București/, 1956.
- Atanasov, *Meglenoromâna* = Petar Atanasov, *Meglenoromâna astăzi*, Editura Academiei, București, 2002.
- Bătania* = *Bătania*, Pagini istorico-culturale, [redactor și editor responsabil: dr. Maria Berényi], Budapesta, 1995.
- Borbély 1990 = Ana Borbély, *Cercetări asupra graiurilor românești din Ungaria (Chitighaz, Micherechi, Otlaca-Pustă)*, Budapesta.
- Borbély 1995 = Ana Borbély, *Limba română din Bătania, în Bătania*, p. 131–165.
- Borbély 2013 = Ana Borbély, *Limbă română și identitate românească în Ungaria – Aspecte dialectologice, sociolingvistice, onomastice și demografice*, Giula.
- CADE = *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea românească”*. Partea I. *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi*, de I.-Aurel Candrea. Partea II. *Dicționarul istoric și geografic universal*, de Gh. Adamescu, București, [1926–1931].
- Capidan, *Meglenoromâni*, I, III = Theodor Capidan, *Meglenoromâni*. vol. I, *Istoria și graiul lor*, București, Imprimeria Națională;

- 1925; vol. III. *Dicționar meglenoromân*, București, Imprimeria Națională, București, 1935.
- Csobai 2000 = Elena Csobai, *Comunitatea românească din Micherechi*, în *Micherechi*, p. 5–47.
- DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, București, 1913–1948.
- Dict. megl. = *Dicționar meglenoromân. Litera B*, de Nicolae Saramandu, Marilena Tiugan, Irina Floarea, Alina Celac (Coordonator: Nicolae Saramandu), în „Fonetica și dialectologie”, XXX, 2011, p. 51–115.
- Drăganu, *Etimologii* = Nicolae Drăganu, *Etimologii*, III, în „Dacoromania”, VIII, 1934–1935, p. 134–136.
- Eremia 1981 = A. I. Eremia, *Graiul pământului*, Chișinău, Editura Știința.
- Frățilă 2012 = Vasile Frățilă, *Clasificarea semantică și tipologică*, în *Valea Izei*, p. 159–190.
- Ioniță 1982 = Vasile Ioniță, *Nume de locuri din Banat*, Timișoara.
- Iordan, *Toponimia* = Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1963.
- Loșonți 2000 = Dumitru Loșonți, *Toponime românești care descriu forme de relief*, [Cluj-Napoca], Editura Clusium.
- Loșonți 2001 = Dumitru Loșonți, *Soluții și sugestii etimologice*, București, Editura Univers Enciclopedic.
- Loșonți 2007 = Dumitru Loșonți, *Certitudini și ipoteze etimologice*, București, Editura Academiei Române.
- Marin, Mărgărit 2005 = Maria Marin, Iulia Mărgărit, *Graiuri românești din Ungaria. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, București.
- Martin 1995 = Emilia Martin, *Viața țărănească la Bătania*, în *Bătania*, p. 95–130.
- Micherechi* = *Micherechi*. Pagini istorico-culturale, [redactor și editor responsabil: Maria Berényi], Giula, 2000.
- Modoran 1982 = Filofteia Modoran, *Toponime care reflectă mișcări de populație românească pe teritoriul țării noastre*, în „Limba română”, XXXI, nr. 1, p. 85–92.
- Pâtcașiu 2011 = Teodor Pâtcașiu, *Monografia comunei Micherechi*, în „Izvorul”. Revistă de etnografie și folclor, Publicație a Institutu-

- lui de Cercetări al Românilor din Ungaria, nr. 32, 2011, p. 4–47.
- Rezeanu 2012 = Adrian Rezeanu, *Dinamica raportului dialectologie/toponimie*, în *Valea Izei*, p. 191–208.
- Santău 1991 = Gheorghe Santău, *Originea comunei și a românilor din Chitighaz*, în *Simpozion. Comunicările simpozionului cercetătorilor români din Ungaria*, Giula, I, p. 45–52.
- Tamás, Etym. = Tamás Lajos, *Etymologisches-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen. Unter Berücksichtigung der Mundartwörter*, Budapest, 1966.
- Valea Izei = Valea Izei. Studii de onomastică și dialectologie*, de Mircea Farcaș, Vasile Frățilă, Adrian Rezeanu, Sorin S. Vișovan, Ștefan Vtișovan. Coordonator: Mircea Farcaș, Baia Mare, Editura Universității de Nord, 2012.

NOTE

1. Datele foarte sumare referitoare la toponimele românești existente în monografiile publicate în ultimii ani reflectă o situație precară din acest punct de vedere.
2. În legătură cu sensul, etimologia și vechimea maghiarului *fétal*, v. Loșonți 2001: 158–159; cf. Tamás, Etym.: 71.
3. Etimologia cuvântului *ier* nu este sigură. Dicționarele, în speță DA, s.v. *iar* cu pl. *iare* „braț sec al unei ape”, comunicat din comitatul Arad, trimit la forma *jar*, atestată, în turcă, bulgară, dar și ruteană, cu sensul „mal râpos”. Din aceeași familie lexicală se pare că fac parte cuvintele *iarc* „șanț mare de hotar”, sârbism cunoscut în zona Timișoarei (< srb. *jarak* „groapă adâncă și lungă”) și *ierugă*, cu sensurile „braț de râu ce duce apa la moară”, „canal de abatere a apei la moară”, „braț sec al unei ape”, comunicat, din Banat, cuvânt pentru care dicționarul academic dă ca etimon srb. sau rus. *jaruga* „canal” (< tc. *jaruk*). Toponimele *Iarul*, *Iara*, *Iarca*, *Ieruga*/*Ieroaga* sunt atestate în județele Bacău, Vaslui, Mehedinți, Cluj, Mureș (Iordan, *Toponimia*: 515), Sălaj, Maramureș, Satu Mare, Cluj (Loșonți 2000: 174). Considerăm că forma care ne interesează este rezultatul impunerii lui *iar*, cu pl. *ieri/ieruri* > sg. *ier* (cf. *Iara* cu genitivul (*Valea*) *Ierii*, din jud. Cluj, ca și substantivul comun *piatră – pietre*).
4. Indicațiile din paranteză trimit la sigla numelui localității și la sursa din care s-a preluat informația.
5. Iorgu Iordan încadrează toponimul *Baranca* (întâlnit în Dolj, dar, mai

- ales, în Bucovina), alături de *Baranga*, între denumirile la baza cărora ar putea sta numele purtat de soldații de origine germanică *barangi* (Iordan, *Toponimia*: 267–268; pentru alte păreri, v. și nota 2 de la p. 268).
6. Situația este asemănătoare și pentru toponimele simple de pe teritoriul României (cf., de exemplu, Iordan, *Toponimia*: 378–381).
  7. Procedul formării unor nume de localități prin alăturarea anumitor termeni (maghiari) este întâlnit și în explicarea toponimelor *Chitiğhaz* < *két* „doi” + *egyház* „biserică” (Santău 1991: 45–46; cf. Marin, Mărgărit 2005: XLI) și *Micherechi* < *meh* „albină” + *kerék* „pădure (de formă circulară)” (Borbély 1990: 10).
  8. În Marin, Mărgărit 2005: 102, 107, sunt inserate texte ilustrative culese de pe teren, din care reiese că cele două păreri au fost preluate în tradiția locală.
  9. Etimologia sugerată de Theodor Capidan, după care *bătăna* ar fi derivat de la *a bate*, nu este plauzibilă din punct de vedere fonetic.
  10. Apelativul *feteșiște* „pădure tânără” este atestat în punctul cartografic Roșia din Bihor (ALR II, s.n., vol. II, h. 584, pct. 310; cf. Loșonți 2001: 159). Nu ne dăm seama dacă toponimul *Feteșiște* din Micherechi reprezintă un derivat sau transformarea unui apelativ în nume topic.
  11. Tipul de construcție cu alăturarea a două substantive în nominativ redă o formulă mai puțin obișnuită pentru limba română, cum ar fi magh. *Margit Hid*, ~ *Sziget*, cu determinantul antepus determinatului, întâlnită totuși și în toponime românești precum *Baba Laz*, *Bradova Dos*, *Bradova Față*, *Budai Laz*, citate de Vasile Frățilă din toponimia Văii Izei din Maramureș (Frățilă 2012: 175).
  12. *Zugravu* era un pictor de icoane (iconar) care trăia în Micherechi (v. *infra*).
  13. Toate exemplele provin din Micherechi.
  14. În lucrările de toponimie românească, asemenea construcții sunt atestate relativ rar și mai ales în zonele aparținând graiurilor dacoromâne nord-vestice: *Bărcu cel Mare*, *Râtu cel Mare* (Loșonți 2000: 7), *Coasta cea Mică*, *Valea cea Afundă* ș.a. (Frățilă 2012: 183).

Ana Borbély

Peisaj lingvistic, cultural și social din Chitighaz (2010)¹

In memoriam Constantin Mălinaș (1943–2010)

Definiția stipulativă a termenului peisaj lingvistic

Comunicarea de față este o introducere în subiectul sociolingvistic: *peisaj lingvistic*. Mă voi concentra, în primul rând, să scot la lumină, tipul de cercetări, care se pot realiza dacă studiem părțile componente, *datele peisajului lingvistic*, adică ansamblul textelor, înscrisurilor și inscripțiilor publice, care ne ies în cale, de exemplu, intrând într-o localitate românească din Ungaria. Aș vrea să scot în evidență că peisajului lingvistic i se atașează și peisajul cultural și peisajul social al locului. Voi examina, în principal, peisajul lingvistic, cu unele referiri și la cel cultural și la cel social al Chitighazului din anii 2010.

„Preocuparea pentru înscrisuri și inscripții publice este foarte veche. Ea a funcționat ca o atracție, ca o datorie și chiar ca o funcție comunitară încă în societățile antice, lydiană, egipteană, ebraică, greacă, etruscă și romană” – scrie Constantin Mălinaș în introducerea cărții sale dedicată plăcilor memoriale exterioare din Oradea (Mălinaș 2002: 4).

La ultimele ediții ale sesiunilor internaționale de sociolingvistică (SS17 Amsterdam, 3–5 aprilie 2008; SS18 Southampton, 1–4 sept. 2010) și de bilingvism (ISB8 Oslo, 15–18 mai 2011; ISB9 Singapore, 10–13 iunie 2013), la care am luat parte, s-au prezentat comunicări despre un domeniu „nou” de cercetare sociolingvistică, intitulat peisaj lingvistic (engl. *linguistic landscape*). Cercetările pe acest subiect studiază „vizibilitatea și proeminența limbilor de pe inscripțiile publice și comerciale într-un anumit teritoriu sau într-o anumită regiune” (Landry–Bourhis 1997: 23). „Peisajul lingvistic reprezintă

o unitate, care se compune din societatea multicoloră, din relațiile interpersonale, din ideologiile politice și varietatea limbii” (Bartha-Petteri–Szabó 2013: 13). Răspândirea rapidă a cercetărilor de acest gen se explică, printre altele, de exemplu, cu interesul cercetătorilor efectuate în direcția politicilor lingvistice, sau a drepturilor lingvistice, și, de asemenea, cu accesibilitatea fotoaparaturilor digitale. Dat fiind că acest domeniu de cercetare este în curs de dezvoltare, cum afirmă și Sebba, „paradigma peisajului lingvistic a evoluat rapid și are o serie de concepte-cheie asociate, dar încă nu are o teorie și metodologie stabilită” (Sebba 2010:73). Dacă studiem cercetările legate de acest concept, realizate până în prezent, ni se conturează cele mai importante contexte de cercetare interdependente, de exemplu, peisaj lingvistic și diversitate lingvistică (v. Blommaert 2012), vitalitate etnolingvistică (v. Landry and Bourhis 1997), peisaj lingvistic din metropole (v. Sebba 2010), din sate (v. Laihonen 2012) sau din școală (v. Szabó 2013) și peisajul lingvistic în lumea materială (v. Scollon–Wong Scollon 2003). Totodată, alături de analizele legate de timpul prezent, cercetările se largesc și cu aspectul istoric. Csernicskó István în cartea sa, dedicată anilor 1867–2010, referitoare la politica lingvistică din Subcarpatia (Ucraina), aduce date de peisaj lingvistic de un secol, începând cu anul 1913 (v. Csernicskó 2013). Și cu toate că contextele de cercetare deja sunt variate, pe timp ce trece, scenariile cercetărilor de peisaj lingvistic se largesc permanent (v. Shohamy–Durk Gorter ed. 2009).

Structura datelor de peisaj lingvistic

În ceea ce privește structura datelor de peisaj lingvistic, în general, ele se pot compune dintr-un cuvânt (de ex. denumirea satului), din mai multe cuvinte (de ex. denumirea unei instituții), sau pot cuprinde un text (de ex. un text de pe plăcile comemorative, o publicitate comercială sau politică). Are importanță și faptul că ele de cine au fost plasate, afișate, montate. Efectul lor se diferențiază dacă ele au fost afișate din partea guvernului, autorităților locale, asociațiilor culturale sau civile, ori persoanelor individuale. Dacă examinăm locul unde sunt ele plasate, se desprind următoarele posibilități.

Pot fi vizibile: pe o placă sau panou (de ex. plăcuțele indicatoare de localitate, panourile comerciale sau politice), pe pereții exteriori sau interiori ai unei clădiri (de ex. placa pe care apare denumirea „Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria”, indicații de comportament: „Fumatul interzis!”), în parcuri (de ex. graffiti), pe garduri (de ex. „Câinele mușcă!”), pe monumente funerare etc. Cu privire la limbă, ele pot fi scrise într-o singură limbă, în două limbi, în trei limbi etc., iar limbile aplicate pot fi limbi care se leagă de limbile populației din loc (limba oficială, limbile naționalităților, etnicilor), sau limbi străine. Se poate întâmpla că ele sunt omise, cu toate că componența populației ar necesita apariția de ex. a limbilor naționalităților, etnicilor din regiunea respectivă. Prin urmare, uneori, limbile care apar într-o regiune arată și proporția demografică a grupurilor naționale conlocuitoare. În comunitățile unde trăiesc și naționalități, etnici, cercetând peisajul lingvistic, un capitol important este analizarea ierarhiei limbilor, adică în ce ordine apar limbile, și este sau nu este diferență în mărimea, dimensiunea literelor scrise. Aceste două aspecte reprezintă statutul limbilor, și simbolizează echilibrul ori dezechilibrul între putere și solidaritate. Adică, peisajul lingvistic – așa cum și variabilitatea și schimbarea lingvistică – reflectă și este în corelație cu transformările istorice, sociale, politice, culturale ale timpului și locului respectiv.

Proiectul din Chitighaz (2010)

În analiza peisajului lingvistic din Chitighaz² am dorit, pe de o parte, să cercetez vizibilitatea grupurilor de naționalitate conlocuitoare, în special a românilor, din două puncte de vedere. Pe de o parte voi analiza unde se trece limba română, și voi analiza și unde s-a omis trecerea limbii române, iar pe de altă parte am avut ca scop să mărginesc posibilitățile de documentare a datelor lingvistice pentru proiectul, intitulat, *Variabilitate și schimbare: studierea procesului de schimbare a limbii minoritare în limba majoritară în timpul real și în timpul aparent (2010–2013)* (v. de ex. Borbély 2013). În 2010 în Chitighaz, alături de culegerea datelor de teren lingvistice cu metode sociolingvistice (interviu, chestionar și teste), am făcut aproape

2 mii de poze digitale, dintre care urmează să fie analizate acele care se leagă de peisajul lingvistic al localității. Structurarea datelor de peisaj lingvistic le voi face pe baza varietății, statutul și funcția limbilor, adică voi analiza în ce limbă ori limbi au fost ele scrise și cu ce scop au fost ele plasate în Chitighaz.

Apariția, ierarhia, funcția și poziția limbilor

Peisajul lingvistic cuprinde inscripții cu elemente lingvistice vizibile care se leagă de diferite limbi într-un sau mai multe locuri într-un timp concret. Este important de menționat că, datele de peisaj lingvistic nu sunt eterne, azi le găsim (putem face poze), dar nu este sigur că pe toate le vom găsi și mâine, adică ele pot fi înlocuite cu inscripții, texte noi, sau dispar definitiv. Datele lingvistice pe inscripțiile din Chitighaz, în anul 2010 – după cercetările mele – apar în 9 limbi: limba maghiară, română, germană, ebraică, engleză, chineză (nu se știe dacă este vorba de dialectul mandarin sau dialectul cantonez), latină, italiană și rusă³. În ceea ce privește statutul limbilor care apar în Chitighaz, amintim că, maghiara este limbă oficială, româna limbă de naționalitate, germana este limbă de naționalitate dar și limbă cu statut de limbă internațională, limba ebraică este limba conlocuitorilor evrei, de pe vremuri, iar celelalte sunt limbi străine. Dacă căutăm funcția limbilor, adică cu ce scop sunt folosite ele, amintim că, maghiara are funcție comunicativă și simbolică; româna reprezintă proporția demografică a vorbitorilor de această limbă, are și funcție comunicativă și simbolică. Limba germană apare cu funcție comunicativă dar și simbolică, luând în vedere că apare pe o placă amplasată la intrarea localității dinspre Aletea⁴. Engleza are funcție simbolică (este o limbă globalizatoare), chineza (apare cu imigrarea în Europa a comercianților chinezi) are funcție simbolică (deloc comunicativă) și tot așa italiana (cu răspândirea pizzeriilor în țară). Latina are funcție simbolică (de cultură) și rusa este simbolică (se leagă de perioada comunistă-socialistă a Ungariei). Cele două limbi omise (care se leagă de comunități prezente în Chitighazul de odinioară sau de azi) sunt: limba slovacă și rromani. Informații despre aceste grupuri primim

numai din datele de peisaj lingvistic scrise în limba maghiară (v. mai jos). Slovaci s-au asimilat și numai rromii sunt o comunitate, până în prezent, existentă în Chitighaz. Rromii avânt o cultură orală, dar și cu o tot mai largă cultură scrisă, pe inscripții în limba rromani, până în 2010, nu s-au pronunțat ori oficialitățile nu i-au pronunțat⁵.

După trecerea limbilor, datele de peisaj lingvistic în Chitighaz sunt monolingve⁶, bilingve și multilingve. Voi începe cu cele scrise exclusiv în limba maghiară: toponimul comunei pe clădirea stației de cale ferată (*Kétegyháza*), pe clădirea poștei (*Posta*) și pe plăcuțele cu denumirea străzilor⁷ (*Déli sor, Vörös Hadsereg utca, Marx utca, Sallai utca, Ságvári utca, Úttörő utca*⁸). Două străzi au legătură cu românimea: *Filimon Sirbu utca* și *Aradi utca*. Localnicii nu știu cine a fost Filimon Sârbu, dar nu este cunoscută nici legătura lui cu istoria Chitighazului⁹. Este de menționat și faptul că, nici măcar numele lui nu este folosit după regulă, și pe plăcuțele de pe porți, sau pe indicația străzii apare doar prenumele, ori prenumele și prima literă a numelui de familie: *Filimon u., Filimon S. u.* Numai în limba maghiară apare, la intrare, denumirea muzeului agrar, precum și denumirile obiectelor agrare expuse în interiorul muzeului (*Agrártörténeti Emlékhely; Keresztekbe összehordott gabona*). Două plăci comemorative maghiare găsim în localitate dedicate în amintirea istoricului, profesorului universitar și academicianului Márki Sándor¹⁰. Prima a fost amplasată de Consiliul comunal (data dezvălirii este omisă) și se găsește pe casa în care s-a născut (pe data de 27 martie 1853), și în care nu a trăit mai mult decât doi anișori. Familia în 1855 s-a mutat în Șercad (ung. Sarkad). A doua placă se află pe clădirea școlii maghiare, care îi poartă numele lui. Tot în limba maghiară apar date de pe fostul monument sovietic din 1945. Într-o noapte de primăvară a anului 1990, de pe vârful monumentului, cineva, nu se știe cine, a zdrobit „steaua roșie”. Mai târziu, în locul stelei, oficialitățile au pus un glob, și monumentul a devenit unul comemorativ al comunității chitighăzenilor, prin faptul că, pe el au fost trecute numele localnicilor căzuți în timpul Primului Război Mondial și ale celor căzuți în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial („I. VILÁGHÁBORÚBAN ELHUNYTAK”).

Aici apar nume care indică și originea etnică a celor amintiți (români, evrei, maghiari, rromi și slovaci): *Árgyelán, Czigler, Domonkos, Faragó, Pavelka*. Monumentul în memoria victimelor din Chitighăz în *holocaustul evreilor*, în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial are, de asemenea, text maghiar („A HOLOKAUSZT KÉTEGYHÁZI ÁLDOZATAINAK EMLÉKÉRE Állította: Kétegyháza Nagyközség Önkormányzata 2009.”). Numai în limba maghiară sunt scrise anunțurile oficiale ori imobiliare afișate pe panoul de lemn, aflat lângă casa de cultură:

Tisztelt Vendégeink!
 Intézményünk 2010 augusztus 17-22ig az
 alábbi nyitva tartással üzemel:
 Augusztus 16: 8:00–20:00
 Augusztus 17: 8:00–20:00
 Augusztus 18: 8:00–20:00
 Augusztus 19-22: Zárva
 Minden kedves vendégünknek kellemes
 nyarat kívánunk!

ori

KÉTEGYHÁZA,
 SZÉCHENYI UTCA 17,
 SZÁM ALATTI 80%-BAN
 FELÚJÍTOTT, 3 SZOBÁS,
 KÖZPONTI FŰTÉSES,
 CSALÁDI HÁZ ELADÓ!

ÉRDEKLŐDNI:
 06-30/504-35-59

Anunțurile festivalului pogăcițelor plasate în interiorul casei de cultură, pe scena festivă ori pe plăcuța indicatoare de localitate (de ex. dinspre Aletea: „POGÁCSAFESZTIVÁL KÉTEGYHÁZA 2010 AUSZTUS 14–15”) sunt exclusiv maghiare. Găsim plăcuțe maghiare care se leagă de comunitatea românilor. Amintesc aici monograma

maghiară de pe fațada casei a proprietarului român GV (românește ar fi V[asile] G[ros]) și textul de pe plăcuța cimitirului ortodox de pe strada Toldi:

ORTODOX +TEMETŐ
 NYITVATARTÁS
 KISKAPU 7⁰⁰ 17⁰⁰
 NAGYKAPU VASÁRNAP 9⁰⁰ 17⁰⁰

Un subiect aparte de peisaj lingvistic este cercetarea inscripțiilor funerare din cimitirile din Chitighaz (v. Borbély 1989). În cele două cimitire ortodoxe, în trecut, textul crucilor, monumentelor au fost scrise în limba română:

Aici odihnesc
 ILIE DRAGOȘ
 1898–1974
 ȘI SOȚIA
 SOFIA DRAGOȘ
 NĂSC. STEJAN
 1901–1985
 ODIHNIȚI ÎN PACE!

În prezent sunt scrise, aproape cu exclusivitate, în limba maghiară:

ITT NYUGSZIK
 SZELEZSÁN PÉTER
 1960–2008
 ÉS SZÜLEI
 SZELEZSÁN DEMETER
 1930–20
 ISZTIN ANNA
 1939–20
 NYUGODJATOK BÉKÉBEN

În Chitighaz se mai găsesc trei cimitire, unul baptist, unul romano-catolic sau unguresc și unul evreiesc. În cimitirul evreilor monumentele apar în trei limbi: în limba ebraică, maghiară și germană. Epitafurile sunt monolingve sau bilingve. În textul monolingv scris în limba ebraică numele răposatului sau răposatei apare ori cu litere ebraice ori cu litere latine. Texte monolingve mai apar și în limba maghiară și în limba germană. Inscripțiile bilingve sunt scrise în limba ebraică–maghiară, în limba germană–maghiară ori în limba germană–ebraică.

[text ebraic]
 Bauer
 Éliás
 élt 65 évét
 meghalt 1901 febr.
 Béke hamvaira!

În categoria plăcilor *autonome*, românești (v. Bartha–Laihinén–Szabó 2013; Barni–Bagna 2010), scrise exclusiv în limba română, se enumeră cele fixate pe peretele bisericii ortodoxe (1993, 2007):

ÎN AMINTIREA PREOTULUI
 IOSIF IOAN ARDELEAN
 /1849–1920/
 AUTORUL MONOGRAFIEI COMUNEI
 /1893/
 1993

În biserică, pe scaunele credincioșilor, sunt afișate numele acelor care au cumpărat pe o viață scaunele¹¹ (de ex. STELA ISTIN).

Printre plăcuțele bilingve, maghiaro–române, se amintesc indicatoarele cu numele localității, amplasate înaintea primelor case din localitate, lângă șoselele venind, de exemplu, dinspre Aletea sau Giula. Aici limba maghiară apare pe primul loc și limba română sub cel maghiar (mărimea literelor nu diferă, doar culorile: KÉTEGYHÁZA – CHITIGHAZ). Denumirea primăriei este un bun exemplu pentru afișarea egală a limbilor de pe plăcile bilingve.

Pe frontispiciulul clădirii, deasupra poartei, pe o singură plăcuță apare denumirea instituției în ambele limbi, la același nivel și cu dimensiunea literelor identice. La stânga de intrare apare denumirea maghiară, pe o plăcuță ovală, în partea dreaptă este cea română, identică în apariție cu cea maghiară, doar din mijloc îi lipsește stema Ungariei. Denumirea grădiniței, pe plăcuța bilingvă, arată dominația limbii maghiare, ceea ce se arată, nu numai, prin poziția primară, prin dimensiunea literelor, ci și prin faptul că alături de denumirea localității ungurești este omisă varianta românească: NAPKÖZI OTTHONOS ÓVODA / GRĂDINITĂ¹² CU CĂMIN / KÉTEGYHÁZA.

Clădiri și varietăți de plăcuțe – cultură, globalizare

Pe unele clădiri, instituții găsim mai multe plăcuțe, iar limbile folosite arată (implică) de cine au fost ele amplasate: de autoritățile maghiare sau de comunitatea românească.

Găsim clădiri cu plăcuțe bilingve și alături de ele fixate și plăcuțe monolingve (autonome). Denumirea școlii și grădiniței românești este bilingvă (maghiaro-română), cu dominația limbii maghiare (literele maghiare apar pe primul loc și sunt aproape de două ori mai mari decât cele românești): ROMÁN NEMZETISÉGI ÁLTALÁNOS ISKOLA ÉS ÓVODA *KÉTEGYHÁZA* / ȘCOALA GENERALĂ PENTRU NAȚIONALITATEA ROMÂNĂ, GRĂDINIȚĂ *CHITIGHAZ*. Pe peretele școlii găsim și două plăci comemorative, scrise exclusiv în limba română: CA OMAGIU LA 200 DE ANI DE LA ÎNFIINȚAREA ÎNVĂȚĂMÎNTULUI CONFESIONAL ROMÂNESC DIN CHITIGHAZ 1993; CA OMAGIU LA 60 DE ANI LA ÎNFIINȚAREA ȘCOLII GENERALE CU LIMBA DE PREDARE ROMÂNĂ DIN CHITIGHAZ 2009. Denumirea casei muzeu este scrisă în două limbi: ungurește, în partea de sus a plăcuței, și românește în partea de jos a plăcuței, mărimea literelor aici nu diferă: ROMÁN TAJHÁZ KÉTEGYHÁZA / CASA MUZEU CHITIGHAZ. Sub denumirea clădirii, se află o placă comemorativă românească: ÎN AMINTIREA LUI / TEODOR SIMONCA / (1899–1999) / povestitor din Chitighaz / Asociația Culturală a Românilor din Chitighaz / Centrul de Documentare și Informare al AȚRU / 2005.

Găsim clădiri cu plăcuțe de trei categorii, de exemplu, pe casa de cultură și bibliotecă. Denumirea instituției este scrisă în două limbi, în limba maghiară și în limba română (în partea de sus s-a scris denumirea maghiară, iar mărimea literelor maghiare și române nu diferă), a doua este monolingvă (maghiară, plăcuță care informează despre circumstanțele renovării clădirii: proiect realizat cu fonduri acordate de UE și de Statului Ungar) și a treia este monolingvă (română, placă comemorativă dedicată în amintirea lui Petru Purece și amplasată de Asociația Culturală a Românilor din Chitighaz / Centrul de Documentare și Informare al AȚRU).

În Chitighaz găsim un castel, denumit de localnici, și azi, după proprietarii lui de odinioară: Castelul Almási (ung. Almási Kastély), ori pe scurt: *coaștei*. În parcul acestui castel se află un monument de marmură, așezat într-un mic bazin, odinioară acesta, poate, era umplut cu apă. Pe acest monument apare un text scris în limba latină. Apariția acestei limbi reprezintă interesul cultural al familiei:

MAXIMUM
APUD OMNES
SUI DESIDERIUM
RELIQUIT.¹³

Unitățile comerciale, adică magazinele, prăvăliile chitighăzene variază prin apariția unor limbi străine, în ceea ce privește denumirea lor. Unele denumiri sunt monolingve, în limba engleză (Coop) sau chineză. Altele sunt bilingve: engleză-maghiară (Goods Market este denumirea magazinului, iar categoria magazinului, cu prețuri reduse și denumirea produselor de comerț apar în limba maghiară: *Az új százas; édesség, játék, ajándék* etc.) ori trilingve: italiană-maghiară-engleză (Casa Nostra – Pizzéria – Pub).

Două ilustrate din secolul trecut: două reprezentări ideologice, culturale și sociale

Nu se leagă de 2010, data cercetării, dar merită să analizăm și măcar două ilustrate din Chitighaz¹⁴, ca să evidențiem cum se reprezintă,

prin aceste „ipostaze”, comunitatea noastră publicului larg din țară și nu numai. Ambele sunt ilustrate realizate în perioada socialistă. Nu se știe precis când au ajuns ele în comerț, doar prețul și culoarea indică apariția lor. Prima ilustrată este alb-negru, editată la Budapesta de Editura Fondului de Artă (Képzőművészeti Alap Kiadó vállalata, Budapest, Foto: Gál Lajos), prețul ei inițial a fost 2 forinți, care a urmat să fie corectat, la 3 forinți. Pe această ilustrată denumirea localității Kétegyháza este transcrisă cu litere chirilice ruse (Kétegyháza: Керетьхаза). Iar a doua este ilustrată în culori, prețul de la 8 forinți s-a corectat la 10 forinți, și a fost editată de agenția de presă ungară (MTI, Budapesta). Denumirea localității, aici, apare doar în limba maghiară. Cu toate că pe ilustrate s-a omis trecerea denumirii românești a localității, pe ele apar și instituții cu caracter românesc. Pe ilustrata în alb-negru, care conține patru clădiri, apare biserica ortodoxă și școala românească. Pe cea în culori, apar cinci clădiri locale, dintre care una este biserica ortodoxă și a doua este casa muzeu, o casă mică, țărănească. Ilustratele pe de o parte oglindesc ideologia politică a timpului, în general, față de valorile culturale și sociale ale instituțiilor, obiectivelor turistice locale. Iar pe de altă parte reiese și atitudinea (artiștilor) a timpului față de comunitatea românilor. Pe ilustrata în alb-negru sunt aranjate patru poze din Chitighaz: cele două din partea de sus sunt două școli: la stânga (partea inițială, principală) clădirea unei școli maghiare, la dreapta este plasată școala românească. Sub aceste poze, sunt aranjate două poze de clădiri religioase, la stânga clopotnița bisericii romano-catolice, la dreapta biserica ortodoxă română. Dacă privim vertical pozele de pe ilustrată: cele două de la stânga sunt clădiri ridicate de familia Almási (cu titlu de conte, grof), adică ungurimea este reprezentată prin nobilimea din localitate, iar românimea prin școală și biserică. Un prestigiu mai slab al românimii se reflectă pe ilustrata în culori, pe care, dintre cinci, numai două poze se leagă de comunitate: biserica ortodoxă și casa muzeu¹⁵. Asta din urmă fiind o casa care reprezintă pătura mai săracă a românimii¹⁶. Nobilimea din loc și ea s-a redus doar la o poză (se vede o parte din castelul Almási și peretele bisericii romano-catolică, ridicată tot de această familie). Apar, însă, două clădiri moderne, construite în perioada socialistă: casa de cultură și sala de sport.

Ca o curiozitate aş aminti doar că, nu am fotografiat nicio inscripție în Chitighaz care ar fi fost scris într-un stil umoristic, cu o creativitate lingvistică. Ceea ce am găsit, de exemplu, în București, în 2012: o plăcuță, montată pe iarba de pe dealul Patriarhiei, pe care s-a desenat un fier de călcat cu jar al bunicii, cu textul: Nu călca... iarba! + desen: fierul de călcat și iarba verde (firește, „călcată” de fierul de călcat). Tot așa, în 2010, nu am aflat nici vreun graffitti cu text care ar avea intenția de a jigni un grup social sau un grup etnic.

Concluzii

Scopul comunicării, prin analizarea datelor lingvistice colectate în comunitatea românilor din Chitighaz, a fost să introduc subiectul de cercetare sociolingvistică: peisaj lingvistic. M-am concentrat, în primul rând, să scot în evidență, ce fel de cercetări se pot realiza dacă studiem ansamblul textelor lingvistice (incripțiilor) care ne ies în cale, de exemplu, intrând în această localitate românească. De asemenea am dorit să scot în evidență că, peisajului lingvistic i se atașează și peisajul cultural și peisajul social al locului, și, ca urmare, am examinat, în special, peisajul lingvistic, cu unele referiri și la cel cultural și la cel social al Chitighazului. Prin inscripțiile publice, am prezentat vizibilitatea grupurilor etnice conlocuitoare, mai ales a românilor (de ex. unde se trece limba română, și unde s-a omis trecerea limbii române). Prin aceste date lingvistice se lărgesc posibilitățile de documentare referitoare la o comunitate bilingvă, româno-maghiară, din Ungaria.

În încheiere, voi cita un fragment de Constantin Mălinaș, luat din studiul său, dedicat Oradei, și pomenit mai sus. Cu acest citat, conținând o idee demnă de urmat în comunitățile multilingve, aduc un omagiu memoriei lui, care, pe lângă că a fost cercetător, director al Bibliotecii Județene Bihor, autor a numeroase lucrări științifice și literare, fondator de reviste și asociații culturale, a contribuit la tematizarea comunităților istorice românești din afara României.

„Toate plăcile memoriale din Oradea, exterioare sau interioare, fie că sunt de subiect românesc, de subiect maghiar, slovac, ori evreiesc, fie că

sunt de subiect istoric, religios, sau civil, din moment ce au fost puse cu documentarea, acordul și avizele procedurii legale, ele sunt ale noastre, ale tuturor, ele fac parte din patrimoniul material și spiritual al comunității orădene. Prin urmare se cer păstrate, cinstate și îngrijite de către toți membrii acestei comunități, la egalitate, fără deosebire, cu acel echilibru, care să întărească sentimentele comunitare, solidaritatea orădenilor și comunicarea dintre ei, cât și a lor cu țara și cu lumea” (Mălinaș 2002: 34).

Constantin Mălinaș ar fi împlinit în 2013 vârsta de 70 de ani.

BIBLIOGRAFIE

Barni, Monica – Carla Bagna 2010. Linguistic Landscape and Language Vitality. In: Barni, Monica – Ben-Rafael Eliezer – Elana Shohamy (eds.): Linguistic Landscape in the City. Bristol: Multilingual Matters. 3–18.

Bartha Csilla – Petteri Laihonon– Szabó Tamás Péter 2013. Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben egy új kutatási területről. Pro-Minoritate, 13–20.

<http://www.prominoritate.hu/folyoiratok/2013/ProMino-1303-02-bartha-laihonen-szabo.pdf>

Blommaert, Jan 2012. Chronicles of complexity: Ethnography, superdiversity and linguistic landscapes. Tilburg: Tilburg University.

Borbély, Ana 1989. Inscricțiunile funerare românești din cimitirele ortodoxe din Chitighaz. Timpuri. Revistă de cultură. Publicația Uniunii Democratice a Românilor din Ungaria. Giula. 13–18.

Borbély, Ana 2013. Variabilitate și schimbare lingvistică – cercetare sociolingvistică cantitativă-calitativă-longitudinală asupra bilingvismului român-maghiar la românii din Ungaria (1990–2000–2010). In: Ichim, Ofelia (red.) Cultură și identitate românească. Tendințe

actuale și reflectarea lor în diaspora. Simpozion internațional, Iași, 22-24 septembrie 2010. Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, (ISBN: 978-973-703-953-8) 49–58.

http://www.philippide.ro/cultura_2010/15%20BORBELY%20Ana%20final.pdf

Csernicskó István 2013. Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010). Budapest: Gondolat Kiadó.

Laihonen, Petteri 2012. Nyelvi tájkép egy csallóközi és egy mátyusföldi faluban. Fórum Társadalomtudományi Szemle 14 (3): 27–49.

Landry, Rodrigue – Richard Y. Bourhis 1997. Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality An Empirical Study. Journal of Language and Social Psychology 16 (1): 23–49. doi:10.1177/0261927X970161002.

Mălinaș, Constantin 2002. Oradea în plăci memoriale. Studiu și album. Oradea: Biblioteca Județeană „Gheorghe Șincai” Bihor.

Scollon, Ron – Suzie Wong Scollon 2003. Discourses in place: Language in the material world. London: Routledge.

Sebba, Mark 2010. „Book review: „Linguistic Landscapes: A Comparative Study of Urban Multilingualism in Tokyo”, by Peter Backhaus”. Writing Systems Research 2 (1): 73–76. doi:10.1093/wsr/wsp006.

Shohamy, Elana – Durk Gorter (eds.) 2009. Linguistic Landscape: Expanding the Scenery. London: Routledge.

Szabó Tamás Péter 2013. Iskolák nyelvi tájképe. Nyelv és Tudomány (www.nyest.hu). (serial în 7 numere: 22, 28 martie, 19, 29 aprilie, 29 mai, 28 iunie, 31 iulie).

Szoták Szilvia 2013. Nyelvi tájképek egy őrvidéki magyarlakta településen (comunicare). Simpozinul „A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata”, Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet – Institutul de Cercetări Lingvistice al Academiei Ungare de Știință, 23 mai 2013.

2011. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS 3. Területi adatok, 3.4. Békés megye. 2013. KSH, Szeged.

http://ro.wikipedia.org/wiki/Filimon_S%C3%A2rbu
<http://www.ketegyhaza.hu/index.php/ketegyhaza>

NOTE

1. Cercetarea s-a efectuat cu sprijinul proiectului *Variabilitate și schimbare: studierea procesului de schimbare a limbii minoritare în limba majoritară în timpul real și în timpul aparent* – OTKA K 81574 – Institutul de Cercetări Lingvistice – Academia Ungară de Științe (MTA Nyelvtudományi Intézet) Budapesta (2010–2013) și cu sprijinul proiectului *Societate și identitate: alegerea prenumelor la românii din Ungaria* (2013) – Institutul de Cercetări al Românilor din Ungaria, Giula.
2. După datele ultimului recensământ (2011), dintre localitățile din Ungaria, în ceea ce privește proporția românilor, „mai mulți români au trăit în Micherechi (78%), apoi în Chitighaz (28%) și Otlaca-Pustă (26%)” (KSH 2013: 22).
3. Această limbă nu se leagă exact de anul 2010 (vezi și alte detalii mai jos).
4. În localitatea învecinată cu Chitighaz, Aletea (ung. Elek), până în anii 1946–1948, au trăit în mare măsură germani. După cel de-Al Doilea Război Mondial, de aici, peste 5 mii de germani au fost strămutați forțat în Germania.
5. Dintr-o cercetare efectuată în Austria reiese că, în Burgenland apar și texte trecute în limba rromani, iar apariția lor se explică cu unele proiecte UE (v. Szoták 2013).
6. Dacă în regiuni multilingve apar texte scrise într-o singură limbă, de exemplu, plăcuțele cu text scris în limba maghiară în România, Slovacia, Ucraina etc., sunt plăcuțe autonome, deoarece și cel care a trecut textul și pentru cine a trecut textul este vorbitor de limbă maghiară (vezi Bartha–Laihinen–Szabó 2013: 21, cu referire la Barni–Bagna 2010: 3–18).
7. Din protocolul, registrului bisericii ortodoxe din Chitighaz reiese că, odinioară, străzile nu aveau denumiri oficiale, ci fiecare casă avea un

- număr aparte. Florica Dragoș botezată în 1921, de nașa Iuliana (Giula) Ungureanu, văd. lui Demetrie Nicula din Chitighaz și de parohul Vasile Beleş, a trăit în casa din Chitighaz cu numărul 95. Iar oamenii, oral, foloseau denumiri neoficiale pentru străzi, vezi următorul exemplu: Ulița ce mare (azi Úttörő utca).
8. Denumirea de azi a străzilor se găsesc de exemplu pe site-ul localității: <http://www.ketegyhaza.hu/index.php/ketegyhaza>.
  9. Despre viața lui Filimon Sârbu (n. 10 august 1916, satul Herepeia, comuna Vețel, județul Hunedoara – d. 19 iulie 1941, Închisoarea Jilava) se știe că a fost un activist comunist și militant antifascist român, care a fost executat de către autoritățile militare în perioada celui de-Al Doilea Război Mondial, fiind acuzat de sabotaj. După instaurarea regimului comunist în România, el a fost declarat erou de autoritățile statului român (v. http://ro.wikipedia.org/wiki/Filimon_S%C3%A2rbu).
  10. Subiectele lui istorice de cercetare au fost: mișcările țărănești și revoluționare din țară, istoria comitatelor Bihor și Arad, dar a publicat și studii geografice etc.
  11. În biserica ortodoxă din Chitighaz, după o tradiție veche, dacă „proprietarul” scaunului din biserică trece la cele veșnice, scaunul nu se moștenește, ci se vinde din nou prin licitație. Suma de licitare este o posibilitate de finanțare a bisericii. Aș mai adăuga aici că, și scaunele femeilor se licitează de bărbați, femeile fiind excluse din acțiunea licitației.
  12. Sub *t* nu apare virgula.
  13. După lingvistul Adamik Béla, modelul textului ar putea fi un citat de Cicero: „Mindenki körében a maga iránti legnagyobb vágyakozást hagyta hátra” (care s-ar putea traduce aproximativ astfel: A lăsat în urma lui în toți o profundă dorință față de persoana sa.).
  14. Au ieșit în comerț mai multe ilustrate despre Chitighaz, numărul exact al lor nu se poate defini (v. siturile de internet).
  15. Așa presupun, fiind o poză realizată din curtea casei și nu dinspre stradă, că este casa muzeu.
  16. O informație îmbucurătoare. Pe data de 6 iunie 2014 a fost inaugurată o nouă casă muzeu (Casa colecțiilor), care deja reprezintă și pătura mai înstărită a românimii din loc, realizată ca urmare a activității doamnei Maria Szarka Zombai, pasionată pentru colectarea tradițiilor și pieselor vechi românești din Chitighaz.

Emilia Martin

Bătrânii în lumea satului

Cercetând fotografiile vechi de familie putem observa că modul de amplasare al persoanelor fotografiate reflectă relațiile, raportul dintre membrii familiei. În centrul acestor fotografii, de obicei în primul rând, se află întotdeauna cele mai în vârstă persoane din familie, bunicul și bunica, în jurul cărora își au locul ceilalți membri ai familiei: copiii și nepoții lor. În afară de generația a treia, în loc central se află și copiii cei mici, sugerând astfel continuitatea familiei.¹

Pornind de la informațiile nonverbale oferite de fotografii, mi-am propus să adun date legate de viața, locul și rolul bătrânilor în comunitatea tradițională. Pe baza cercetărilor recente efectuate în Micherechi voi încerca să prezint câteva aspecte, punctând cele mai importante aspecte legate de viața vârstnicilor: locul lor în familie, normele morale legate de bătrâni, sarcinile, îndeletnicirile lor, rolul, locul vârstnicilor în comunitate, relațiile dintre bătrâni și nepoți, conviețuirea vârstnicilor cu tinerele generații și îngrijirea lor.

Poziția și schimbarea rolului bătrânilor în comunitate, pe măsură ce înaintează în vârstă, este prezentată foarte sugestiv în trei zicători cunoscute în Micherechi:

„Ce-o-nvățat în pruncie, asta ști la bătrânie”.

„Bunu-i bătrânu la casă că dacă nu ieste bai, iel face.”

„Bătrânețe hane rele, / Doamne scapă-mă dă iele”.²

Zicătorile prezintă indirect procesul prin care trec oamenii vârstici. Din acestea reiese că bătrânețea este o perioadă, în care o vreme pot fi folosite din plin, de către familie și comunitate, toate cunoștințele, experiențele și capacitățile bătrânilor. Când însă începe să se manifeste un declin pe plan fiziologic, bătrânii devin neproductivi, bolnavi, neputincioși, niște oameni care nu se mai pot bucura de viață. Este vorba de un proces de transformare foarte

clară de la situația când bătrânii conduc familia și muncile casnice, până la starea când ei devin mai mult o povară, când ajung să le fie „în cale” tinerilor.

Viața bătrânilor este adânc influențată de relațiile cu propria familie, cu rudeniile și cu alți membri din comunitatea rurală (vecini, prieteni, cunoscuți). Aceste relații influențează viața vârstnicilor în diverse feluri. Toate au însă importanță specială, lipsa unora dintre acestea poate să producă probleme în viața de fiecare zi precum și în starea emoțională a bătrânilor. Ei fac parte din cea mai sensibilă și vulnerabilă categorie din interiorul grupului, tocmai de aceea au nevoie de ajutorul membrilor comunității pentru a-și păstra siguranța și stabilitatea. Cu trecerea timpului devine din ce în ce mai importantă viața privată, familială, deoarece baza socială a persoanelor în vârstă este familia. Relațiile familiale înseamnă pentru ei o legătură puternică, de la membri familiei primesc ajutor, prin îngrijirea lor se pot simți în siguranță la bătrânețe.

În trecut, în familiile de tip patriarhal, cu numeroși copii, capul familiei era cel mai în vârstă bărbat, care hotăra în cele mai importante probleme, ce țineau de gospodărie. Tinerii căsătoriți se mutau în general la părinții bărbatului.

Bătrânii, moșii și babele, au asigurat continuitatea între generații. Sarcina lor în sistemul familiei mari, când în aceeași gospodărie trăiau împreună mai multe familii de diverse generații, era aceea de transmitere a tuturor cunoștințelor legate de gospodărire, viață și lume.

În sistemul familiilor mari, bătrânul era capul familiei, avea rolul de conducător. El era gazda în gospodăria și casa unde trăiau împreună 3-4 generații. Bunica conducea muncile casnice, dirija munca fetelor și a nurilorilor. Bătrânii conduceau familia până în momentul când feciorul lor cel mai tânăr, moștenitorul, care de obicei rămânea în casa familială, își întemeia propria familie, deci avea și el copii căsătoriți. „Când are și el fete și ficiori și să așază.”³

Bunicii îmbătrâneau și mureau devreme, deoarece lucrau neobosiți, dormeau puțin, femeile nașteau și îngrijeau mulți copii. Astfel de la 50 de ani erau considerați deja oameni bătrâni și rareori trăiau mai mult de 60-70 de ani.

„Dac-o trecut dă 50 dă ai o fost bătrân. Că trăieu 60 dă ai. Maică bătrână o fost dă 63 dă ai, apu zăceu vecinele: Nu plânjeț fetele mele, c-o fo bătrână.”⁴

„Care-o fost dă 50 dă ai o fost uom bătrân.”⁵

„La 60 dă ai erau bătrâni. Ședeu în uliță. Mai sfărmau tenti, povesteu.”⁶

Familia funcționa ca o unitate economică, în cadrul căreia organizarea muncii era de mare importanță. Uneltele, animalele se foloseau împreună, însă muncile erau diferențiate în funcție de sex și de vârstă. Muncile grele, aratul, semănatul, grăpatul, seceratul, strânsul recoltei intra în sarcina bărbaților, pe când femeilor le revenea strângerea snopilor, culegerea porumbului sau sfeclei de zahăr, prelucrarea cânepii, munca în gospodărie.⁷

În acest sistem de muncă, bătrânele educau copiii, găteau, coceau pâine, hrăneau păsările de curte, spălau, torceau, țeseau, făceau curățenie, „murluiiau”, cârpeau haine și saci. Bunica gătea mâncarea, ea o și împărțea între membri familiei și foarte rar se așeza și ea la masă, mânca la scaunul cel mic.

„Baba băga în blid. Împărțe duminca carne la care ce-o gândit ie.”⁸

Bătrânii hrăneau animalele, lucrau în grădină, făceau ordine în curte. De fapt bătrânii deserveau toate necesitățile familiei, când tinerii lucrau. Cei mai bătrâni, mai slabi, neputincioși stăteau în casă sau pe bancă („laviță”) la uliță, femeile aveau grijă de cloște, iar bărbații păzeau găștele.

„Dac-o fost mamă bătrână atunci acie o condus, ie o condus coptu dă pită. Atunci era familie mai mare, nășteu mai mulț copii, tăț șiideu laolaltă. Tânării să culcau pân iștalauă. Pruncii erau mulț. Bătrânii șiideu în casă. Grâjeu dă animale ca aveu câte-o vacuță, caii erau duși la lucru. Câte-o crapă, câte-on porc, câte-o scroafă care trăbuie țâpată în ciurhe. Bunicii rămâneau săracii acasă, ii făceu da mâncat la prunci, ii îi spălau și-i hărăneu așe cum puteu săracii dânc ce aveu. Când iera secerișu acie era mai gre muncă. Bunicii duceu dă mnează. Și copiii mereu pă hotară. Bunica era cu noi acasă, ie ne hărăne, ne ascălda, pune foc la căldare și să-ncălzască apa... Sara să culcau dăvreme bătrânii. Erau și obosiț și erau și-n cale câteodată.”⁹

„Dac-or fost tare bătrâni șiideu îlontru, în uliță după mnează. Mai pipăleu bărbați, muierile mai chirpeu câte-on spăcel, câte-o poale,

câte-o gace. Mai chirpeu sacii. Și deu în uliță, una dăsfăce păsulă. Bătrânii săracii când or fost slabi și n-or avut ce face, mereu cu găștele. Bătrânul trăje apă în valău și să poată spăla tânării când or vinit dâ la lucru. Bătrânele grăjeu și dă cloște, și dă pui, și băgau apă. Murluitura să făce după ce să culca tătă lume. Că nu putei călca până ce nu să zvânta.”¹⁰

„Baba spăla. Baba o copt pita. Și cu ferturile. O tră și puie baleje pă foc. Merem cu maică bună și adunăm balegă... Mereu tăț nepoții. Io mai nu până m-am măritat tăt acolo am fost la ie. Ne ferbe tenti. Făce mălai. Dă la bătrânele bătrânelor s-or învățat războaiele. Bătrânii primăvara lucrau pământurile. Dădeu la porci. Sămănau, săpau. Mereu pă jos săracii. Avut-or dăstul.”¹¹ „Torsu, țăsutu, cosātu. Să-nvăța dâ la ele. Și cu brânca cose care n-ave moșină. Chirpeu. Pune petec. Nu arunca cioarecii.”¹²

Duminica și în zilele de sărbători mergeau la biserică, până când puteau și până când erau în stare. Fiecare avea în biserică locul, scaunul lui.

„Mereu la beserecă dacă nu i-o dorut picioarele. Dacă o fost colo dă 60-65 dă ai n-o mai putut mere, că i-o dorut picioarele. Apu nu i-o pus nime pă biciqli uă în triboanță. La besereca fata, mama și batrâna și deu înt-on scauăn. Apoi înștimbau. Era plină besereca.”¹³

Multe dintre femeile mai în vârstă erau recunoscute în localitate pentru capacitățile lor vindecătoare, de exemplu pentru cunoașterea procedeelelor empirice și a practicilor magice de vindecare a bolilor¹⁴ sau pentru talentul de a pregăti mortul pentru ultimul drum și de a se cânta după mort.¹⁵ La nunți însă nu prea contau pe ajutorul lor, atribuția lor se limita la coacerea gogoșilor și minciunelelor și la păzirea oalelor.

„Știeu și tămădescă. Babele tâte o știut că ce leac trabă.” Temai pă baba iute când o murit uarecine. Ele știue. Este cine face ca bătrânele uarecânduă. Amu-s 15 ai o fost încă.”¹⁶

„La mort mai căpătau și d-aște: Taci Dumnetale că astăz-mâne vine rândul și dumnetale. Bătrânii nu s-o temut dă mort. Ele o-mbrăcat mortu. Tânărele învățau dă la ele. Bătrânele or început și cu dăscântatu că Draga me soră-me. Zăceu că: Haida maică d-acolo, că fostu-țo amu că ești bătrână. Apoi să pune și și de pă scauăn. Noa haida culcă-te tată că ești bătrân – dacă-i mure muere.”¹⁷

„Făceu dospite și cirighele pâ la nonț. Stăteu p-ângă uale.”¹⁸

Descompunerea sistemului familiilor mari s-a produs după cel de-al doilea război mondial. În perioada de după 1945 tinerii au avut posibilitate să-și întemeieze propria familie. Și-au construit case și s-au mutat de la părinți, ceea ce nu a însemnat însă că nu s-au bazat în continuare pe ei mai ales în privința îngrijirii copiilor sau nu au avut grijă de ei, când era necesar.

„Când or fost așezaț, bătrânu o fost slab, o împărțât. Ș-o lăsat pământ, îl lucrau pruncii. L-or grâjit tăț dâ la olaltă. Care când să puteu împroșca. După război s-or împroșcat. După al doile.”¹⁹

Comunitatea tradițională era construită pe principii morale, nerespectarea acestora stârnea reacții negative, cei care se abăteau de la aceste legi nescrise fiind judecați. La Micherechi principala normă morală a fost respectul față de vârstnici, părinți, bunici și frați mai mari, manifestată prin formele de adresare *„tată bătrân, maică bătrână, tânu, tâna, tată, mamă, maică, bace, nană”*. Cei mai tineri li se adresau celor mai în vârstă cu *„Dumneta”*, în privința bătrânilor nu era acceptată forma *„Tu”*.²⁰

Formulele din interviurile recente cum sunt de exemplu *Așe zâceu bătrânele... Zâceu bătrânii mai dă dămunt... După cum spun bătrânii* dovedesc clar că vârstnicii se bucurau de deosebit respect, mai ales în familie. Erau cinstiți de către membri familiei, *„aveu ominie”*. Socrii din partea tatălui erau mai respectați decât cei din partea mamei. Nevasta trebuia să fie supusă, să le spună tată și mamă, în timp ce ginerele îi numea socru și soacră. Tinerii le cereau sfaturile, bătrânii hotăreau, a lor erau deciziile finale, ultimul cuvânt.

„Ie o fost matca. A lor o fost voarba pã urmă. Nu-i întorceu voarba. Cii mai mulț ascultau dă îi.”²¹

„Dâ la cii bătrâni numa bine o putut învâța. Și nu să bată, și nu fure, și deie bineață.”²²

„Muirile o tră și zâca maică, da bărbatu zâce soacră și socru. Noi trăbuie și zâcem maică și tată.”²³

„Da or avut mai mare omenie în familie dâcât amu. Acuma on bătrân nu să-nțelege la nimica. Așe zâc: Ce? Lasă-m-amu, că acile-s dă la fātu mneu! Atunce întrebau: Tată! Când trabă și fete vaca asta? Când trabă și sãmănăm grâu aista, ce zâci Dumnetale? Tăie-om bodorca asta?

Bătrânele dădeu sfaturi cu cânepa. Că dacă era o nevestă tânără nu să-nțeleje așe bine. Ce vide dă la mă-sa. Dacă uo-nvățat. N-o citit nici dân Foaie, nu s-o uitat la televizor, n-o ascultat radio. D-ânde și audă? Dă la bătrân! Și erau cinstiț bătrânii. Socrii dân parte tatălui erau mai cinstiț dâcât a mării. Mama trăbuie și fie tot mai supusă. Iele-or cheretit în casă, apoi soacra te-o-nvățat. O trăbuit să faci mâncare cum o făcut soacra... la bărbat. O trăbuit și iei suca dă la soacra. La masă cam fiecare o avut locu lui. Acela-i locu tatii, locu mării. Mâncare o fo gătată dă soacră.”²⁴

„Pruncii or șezut pă jos. Atunci n-o fost că pui la prunc țombu. L-o căpătat tata. Că iel o tras coasa. Maica împărțe mâncare, da io nu u-am vâzut și șadă la masă.”²⁵

Prin anii 1960 și acest model s-a transformat. Din această perioadă au fost tot mai puțin acceptate părerile bătrânilor, deoarece odată cu schimbările modului de viață, în urma procesului de modernizare, știința lor de odinioară nu mai era importantă și utilă, vorbele bătrânilor erau considerate depășite și demodate, despre ele spunându-se că sunt: „*dân vreme lu fātu-mneu*”. În unele cazuri și simpla prezență a bătrânilor deranja viața sau distracția tinerilor.

„3-4 familii șiideu laolaltă. Și tânării și nepoți. După acie: N-ai ce face tată? Culcă-te! Șez! Făceu fetele cile ficioare câte o șezătoare. Părinți mai mereu pân vecini, da pă bunic nu l-o putut duce nicări, el o fost în pat. Zâceu: Noa stai acolo liniștit și-ntoarce-te câtă părete. Nu zâce nimica, nici on scârț. Da și dacă-i auzi uarice prostii, și nu râz. Că dacă nu, aștern patu pă Dumnetale. Așe zâce. Mama le făce o lea dă cale la fete, mere în vecini. Oi toarce-o doauă canuri – zâce.”²⁶

Bătrânii aveau locul lor, ei dormeau în casă, în camera din spate, cea de locuit, pe când soții mai tineri, flăcăii necăsătoriți și băieții dormeau în cămară sau în grajd. Aveau puține lucruri, pe care le țineau separat într-o ladă sau într-un „*cozleu cu tri fioace*”. În caz că feciorii s-au căsătorit, bătrânii rămâneau la locul lor, însă trebuia să-și reorganizeze viața, ca să încapă și piesele de mobilă și hainele noiei, a noii familii în același spațiu mic, de multe ori într-o singură cameră.

Aveau doar câteva rânduri de haine. Cele mai frumoase, confecționate din materiale mai fine, în care apar îmbrăcați bătrânii și

în fotografii, au fost haine cumpărate de la târgurile din Salonta și Kötegyán, „dân cotoveti”.

„Înt-o lăduță or înteput tăte.”²⁷

Piese de vestimentație ale femeilor mai în vârstă aveau culori mai închise („negru cu negru”). Hainele tradiționale numite „hane bătrânești” erau cusute din două părți („hane jumătăți”), se purtau cu poale și erau lungi până la glezne „până din jos dă pulpă”. Odiñoară sub acestea nu se purtau chiloți.

Bătrânii purtau cămăși relativ scurte, ajungând ceva mai jos de talie, pe dinafara izmenelor sau pantalonilor („slobozâtă păstă păntăloni). Pe timp de iarnă bătrânii purtau la gât o cârpă neagră împăturită triunghiular.

„Li or avut loc. Tăt acolo s-or culcat, tăt acela o fost locu lor. Bătrânii să culcau tă mai dă vreme. Aveu patu lor și hănișăle lor. În ladă mai mult și în cozleu cu tri fioace. Tătă lume o avut hanele dă chilin.”²⁸

„Or trăbuit și să strântorească cu lucrurile lor și întepă și nevasta cu credențu, pătuțu, lavița. Stălaj. Cu aște or trăit o viață întrega. Le luau dân cotoveti. Dă la Salonta, Sercad, dă la piață. Și cizmele, hanele. Dacă vezi în tipuri hane mai domnești acile tăte or fost dân cotoveti luate.”²⁹

„Până înainte dă 45 bătrânii noști or umblat în gaci dă pânză dân tort în tort. Hanele bătrânului, dac-o murit, le-or dat dă pomană. O avut doauă rânduri dă hane. Una dă duminica și alta dă tăte zălele.”³⁰

Cea mai importantă sarcină a bunicilor a fost îngrijirea, educarea copiilor. Toate cunoștințele se moșteneau de la bunici la copii, nu din tată-n fiu. În casa bunicilor erau educați și supravegheați toți nepoții, nu numai cei care locuiau în casa părintească. Toți verișorii creșteau împreună mai ales la bunicii din partea mamei, dar – în funcție de cum era posibil – și la cei din partea tatei. Faptul că până la vârsta de 10 ani au crescut împreună toți verișorii, a întărit relația dintre ei, care a rămas o relație strânsă și în viața lor de mai târziu.

Bătrânii inițiau copiii în munca, îndeletnicirile gospodăriei. Copiii luau și ei parte la muncile mai ușoare, puneau foc la căldare, adunau balebă pentru foc, duceau mâncare la părinți pe câmp. Puținele jucării, ca de exemplu mingea din păr de vacă, vioara din „tulheni”, bicicurile, păpușile erau făcute de bătrâni și de la ei învățau și jocurile

cunoscute în sat: *d-a bighe, d-a pityke cu bumbi*, etc.³¹ Deseori bătrânul, tată bătrân era acela care le învăța pe fete să danseze.

Maica bătrână îi spăla seara, le gătea în fiecare zi de mâncare în funcție de starea economică a familiei. De cele mai multe ori gătea „*păsulă, croampe, pisat, cureți, pită unsă,*” foarte rar carne. La o casă, mai ales vara se adunau și câte 11 copii, îngrijirea și hrănirea lor nu era deloc o sarcină ușoară. Ziceau că: „*Nu ieste mult și nu să ghețe și nici puțân și nu s-ajungă.*”

Copiii nu prea îndrăzneau să-și contrazică bunicii. Cei neascultători, neastâmpărați erau dojeniți, amenințați sau – mai rar – bătuti: „*luau și tulheanu la prunci*”, „*iera o verjeauă dândâmână*”, „*musai o fo și asculte*”.

„*Mai mult mama fetii grâje dă prunci și dacă n-or șezut laolaltă. Nepoții să legau mai bine de bătrâni. Și bătrânii or fost băgaț în csoport, da zâlele erau făcute dă tânării că tânării erau mai cu spor la lucru, apo-atunci inkább pă bătrâni îi lăsau acasă cu pruncii. Erau năcăjiț dă multe uări săracii, că mai luau și tulheanu la prunci. Că n-ascultau. Mereu și să joace pă nimaș cu lopta. Bătrânii le făceau loptă dâ n-păr dă vacă, zbici. Cum o tăt ciorsălat vaca, păru acela care rămâne pă ciorsălă, ăl strânjeu ș-apu-apoi tă făceau cu o leacă dă apă, îl făceau așe rotund. Tă mai mult, și fie lopta tă mai mare. Nu s-o dăspicat dacă o lăsa și să uște, apu iară o făce cu apă. Bunicele ne mai făceau păpușe dâ n-tulhean, dâ n-ciocean, dâ n-jolj. Plevasu cel dă tintă îl moieu în gură, făceau nas, uăti, gură, și-i făceau o cârpă-n cap uă o ceapță. Ne făceau hidede. Ne învățau cum și ne jucăm d-a bighe, d-a pityke cu bumbi. Nu s-or temut că ne-om lovi cu lopițaua.*”³²

„*Câteodată trăbuie și ajutam și noi. Punem foc la căldare că dac-a găta cu mneaza să spele hanele. Bătrânele începeu toamna săracele cu torsu. Erau șezători și dă bătrâne. Bătrânele mereu mai iute acasă și ele aranjau copiii. Era-ntunerec pă când mama mere ilontru. Lampă nu iera. Bunica îi spăla cum îi spăla pă prunci. Și îi culca.*”³³

„*La casa părintească mereu pruncii și grâjească. Uă îi mânau la bunicii mamii, care cum aveu vreme săracii. Uă la bunicii tatii. Să-mpărțeu pă ii. Tăț verii laolaltă. Vara. Dac-o trecut dă 10 ai, zăceu că acie-s prunci mari.*”³⁴

„*Tânării or rămăs cu bătrânii. Era o verjeauă dândâmână. Musai o fo și-asculte.*”³⁵

„*Ii rămâneau acasă. Grâjeu dă nepoț. Ferbeu. Le făce câte-o croampă dă*

zamă, cureți dă hârbană, păsulă verde. Mai ce puteu pân ogradă face. Mai dădeu la iosăgaș, ce-or avut, găine, porci. O șezut doauă neveste înt-on ocol. Or vinit acolo și cielalț. Am fost 11 nepoț. Am crescut laolaltă. Și noauă ne-o dat dă mâncat și ducem sara în tigăuțu la părinț. Uo fost pită unsă, uo fost pită goală, da uarice o fost. Uă on păhăruț dă lapte. Cafă neagră, pisat. O fost o uală dă fer. Până-i lume nu u-oi uita. O uală mare dă 20 dă literi. Acie uă o fo păsulă, croampe, pisat, cureți, uarice o fost. Nu le-o fo ușor dar dân ce-or avut, o dat. Tăț u-am iubit. Doamne feri. Dac-o zâs maică bătrână uă tată bătrân uarice acie o fost szent. Tată bătrân o fost mai purav da nu ne-o bătut.”³⁶ „Moșii grăjeu dă prunci că părinți mereu la secere. Pruncii rămâneau acasă pă stăpânire bătrânilor. Mâncau dânt-on blid. Pă pământ.”³⁷

Persoanele vârstnice, bolnave sau cele ajunse fără vină neputincioase erau ocrotite, stăteau în centrul atenției. Îngrijirea bătrânilor era datoria morală a fetei sau norei. În caz de nevoie, de boală însă toată familia venea în ajutorul părinților bătrâni.

În comunitatea tradițională, bătrânele se bucurau de mare respect. Nu a existat nicio femeie în vârstă, care să nu fi fost îngrijită ori de către familia sa, ori de către rudenii. În caz că o femeie bătrână rămânea singură, chiar și sătenii o ajutau, ducându-i lemne de foc și mâncare. În familie, bunicile, străbunicile se străduiau să fie de folos, dar nu prea se amestecau în viața generațiilor mai tinere. Datorită muncilor nesfârșite femeile au îmbătrânit devreme. Păreau bătrâne și pentru că după moartea rudelor apropiate și mai depărtate purtau doliu timp îndelungat, foarte devreme îmbrăcau haine negre.

Bunicii au crescut, au educat nepoții, iar la bătrânețe ei au fost îngrijiți de copiii lor. De cele mai multe ori stăteau în pat.

Pă bătrâni îi îngrijea familia copilului care stătea cu ei, fata sau nora feciorului mai tânăr, dar toți ceilalți aveau această obligație morală. Se hotărau de ce vor avea nevoie părinții bătrâni în tot timpul anului (grâu, cartofi, porumb, etc.) și fiecare dădea partea lui din cele necesare. Toate femeile dădeau o mână de ajutor și în muncile casnice, de exemplu la coacerea pâinii pentru bătrâni.

În caz de boală nu duceau bătrânii la spital, chemau doctorii din localitățile vecine, de la Șercad sau Kőtegyán, dar de cele mai multe ori îi îngrijiau utilizând cunoștințele de medicină populară învățate

din bătrâni. Bolnavul era supravegheat și îngrijit de copiii lui pe rând, mai ales noaptea.

Începând cu anii 1990 putem observa și la Micherechi o schimbare în atitudinea membrilor familiei față de bătrâni. Tot mai mulți dintre ei sunt îngrijiți în aziluri sau de către femei angajate de familie pentru aceasta. Motivul principal al acestei schimbări nu este faptul că bătrânii nu au același respect, ci se datorează – ca și în alte localități – modului de viață specific zilelor noastre, care nu le mai permite tinerilor să-și îngrijească permanent părinții, bunicii.

„Când or fost bătrâni-bătrâni, atunci tăt în pat erau. Și cu cujma-n cap și cu bocoancele uă cizmele îlontru că le-o fost tă frig săracii că nu iera așe cald în casă. Că făceau foc cu tulheni și cu bote. Cine-o făcut cu cioceni, o fost mai bine.”³⁸

„Dac-o picat beteji i-o ținut tânării. Dac-or fost mai mult, or împărțat cât îi trabă la pită, grâu, atunci fiecare o trăbuit și-ș ducă parte lui. Pântru bătrâni. Tăt laolaltă or dat. N-or avut nyugdiie și tânării prunci or împărțat că noa atăta-i trabă pă an. Și așe o fost că mai ales fetele o trăbuit și margă și le facă pita. Pă săptămână și o aibă părinți. Tă unu șide cu ii. Cel mai tânăr.”³⁹

„Atunce așe ominie o fost. O trăbuit cinstiț și vorovit mândru. Nu i-o dus în otthon. Astăz îi duc. Ieste și așe că bagă muiere ș-o grâjască. Dăn sat. Perse că ieste și care-i grâjește ii. O fost mai mare cinste, nu ca amu... D-amu-s 20 dă ani să bagă în otthon. Dăn 90 încoace. Înante d-ace or fost mai cu olaltă. Să grâjeu și vecinii. Să ajutau unii pe alții.”⁴⁰

„Șezut-o bătrânu acolo-n pat. N-o fost ca amu că mere la corhaz. Tă-mădeu care ce-o-ntălmit.”⁴¹

„Pruncu care o șezut acole. Mai tare tă d-abela s-o ținut bătrânii. O fost rând când trăbuie și deie și iștelalț prunci. Câte-on sac dă grâu, on sac dă croampe. Care ce o putut. La acela inde o șezut bătrânii.”⁴²

„O fo bine, o fo iubire mare. Fetele nevestele ajutau la vărui. Or învățat și să cânte după mort.”⁴³

„Dă la 50-55 dă ai s-o dat la prunci. Cu casă cu tăt. Apu pruncii l-o stăpânit. L-o grâjit și cu hărănitura. Să mai și sfădeu frați. Tă io, tu nu dai. Dac-o fost beteag o stat lângă el. Dac-o fo beteji îi duceu cu cocie uă aduce doptoru dă la Gyan uă dă la Șercad.”⁴⁴

Am încercat să schițez câteva aspecte legate de viața bătrânilor în

Micherechi. Cercetările și publicațiile etnologice cu privire la viața, soarta, rolul, locul, relațiile sociale ale oamenilor în vârstă, până la ora actuală sunt foarte puține la număr, s-a scris mai mult despre îmbătrânirea demografică sau protecția socială a vârstnicilor. Și asta, în ciuda faptului că, de fapt, etnologii sunt specialiștii care, în cercetările lor de teren, au contact direct cu bătrânii, ei sunt informatorii, interlocutorii noștri, ei sunt cei care transmit, răspândesc vechile tradiții, cunoștințe, elemente ale culturii populare.

Ca să subliniez că nu-i considerăm doar surse de cercetare, închei cu un citat din Turgheniev: „Farmecul tinereții nu stă în puterea de a înfăptui orice ci și în puterea credinței că pot orice, taina vârstnicilor este puterea de a dăru (sfaturi, experiențe, valori și repere, dar mai ales dragoste), cerând doar să li se păstreze demnitatea.”

NOTE

1. Martin Emilia, *Realitate înregistrată în timp – oameni și destine în fotografii*, In: Simpozion, Publicația Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria, Red.: Berényi Mária, Giula, 2002. 161–170.
2. Hoțopan Alexandru, *Proverbe și zicători din Micherechi. Méhkeréki szólások és közmondások*, Giula, 1974, 279.
3. Inf. Maria Martin, născută Sava, 1939.
4. Inf. Maria Martin, născută Sava, 1939.
5. Inf. Teodor Cozma, 1940.
6. Inf. Teodor Cefan, 1940.
7. Zezi Stella Nikula, *Munci agricole la românii din Ungaria*, In: Izvorul Revistă de etnografie și folclor, Publicația Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria, Red.: Emilia Martin, Giula, 2003, 22-32.
8. Inf. Eva Cioca, născută Ruja, 1944.
9. Inf. Maria Martin, născută Sava, 1939.
10. Inf. Maria Martin, născută Sava, 1939.
11. Inf. Eva Cioca, născută Ruja, 1944.
12. Inf. Eva Cefan, născută Cozma, 1942.
13. Inf. Maria Martin, născută Sava, 1939.
14. Zezi: Martin Emilia – Pușcar Maria, *Reminiscențele medicinei populare la românii din Ungaria* In: Din tradițiile populare ale românilor din Ungaria, 7. Tankönyvkiadó, Budapest, 1989. 29–74 .
15. Hoțopan Alexandru, *Înmormântarea la românii din Bătania*, In: Izvorul Revistă de etnografie și folclor, Publicația Uniunii Democratice a Românilor din Ungaria, Giula, 1982/1, 3–11.
16. Inf. Eva Cioca, născută Ruja, 1944.
17. Inf. Maria Martin, născută Sava, 1939.
18. Inf. Eva Cioca, născută Ruja, 1944.
19. Inf. Teodor Cioca, 1936.
20. Zezi: Martyin Emília, *Erkölcsei normák a hagyományos társadalomban*, In: A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 21. Szerk.: Grin Igor, Békéscsaba, 2000. 126–137.
21. Inf. Teodor Cefan, 1940.
22. Inf. Vasile Poindan, 1927.
23. Inf. Eva Cioca, născută Ruja, 1944.
24. Inf. Maria Martin, născută Sava, 1939.
25. Inf. Teodor Cioca, 1936.
26. Inf. Maria Martin, născută Sava, 1939.
27. Inf. Teodor Cefan, 1940.
28. Inf. Maria Martin, născută Sava, 1939.
29. Inf. Maria Martin, născută Sava, 1939.

30. Inf. Maria Martin, născută Sava, 1939.
31. Despre jocurile de copii vezi: Kozma Frătean Eva, *Din viața copiilor din Micherechi – jocuri și jucării*, In: Annales 96, Publicația Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria, Red. Tiberiu Herdean, Giula, 1996. 198–222.
32. Inf. Maria Martin, născută Sava, 1939.
33. Inf. Maria Martin, născută Sava, 1939.
34. Inf. Maria Martin, născută Sava, 1939.
35. Inf. Teodor Cozma, 1940.
36. Inf. Eva Cefan, născută Cozma, 1942.
37. Inf. Vasile Poindan, 1927.
38. Inf. Maria Martin, născută Sava, 1939.
39. Inf. Maria Martin, născută Sava, 1939.
40. Inf. Eva Cioca, născută Ruja, 1944.
41. Inf. Teodor Cozma, 1940.
42. Inf. Eva Cefan, născută Cozma, 1942.
43. Inf. Eva Cefan, născută Cozma, 1942.
44. Inf. Vasile Poindan, 1927.

Stella Nikula

Tabuuri în societatea tradițională

*„După ce se va elibera de toate tabuurile, omenirea
va suferi umilința unei lipse totale de maturitate.”*

(Ingeborg Bachmann)

Toate culturile, societățile sunt controlate de norme, reguli bine stabilite, ale căror scop este să reglementeze viața acestora, ele hotărând ce este ceea ce societatea sau comunitatea respectivă acceptă ori interzice. Tocmai datorită acestui lucru de mici copii suntem educați în spiritul lor. Ne sunt interzise efectuarea unor lucruri, pe de o parte, însă pe de alta ne sunt indicate și câteva obligații, iar respectarea acestora este urmărită cu mare atenție de cei din jurul nostru, o încălcare a normelor atrăgând după sine sentințe și pedepse, unele chiar foarte grave.

În pofida faptului că normele/regulile au funcționat și încă funcționează destul de bine, atingându-și scopul de a reglementa viața comunității, chiar și a întregii omeniri, totuși la un moment dat s-a ivit o categorie specială a acestora, denumită „**tabuuri**”.

Cuvântul „*tabu*” este binecunoscut, de către toată lumea, sau cel puțin așa se crede, că suntem familiarizați cu el. Puțini sunt însă cei care cunosc originea denumirii și sensul lui adevărat.

Cuvântul „*tabu*” provine din limba polineziană („*tabu*”, „*tapu*”) și este compus din cei doi termeni „*ta*”, care înseamnă „*sacru*” și „*bu*” care înseamnă „*foarte mult*”, adică „*foarte mult sacru*”. Probabil că contactul cu această expresie i s-a datorat exploratorului James Cook, despre care se susține că l-ar fi adus în Europa.

Acest lucru însă nu înseamnă că la alte popoare noțiunea nu ar fi existat. În Malaesia existau chiar și mai multe expresii pentru *tabu* „*patang*”, „*bobosso*”, „*pamalli*”, în Melanesia se folosea cea de „*tampu*”, în Madagascar cea de „*fadi*”, la unele triburi din nordul Americii era cunoscut cel de „*wakan*”, dar era prezentă și la popoa-

rele antice, cum de exemplu la romani „*sacer*” sau la evrei „*herem*”. Musulmanii, la rândul lor, folosesc denumirea de „*haram*”.

În sens original acest cuvânt însemna ceva foarte marcat, în special prin caracterul său sacru și prohibit, care fusese impus de către căpeteniile tribale societăților totemice și putea fi deopotrivă de ordin religios, social sau chiar și psihologic. Sensul actual al acestui termen este cel de interdicție impusă de către o autoritate, alteori tradițională, a cărei origine deseori este necunoscută, putând fi ori temporară ori permanentă, valabilă pentru toți ori numai pentru anumite grupuri determinate de sex, statut social, vârstă, grupul sau casta din care provine. Ea se referă uneori la persoane (suverani sau conducători ai diferitelor comunități), alteori la obiecte, plante, animale, la unele obiceiuri (de exemplu cele legate de consumarea mâncării), la unele perioade (de exemplu perioada menstruației sau a lăuziei la femei), dar și la cuvinte sau la numele unor ființe (de exemplu cel de a-L aminti pe Dumnezeu), de fapt, la orice lucru despre care se presupunea că în el ar exista un principiu supranatural, ar fi însuflețit sau purtător al unui suflet.

Tabuurile se bazează pe condiția obiectelor și a persoanelor izolate sau interzise din pricina pericolului la care se expune o persoană atingându-le sau având vreun contact de alt gen cu acestea. Sunt fapte culturale întâlnite pretutindeni și indică o interdicție absolută cu caracter sacral, referitoare la comportamentul, limbajul, activitățile și relațiile oamenilor.

Deseori tabuurile, prin a căror instituire omul, de fapt, dorea să-și servească și respecte divinitatea, deveneau șocante pentru comunitate, astfel că multe dintre ele, pe parcursul secolelor, au fost anulate, dar numeroase sunt și cele care s-au transmis. Unele forme de tabuizare sunt enigmatice. De exemplu, în Egipt se interzicea, într-o vreme, atingerea obiectelor de fier, iar în insulele Celebes nu se lucra în casă în vreme de ploaie.

Încălcarea tabuurilor atrage după sine sancțiuni directe, adică firești, ceea ce înseamnă că divinitatea pedepsește spontan nerespectarea lor, cât și indirecte sau sociale, care depind de intervenția unui preot sau șaman, eventual spirit. Încălcarea tabuurilor deschide deci calea primejdiilor, este o sursă de pericol, violarea unui tabu,

chiar și involuntară, putând fi pedepsită cu moartea. Tocmai datorită acestui fapt unii consideră tabuizarea o parte a sistemului de control social, de unde rezultă că orice tabu, chiar și unul irațional sau absurd e investit cu funcția reglementării vieții cotidiene iar practicarea lui este într-adevăr un sistem prejuridic. Prin faptul că tabuurile sunt despărțite și izolate de restul lucrurilor dobândesc, în plus, o valoare de mister, deseori crezându-se că ele ar ascunde ceva pentru omul obișnuit.

Tabuurile s-au format deci datorită obiceiurilor specifice ale unei comunități și s-au acomodat necesităților acesteia. Scopul introducerii acestui tip de restricții a fost și este acela de a preveni efectele primejdioase, cauzate de o contagiune magică, împiedicând contactul de orice tip cu diferite obiecte, ființe, despre care se presupune, că în ele ar exista un principiu supranatural.

Termenul de „*tabu*” cuprinde două noțiuni: de sacru și de profan. Și pentru ca să înțelegem mai bine acest lucru, trebuie să ne reîntoarcem în timp, undeva la momentul apariției societăților totemice, deoarece bazele credinței că orice lucru poate fi însuflețit sau purtătorul unui suflet, prin care acestea se pot înrudi – credință caracteristică animismului – se găsesc aici.

Totemismul este o formă de religie primitivă, bazată pe credința în totemuri și în rudenia oamenilor cu ele. **Totemul** este o noțiune simbolică referitoare la strămoșii diferitelor triburi, a căror suflet se crede că ar trăi în continuare sub formă de animale, plante sau obiecte, de aceea este strict interzisă uciderea, distrugerea, consumarea, ba chiar și vătămarea lor, care, în cazul în care totuși avea loc, putea fi pedepsită și cu moartea. Cuvântul „*totem*” este de origine algonkină, desemnând protectorul personal al omului, un animal, o plantă, un obiect care, în cadrul unui ritual de inițiere, ia sub protecția sa persoana. Deseori devenea chiar și emblema unui trib sau a unei familii. La unele triburi australiene, până în zilele noastre, se instituie doliul colectiv dacă moare animalul totemic, cadavrul lui fiind înmormântat cu ceremonie rituală. La alte popoare însă dacă un totem este simbolizat de o vietate comestibilă, uciderea lui este permisă doar la anumite ocazii, de obicei sărbători ale colectivității.

Totemul poate deveni deci o sursă generalizatoare de tabuuri și interdicții, care constituie prima legătură și primul model de organizare a societății omenеști. Putem deci privi totemul ca simbol al legăturii de rudenie sau, prin adopțiune, cu o colectivitate sau cu o putere extra umană. Ele, pretutindeni, sunt respectate, temute, însă niciodată adorate ca divinități. Ele pot reprezenta, simboliza un trib așa cum un drapel simbolizează un popor.

Unii cercetători susțin că tocmai această condiție a obiectelor sau a persoanelor izolate sau interzise, din pricină că sunt purtătorii acestor forțe și prin atingere te poți expune astfel la pericole, a generat tabuurile, desemnând tot ceea ce este de rău augur, primejdios sau oprit și sacru.

Aceste ființe sau obiecte erau purtătoare ale unei puteri supranaturale multenerate de comunitate, putere care era numită „mana”. **Mana** este acel fenomen cu care este pus în contact omul în cadrul diferitelor ritualuri magice. Această putere supranaturală este emanată de obiecte, ființe, plante ș. a. m. d. care poate aduce atât binecuvântare, cât și probleme oricărui dintre noi. Totemul poate fi și el purtătorul manei și totodată și al strămoșului comunității. Posesorul manei putea fi însă și un om, de exemplu șeful tribului, vrăjitorul etc., adică cunoscătorii, dar și purtătorii forțelor supranaturale. Cu cât aceștia erau purtătorii unei mane de o intensitate mai mare, cum era cazul regilor sau a marilor preoți, cu atât supușii erau expuși unor pericole mai mari, dacă intrau în contact cu această putere. Pentru a evita acest pericol chiar și de moarte, se apela la ajutorul unor intermediari, care erau purtătorii unei mane de o mai mică intensitate, cu care se putea comunica, evitându-se o eventuală încălcare a unui tabu. Efectul acestuia depindea deci, de energia de care dispunea persoana contactată de către ceilalți.

Obiectele care sunt suporturile acestei forțe se numesc **fetișe**. Aceste obiecte sunt considerate sacre nu pentru că sunt suportul unor forțe miraculoase sau pentru că în ele locuiesc divinități, ci pentru că prin ele se manifestă sacrul. Deci prin fetiș intrăm în contact cu divinitatea, iar atunci când acestea iau forma unor oameni sau animale putem vorbi despre **idoli**.

Cauza esențială a respectării oricărui tabu a fost definită de **R. Marret** în felul următor:

„...negativ, supranaturalul e tabu, nu poate fi abordat lesne, pentru că, pozitiv, el conține „mana”, adică o putere mai presus de cea normală.”¹.

După **Victor Kernbach**, în linii mari, tabuizarea urmărește, în toate religiile sau formele sociale sacralizate, mai ales 4 scopuri:

- 1./ asigurarea secretului sacerdotal de inițiere și finalitate,
- 2./ apărarea prin certificarea inviolabilității persoanei preoților, căpeteniilor, monarhilor de surprizele oricărui conflict cu supușii,
- 3./ apărarea unor obiecte și tradiții atribuite revelației primordiale,
- 4./ apărarea populației de pericolele reale (boli, accident, otrăviri prin imprudență, excese), salvarea de stăpânire a unor specii utile de animale și plante, vegherea bunei desfășurări a unor fenomene naturale, echilibrul moral al societății.

Sacrul se poate manifesta deci prin diferite forme care duc la tabuizarea obiectelor, persoanelor, fenomenelor etc. Poate fi **un spațiu**, de exemplu **altarul** unui templu. Altarul (al cărui denumire vine din cuvântul latin „*altarium*” care își are originea în „*altum*”, adică „înalt”, datorită faptului că din cele mai vechi timpuri erau ridicate mai sus în comparație cu cele din jurul său, pentru a se oficia ritualul jertfirii pe ele, oferind astfel ofrande zeilor), este considerat un microcosmos și catalizator al sacrului, spre el convergând toate gesturile liturgice și toate liniile arhitecturale. În cazul bisericilor creștine, el este o masă de cult pe care se oficiază liturghia, precum și încăperea bisericii unde se află aceasta. El reproduce în miniatură ansamblul templului și al universului, este locul de condensare maximă a sacrului. Pe el sau în jurul lui se împlinește sacrificiul, adică ceea ce îl sacralizează. Datorită acestor calități în altar nu este permis oricui accesul.

De exemplu, la români din Ungaria femeilor le este interzisă intrarea în altar și în anumite circumstanțe (perioada menstruației sau timp de 40 de zile după naștere) chiar și în biserică. De fapt, se afirmă că:

„În beserică nu faci ce nu să cuvin'e.”²,

„Când o muiere nu-i curată, nu-i sclobod să margă în biserică, da n'ici altind'eva, că face numa rău.”³.

Putem aduce ca exemplu și **cimitirul** sau **mormântul**. Acesta din urmă este considerat casa mortului, de aceea nu este bine să îl distrugi, să îl profanezi. Se crede chiar și că nu este permis ca să duci nimic acasă din cimitir, de pe mormântul cuiva, pentru că acestea pot avea consecințe nefaste:

„Îi mare păcat să necinsteșt'i mormântu cuiva uă să-l strâci.”⁴,

„Dî la mormint'e să nu duci n'imic acasă, că ț-a mere rău... S-a mân'ie mortu pă t'ine, că l-ai furat!”⁵.

În lume sunt foarte multe **locuri** considerate **sfinte**, unde pelerinii merg cu scopul de a obține ajutorul divinității, care s-a arătat cândva acolo. Astfel de locuri sfinte sunt la creștini Ierusalimul, Betleemul, locuri unde s-a arăta Sfânta Maria sau alți sfinți etc., la musulmani Mekka, la evrei Ierusalimul, la hinduși Benares ș. a. m. d. Conform credințelor, pelerinajul la locurile sfinte sunt bine să se efectueze după o anumită pregătire trupească și sufletească, pentru ca sacral manifestat în aceste locuri să nu fie anihilat:

„În tăt anu merem cu biserica la Bodrog dă Sântă Mărie. Apu acolo să adună multă lume să să roaje la Maica Precistă...”⁶.

Timpul de asemenea are și el perioadele sale sacre, cât și perioade impure. De obicei primele sunt perioadele de pregătire trupească și sufletească pentru anumite momente cruciale sau date calendaristice

esențiale, când se manifestă cel mai puternic sacrul. Aceste perioade, de o mai lungă sau mai scurtă durată, sunt caracterizate de abstenențe. Nu se consumă anumite mâncăruri (de exemplu carne, în unele cazuri chiar nimic), nu se efectuează unele lucruri (nu se organizează jocuri, nu se fac nunți etc.), însăși conduita omului trebuind să fie de o anumită ținută (să poarte haine modeste, să nu înjure, să nu aibă relații sexuale, în zile de sărbătoare să nu lucreze etc.).

Diferitele perioade ale zilei indicau, și indică încă și azi, permisia sau interzicerea efectuării unor lucruri. Ziua, care este o perioadă pozitivă, se putea face orice, în timp ce noaptea este considerată o perioadă plină de interdicții. Granițele dintre cele două sunt, la rândul lor, destul de vulnerabile și periculoase:

„Noapt'e tăt uomu să t'eme. Nu-i așe ca zâua. Atunci tăt'e să văd bin'e, nu t'e spăriie n'anic. Da noapt'e... nu-m place să ies n'ici afară dâncasă! ... Mai ales așe, pî la mn'ezu nopți...”

Timpul, din punct de vedere al vieții umane, este caracterizat de asemenea de perioade mai mult sau mai puțin marcate. Deosebit de importante sunt, de exemplu, **perioada sarcinii** sau **perioada doliului**, dar o sumedenie de interdicții se leagă și de **alte etape ale vieții umane**, cum sunt **copilăria** sau **bătrânețea**.

Perioada sarcinii în cultura tradițională românească este împânzită de o sumedenie de interdicții/tabuuri. Omul satului credea că femeia însărcinată este o ființă înzestrată cu puteri deosebite, de aceea atitudinea acestuia față de ea era ambivalentă. Pe de o parte era venerată, ca personificare a fecundității, crezându-se că posedă capacitatea de a transmite fertilitatea umană asupra fecundității pământului sau a animalelor, capacitate care era larg folosită de către popor. De exemplu, când o vacă era dusă la taur, aceasta când se scotea din curte, era lovită de trei ori cu șorțul de către o femeie însărcinată, în caz de incendiu, gravida era pusă să înconjoare de trei ori casa și focul se stingea iar în vreme de secetă se practica stropirea ei cu apă, pentru a stimula ploaia. I se mai atribuiau și unele valențe malefice, cât și altele apotropaice. Conform credințelor, prin simpla ei prezență într-un loc, ea este capabilă să influențeze mersul lucrurilor.

Perioada sarcinii în vechile culturi era socotită impură și periculoasă, atât din punct de vedere al fătului, cât și al comunității, așa că au fost impuse o seamă de interdicții. Fătul trebuia apărat în această perioadă de atacurile ființelor malefice, care doreau să puie stăpânire pe el deja în pântecul matern, iar comunitatea trebuia apărată de puterile necunoscute, care puteau acționa prin intermediul lăuzei, crezându-se că aceasta poartă în sine mai multe ființe, mai multe suflete și era în contact cu cele două lumi.

Lăuzei în perioada sarcinii i se impuneau interdicții dintre care unele se legau de locuri și obiecte din casă, ce constituiau, de fapt, simbolurile strămoșilor. Printre acestea putem enumera pragul, cuptorul sau mătura, cenușa ș. a. m. d. Contactul cu acestea putea influența nașterea sau fătul în sine. De exemplu, se credea că femeia rămasă grea va naște greu, dacă va dormi sau va mânca pe prag sau pe cuptor. I se interzicea să calce în locuri necurate, cât și să iasă afară din casă în timp impur, mai ales după asfințitul soarelui. De asemenea trebuia să poarte la ea obiecte apotropaice – obiecte din fier (ac, cuțit), ațe roșii („*fitău roșu*”) –, pentru a fi apărată de atacurile duhurilor malefice. Era pusă să se uite la tot ce este frumos, pentru ca să nască un copil cu calități pozitive. Pe de altă parte se credea și că:

„Pruncu samănă cu acila la care mă-sa s-o uitat cu drag când o fost gre cu iel.”⁸

Gravidei trebuie să i se îndeplinească și poftele, mai ales cele alimentare, pentru că:

„Dacă o muiere înt-alta stare poft’est’e ceva și tu nu-i dai, poat’e t’erde pruncu.”⁹

ori

„Dacă o muiere înt-alta stare poft’est’e ceva și nu-i dai, ț-or road’e șoarecii casa.”¹⁰

Dualitatea moarte-viață este una din temele centrale ale mitologiei, filosofiei și literaturii tuturor popoarelor lumii. De fapt,

la toate nivelurile de existență a ființei umane cele două coexistă. Moartea este simbolul perisabilității vieții, dar totodată și al unui nou început, deoarece este considerată o punte de trecere din viața pământească spre viața eternă, o perioadă de așteptare a Judecării de Apoi și a Învierii celor drepti. Datorită celor enumerate mai sus în cadrul ceremonialului funerar, conform credințelor, trebuie respectate toate datinile privitoare la înmormântarea celui trecut în neființă, pentru ca acesta să fie integrat lumii căruia îi va aparține de aici încolo.

„Când moare cin'eva atunci trabă înmormântat așe, după dat'ină. Că dacă nu, atunci nu să poat'e hod'in'i n'ici în mormânt.”¹¹,

afirmă oamenii din sat.

Interdicțiile legate de morți se datorează mai ales credințelor care au la bază ideea că cel decedat nu este capabil să se apere, deci trebuie apărat atât de cei vii cât și de spirite malefice. Pe lângă faptul că se respectau datinile legate de ceremonialul funerar, comunitatea se îngrija ca nimeni să nu deranjeze odihna acestuia. Astfel se practica obiceiul ca mormântul să nu fie săpat numai în ziua în care defunctul era așezat în el și obiceiul de a sfinți mormântul înainte de a se așeza mortul în el, iar ulterior crucea care i se așeza la căpătâi ș. a. m. d. De fapt, conform credințelor populare, tot ce se află într-o stare excepțională - femeie gravidă, femeie aflată în perioada ciclului, noul-născut încă nebotezat, mortul etc. - și care nu este capabil să se apere singur, trebuie tabuizat și prin acest mod apărat, atât el cât și mediul în care se află.

Perioada doliului este tabuizată datorită posibilelor urmări ce ar putea surveni la contactul cu cei decedați sau cu aceia care au avut contact cu un mort ori poartă doliu după un mort. Se crede că dacă atingi un mort devii impur, astfel că toți cei care veneau în contact cu morți erau ocoliți de către ceilalți membri ai colectivității:

„Când să vin'e dî la mormântare atunci mai întâi trabă uomu să să spele pã brânci. Dacă să făce pomană la casa mortului, atunci găzdoaie pun'e on lăvor cu apă c-on șt'ergar lângă ușe, ca tăț care

*vin'eu, când să băgau, mai întâi să să spele pă brânci. Apu apa ciie apoi o țăpau așe, în locuri pind'e nu pre umbla n'ime."*¹².

Și pentru ca identificarea persoanelor, care aveau contact cu morții să fie mai ușoară, s-a răspândit obiceiul de a purta haine de doliu, de către care și-au pierdut un membru al familiei sau o ființă mai apropiată, cât și de a purta haine speciale, uniforme de către cei care intrau în contact cu morții, cum este și cazul groparului sau a călăului. Hainele purtate de aceștia, în cazul familiei îndurerate din comunitățile românești din Ungaria haine de culoare neagră, veneau să indice starea impură a purtătorului lor, fiindcă prin intrarea în contact cu ei oricine se putea contamina, devenind și el, la rândul său, impur.

În numeroase culturi era prohibită chiar și simpla amintire a numelui celui decedat, deoarece prin acest lucru era insultată familia lui. Practic însă, se evita invocarea morților prin rostirea numelui lor, crezându-se că decedații mai repede sunt dușmani ai omului decât prieteni, fiindcă sunt geloși pe cei încă vii. Tocmai de aceea pentru a le atrage bunăvoința, se credea că despre aceștia nu este bine să spui nimic rău, doar lucruri bune, cum susține și zicătoarea:

*„De mortuis nil nisi bene.”
(Despre morți numai de bine.).*

Chiar și în cazul în care moartea survenea datorită uciderii unui dușman, existau unele prescripții, care aveau menirea de a împăca sufletul celui ucis, deoarece se credea că prin moarte violentă se poate crea un nou spirit malefic. Au fost, deci, investite unele ritualuri, de reconciliere a dușmanului ucis, cât și de ispășire și purificare a celui, care a săvârșit omorul. Astfel de ritualuri se practică încă și în prezent în cazul vânării animalelor.

Copilăria este considerată o stare identică cu cea anterioară căderii în păcat, o stare edenică, astfel a devenit simbolul inocenței, al nevinovăției și curăției, al simplității naturale. Fiecare cultură o definește altfel. În unele, copilăria durează o perioadă mai lungă,

pe când în altele este mult mai scurtă, ceea ce înseamnă totodată și o încălcare, o violare a drepturilor copiilor. Parcă se urmărește grăbirea maturizării lor și toate acestea se fac cu scopul de a se folosi de ei, de a-i trimite la muncă, de a-i căsători cât mai repede, pentru ca familia să beneficieze de un eventual profit financiar, etc. Toate acestea nu ne sunt necunoscute, pentru că și în comunitățile noastre sătești erau prezente aceste practici. Copiii se trimiteau de „sclughiță” la cei mai înstăriți, iar „familiile avut’e” decideau asupra căsătoriei copiilor lor încă din „fraidă prunciie”:

„Noi am avut o sclughiță când am fost la sălaș. Părinți l-or dat să lucre, că ierau pre săraci. Da pruncu a fost tare mic încă, nu să pricepe mai la n’imic. Tă s-ar fi jucat, dară... Apu îl mai pun’em să aducă apă uă să aibă grije dă hoară...”¹³,

povestește o femeie din sat.

Pe de altă parte în numeroase culturi, mai ales în cele ale triburilor al căror sistem social mai păstrează rămășițe arhaice, cât și în unele comunități religioase, copii trebuiau și trebuie încă și în prezent să facă dovada credinței, a capacităților lor, trecând printr-o sumedenie de rituri de inițiere sau probe de curaj, deseori săvârșind lucruri extreme și suportând multă durere în timpul acestora. Societățile moderne acordă însă o deosebită atenție acestei perioade, asigurând mult mai multe drepturi viitoarelor generații de maturi.

Bătrânețea este o etapă a vieții umane, care s-a bucurat întotdeauna de respect, deoarece longevitatea înseamnă o acumulare de experiențe, de înțelepciune, a căror simbol a și devenit cu timpul. În diferitele culturi numeroși zei supremi sunt înfățișați ca moși, ceea ce vine să accentueze, de asemenea, înțelepciunea acestora, încât găsim și printre fondatorii marelor religii unii care s-au născut chiar cu părul alb, cum este și cazul lui Lao-zi, a cărui nume înseamnă de fapt, Dascăl Bătrân. Conform credințelor populare, cel care de tânăr are fire albe în păr sau încărunțește este înzestrat cu o deosebită capacitate, de la o vârstă fragedă:

„Firu dă păr cărunț dâncap însamnă că uomu acela are mare șt'iință.”¹⁴

Comunitatea, cât și familia în sine, din cele mai vechi timpuri avea obligația nu numai de a stima membrii mai învârstă a acesteia, ci și aceea de a le purta de grijă. Erau așezați la locuri de cinste în cadrul întrunirilor familiare sau ale ceremoniilor, le erau ascultate părerile în legătură cu mersul lucrurilor, li se îndeplineau poruncile sau dorințele până în ultimul lor ceas. Nu era voie „să le întorci voarba”, să-i contrazici, deseori nici să vorbești în prezența lor, până când aceștia nu te rugau să-ți exprimi părerea personală. Trebuia să li te adresezi cu stimă, zicându-le „dumneata” chiar și părinților:

„Noi nu zăcem „tu” la părinț, că doară n'e-ar fi țâpat dî la casă! Le zăcem „dumn'eta” și le țucam brânca la bun'ici. Apu trăbuie să-i ascuț ce-ț spun'eu și să faci tumna așe cum or zâs ii. Nu iera sclobod să le ieș dânc voarbă.”¹⁵

Pe de altă parte comunitățile din cele mai vechi timpuri erau conduse de către „consiliul înțelepților” sau „bătrânii satului”, care luau decizii asupra diferitelor probleme survenite în viața acestora, a căror decizii însă deseori se contraziceau cu cele ale tinerelor generații, aceștia trebuind să accepte tot ceea ce li se cerea de către vârstnici.

Riturile de trecere de asemenea sunt împânzite de restricții. De exemplu, **obiceiurile legate de naștere** cuprind o sumedenie de acte de magie apotropaică. Acestea erau performate cu scopul de a apăra noul-născut de atacurile spiritelor malefice cât și de cel al numeroaselor divinități străvechi, care vor să pună stăpânire pe trupul și sufletul copilului încă nebotezat.

Dintre acestea unele practici sunt de origine păgână, cum sunt de exemplu descântecurile, așezarea unor obiecte de fier sau a măturii în preajma copilului, cercurile (brățărilor) sau nodurile magice legate sau puse pe mâna acestuia, plantele apotropaice așezate în patul lui, altele însă au caracter creștin, precum așezarea unor cărți de

rugăciune sau a *Visului Maicii Domnului* sub perna copilului, a nu-l lăsa pe acesta în întuneric, în timpul nopții aprinzându-i-se o lumânare ș. a. m. d.:

„Pruncu să nu-l laș sânгур n’iciodată, da mai ales până la bot’ez. Iară ca să fie păzât dă cile rele să îi pui su pernă cart’e dă rugăciun’i. La brâncuță iară îi bin’e să-i lej o fir roșu, ca să nu fie diuăt’et.”¹⁶

De fapt, la numeroase popoare se crede că noul-născut este o reîncarnare a strămoșului, a cărui suflare a pătruns în trupul unei femei. În diferitele tradiții, femeile adeseori și apelează la ajutorul strămoșilor pentru a rămâne grea, oferindu-le ofrande în acest scop. De asemenea, se credea și că soarta noului-născut se află în mâna strămoșilor, care decid viitorul lui, apărând la casa acestuia în scurt timp după naștere sub forma celor trei Ursitoare.

Căsătoria este o unire sub semnul iubirii între un bărbat și o femeie și se înscrie în sfera riturilor care vin să sacralizeze viața. Aceasta este puternic afectată de un cult, care preamărește virginitatea, ba chiar o și pretinde, cât și de faptul că probabil vine să prevină incestul, adică legătura sexuală oprită de legile juridice și morale între părinți și copii, cât și între frați și surori, ginere și soacră, noră și socru, între neamuri ceva mai îndepărtate. În tradițiile diferitelor popoare din vremuri străvechi reprezintă unul dintre cele mai stricte tabuuri și păcate dintre cele mai grave, egal doar cu omuciderea și cu urmări tragice. Este o încălcare gravă a legilor morale, de aceea incestuoșii erau de obicei lapidați din comunitate în afara satului, erau scoși din lumea umanului și trecuți în animalitate.

„Cila/ciie care păcătuieșt’e cu una/unu dân familiie lui/ii, nu-i uom.”¹⁷

constată omul satului tradițional.

Despre acest păcat și evitarea lui vorbesc chiar și cele mai vechi balade și legende, cum se poate urmări și în *Legenda Soarele și Luna*.

Păcatul incestului putea provoca grave perturbări în ordinea cosmică sau în viața comunității, acestea manifestându-se prin diferite forme, deseori prin cataclisme naturale: furtuni, cutremure, căderi de grindină etc. Conform credințelor populare din aceste legături incestuoase se nășteau ori copii cu malformații ori unele ființe demonice precum pricolicii, strigoii, moroii.

Datorită celor enumerate mai sus au fost impuse o serie de interdicții cât se poate de riguroase în ceea ce privește relațiile sexuale incestoase, astfel că membrii unui singur și același totem nu pot avea relații sexuale, nu se pot căsători între ei. În cazul unor popoare căsătoria se interzicea și pentru cei care aveau același nume de familie (de exemplu în China). Aceasta este legea exogamiei, parte constituentă a totemismului, a cărei violări atrage după sine răzbunarea întregii comunități. Exogamia interzice relația sexuală a bărbatului cu o femeie din grupul său, din aceeași gintă, chiar și dacă nu are o legătură consangvină cu aceasta.

Conform credințelor românilor din Ungaria:

„Până la a triile n’eam nu t’e poț cununa, numa dacă biserica și popa t’e lasă.”¹⁸

Căsătoria este interzisă și între „frați de lapt’e” sau între copiii părinților recăsătoriți, care aveau deja copii din căsătoria anterioară, adică între frați vitregi.

Interdicția era încălcată doar în cazul unor excepții, a zeilor sau familiilor regale, care astfel își asigurau continuitatea și nu se amestecau cu oamenii de rând, încât își păstrau și condiția deosebită. De exemplu, zeița Isis s-a căsătorit cu fratele ei Osiris. Un alt exemplu, care se leagă tot de cultura egipteană, și despre care poate puțini știu este că însăși regina Cleopatra era descendenta, la a șaptea generație, din căsătorii legate între frați.

În cazul unor popoare căsătoria este, de fapt, considerată o alianță stabilită/legată în scopul asigurării bunăstării financiare a familiilor, astfel că se grăbeau să fixeze viitorul copiilor încă din fragedă vârstă. Obiceiul tranzacțiilor premaritale este prezent încă și în zilele noastre, ba se mai și organizează de către familie sau prieteni

și întâlniri între tineri, care nu se cunosc în prealabil, cu scopul de a facilita căsătoria celor, care încă nu și-au găsit perechea dintr-un oarecare motiv. Obiceiul nu ne este deloc necunoscut, pentru că se practica și în comunitățile noastre, mai ales la familiile mai bogate sau în cazul celor rămași necăsătoriți, eventual văduvi:

„Mai dă mult tătă lume își cota păret'e pă cin'eva dă rându lui. Nu pre să cununau săracii cu cei avuți. Mai bin'e îș aduceu nevest'e dânt-alt sat, numa să fie cu avere. Așe s-or cununat și ... Părinți lui or avut mult pământ, apu mă-sa i-o adus pă cin'eva dânu satu ii, că n'icîi ie n-o fost dî la noi. Părinți nevest'ii or avut și ii pământ mult aice, pă aproape ... Ierau și așe familii, că încă dă mici își dănumeu pruncii că s-or cununa un'ii cu alți.”¹⁹.

La unele popoare căsătoria este deseori privită ca o tranzacție de bani și este legalizată prin schimbul unui cadou (de la animale oferite în schimb până la alte obiecte de o valoare mai mare), dintre care cel mai valoros dar, dat în schimb, era însă considerat virginitatea miresei.

Multe popoare cred că **inocența, virginitatea femeilor sau castitatea bărbaților**, simboluri ale posibilităților și ale unei viitoare fecundități, ascund în ele puteri magice, de aceea li se atribuie un rol deosebit. Sacrificarea sau implicarea unor persoane de acest tip în cadrul riturilor venea să asigure posibilitatea de a modifica destinul comunității. Cele mai importante acte de magie colectivă erau practicate de fete mari sau femei bătrâne („iertate”):

„Muierile mai bătrân'e și cile rămasă văduve, ad'ică care nu mai aveu bărbaț, ierau cile care făceau prescura pântru biserică. Apu iele să numeu „muieri iertat'e”, ad'ică iertat'e dă un'ile păcat'e.”²⁰,

explică oamenii satului.

Datorită importanței acordate acestor fenomene se practică chiar și abținerea sexuală în anumite cazuri, înaintea efectuării anumitor lucruri, de exemplu, înainte de a merge la luptă, la vânatoare, la pescuit, ieșit la semănat, în perioadă de post etc.

„Plugarul curat la trup și la suflet ieșe la sămănat.”²¹,

afirmă oamenii satului.

Virginitatea și castitatea sunt deci probe de suprimare a dorințelor, o victorie spirituală a omului, cât și o depășire a stării profane. Treapta supremă a acestora este ascetismul, echivalent cu o jertfă adusă de către cei care îl practică (călugări, sfinți etc.).

Se credea că *„Fata curată are cunună pă cap”* și că *„Cin’ e strâcă o fată... strâcă o biserică.”*, iar dacă cineva săvârșea o faptă rea împotriva acestora era pedepsit, mai ales dacă ei erau pregătiți pentru a fi jertfiți sau pentru a participa la o ceremonie:

„Cin’ e strâca o fată curată, făce on păcat tare mare. Tăt satu-l înconjura dup-aceie.”²²,

povestesc oamenii.

Actul magic efectuat era potențat de forța miraculoasă și apotropaică atribuită **nudității** acestora, forță care putea fi sporită uneori și prin despletirea părului:

„La mn’ ează-noapt’ e fet’ile să dăzbrăcau și pun’ eu pă iele on lipid’ eu, apu mereu cu drâgla dî la cuptor în fața cuptorului și strâgau pân horn ca să-i aducă Dumn’ ezo norocu. Dă noauă uări trăbuie să strâje, ca să aibă noroc. Dâp-aceie, trăbuie să să bată pă vatra focului, în pern’ eu, iară când să culca, își pun’ e o cocotoare su cap, c-apu dimin’ eața, când s-a scula, să-și vadă rânduia.”²³,

„Dă Sânjorj nant’ e dă răsărit o trăbuit să meri dăzbrăcată să strânj rauă cu strecurătoare. Apu raua ciie trăbuie ș-o dai vacilor amestecată cu tărăță, c-apoi iară dăd’ eu lapt’ e... Da iera bin’ e să pui în şuștari și cât’ e o crenguță dă rug, ca și fie păzât’ e dă cile rele.”²⁴.

Despre nuditate trebuie să știm că simbolizează starea de inocență priordială și paradisiacă, mai ales în cazul femeilor. În unele cazuri

avem de a face și cu o dezbrăcarea rituală, practică în cadrul unor mistere sau ceremonii (de exemplu preotul la sfințire, regi la încoronare, mireasa la nuntă etc.), care echivalează cu abolirea stării profane sau vine să accentueze trecerea de la un statut social la altul:

„Așe, după mn'ezu nopți, după ce să juca mn'ireasa, nănașe îi dășplet'e păru și o învele cu cârpă în cap. Apu d-acolo-n colo ie nu mai put'e să să poart'e așe ca fet'ile, o fost, dară, n'evastă și trăbuie să facă și ie cile ce să cuvin'eu pântr-o n'evastă.”²⁵.

Diferitele **acțiuni** de asemenea pot fi sacre, efectuarea lor fiind permisă doar anumitor persoane inițiate (preot, vrăjitor, șaman, etc.), care pot săvârși aducerea jertfei, îndeplinirea diferitelor ritualuri, ceremonii.

„Numa popa poat'e cununa, n'ime altu! Că numa iel șt'i ce și cum trabă făcut în biserică și iel cunoașt'e lejile lu Dumn'ezo.”²⁶,

afirmă sătenii.

Scopul acestora este de a asigura trecerea perfectă de la un statut social la altul conform prescripțiilor.

Poate cele mai numeroase interdicții sunt acelea care se leagă de obiecte și de ființe. Orice **obiect** folosit în cadrul unor ritualuri ori în care se manifestă o forță supranaturală poate deveni sacru. Atingerea acestora sau distrugerea lor poate atrage după sine o sancțiune, astfel că erau tabuizate. În rândul poporului sunt binecunoscute prohibițiile de genul: nu este voie să atingi obiectele folosite în altar ori folosite în aducerea jertfelor. De exemplu, românii din Ungaria cred că hainele preoților („odăjdiile”) nu este permis să fie atinse, mai ales de femei:

„Muiere nu-i sclobod să să a'tingă dă popă! ... Mai ales când aiesta îi îmbrăcat în odăjdii.”²⁷.

Lucrurile aduse/prezentate ca jertfe, sunt și ele prohibite omului

de rînd, neputînd fi atinse de oricine și, dacă sunt consumabile, neputînd fi mîncate de oricine. Despre acest lucru în *Biblie* putem citi următoarele:

„Cînd va aduce cineva Domnului un dar ca jertfă de mîncare, darul lui să fie din floare făinii: să toarne untdelemn peste ea, și să adauge și tămâie.

S-o aducă preoților, fiilor lui Aaron; preotul să ia un pumn din această floare de făină, stropită cu untdelemn, împreună cu toată tămâia, și s-o ardă pe altar ca jertfă de aducere aminte. Acesta este un dar de mîncare de un miros plăcut.

Ce va rămînea din darul acesta de mîncare, să fie al lui Aaron și al fiilor lui; acesta este un lucru prea sfînt între jertfe de mîncare, mistuite de foc înaintea Domnului...”²⁸.

Puțin mai sus se amintea că prescura era făcută numai de femei iertate, însă nu numai aceasta, dar și unele obiecte de cult erau prohibite omului de rînd. De exemplu **cărțile fundamentale** ale omenirii care conțin legile dumnezeiești, texte liturgice, reguli ale efectuării riturilor de asemenea puteau fi tabuizate, citirea, interpretarea textelor scrise în ele, uneori chiar și atingerea acestora, fiind permisă doar anumitor persoane. De exemplu musulmanii interzic atingerea *Coranului* persoanelor care au consumat carne de porc. Alte popoare cred că cartea ta personală de rugăciuni nu este bine să fie atinsă de o altă persoană străină, cât și de cele aflate într-o stare impură.

La multe popoare femeilor le este interzis să citească textele religioase, ba chiar, și să umble la școală, să studieze. De exemplu, în *Talmud* putem citi despre interdicția studierii textelor religioase de către femei. (De fapt, atitudinea societăților primitive față de studiu este interesantă, deoarece se credea că studiul este accesibil doar pentru cei inițiați - nota autoarei.)

Chiar și la românii din Ungaria este înrădăcinat obiceiul ca în biserici numai fetele aflate înaintea perioadei de pubertate să citească texte religioase sau să rostească rugăciuni în fața credincioșilor:

„Așe-i dă mândru când pruncii spun rugăciun'ile în biserică, uă cit'esc „Apostolu”! Când am fost mici și io zâcem dâncând în când... După ce am crescut, nu o mai fost sclobod. Apu în păre tare rău că nu mai put'em umbla n'ici cu tasu, că numa p-acie îi luua t'itoru cu iel, care cit'eu uă zâceu rugăciun'e. Și cin'e mere cu iel, la cila îi mai dăd'eu uoamin'ii câte on ban în brâncă...”²⁹,

își amintește o femeie.

Dacă în societățile matriarhale femeile îndeplineau funcții înalte, în cele patriarhale ele nu au mai avut această posibilitate. Nu puteau fi preotese, conducătoare ale unor comunități religioase și, deseori, erau marginalizate.

Suținătorii anumitor funcții, precum preoții, sacerdoții, vrăjitorii, șamanii, conducătorii triburilor, regi etc., care aveau menirea de a servi și conduce comunitatea, erau și sunt și azi considerați tabuu pentru omul de rând. Tabuuri însă se pot lega și de persoane în dependența de sexul, vârsta, funcția pe care o îndeplinesc, perioade în care se află (de exemplu o gravidă), munca pe care o efectuează sau statutului lor social (orfani, văduvi, bolnavi sau cei marginalizați din anumite cazuri – infirmitate, boală, desfrâu, încălcarea restricțiilor, participarea la anumite ceremonii sau ritualuri, etc.).

La românii din Ungaria, de exemplu, protagonistul jocului cu turca era considerat un om care își vindea sufletul pentru un an necuratului, în scopul participării la ceremonial/ritual. **Grigorie Moldovan** în lucrarea sa *A magyarországi románok (Românii din Ungaria)* menționa faptul că, timp de un an, turcașul este ocolit de îngerul său păzitor și tocmai din această cauză numele lui era ținut în secret, în timp ce **Zoltán Újváry** amintește faptul că acestuia până la lăsatul secului, timp care turca stă sub influența puterilor malefice, îi este oprit să intre în biserică. El chiar și rostea intrând în casele credincioșilor:

„Dumnezâu afară dâncasă, noi în casă!”,

„Niște bătrâni de vreo șaptezeci de ani, mi-au povestit în anul 1950, că în tinerețea lor mai obișnuiau să meargă cu turca. Turca putea fi numai acel flăcău care se ducea la miezul nopții la încrucișare drumului și acolo juca dansul turcii. Unul dintre povestitori mi-a relatat, că în tinerețea sa a încercat și el dansul turcii în mijlocul străzii, dar în timpul dansului nu și-a mai simțit picioarele și s-a îngrozit, deci s-a lăsat de intenția de a mai interpreta turca... ”³⁰.

Preotul sau șamanul are rolul de a realiza legătura cu divinitatea. El este cunoscătorul miturilor și ale secretelor divinităților, cât și a practicării ritualurilor. El veghează respectarea legilor dumnezeiești, dar și urmărește transmiterea acestora celorlalte generații. Sunt socotiți că ar dispune de puteri miraculoase.

În dependența cultului din care fac parte, ei însuși pot fi constrânși de anumite interdicții de tip tabuu: să nu meargă călare, să nu atingă anumite lucruri, să nu lipsească mai mult de trei nopți consecutive din patul său, să nu mănânce, în anumite circumstanțe sau perioade, deloc, să nu stea în capul gol sub cerul liber ș. a. m. d. Deseori le este impusă și abținerea sau renunțarea la anumite lucruri (de exemplu preoții catolici nu se pot căsători etc.). Îndeosebi în cazul călugărilor sau a preoților cu funcții mai mari putem vorbi despre acest lucru.

De fapt, în creștinism, funcția sacerdotală nu este compatibilă nici cu alte funcții sociale, unica misiune a preotului fiind cea de cooperare, în cadrul Bisericii, la misiunea moștenită de Apostoli, misiune care se dobândește prin hirotonire, sfințire în numele capului Bisericii Creștine, Isus Christos, socotit preotul unic al jertfei desăvârșite.

„Slujirea preoțescă este o harismă care se sprijină nu atât pe o vocație personală, ci pe chemarea Bisericii. Ea nu provine numai din libera alegere a candidatului, numai din o dorință personală, ci mai ales din acceptarea Bisericii.

...

Preoțirea este slujire sacramentală prin excelență și ea se exercită în administrarea celor șapte Taine, în mod special a Tainei

Euharistiei. În actele sacramentale, preoția lucrează „în numele lui Hristos”.³¹

afirmă Ion Bria.

Regele sau conducătorul unui comunități este investit cu o demnitate moștenită de la divinitate. Și pentru că se credea că o persoană sacră sacraliza tot ceea ce atingea sau ceea ce se atingea de el, s-au instituit interdicțiile de a-l atinge și de a atinge el vreun lucru. De exemplu, nu i se permitea să calce pe pământ pentru că, atingându-l, îl sacraliza și astfel omul de rând nu mai putea călca pe el. Pentru a anihila acest lucru soluția era ca persoana respectivă să nu atingă pământul, deci ori era purtat în brațe sau pe cal, eventual alte vehicule, ori trebuia să calce pe un covor. Regele Persiei călca, de exemplu, pe un covor pe care alții nu aveau voie să-l folosească, în timp ce regele aztec Montezuma era purtat tot timpul de nobilii săi în brațe. În această credință își are originea utilizarea/folosirea covorului roșu pe care calcă personalitățile și celebritățile secolului nostru?

Tabuul atingerii nu se aplica numai demnitarilor și a celor care îndeplineau o funcție sacerdotală, preotească ci și altora. Nu se atingeau femeile de către bărbați și invers. Nu se atingea o femeie gravidă dur, pentru că se credea că în locul atins astfel va rămâne o pată pe corpul copilului. Sărutul între două persoane de sex diferit era interzis și el, și acceptat doar în anumite cazuri. Femeia aflată în perioada ciclului era impură, deseori era deci separată de ceilalți, ea neputând fi atinsă și neputând să se atingă de nimic. Cei sănătoși erau separați și ei de cei bolnavi pentru a evita contaminarea, în timp ce cei cu malformații și deficiențe mentale erau total marginalizați în comunitățile tradiționale. La unele popoare însă se credea că aceste persoane aveau o relație deosebită cu cealaltă lume:

„Dă ciie care nu-s la locu lor cu capu, n’ime nu să leagă. Ii fac tăt ce vreu, că n’ime nu-i bagă-n samă ... Până, dară, nu fac ceva rău. N’ici nu-ț plăce să-ț faci căujuie cu ii, îl înconjurai dacă put’ei.”³²

Însuși **corpul uman** este tabuizat, ceea ce înseamnă că nu putea

fi folosit în orice scop, deoarece este creația lui Dumnezeu și „*nu-ț poț bat'e joc dă iel*”.

Referitor la corp, în multe culturi, este acceptat doar omul fără cusur (mai ales în anumite funcții (de exemplu, rege), diformitatea și deosebirea de ceea ce era normal putând fi tabuizate. Această tabuizare a fost practică de diferitele popoare încă din cele mai vechi timpuri. De exemplu, în Sparta se practica obiceiul de a ucide toți copiii, care se nășteau cu unele deficiențe corporale, ei fiind aruncați de pe muntele Taigetos.

În unele cazuri se practica mutilarea corpului persoanei, prin tăierea unui deget, a unei urechi etc., pentru ca aceasta să nu mai poată moșteni sau îndeplini o funcție importantă sau cu scopul de a fi pedepsită pentru greșeala comisă.

Orice **anomalie**, precum absența unui element de simetrie sau de integritate, comportă un aspect respingător, de unde vine și teama pe care societatea o are față de acești oameni. Orice diformitate este un semn al misterului, care poate deopotrivă fi malefic sau benefic. Ființele malefice sunt diforme, au un ochi, un picior, un braț etc., deseori sunt monstruoase chiar și organele pe care le au. Pe de altă parte, aceștia pot fi considerați și ca ființe înzestrate cu capacități supranaturale, care puteau vedea cealaltă latură a lucrurilor și prin aceasta puteau veni în ajutorul comunității. Pentru a fi însă înțeleasă această anomalie trebuia să se treacă peste normele obișnuite ale gândirii spre o cunoaștere mai profundă a misterelor, a ființelor, a vieții. Astfel s-a ajuns să se creadă că orbul este clarvăzător, surdul clarăuzitor. Chiar și cocoșatul putea avea un rol asemănător. Oamenii de rând însă ocoleau aceste persoane, le era frică de ele, crezând că orice lucru de care aceștia se atingeau devenea un mijlocitor între cele două lumi, cea cunoscută și cea necunoscută, deci erau tabuizate.

De exemplu, **cecitatea**, lipsa organului vederii se leagă de inconștient, de o infinitate a trupului, dar și a sufletului. Cei care pierd capacitatea de a vedea, capătă o vedere interioară, devin stăpânii lumii spirituale, a înțelepciunii bătrânilor. Deseori vrăjitorii, prorocii sau vizionarii sunt orbi. Pe de altă parte orbirea poate fi o pedeapsă aplicată de către zei oamenilor pentru greșelile lor sau

pentru curiozitatea lor excesivă, dar și una aplicată învingătorilor de către învingători.

Muțenia, adică tăcerea și liniștea deplină, care se asociază stadiilor incipiente ale creației cosmice, este considerată o întoarcere la starea primordială, este semnul apartenenței ființei la lumea spiritelor de dincolo și datorită acestei credințe mutul este marginalizat în societatea tradițională, atribuidu-i-se uneori însușiri demonice. Chiar și omul care renunță la vorbire sau vorbește cu greu este considerat străin.

În cadrul efectuării unor practici rituale însă se impune tăcerea, de exemplu la luarea apei neîncepute sau la adunarea plantelor magice. Este interzisă vorba însă și în momentul agoniei unui bolnav, pentru a nu împiedica despărțirea sufletului muribundului de corp. Cel care este pe cale de despărțire de această lume nici nu este bine ca să fie plâns prea mult, pentru că astfel îi împiedici trecerea în lumea de dincolo:

„Nu-l plânje că nu să poată e ușura.”³³,

susțin femeile din sat.

Nici **nebulul** nu se încadrează în normele obișnuite ale comunității tradiționale. Și el este o ființă temută, poate datorită faptului că gesturile și deciziile luate nu sunt previzibile omului de rând.

Nu numai omului ci, în unele circumstanțe, și animalelor li se impunea ca să nu aibă nici un defect. De exemplu, conform prescripțiilor aflate în *Biblie*, animalele destinate jertfirii trebuiau să fie fără cusur:

„Domnul a chemat pe Moise; i-a vorbit din cortul întâlnirii, și a zis:

„Vorbește copiilor lui Israel, și spune-le:

Când cineva dintre voi va aduce un dar Domnului, să-l aducă din vite, fie din cireadă, fie din turmă.

Dacă darul lui va fi o ardere de tot din cireadă, să-l aducă din partea bărbătească fără cusur; și anume să-l aducă la ușa cortului

întâlnirii, înaintea Domnului, ca să fie plăcut Domnului.”³⁴.

Alte diformități sau malformații ale corpului, cât și anomaliile de alt tip de asemenea pot atrage după ele o sumedenie de tabuizări/interdicții, deoarece societății îi este frică de tot ceea ce diferă de cele obișnuite, crezând că reprezintă amenințări pentru ea. Printre acestea, în afară de cele amintite până acum, se numără și **transsexualitatea** sau **schimbarea sexului**, adică schimbarea unui lucru, care este bine definit omului din momentul nașterii. Informații cu privire la acest fenomen, în lumea satului tradițional, nu prea vom găsi, deoarece se vorbește despre cineva care „*îi cam dășod*” doar în șoapte.

Sexul ne este definit numai prin caracteristicile noastre exterioare, ci și prin rolul și relațiile pe care le avem/le întreținem. Astfel femeile sunt mai sensibile, mai intuitive, pe când bărbații sunt mai puternici, mai agresivi. Rolul celor două sexe, deci este bine definit. Ce se întâmplă însă atunci când granițele dintre cele două devin mai fragile, mai greu de stabilit, când un bărbat se comportă ca și o femeie sau invers, o femeie ca și un bărbat?

În comunitățile tradiționale aceste persoane pot primi denumiri speciale, de exemplu, în cazul românilor din Ungaria, „*muierotcă*”, desemnând bărbatul care se comportă ca o femeie, sau se mută în casa socrilor după căsătorie, ceea ce înseamnă totodată și un fel de abzicere de condiția sa originală.

„Când on bărbat îi așe, mai moale, ca o muiere, dară, îl numem „muierotcă”. Că făce ce nu iera treaba lui, ci a muiierilor... Așe zăcem și la cila care după cunun’iie să muta în casa socrilor și nu-și duce iel acasă la părinț muiere. Noa, acila n’ici nu ave n’icio trecere în fața altora!”³⁵,

povestesc sătenii.

În unele culturi se vorbește despre existența celui de-al treilea sex, în unele chiar și despre mai multe. În *Biblie* este însă interzis chiar și schimbul hainelor între sexe. Nici la sate nu prea se vorbește despre faptul că un bărbat ar purta rochie, nici că o femeie pantaloni,

deși acestea din urmă în cazul efectuării unor munci agricole au obișnuiau să îmbrace pantaloni pentru a fi protejate de soare sau alte eventuale accidentări.

„Vara când să mere la săcerat dă grâu ne luuam pântălon'i pă noi și chimeșe dă bărbaț și clop în cap ca să n'e apărăm dă răn'i, că plină iera merișt'e dă mure care tăt'e n'e scrijelau picioarele, iară soarile tătă t'e frije cât'eo dată. Da numa atunci n'e îmbrăcam în han'e dă uoamin'i, altădată nu să cuvin'e!”³⁶,

povestesc femeile

Pe de o parte însă citeam și despre faptul că în Albania, țară destul de conservatoare până în prezent, este cunoscut obiceiul conform căruia unele femei să abizică de la sexul lor și să-și continue viața ca și bărbați. Scopul este acela de a-și ajuta familia și de a avea aceleași drepturi ca și un bărbat, iar după ce ating o anumită vârstă să poată îndeplini funcții desemnate pentru bărbați, să devină conducătoare ale comunității. Această decizie însă trebuie sanctificată în fața întregii comunități, prin schimbarea hainelor sale în haine bărbătești, cât și printr-un jurământ prin care se promitea că toată viața lor vor rămâne virgine.

De fapt, posibilitatea de a schimba sexul nu este total necunoscută poporului, ci doar explicată printr-un fenomen interesant și destul de greu de realizat, cel în care trebuie să treci pe sub un curcubeu:

„Cel care trece pă s-on curcubău să poat'e face dân uom muiere, dân muiere uom, și să face tânăr.”³⁷.

Tatuarea corpului este interzisă și ea, deoarece prin aplicarea tatuajelor pe piele poți fi marginalizat/exclus din societate, devenind totodată și purtătorul unei stigme, iar stigma putea fi și de proveniență malefică. Însuși diavolul își putea pune peceta lui pe adepții săi sau pe cei aleși de el, conform credințelor.

„Când să nășt'e on prunc, babile dăloc să uitau la iel că ind'e ce semn'e are. C-apu dân acele put'eu să-i zăcă norocu și că ce uom a

fi. Bun uă rău... .”³⁸,

*„Noa, n’ici acila nu-i la mint’e care își face așe, roaizuri pă pt’ele!
Numa aceia poartă așe ceva care is uoamin’i răi!”³⁹,*

susțin oamenii satului.

Pe de altă parte figurile tatuajului, cât și locul unde erau aplicate puteau șoca oamenii, astfel că acestea au devenit semne ale agresivității, fiind caracteristice pentru anumite grupuri sociale, de exemplu pușcăriași ș. a. m. d. Cei excluși din comunități sunt persoane a căror contactare ne este interzisă/prohibită. Acestea pot fi persoane care intră în contact cu lucruri prohibite, purtătoare de puteri malefice, și sunt expuse la contaminare. Printre ele se pot enumera vrăjitorii, șamanii, dar și bolnavii sau cei cu defecte corporale, cei care îndeplinesc anumite funcții (groparul satului, fierarul, călăul, etc.), cei care au semne pe corp, au o deficiență corporală, sunt din altă castă, religie, neam, sat. Adică „nu-i dă rangu tău/ nu-i d-a tău” și „nu coți căujiie cu ii”.

În unele cazuri însă ablațiunea sau deteriorarea pielii sau a unei părți externe ale corpului era provocată de către om dinadins. Aceste mutilări se efectuau deseori ca scop inițiatic, religios, ritualic sau simbolic și puteau fi de diferite tipuri:

- mărci (de exemplu tatuaje),
- transformări (de exemplu perforările buzelor, nasului etc.),
- modificări (de exemplu alungirea capului),
- suprimări (de exemplu circumciziile sau exciziile părților genitale).

Funcțiile acestora erau diferite. Ele puteau indica o probă inițiatică, puteau fi o marcă tribală, cât și un semn al unui grad în ierarhie.

Una dintre interdicțiile cele mai severe referitoare la corpul uman este interdicția legăturilor sexuale în afara căsătoriei, adică **prostituția**. Prostituția este un fenomen tabuizat despre care „gura satului” vorbește doar în șoaptă. Femeile care își dedau corpul la astfel de

lucruri sunt considerate „stricate”, iar bărbații care decurg la astfel de lucruri sunt considerați „fără caracter”. Cei care își vând trupul poartă o pecete de care niciodată nu pot scăpa. Unii o fac pentru a supraviețui, pentru bani, alții din grele experiențe ale vieții, fiind deseori victimele unor abuzuri sexuale chiar și din copilărie.

Conform credințelor și legilor bisericești, desfrânarea este cel mai mare păcat săvârșit cu trupul.

„Fugiți de curvie! Orice alt păcat, pe care-l face omul este un păcat săvârșit afară din trup; dar cine curvește, păcătuiește împotriva trupului său.

Nu știți că trupul vostru este Templul Duhului Sfânt, care locuiește în voi, și pe care L-ați primit de la Dumnezeu? Și că voi nu sunteți ai voștri?

Căci ați fost cumpărați cu un preț. Proslăviți dar pe Dumnezeu în trupul și duhul vostru, cari sunt ale lui Dumnezeu.”⁴⁰,

se poate citi în **Biblie**.

Este, de fapt, singurul păcat de la care nimeni nu se mai poate întoarce odată pornit pe această cale. Desfrânarea nu este considerată o simplă greșală, ci o adevărată cădere.

Scopul actului sexual este procrearea, conform multor culturi, și sexul de plăcere este admis doar după ce ai făcut măcar un copil. În alte cazuri, soțul și soția trebuie să trăiască ca frate-soră, excepția fiind doar când fac dragoste în scopul procreării. Abstenența este considerată o virtute.

Un număr impresionant de interdicții privesc **femeile**, acestora fiindu-le interzise numeroase lucruri:

- nu pot atinge preoții,
- nu pot intra în anumite locuri (altar),
- nu pot atinge anumite obiecte (armele bărbaților, că le scade puterea sau obiecte sfinte că le profanează),
- le este interzis să curățe o fântână,
- nu aduc noroc dacă călătoresc pe vapor etc.

În unele culturi însăși locul din jurul focului a celor două sexe era bine stabilit, crezându-se că dacă o femeie ocupă locul bărbatului se poate îmbolnăvi de o boală incurabilă, în timp ce bărbatul pierde din puterea lui.

Pentru femei o perioadă plină de restricții era cea a menstruației când li se interzicea efectuarea unor lucruri:

- nu bagă acreli,
- nu face pâine,
- nu intră în biserică,
- nu-i bine să viziteze noi-născuți sau să se așeze pe patul acestora, ș. a. m. d.

Perioada menstruației în societățile patriarhale este una tabu, în timp ce în societățile matriarhale era încărcată de virtuți deosebite, era considerat un fenomen al tămăduirii.

Evreii considerau sângele menstrual otrăvitor, *Vechiul Testament* chiar și interzice contactul cu el. Dacă un bărbat avea o relație cu o femeie aflată în perioada ciclului, el trebuia separat de comunitatea din care făcea parte, în timp ce femeia era considerată necurată o perioadă de șapte zile. Femeile aflate în această perioadă, tocmai datorită acestui lucru, erau izolate de restul grupului/comunității, nu puteau fi atinse și nici nu puteau atinge nimic. Uneori contactul sau simpla vedere a sângelui menstrual pentru bărbat însemna un pericol de moarte:

„Femeia care va avea o scurgere, și anume o scurgere de sânge din trupul ei, să rămână șapte zile în necurăția ei. Oricine se va atinge de ea, va fi necurat până seara.

Orice pat în care se va culca ea în timpul necurăției ei, va fi necurat; și orice lucru pe care va șede ea, va fi necurat.

Oricine se va atinge de patul ei, să-și spele hainele, să se scalde în apă, și va fi necurat până seara.

Oricine se va atinge de un lucru pe care a șezut ea, să-și spele hainele, să se scalde în apă, și va fi necurat până seara.

Dacă este ceva pe patul sau pe lucrul pe care a șezut ea, cine se va atinge de lucrul acela, va fi necurat până seara.

Dacă se culcă cineva cu ea, și vine peste el necurăția femeii aceleia, el va fi necurat timp de șapte zile, și orice pat în care se va culca va fi necurat.

Femeia care va avea o scurgere de sânge timp de mai multe zile, afară de soroacele ei obicinuite, sau a cărei scurgere va ținea mai mult ca de obicei, va fi necurată tot timpul scurgerii ei, ca pe vremea când îi vine sorocul.

Orice pat în care se va culca în timpul cât va ținea scurgerea aceasta, va fi ca și patul din timpul când ea este la scurgerea de la soroc; și orice lucru pe care va șede, va fi necurat ca atunci când este ea la scurgerea de la soroc.

Oricine se va atinge de ele, va fi necurat; să-și spele hainele, să se scalde în apă, și va fi necurat până seara.

După ce va fi curățită de scurgerea ei, să numere șapte zile, și apoi va fi curată.

A opta zi, să ia două turturele sau doi pui de porumbel, și să-i ducă preotului, la ușa cortului întâlnirii.

Preotul să aducă unul ca jertfă de ispășire, și altul ca ardere de tot; și preotul să facă ispășire pentru ea înaintea Domnului, pentru scurgerea care o făcea necurată.

Așa să depărtați pe copiii lui Israel de necurățiile lor, ca să nu moară din pricina necurățiilor lor, dacă pângăresc cortul Meu, care este în mijlocul lor.

Aceasta este legea pentru cel ce are o scurgere sau este întinat printr-o lepădare de sămânță în somn,

*pentru cea care este la curgerea de la soroc, pentru bărbatul sau femeia care are o scurgere, și pentru bărbatul care se culcă cu o femeie necurată.*⁴¹

Tabuizarea menstruației este considerată de către unii cercetători un semn al invidiei bărbătești pentru faptul că femeile pot da naștere copiilor (**Bruno Bettelheim**). Sângele scurs în timpul nașterii și după aceasta este tabuizat la multe popoare, deoarece se crede că (pe lângă că femeia gravidă este situată între sacru și profan),

atât femeia care naște cât și copilul au o relație în această perioadă cu lumea cealaltă și cu spiritele. La unele popoare mama după naștere este considerată impură, în timp ce la altele ea este sacră (de exemplu în Polinesia). Maternitatea însă totodată și anulează impuritatea sângelui menstrual prin puritatea laptelui:

„Domnul a vorbit lui Moise, și a zis:

„Vorbește copiilor lui Israel, și spune-le:

Când o femeie va rămânea însărcinată și va naște un copil de parte bărbătească, să fie necurată șapte zile; să fie necurată ca în vremea sorocului ei.

În ziua a opta copilul să fie tăiat împrejur.

Femeia să mai rămână încă treizeci și trei de zile, ca să se curățe de sângele ei; să nu se atingă de nici un lucru sfânt și să nu se ducă la sfântul locaș, până nu se vor împlini zilele curățirii ei.

Dacă naște o fată, să fie necurată două săptămâni, ca pe vremea când i-a veni sorocul; și să rămână șasezeci și șase de zile ca să se curățească de sângele ei.”⁴².

În unele culturi se oficiază ceremonii de curățire a mamei după naștere. La românii din Ungaria, după șase săptămâni, se oficiază o rugăciune, de obicei imediat după botez:

„La șasă săptămân'i după nașt'ere pruncu îi dus la bot'ezat. Apu după bot'ez ieste cin'e face o rugăciun'e și pântru mamă...”⁴³.

Diferențele dintre cele două sexe se manifestă și prin faptul că li se atribuie efectuarea unor munci, lucruri în exclusivitate. De exemplu, numai bărbaților le este permis să aprindă focul, iar femeile au sarcina de a-l întreține, pe de altă parte bărbații erau cei care pregăteau calendarul de ceapă, arau și semăneau grânelor, morcovii și pătrunjeli etc., în timp ce femeile se îngrijeau de gospodărie și de creșterea copiilor.

„Fieșt'e care dânră noi își au treaba lor. Uoamin'ii îs c-oa lor, iară

noi, muierele cu ale noașt'e. II să margă numa la sămănat, că noi om vid'e dă casă."⁴⁴,

povestește o femeie.

În afara persoanelor, numeroase religii consideră sacre și anumite **animale**, datorită legendelor care povestesc atribuția acestora adusă în favoarea căruiva sfânt sau profet, zeii însuși putând să preia forma unor animale, în anumite cazuri. De exemplu, în Egiptul antic, **pisica** era venerată ca animalul zeiței Bastet. Se mai credea și că zeul solar Rhe, în timpul nopții, luând forma unei pisici, lupta cu șarpele întunericului, cu Apophis. Datorită acestor credințe, dacă cineva ucidea o pisică era pedepsit cu moartea.

În India, **vaca** este considerată un animal sacru, deoarece este o întruchiparea a bogăției pământului, și prin faptul că dă lapte este asociată cu principiul matern, în timp ce cele albe erau puse în legătură cu focul de sacrificiu. Chiar și urina vacii este considerată sacră, fiind folosită la/în unele ritualuri, care urmăresc curățirea oamenilor, care au păcătuit împotriva unui lucru tabuizat.

Nu toate animalele sunt însă tabuizate pentru că sunt sacre, deseori sunt prohibite tocmai fiindcă sunt considerate impure. La persani câinele era prohibit, în multe țări maimuța, pentru că seamănă mult cu omul. Animalele carnivore sunt tabuizate pentru că ar putea consuma carnea unui animal tabuizat sau al unui om. Însăși atingerea unui animal impur avea unele efecte negative, deci trebuia să te cureți cât mai repede posibil de impuritate. Oamenii care aveau de a face cu astfel de animale, de exemplu în unele culturi porcarii, erau considerați de rang mai inferior, li se interzicea chiar și intrarea în biserică.

Dacă tot aminteam porcul, atunci să ne oprim puțin la acesta. **Porcul** este considerat simbolul lăcomiei, al voracității. El înghite tot ce găsește, de aceea i se atribuie un rol negativ. Este și simbolul tentințelor obscure: ignoranța, desfrâul și egoismul. El își caută plăcerea în noroi și gunoi și aceasta este motivația de ordin spiritual a interzicerii de a consuma carnea de porc la unele popoare semite, evrei și musulmani. Din cauza înfățișării lui prospere însă, la numeroase popoare, a devenit simbolul belșugului.

Peștele este simbolul apei și este confuz ca și aceasta, deci poate fi atât sacru cât și impur. În *Levitic* însă, deși ca și jertfă nu poate fi adus, se permite/acceptă consumarea lui, spre deosebire de celelalte animale acvatică. În Egiptul antic era considerat sacru, astfel că peștii nu erau consumați de către persoane sacralizate (rege, preot), deoarece, pe baza unor legende, se credea că unele ființe divine se prefăceau în pești.

În ceea ce privește, în general, **alimentele**, acestea nu puteau fi consumate fără a risca consecințele nefaste ale contactului cu ele. Uneori însăși atingerea lor era prohibită. Încălcarea interdicțiilor de acest tip însă este mai puțin gravă.

Interdicțiile alimentare pot fi temporare (de exemplu postul) sau permanente (de exemplu de a nu consuma un anumit tip de mâncare), pot cuprinde un grup social de mai mică sau mai mare amploare (de exemplu călugări, preoți sau membrii unui grup religios).

„Popii nant'e da țân'e slujbă nu-i sclobod să mânce n'imica încă dî la mn'ezu nopți. Prima lor bucătură trabă să fie ciie ci-o mîncă în altari.”⁴⁵,

afirmă oamenii satului.

Hindușii nu mănâncă nimic ce nu este pur, fie pentru natura sa, fie prin starea sa de consumare, fie prin mâinile care le-a atins, ba chiar și prin ochii care le-au privit. Ei nici nu iau masa împreună cu cineva care aparține altei caste, chiar dacă le este prieten.

Postul nu trebuie ținut/respectat de copiii care nu au atins încă pubertatea, bolnavi, femeii gravide, cei aflați pe drum/de cei care călătoresc. De asemenea, nu se mănâncă înainte de a oferi ofrande divinității, morților etc.:

„Nant'e d-a mîncă trabă așe, oleacă să țâpi câțva stropi dă băutură pă pămînt în cinste morțâlor.”⁴⁶.

La unele popoare diferitele tipuri de mâncăruri erau pregătite în vase ținute numai pentru felul respectiv. De exemplu, evreii trebuie să aibă două rânduri de veselă. Un rând pentru alimente pregătite

din carne, altele pentru alimente pregătite din lactate, care sunt gătite separat. La românii din Ungaria înaintea Postului Mic, cât și a Postului Mare vasele erau spălate cu multă grijă („cu apă cu leșie”), ori înlocuite cu cele special rezervate pentru perioada aceasta. În perioada de post ei consumă numai legume și fructe, rareori pește:

„Nant'e dă post tăt'e muierile îi gătau vasăle. Un'ile, mai avut'e, își scot'eu vasăle pă care le țin'eu pântru post, alt'ile, mai sărace, să pun'eu și șurluieu bin'e vasăle dă unsoare ce s-o pus pă iele cum or fert până atunci. Apu cel mai bin'e le put'ei spăla cu apă cu leșie, da o fost și cin'e le șurluie cu oleacă dă hămoacă.”⁴⁷,

„Cin'e-i cred'incios trabă să postească. Apu postu însamnă că nu mânca n'istica carn'e, da n'icii uoaună, n'icii cei dân lapt'e... Peșt'e să mână numa atunci când îi dăzlegare la peșt'e. Zâle dă post îs mn'ercurile și vin'erile și cât'e una dântă sărbători, cum îi și Zâua Crucii uă nant'e dă Bobot'ează... Postu numa cila nu trabă să-l țâie care îi bet'eag uă îi pă drum. Și nu postesc n'icii pruncii mici și n'icii muierile în alta stare.”⁴⁸.

Însăși masa la care te așezi când mănânci este considerată un altar, deci nu poate fi spurcată ci trebuie respectată în felul următor:

„Cin'e s-o așezat la o masă trabă să să poart'e așe cum să cuvin'e. Nu să strâgă, nu să fac lucruri nătrăbuit'e.”⁴⁹,

„Masa trabă cinstită. Nu pui pă ie lucruri năcurat'e, și nu-ț pui n'icii picioarele pă ie, că doară d-acolo mânca pita dată dă Dumn'ezo.”⁵⁰.

Indicații legate de consumul alimentar găsim în **Biblie** în **Leviticul 11** și în **Coran** în **Surata a cincea**. Conform acestora sunt declarate impure cămila, iepurele, toate animalele carnivore și fructele de mare:

*„Domnul a vorbit lui Moise și lui Aaron și le-a zis:
„Vorbiți copiilor lui Israel și spuneți-le:*

„Iată dobitoacele pe care le veți mânca dintre toate dobitoacele de pe pământ:

Să mâncați orice dobitoc care are unghia despăcată, copita despărțită și rumegă.

Dar să nu mâncați din cele ce rumegă numai sau care au numai unghia despăcată. Astfel, să nu mâncați cămila, care rumegă, dar n-are unghia despăcată: s-o priviți ca necurată.

Să nu mâncați iepurele de casă, care rumegă, dar n-are unghia despăcată: să-l priviți ca necurat.

Să nu mâncați porcul, care are unghia despăcată și copita despărțită, dar nu rumegă: să-l priviți ca necurat.

Să nu mâncați din carnea lor și să nu vă atingeți de trupurile lor moarte: să le priviți ca necurate.

Iată viețuitoarele pe care să le mâncați dintre toate cele ce sunt în ape. Să mâncați din toate cele ce au aripi (înotătoare) și solzi și care sunt în ape, fie în mări, fie în râuri.

Dar să priviți ca o urâciune pe toate cele ce n-au aripi și solzi, din tot ce mișună în ape și tot ce trăiește în ape, fie în mări, fie în râuri.

Să le priviți ca o urâciune, să nu mâncați din carnea lor, și trupurile lor moarte să le priviți ca o urâciune.

Să priviți ca o urâciune pe toate cele care n-au aripi și solzi în ape.

Iată dintre păsări, cele pe care le veți privi ca o urâciune și din care să nu mâncați: vulturul, gripsorul și vulturul de mare; șorecarul, șoimul și tot ce este din neamul lui;

corbul și toate soiurile lui;

struțul, bufnița, pescărelul, coroiul și tot ce ține de neamul lui;

huhurezul, eretele și cocostârcul;

lebăda, pelicanul și corbul de mare;

barza, bătlanul și ce este din neamul lui, pupăza și liliacul.

Să priviți ca o urâciune orice târâtoare care zboară și umblă pe patru picioare.

Dar dintre toate târâtoarele care zboară și umblă pe patru picioare, să mâncați pe cele ce au fluierul picioarelor dinapoi mai lung ca să poată sări pe pământ.

Iată pe care să le mâncați: lăcusta, lăcusta Solam, lăcusta Hargol și lăcusta Hagab, după soiurile lor.

Pe toate celelalte târâtoare care zboară și care au patru picioare să le priviți ca o urâciune.

Ele vă vor face necurați: oricine se va atinge de trupurile lor moarte va fi necurat până seara,

și oricine va purta trupurile lor moarte să-și spele hainele și va fi necurat până seara.

Să priviți ca necurat orice dobitoc cu unghia despăcată, dar care n-are copita despărțită și nu rumegă: oricine se va atinge de el va fi necurat.

Să priviți ca necurate toate acele dobitoace cu patru picioare care umblă pe labelle lor: oricine se va atinge de trupurile lor moarte va fi necurat până seara;

și oricine le va purta trupurile moarte își va spăla hainele și va fi necurat până seara. Să le priviți ca necurate.

Iată, din vietățile care se târăsc pe pământ, cele pe care le veți privi ca necurate: cârțița, șoarecele și șopârla, după soiurile lor; ariciul, broasca, broasca țestoasă, melcul și cameleonul.

Să le priviți ca necurate dintre toate târâtoarele: oricine se va atinge de ele moarte va fi necurat până seara.

Orice lucru pe care va cădea ceva din trupurile lor moarte va fi necurat, fie vas de lemn, fie haină, fie piele, fie sac, fie orice alt lucru care se întrebunțează la ceva; să fie pus în apă și va rămâne necurat până seara; după aceea va fi curat.

Tot ce se va găsi într-un vas de pământ în care va cădea ceva din aceste trupuri moarte va fi necurat, și veți sparge vasul.

Orice lucru de mâncare pe care va cădea ceva din apa aceasta va fi necurat; și orice băutură care se întrebunțează la băut, oricare ar fi vasul în care se va găsi, va fi necurată.

Orice lucru pe care va cădea ceva din trupurile lor moarte va fi necurat; cuptorul și vatra să se dărâme: vor fi necurate, și le veți privi ca necurate.

Numai izvoarele și fântânile, care alcătuiesc grămezi de ape, vor rămâne curate; dar cine se va atinge de trupurile lor moarte va fi necurat.

Dacă se întâmplă să cadă ceva din trupurile lor moarte pe o sămânță care trebuie semănată, ea va rămâne curată.

Dar dacă se pusese apă pe sămânță și cade pe ea ceva din trupurile lor moarte, va fi necurată.

Dacă moare una din vitele care vă slujesc ca hrană, cine se va atinge de trupul ei mort va fi necurat până seara;

cine va mânca din trupul ei mort își va spăla hainele și va fi necurat până seara; și cine va purta trupul ei mort își va spăla hainele și va fi necurat până seara.

Pe orice târâtoare care se târăște pe pământ s-o priviți ca necurată; să nu se mănânce.

Din toate târâtoarele care se târăsc pe pământ, din toate cele ce se târăsc pe pânțele să nu mâncați; nici din toate cele ce umblă pe patru picioare sau pe un mare număr de picioare; ci să le priviți ca o urâciune.

Să nu vă faceți urâcioși prin toate aceste târâtoare care se târăsc; să nu vă faceți necurați prin ele, să nu vă spurcați prin ele.

Căci Eu sunt Domnul Dumnezeuul vostru; voi să vă sfințiți și fiți sfinți, căci Eu sunt sfânt; să nu vă faceți necurați prin toate aceste târâtoare care se târăsc pe pământ.

Căci Eu sunt Domnul, care v-am scos din țara Egiptului ca să fiu Dumnezeuul vostru, și să fiți sfinți; căci Eu sunt sfânt.

Aceasta este legea privitoare la dobitoacele, păsările, toate viețuitoarele care se mișcă în ape și toate vietățile care se târăsc pe pământ, ca să faceți deosebire între ce este necurat și ce este curat, între dobitocul care se mănâncă și dobitocul care nu se mănâncă.⁵¹

„O, voi cei care credeți! Țineți-vă cu statornicie învoielile!

Vă este îngăduit vouă [să mâncați carne de] vită, în afară de ceea ce vi s-a prescris. Nu vă este îngăduit vânatul pe timpul Pelerinajului [ihram]! Allah orânduiește ceea ce El voiește.

O, voi cei care credeți! Nu pângăriți rânduielele lui Allah, nici luna sfântă, nici animalele de jertfă, nici zgărzile, nici pe cei care se îndreaptă spre Casa Sfântă, căutând har și mulțumire la Domnul lor! Dacă ați terminat Pelerinajul, atunci puteți vâna. Să nu vă întărate ura împotriva unui neam care v-a împiedicat în drumul spre Moscheea Sacră să[-i] atacați. Întrajutorați-vă în plinirea faptelor

bune și în evlavie, dar nu vă ajutați la păcat și la nedreptate! Și fiți cu frică de Allah, căci Allah este aspru la pedeapsă.

Vă sunt oprite mortăciunea, sângele [scurs], carnea de porc, animalele cele asupra cărora a fost pomenit numele altcuiva decât al lui Allah [la junghierea lor], ce a pierit înăbușit, lovit, în urma căderii sau împuns cu coarnele [de altă vită], ce a fost sfâșiat de fiare - doar dacă ați junghiat [aceste vietăți înainte de a muri] - ca și vitele junghiate pe pietrele înălțate [ale idolilor] și cele pe care le împărțiți, prin tragere la sorti, cu săgeți. Acestea sunt pentru voi păcat. Aceia care nu cred sunt astăzi deznădăjduiți [că ar mai putea] să vă îndepărteze de la religia voastră. Deci, nu vă mai temeți de ei, ci temeți-vă de Mine! În ziua aceasta, am desăvârșit religia voastră și am împlinit harul Meu asupra voastră și am încuviințat Islamul ca religie pentru voi! Și dacă cineva este silit de foame [să mănânce din cele oprite], fără pornire spre păcat, [să știe că] Allah este Iertător, Îndurător [Ghafur, Rahim].

Ei te întreabă ce le este îngăduit [să mănânce]. Spune: „Vă sunt îngăduite vouă cele bune și cele pe care le învățați pe animalele și păsările de vânatoare [să vi le prindă], dresându-le ca pe câini. Învățați-le [să vâneze] din ceea ce va învățat Allah pe voi. Și mâncați din cele pe care ele le prind pentru voi rostind asupra lor [a animalelor dresate] numele lui Allah! Și fiți cu frică de Allah, căci Allah socotește degrabă!

„Astăzi vă sunt îngăduite vouă cele bune. Mâncarea celor cărora li s-a dăruit Scriptura vă este îngăduită și vouă, iar mâncarea voastră le este îngăduită și lor.⁵²

...” .

După *Vechiul Testament* carnea trebuie golită de sânge. Se impune chiar și tăierea rituală a animalului (obicei cunoscut printre românii din Ungaria mai ales sub denumirea maghiară de „*kóser vágás*”). Cuțitul de tăiere trebuie să fie perfect neted și să nu fie aplicat pe gâtul animalului decât o singură dată. Înainte de a fi dată spre consum, carnea trebuie scăldată într-o soluție de apă cu sare, pentru a elimina tot sângele. Carnea friptă nu are nevoie de acest tratament deoarece flacăra arde sângele.

În ceea ce privește **sângele**, acesta, din cele mai vechi timpuri, este considerat substanța vieții, vehicul al vieții, principiu al generării și simbolul acestora. Conform unor credințe caldeene sângele divinității, amestecat cu pământ, a dat naștere ființelor. Se crede că în el se află (mana) sufletul omului sau puterea ființelor, de aici au derivat toate riturile de sacrificiu sângeros. La multe popoare războiniciei consumau sângele inamicului ucis, crezând că în acest fel îi preiau puterea.

Cu sânge se poate sanctifica o alianță, se poate lega o înrudire. Prin stropirea cu sângele unei jertfe înseamna că ești protejat, în timp prin stropirea cu sângele unui șef/conducător devenea sacralizat.

Sângele poate avea însă și o valoare negativă, mai ales cel menstrual, despre care am amintit deja, și care este considerat impur, periculos și asociat focului adâncurilor pământului și morții.

Pentru că sângele simbolizează forța vieții, la unele popoare, în preajma solstițiului de iarnă, se ofereau ofrande de sânge pentru a hrăni soarele. Datorită aceluiași lucru însă consumarea lui era prohibită sub orice formă în multe culturi. Unii nu acceptă nici transfuziile, preferind mai bine să-și piardă viața.

„Am văzut la un'ii că îi își fac așe, la tăiet dă porc, sânje cu cea-pă, apu-l mână. Io n-aș put'e să fac asta! Că sânjile îi cila care t'e țâne-n viiață.”⁵³,

afirmă o femeie, iar în **Biblie** putem citi următorul pasaj:

„Dacă un om din casa lui Israel sau din străinii cari locuiesc în mijlocul lor, mănâncă sânge de orice fel, îmi voi întoarce Fața împotriva celui ce mănâncă sângele, și-l voi nimici din mijlocul poporului său.

Căci viața trupului este în sânge. Vi l-am dat ca să-l puneți pe altar, ca să slujească de ispășire pentru sufletele voastre, căci prin viața din el face sângele ispășire.

De aceea am zis copiilor lui Israel: „Nimeni dintre voi să nu mănânce sânge, și nici străinul care locuiește în mijlocul vostru să nu mănânce sânge.

Dacă vreunul din copiii lui Israel sau din străinii cari locuiesc în mijlocul lor vânează o fiară sau o pasăre care se mănâncă, să-i verse sângele și să-l acopere cu țărână.

Căci viața oricărui trup stă în sângele lui, care este în el. De aceea am zis copiilor lui Israel: „Să nu mâncați sângele niciunui trup; căci viața oricărui trup este sângele lui: oricine va mânca din el, va fi nimicit.

Oricine, fie băștinaș, fie străin, care va mânca dintr-o fiară moartă sau sfâșiată, să-și spele hainele, să se scalde în apă, și va fi necurat până seara; apoi va fi curat.

Dacă nu-și va spăla hainele și nu-și scaldă trupul, își va purta fărădelegea lui.”⁵⁴.

Pâinea este simbolul hranei esențiale, deseori privită ca un aliment spiritual și ca dar neprețuit al cerului. Alături de vin pâinea (colacul) este ofrandă ritualică, prezentă în cadrul numeroaselor ceremonialuri.

La primirea unor musafiri de seamă li se oferă pâine alături de sare, exprimându-se astfel dorința comunității ca aceștia să le asigure bunăstarea materială, semnificată de pâine, și păstrarea nealterată a tradițiilor, sugerată de sare.

Față de pâine se cerea o atitudine de respect, astfel că aceasta este așezată la loc de cinste și învelită cu un ștergar alb și curat. Când se plămădește trebuie să fie făcută de o femeie curată și pusă în cuptor numai în anumite zile ale săptămânii. De asemenea, de consumarea pâinii se leagă unele prescripții:

- înainte de a se tăia felii, se face cruce pe pâine cu cuțitul,
- de obicei este împărțită celor prezenți la masă de către capul familie,
- dacă o bucată este atinsă de un om ea reprezintă soarta acestuia, puterea și norocul său, astfel că nu se admitea ca din restul ce rămâne să mănânce altcineva sau să se lase nemâncată.

Respectul față de pâine se manifestă și prin faptul că aceasta nu se aruncă în gunoi, rămășițele se dau animalelor, nu se calcă și nici nu se înjură, pentru că se consideră un mare păcat.

Aminteam undeva, la început, **tabuul cuvintelor** sau **tabuul nominal**, care își are originea în credința în funcția magică a cuvântului, susținându-se că prin rostirea acestuia influențăm ceea ce denumește („*Vorbești dă dracu, și iacătă-l!*”, spune și zicătoarea – nota autoarei). Cunoașterea adevăratului nume însemna stăpânirea obiectului, a persoanei și de aici derivă magia cuvântului, care este mult mai veche decât magia sacrificiilor. Din vechime s-a creat deci o adevărată mitologie și o ritualizată a manipulării numelor, lucrurilor, ființelor, în deosebi a zeilor.

Numele la civilizațiile arhaice și tradiționale nu a fost niciodată o simplă etichetă aplicată obiectului sau persoanei, el reprezenta esența acestora și avea capacitatea de a institui și de a legitima existența lor. Datorită acestei credințe se interzicea pronunțarea numelui cuiva sau atingerea unei anumite teme, precum sexualitatea, bolile, incestul, moartea, rostirea imprecățiilor sau a numelor unor realități mult temute ș. a. m. d.

„Ducă-l-ar Cel-cu-Coadă pă Petre lu ...! Că tare i-o plăcut să facă glume cu alți!”⁵⁵,

povestea o informatoare.

Tabuul nominal a fost instituit tocmai pentru a nu influența și pentru a nu invoca și dezlănțui unele puteri. Omul satului tradițional credea, de fapt, că tot ceea ce există trebuie să poarte un nume și că obiecte nenumite nici nu există. Tocmai de aceea se obișnuiește ca atunci când te superi pe cineva să eviți pronunțarea numelui acestuia, zicându-i doar „*Iel*” sau „*Ie*”, și nu pe nume.

Tabuul cifrelor se leagă de unele cifre socotite nefaste, de aceea se încearcă evitarea acestora. De exemplu, o bibliografie foarte bogată cunosc superstițiile și credințele legate de cifra 13. Unele popoare nici nu folosesc această cifră, evitându-o atunci când trebuie nume-

rotate etajele unei clădiri, casele de pe o stradă ș. a.m. d. Nu există, deci, etajul 13, casa cu numărul 13, se evită chiar și ca la o masă să se așeze 13 persoane etc. Originea nefastă a numărului vine de la Cina cea de Taină, la care au participat 13 persoane, după care a fost trădat Iisus Christos.

Cifra 3 nu pare a fi nefastă, totuși, conform credințelor, este bine ca în casa ta să fie aprinse deodată trei lumânări. Însuși faptul că avem de a face cu o cifră pară sau impară poate desemna un lucru fast sau nefast. Se crede că florile oferite cuiva care încă este în viață trebuie să fie impare, ori numărul lor să fie identic cu anii acestuia, în timp ce cele duse la cimitir să fie pare:

„Dacă duci pen'e cuiva la mormint'e, atunce așt'e trabă să fie cu păret'e, iară dacă-i în viață încă, atunci să fie fără păret'e.”⁵⁶

Nici **cele patru elemente esențiale** nu pot scăpa fără de a fi tabuizate.

Aerul, elementul esențial al vieții din vechile cosmogonii ale lumii, este ca și focul un element activ și masculin, în timp ce apa și pământul sunt elemente pasive și feminine. Aerul reprezintă lumea subtilă și este simbolul spiritualității. După Sfântul Martin este și simbolul sensibil al vieții nevăzute, un factor de mișcare universal și purificator. Ca vehicul al luminii și mediu al vibrației sunetelor și al culorilor, ocupă un loc important în mitologiile multor popoare. Caracterul său ambivalent se remarcă atunci când se manifestă sub forma vânturilor puternice, vifornite sau furtuni, considerate de a fi provocate de spirite malefice și divinități. Este însă și mediul așezat între cer și pământ, în care se deplasează spiritele benefice, îngerii și alte genii, astfel că este un mediu tabuizat, fiind interzisă efectuarea unor gesturi sau lucruri cum, de exemplu:

- nu se fac gesturi rapide spre cer cu mâna sau cu obiecte ascuțite, prin care ar putea fi rănite ființele care circulă prin aer,
- nu se aruncă în aceeași direcție („în gol”) gunoi sau alte lucruri care ar spurca aerul,
- nu se scuipe în vânt etc.

Merită să ne oprim puțin și asupra obiceiului scuipării unor lucruri, deoarece acesta este un gest cu multiple valori.

Scuipatul sau saliva este o substanță considerată purtătoare de puteri magice. Ca și oricare ale secreții ale organismului și acesta este intim legat de persoana căruia îi aparține, poartă „mana” acesteia, astfel că este prezent în unele rituri de comuniune și în legămintele sacre. Este însă considerat purtător de calități ambivalente, deoarece poate separa și uni, poate vindeca sau strica, ba chiar și insulta. Iisus, la rândul său cu saliva Sa vindecă un orb (*Ioan 9, 6*) și un surdo-mut (*Matei 7, 32-35*).

Pentru românul din Ungaria saliva este un remediu împotriva unor boli/răni. Se întrebuințează în cazul mușcăturilor, înțepăturilor sau a unor răni mai mici, aplicându-se asupra locului acestora:

„Dacă t’i-o mușcat on țânțar, uă ai avut așe, o rană mai mică, o fost dăstul numa să t’e linji pă jejit și să t’e freci apoi ind’e iera rana, că ț-o trecut mai iut’e și s-o oprit și sânjile să cure.”⁵⁷.

Conform credințelor chiar și albeața de la ochi se poate trata cu salivă, este suficient doar ca un copil în zile de sec, pe nemâncate și înainte de răsăritul soarelui, să scuipe de trei peste ochi.

De asemenea i se atribuie funcție apotropaică datorită căreia, de exemplu, copiii dar și alte persoane erau scuipate în scopul de a fi păziți de deochi:

*„Ca să nu diuăt’i pă cin’eva la care t’e-ai uitat cu drag, trăbuie să scopeșt’i dă tri uări păstă iel și să zăci:
- Pt’ii, pt’ii, pt’ii, să nu t’e diuăt!”⁵⁸.*

Unii consideră gestul scuipării și un mod de stimulare a fecundității sau a norocului, însă, scuipatul poate avea și un rol negativ, fiind un lucru de ocară sau insultă pentru cineva, un mediu prin care se putea profana un lucru sacru, de unde interzicerea scuipatului în foc.

Apa este unul dintre cele patru elemente, din ea s-a plămădit

universul. Este o stihie purificatoare. E arhetipul tuturor legăturilor, dar și un element care separă și dizolvă. Are multiple funcții magice și sacrale, de aceea este prezentă în toate ritualurile și obiceiurile. Deși este ambivalentă, adică o stihie a vieții și a morții, apa este sacră. Ea reprezintă infinitatea posibilităților.

Se crede, de fapt, că după ce s-a făcut uscatul, acesta mai stă pe apă, fiind sprijinit de un pește gigantic:

„În mare este un pește, pe peștele cela stau patru stâlpi și pe stâlpi pământul; când peștele clatină din coadă, atunci și pământul se cutremură. De ar vrea să se întoarcă, sau s-ar clătina mai tare și pe noi ne-ar prăpădi. Cei patru stâlpi sunt cele patru posturi. Noi posturile le postim de aceea, ca să nu ne cufundăm. Dar amu un stâlp e mai mâncat, căci oamenii nu postesc.”⁵⁹.

Însăși lumea morților este plasată undeva în aceste zone subterane către care se scurg apele. De aici provine obiceiul de a trimite morții pe ape pe cealaltă lume, ori de a le trimite lor ofrande. Este, deci, un canal de comunicare cu lumea de dincolo.

Apa este pură, miraculoasă, în deosebi apa neîncepută, luată înainte de răsăritul soarelui și folosită la diferite acte de purificare și de vindecare:

„După apă nă-ncepută trăbuie să t'e duci nant'e d-a să face zâuă la fântână. Acolo luua-i cu ulceaua dă tri uări, da dă doauă uări o țâpai jos și numa p-a triie o duce-i acasă. Pă drum nu iera sclobod să vorbeșt'i cu n'ime, n'ici să t'e uiț napoi!... Iară ulceaua o astupai cu palma, să nu să verse apa... Apu tătă zâua mai trăbuie și să posteșt'i.”⁶⁰.

Apa are proprietăți magice în anumite perioade (Paști, Bobotează etc.), și datorită acestui lucru se practică îmbăierea și stropitul. Dar mai ales apa sfințită este înzestrată cu aceste puteri.

„Apa sfințită are mare put'ere. Ie n'e apă ră casăle dă cile rele, n'e

tămădeșt'e când sânt'em bet'ej. Îi dăstul numa o înghițatură să bei dâ n ie... ."61,

susține omul satului.

În apa stătută a bălții sau în cea păstrată fără a fi acoperită se poate cuibării cu ușurință Necuratul și alte spirite malefice, tocmai de aceea nu este bine să o bei sau să o lași neacoperită:

„Canta cu apă îi bin'e s-o țai astupată cu stupușu, că ce șt'ii ce să poat'e cuibări în ie păstă noapt'e."62

Apa poate servi ca agent magic, cu ajutorul căreia poți contacta lumea cealaltă, pentru a afla răspuns la o problemă ivită, dar este prezentă și în diverse practici ale ghicitului, privind soarta individuală a omului ori destinul întregii comunități, sau în farmece sau alte ritualuri (de exemplu, paparuda):

„Așe zâceu mai dăm mult că dacă cin'eva să uită noapt'e în fântână, îș poat'e vid'e ursâta."63.

Fântânile și izvoarele sunt asociate apei vii, ce țâșnește de lângă rădăcinile pomului vieții din Paradis. Datorită acestei credinței fântânile sunt nelipsite de lângă temple și alte locuri sacre. Ele unesc lumea în care trăim noi cu adâncurile pământului și, totodată, pot fi și ochi deschiși spre cer. Deci, fântânile erauenerate, li se aduceau ofrande, când lângă ele se organizau ceremonii religioase, sacralitatea lor fiind dovedită atât prin numeroasele rituri practicate lângă ele cât și prin faptul că se evită spurcarea lor. Pentru a fi păzite de intervențiile spiritelor malefice deseori lângă fântâni se ridică o cruce, o troiță sau se pune o căpățână de cal.

„Fântâna trabă grijită să nu să spurce apa dâ n ie. Să curăță, să mai și astupă, nu sclobod să țâpi n'imica în ie."64,

povestește un informator.

Românul crede că cel care sapă o fântână scapă de păcatele săvârșite și este una dintre cele mai importante binefaceri. Se zice:

„Dacă faci o fântână, atunci până la al nouălea neam ai pomană.”⁶⁵

Focul este element principal în mitologiile lumii, considerat cauză și motor al vieții. Poate fi însă și distrugător sau purificator al vieții, deseori deopotrivă dușman și prieten al omului. În culturile primitive și antice era socotit ființă în orice ipostază/manifestare a sa, și avea o clasă specială de preoți care se îngrijeau să nu se stingă. (Conform unor credințe, în mănăstiri, tot timpul trebuie să ardă o lumânare și nici rugăciunea nu poate încetini, pentru că dacă aceasta vreodată s-ar întâmpla, puterile malefice ar prelua stăpânirea lumii – nota autoarei.)

Focul vetrei de asemenea este considerat o ființă vie, divină. Acesta, cât și cel al altarelor era aprins în locuri ferite până și de lumina soarelui.

„La Pașt'i popa ieșe afară cu lumina aprinsă dân altari, apu strâga: „Ve'niț, dă luaț lumină!”, și tăț n'e ducem să luăm lumină. Apoi ieșem afară dă-nconjuram biserica tăț.”⁶⁶

povestește un credincios.

Focul viu, cel de dinaintea descoperirii celui produs artificial, era adorat și era considerat de o valoare deosebită. Era tabuizat, fiind considerat de obârșie divină, aducându-i-se ofrande: vin, flori, fructe, tămâie etc. De exemplu, la romani se păstra un „*focus publicus*” în mijlocul satului, mereu întreținut și păzit.

Sacralitatea focului, prezentă în toate religiile sub forma venerației absolute, este evidentă și în șirul de interdicții legate de acesta:

- nu se aruncă deșeuri în el,
- nu se scuipă,
- nu se lasă udul peste el,
- nu se leapădă în față lui nimic murdar,

- nu se insultă,
- nu se blestemă etc.

În limba română denumirea de „foc” vine de la lat. „focus”, adică „vatră” și nu de la „ignis”. Poate de aici vine și venerația focului vetrei, care a dus la practicarea obiceiului de a lăsa neatinsă vatra unei case, atunci când aceasta este dăruită.

Focul în tradiția românească este încărcat de anumite trăsături prin care este evidențiată importanța sa.

„Focu îi sfânt. Nu-l blastămi, că-l blastămi pă Dumn'ezo.”⁶⁷

afirmă sătenii.

De asemenea, este cunoscut și obiceiul ca în ziua de sâmbătă să faci totdeauna puțin foc, pentru ca sufletele morților, care-și vizitează casele, să se încălzească, că dacă nu îi blestemă pe cei rămași. Duminica însă nu este bine să faci foc, ci să mănânci ce poți.

În tradiția populară românească chiar și cuvântul „foc” este uneori tabuizat pentru că se crede că rostirea lui poate stârni foc/incendiu, și este înlocuit cu vatră sau lumină.

Pământul este o substanță universală, un izvor al ființei și al vieții. În mitologiile antropogonice putem regăsi înrudirea oamenilor cu pământul, din care omul a fost creat sau în care a crescut ca și un embrion în pântecul matern, cu care acesta este asociat.

Datorită acestor credințe, pământului i se atribuie o putere generatoare și vivificatoare, el făcând parte din unele rituri sau practici între care și următoarele:

- la nașterea unui copil acesta era așezat pe pământ, de unde era apoi ridicat de către tatăl său, care prin acest gest îl recunoștea ca membru al familiei,
- în trecut tinerii căsătoriți petreceau prima noapte culcați jos pe pământ, pentru ca să fie sănătoși și căsătoria lor să fie trainică,

- când cineva murea, acesta de asemenea era așezat pe pământ, exprinându-se astfel dorința de a fi reintegrat în acea materie de unde provine,
- în unele cazuri se practicau și unele înmormântări ritualice cu scopul de a regenera ființa.

În ceremoniile de tip agrar, cultul pământ-mamă reprezintă latura esențială, iar odată cu apariția creștinismului acesta nu a dispărut, ci s-a contopit cu venerarea Maicii Domnului. Conform unor credințe populare pământul doarme de la Adormirea Maicii Domnului (15 august) până la Blagoveștenie (25 martie).

Virtuțile sale pozitive sunt blândețea, supunerea, liniștea, durabilitatea, caracteristice principiului feminin. Datorită acestora el poate fi garantul unui jurământ, cât și poate da putere unui blestem.

Datorită calităților sale pământul este cinstit/tabuizat de către oameni, aceștia închinându-se în fața lui, sărutându-l și venerându-l sub diferite forme.

Omul rămâne mereu șocat de numărul impresionant al interdicțiilor instituite în diferite domenii. Cele enumerate până acum însă oferă doar câteva exemple ale acestora, sunt doar o picătură din universul lor infinit. Trebuie să subliniez faptul că studierea tabuurilor ocupă un loc aparte în antropologia culturală și socială. Descifrarea semnificațiilor în toată diversitatea lor (interdicția religioasă, magică, sexuală, igienică, de consum, rațională sau superstițioasă ș. a. m. d.), ne deschide calea spre înțelegerea sistemului de reguli care fac posibilă ordinea într-o societate, ne explică de ce aceasta poate fi privită ca o complexitate organizată și nu un haos.

Interdicțiile exprimă idei universale, categorii fundamentale ale mentalului colectiv sau individual dintotdeauna, ce invalidează ipoteza existenței unui mental prelogic, care ar fi caracteristic societăților primitive, afirmă unii cercetători. Caracterul misterios și varietatea tabuurilor au stârnit astfel interesul multor dintre aceștia, printre care trebuie neapărat să îi amintim pe **Mircea Eliade**,

Sigmund Freud, James George Frazer, Emile Durkheim, Wilhelm Wundt, Arnold van Gennep, Victor Kernbach ș. a. m. d.

Dintre aceștia **Wilhelm Wundt** și **Sigmund Freud** au dat următoarele definiții tabuurilor:

„Prin tabu înțelegem, potrivit sensului general al cuvântului, orice interdicție inclusă în obiceiuri și moravuri, sau în legi lămurit formulate, de a atinge un lucru, de a-l pretinde pentru propria folosință, sau de a utiliza anumite cuvinte prohibite, așa încât, în definitiv, nu există nici un popor și nici o treaptă de cultură care să fi scăpat de sancțiunea prin tabu”,

„Tabu sunt însă nu numai toate persoanele, ci și toate localitățile, obiectele și stările pasagere care sunt purtătoare sau sunt sursa unei însușiri misterioase. Tabu este de asemenea interdicția care provine din această însușire și în sfârșit, în sens literal, ceea ce este în același timp sacru și mai presus de lucrurile obișnuite, implicând periculosul, impurul, neplăcutul”.

La rândul său **J. G. Frazer** vedea în existența lor un sistem animist pe cale de a se constitui în religie:

„Regulile sale par a proveni dintr-o învățătură referitoare la suflete, și a fi determinate de simpatii și antipatii, preferința sau sila diferitelor categorii de duhuri față de unul sau altul dintre ele înseși. Mai presus însă de sufletele oamenilor și animalelor s-a dezvoltat concepția despre o zeiță puternică, ce le-ar stăpâni pe toate: această concepție devine apoi tot mai importantă, iar tabuurile ajung treptat să fie socotite mai curând un mijloc menit a atrage bunăvoința zeiței, decât niște reguli care să se adapteze preferințelor. Principiile de conduită capătă deci o bază supranaturală în locul vechii lor baze naturale.”⁶⁸

Studiul de față însă nu ar fi complet dacă nu am aminti faptul că în lumea care ne înconjoară, deși este plină de restricții, există

și un șir destul de lung al lucrurilor care ne sunt permise. Acestea sunt cunoscute sub denumirea de „noa”, expresie care vine și ea tot din limba polineziană și înseamnă „liber”, adică se poate folosi cu siguranță.

„În lume asta mai iese dârt-aceie și lucruri care le put'em face,
numa să fim mereu ca capu la locu lui.”,⁶⁹

afirmă și oamenii satului, foarte bine gândind asupra rostului vieții.

BIBLIOGRAFIE

- A Biblia világa*, Editura Minerva, Budapesta, 1981.
A Talmud könyvei, Editura Paginarum, Budapesta, 1997.
Bernea, Ernest, *Cadre ale gândirii populare*, Editura Cartea Românească, București, 1985.
Biblia sau Sfânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament, Londra, 1965.
Bria, Ion, *Dicționar de teologie ortodoxă*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1994.
Chevalier, Jean,–Gheerbrant, Alain, *Dicționar de simboluri*, vol. I.–III., Editura Artemis, București, 1994.
Colta, Elena Rodica, *Repere pentru o mitologie a românilor din Ungaria*, Editura Fundației pentru Studii Europene, Cluj-Napoca, 2004.
Crosse, Joanna, *A szellem, test, lélek és a Föld képes enciklopédiája*, Édesvíz Kiadó, Budapest, 1999.
Eliade, Mircea, *Sacrul și profanul*, Editura Humanitas, București, 1992.
Eliade, Mircea, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, vol. I.–III., Editura Științifică, București, 1994.
Evseev, Ivan, *Dicționar de simboluri și arhetipuri culturale*, Editura Amarcord, Timișoara, 1994.
Evseev, Ivan, *Enciclopedia semnelor și simbolurilor culturale*, Editura Amarcord, Timișoara, 1999.

- Freud, Sigmund**, *Totem și tabu. O interpretare psihanalitică a vieții sociale a popoarelor primitive*, Editura ANTET XX Press.
- Frazer, James George**, *Creanga de aur*, vol. I.–II., București, Editura Minerva, 1980.
- Gavriluță, Nicu**, *Mentalități și ritualuri magico-religioase. Studii și eseuri de sociologie a sacrului*, Editura Polirom, Iași, 1998.
- Gennep van, Arnold**, *Rituri de trecere*, Iași, Editura Polirom, 1998.
- Gorovei, Artur**, *Credinți și superstiții ale poporului român*, București, Librăriile Socec, 1915.
- Dr. Hunyadi, László**, *Az emberiség vallásai az őskortól napjainkig*, Lipták Kiadó, Budapest, 1998.
- Kernbach, Victor**, *Dicționar de mitologie generală*, Editura Albatros, București, 1995.
- Koran*, Editura Helikon, Budapesta, 1987.
- Krupa, András**, *Hiedelmek, varázslatok, boszorkányok*, Békéscsaba, 1974.
- Lao-ce**, *Tao Te King*, Editura Tericum, Budapesta, 1994.
- Larouse**, *Dicționar de civilizație egipteană*, Editura Universul Enciclopedic, București, 1997.
- Larousse**, *Dicționar de civilizație iudaică*, Editura Universul Enciclopedic, București, 1997.
- Larousse**, *Dicționar de civilizație musulmană*, Editura Universul Enciclopedic, București, 1997.
- Louis, René**, *Dicționar de mistere*, Editura Nemira, București, 1999
- Lükó, Gábor**, *Creația populară și muzica, în Din tradițiile populare ale românilor din Ungaria*, 1975, pp. 33–56.
- Marian, Simion Florea**, *Înmormântarea la români*, Editura Grai și Suflet – Cultură Națională, București, 1995.
- Marian, Simion Florea**, *Nașterea la români*, Editura Grai și Suflet – Cultură Națională, București, 1995.
- Marian, Simion Florea**, *Nunta la români*, Editura Grai și Suflet – Cultură Națională, București, 1995.
- Moldován, Gergely**, *A magyarországi románok*, Budapesta, 1913.
- Niculiță-Voronca, Elena**, *Datinile și credințele poporului român*, vol. I-II, Editura Saeculum I.O., București, 1998.

Nikula, Stella, *Nașterea la românii din Ungaria*, în *Annales* '96, Giula, 1996.

Nikula, Stella, *Folclorul obiceiurilor calendaristice la românii din Ungaria* (Teză de doctorat), Cluj-Napoca, 1999.

Nikula, Stella, *Aspecte ale gândirii umane. Studii de psihologie tradițională*, Giula, 2013.

O'Connell, Mark, – **Airey, Raje**, *Jelek és szimbólumok enciklopédiája*, Józsoveg Műhely Kiadó, 2007.

Pamfile, Tudor, *Mitologie românească. (Dușmani și prieteni ai omului, Comorile, Pământul – după credințele poporului)*, București, Editura ALFA, 1997.

Riffard, Pierre, *Dicționarul esoterismului*, Editura Nemira, București, 1998

Simon, Róbert, *A Koran világa*, Editura Helikon, Budapesta, 1987

Újváry, Zoltán, *Jocul turcii la românii din Ungaria*, în *Din tradițiile populare ale românilor din Ungaria*, 1975, pp. 11–32.

Vallástörténeti kislexikon, Editura Kossuth, Budapesta, 1983.

Vulcănescu, Romulus, *Mitologie română*, București, Editura Academiei R.S.R., 1987.

Zohar – Ragyogó fény, Editura Farkas Lőrinc Imre, 1997.

NOTE

1. Kernbach, Victor, *Dicționar de mitologie generală*, Editura Albatros, București, 1995, p. 602.
2. Informator Gheorghe Rotar din Chitighaz (1922).
3. Informatoare Ecaterina Sajtos, născută Rotar din Chitighaz (1908-1998).
4. Informatoare Zenobia Gábor, născută Rediș din Otlaca-Pustă (1900-1990).
5. Informatoare Florica Tulcan, născută Nicula din Chitighaz (1915-1993).
6. Informatoare Sofia Muntean, născută Șimonca din Chitighaz (1914-1999).
7. Informatoare Maria Borbil, născută Nicula din Chitighaz (1914-2000).
8. Informatoare Sofia Muntean, născută Șimonca din Chitighaz (1914-1999).
9. Informatoare Florica Bojti, născută Szarka din Aletea (1929).
10. Informatoare Florica Tulcan, născută Nicula din Chitighaz (1915-1993).
11. Informatoare Zenobia Gábor, născută Rediș din Otlaca-Pustă (1900-1990).
12. Informatoare Zenobia Nicula, născută Rediș din Chitighaz (1900-1986).
13. Informatoare Florica Tulcan, născută Nicula din Chitighaz (1915-1993).
14. Informator Gheorghe Tulcan din Chitighaz (1913-1989).
15. Informatoare Florica Poptilican, născută Nicula din Chitighaz (1922-2007).
16. Informatoare Ecaterina Sajtos, născută Rotar din Chitighaz (1908-1998).
17. Informator Gheorghe Rotar din Chitighaz (1922).
18. Informatoare Florica Bojti, născută Szarka din Aletea (1929).
19. Informatoare Florica Tulcan, născută Nicula din Chitighaz (1915-1993).
20. Informatoare Zenobia Gábor, născută Rediș din Otlaca-Pustă (1900-1990).
21. Informator Gheorghe Tulcan din Chitighaz (1913-1989).
22. Informator Gheorghe Tulcan din Chitighaz (1913-1989).
23. Nikula, Stella, *Folclorul obiceiurilor calendaristice la românii din Ungaria* (Teză de doctorat), Cluj-Napoca, 1999, p. 71.
24. Nikula, Stella, *Folclorul obiceiurilor calendaristice la românii din Ungaria* (Teză de doctorat), Cluj-Napoca, 1999, p. 138.
25. Informatoare Florica Bojti, născută Szarka din Aletea (1929).
26. Informatoare Zenobia Gábor, născută Rediș din Otlaca-Pustă (1900-1990).
27. Informatoare Sofia Muntean, născută Șimonca din Chitighaz (1914-1999).
28. *Biblia sau Sfânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament, Levitic 2, 1-3*, p. 108.

29. Informatoare Ecaterina Ardelean, născută Nicula din Chitighaz (1933-1996).
30. Nikula, Stella, *Folclorul obiceiurilor calendaristice la românii din Ungaria* (Teză de doctorat), Cluj-Napoca, 1999, pp. 45-46.
31. Bria, Ion, *Dicționar de teologie ortodoxă*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1994, p. 313.
32. Informatoare Maria Borbil, născută Nicula din Chitighaz (1914-2000).
33. Informatoare Sofia Muntean, născută Șimonca din Chitighaz (1914-1999).
34. *Biblia sau Sfânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament, Levitic 1, 1-3*, p. 107.
35. Informatoare Florica Tulcan, născută Nicula din Chitighaz (1915-1993).
36. *Ibidem*
37. Nikula, Stella, *Aspecte ale gândirii umane. Studii de psihologie tradițională*, Giula, 2013, p. 133.
38. Nikula, Stella, *Aspecte ale gândirii umane. Studii de psihologie tradițională*, Giula, 2013, p. 266.
39. Informatoare Sofia Muntean, născută Șimonca din Chitighaz (1914-1999).
40. *Biblia sau Sfânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament, I. Corinteni 6, 18-20*, p. 1116.
41. *Biblia sau Sfânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament, Levitic 15, 19-33*, p. 125.
42. *Biblia sau Sfânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament, Levitic 12, 1-5*, p. 120.
43. Informatoare Sofia Szretykó, născută Samfira din Aletea (1929).
44. Informatoare Sofia Muntean, născută Șimonca din Chitighaz (1914-1999).
45. Informatoare Zenobia Gábor, născută Rediș din Otlaca-Pustă (1900-1990).
46. Informator Gheorghe Tulcan din Chitighaz (1913-1989).
47. Informatoare Florica Tulcan, născută Nicula din Chitighaz (1915-1993).
48. Informatoare Zenobia Gábor, născută Rediș din Otlaca-Pustă (1900-1990).
49. Informatoare Sofia Muntean, născută Șimonca din Chitighaz (1914-1999).
50. Informator Gheorghe Tulcan din Chitighaz (1913-1989).
51. *Biblia sau Sfânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament, Levitic 11, 1-47*, pp. 118-119.
52. *Coran, Surata a cincea, 1-5*.
53. Informatoare Maria Borbil, născută Nicula din Chitighaz (1914-2000).

54. *Biblia sau Sfânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament, Levitic 17, 10-16*, pp. 127-128.
55. Informatoare Maria Borbil, născută Nicula din Chitighaz (1914-2000).
56. Informatoare Florica Tulcan, născută Nicula din Chitighaz (1915-1993).
57. Informatoare Ecaterina Ardelean, născută Nicula din Chitighaz (1933-1996).
58. Informatoare Florica Bojti, născută Szarka din Aletea (1929).
59. Niculiță-Voronca, Elena, *Datinile și credințele poporului român*, vol. I., Editura Saeculum I.O., București, 1998, p. 107.
60. Nikula, Stella, *Aspecte ale gândirii umane. Studii de psihologie tradițională*, Giula, 2013, p. 331.
61. Informatoare Zenobia Gábor, născută Rediș din Otlaca-Pustă (1900-1990).
62. Ibidem
63. Informatoare Maria Borbil, născută Nicula din Chitighaz (1914-2000).
64. Informator Gheorghe Tulcan din Chitighaz (1913-1989).
65. Niculiță-Voronca, Elena, *Datinile și credințele poporului român*, vol. I., Editura Saeculum I.O., București, 1998, pag. 89.
66. Informator Ioan Muntean din Chitighaz (1908-1990).
67. Informator Gheorghe Tulcan din Chitighaz (1913-1989).
68. Chevalier, Jean,-Gheerbrant, Alain, *Dicționar de simboluri*, vol. III., Editura Artemis, București, 1994, pag. 326.
69. Informatoare Zenobia Gábor, născută Rediș din Otlaca-Pustă (1900-1990).

Iulian Boldea

Retorica vizualității în poezia lui Vasile Alecsandri

Preliminarii

Pastelurile lui Vasile Alecsandri fac dovada peremptorie a unui poet pentru care lumea exterioară este asumată în primul rând prin intermediul vizualității. Atent cu precădere la suprafețele, liniile, culorile și formele peisajului circumscris liric, ochiul autorului știe să discearnă proporții, să fixeze perspective sau să rezume distanțele dintre obiecte la o figurație a esențialului. Vizualitatea fiind, ca să zicem așa, facultatea dominantă a autorului, lumea, așa cum este ea transcrisă în stampele pastelurilor, ne apare dominată de imagini motorii, de sugestii ale mișcării, de linii și de suprafețe aflate într-un raport de echilibru instabil, prin care între eul contemplativ și realitate se conturează o corespondență certă, o armonie mai mult sau mai puțin secretă. *Malul Siretului* e un pastel reprezentativ pentru creația lui Alecsandri. Momentul zilei care este fixat aici este acela al matinalității, moment al expansiunii senzoriale, al suavității și al delicateții de a fi și de a simți. Desfăcute din strânsoarea tenebrelor, lucrurile și ființele își regăsesc o prospețime originară, un relief marcat de neprihană și, în același timp, de o anumită incertitudine a ființării. E ca și când poetul ar asista la regăsirea identității de sine a realului, după experiența nocturnă a nediferențierii. „Aburii”, comparați cu niște „fantasme”, sporesc sugestia de vrajă a indecisului, de ezitare senzorială, de mister și nedisociere de care momentul dimineții este marcat.

Totodată, imaginea matinalului se încarcă și de unele conotații fantastice, de unele dimensiuni ale fabulosului, un fabulos tratat în peniță miniaturală și în regim al ostentației vag manieriste, și care e sugerat mai ales de comparația râului cu un „balaur”: „Aburii ușori ai nopții ca fantasme se ridică / Și, plutind deasupra luncii, pintre ramuri se despică, / Râul luciu se-ncovoaie sub copaci ca un balaur

/ Ce în raza dimineții mișcă solzii lui de aur". Poziția eului liric este aceea a unui contemplativ, ce se situează într-o postură privilegiată și care se abandonează cu totul farmecului reprezentării peisajului, precum și unei stări de somnolență ce-i cuprinde încet-încet simțurile și gândirea. De altfel, la această stare de somnolență, de toropeală senzitivă contribuie și spectacolul curgerii, al unduirii neconținute, al prefacerii heracliteene a apei, care, în mișcarea sa neîntreruptă, ne oferă o imagine paradoxală de liniște și tumult contras în sine, de dinamism și încremenire. De altfel, o asemenea reprezentare a lumii și, în particular, a malului Siretului sub spectrul contemplației pune în evidență și înclinația lui Alecsandri spre *otium*, spre liniște și seninătate, prin intermediul căreia între privirea poetului și suprafețele realului nu există un hiatus, ori o opoziție ireductibilă ci, mai curând, o stare de armonie, de reculegere, de senzualitate perceptivă. Paralelismul între interioritate și exterioritate este, și în acest pastel, de ordinul evidenței. Seninătății ce domină eul liric îi corespunde un ritm monoton al naturii, o somnolență a elementelor, o încetinire a mișcărilor și o surdinizare a zgomotelor lumii: „Eu mă duc în faptul zilei, mă așez pe malu-i verde / Și privesc cum apa curge și la cotiri ea se perde, / Cum se schimbă-n vălurile pe prundișul lunecos, / Cum adoarme la bulboace, săpând malul năsipos. // Când o salcie pletoasă lin pe baltă se coboară, / Când o mreană saltă-n aer după-o viespe sprintioară, / Când sălbaticile rațe se abat din zborul lor, / Bătând apa-ntunecată de un nour trecător”.

Un cititor atent poate constata faptul că Alecsandri e atras nu doar de natura nudă, de lumea „așa cum este ea” în relevanța aspectelor sale fenomenale, ci mai curând de lumea fixată în memoria sa vizuală, în care natura se preschimbă în obiect estetic și capătă un aspect reprezentativ, aproape spectacular. E vorba, așadar, întrucâtva, de o natură estetizată, așezată sub semnul poeticității. Acest fapt a fost observat și de criticul Eugen Simion, care sublinia acest dar al poetului de a „prelucra” artistic peisajul perceput: „Alecsandri caută, în fond, în această geografie – în parte reală, în parte imaginară – un număr de *tablouri* care să satisfacă apetitul cititorului din epocă pentru exotic, măreț, spectaculos (...). Natura reală și natura *lucrată* îl atrag în egală măsură. Condiția este ca faptele să

formeze o *scenă* frumoasă. Și faptele sunt alese totdeauna cu grija de a participa la ceea ce am putea numi *figura spectaculosului așezat*". Ultima strofă a poeziei se așază sub semnul unei predominanțe a interiorității. S-ar părea că gândirea poetului, urmând meandrele și contorsiunile delicate ale râului, reconstruiește, din perspectiva miniaturalului și a grațiosului, tabloul de natură, dându-i acestuia tonuri ale purității și delicateții. „Șopârla de smarald”, ce trimite la imaginea râului ca un „balaur”, e o dovadă a predilecției lui Alecsandri pentru miniatural, pentru nuanța contrasă cu minuție, pentru policromia cu valoare exorcizantă: „Și gândirea mea furată se tot duce-ncet la vale / Cu cel râu care-n veci curge, făr-a se opri din cale. / Lunca-n giuru-mi clocotește; o șopârlă de smarald, / Cată țintă, lung la mine, părăsind năsipul cald”. Între vitalitatea naturii în ebuliția matinalității și aspectul static-contemplativ al privitorului s-ar părea că există o opoziție netă. În fond, ochiul eului liric e cel care construiește datele peisajului, constrânge tabloul de natură la anumite cadre vizuale și conferă o perspectivă estetică lumii. Rezumând un mod cu totul specific de a percepe jocul de suprafețe și de linii al realității, Alecsandri e departe de învolburările lamartiniene, ori de melancolia eminesciană în marginea reprezentării peisajului. Chiar când e prezentă, nostalgia capătă o figurație simbolică ori de-a dreptul decorativă. Natura e un decor, un spectacol înscenat cu grație, ritualizat, conturat în imagini de o claritate supremă, într-un desen esențializat, aproape hieratic și o versificație de ținută impecabilă.

Miezul iernei e unul dintre pastelurile cele mai reprezentative, ca viziune și stil, ale lui Alecsandri. Poezia a fost publicată pentru prima oară în revista „Convorbiri literare”, la 1 februarie 1869. În acest pastel „frigul cumplit, spațiul sinistru, cutreierat de fiare, oferă ochiului un spectacol diamantin, sclipitor, grandios” (Al. Piru). Ion Pillat, de pildă, găsea în pastelurile bardului din Mircești „simplicitate, măsură, armonie sufletească, echilibru perfect între fond și formă, claritate și acel optimism sănătos care domină viața fiindcă o înțelege trăind-o deplin”. „Viață”, „trăire”, „participare” sunt, în pastelurile lui Alecsandri, concepte onto-poetice cu totul relative. Aceasta pentru că poetul are mai mereu gustul spectacolului, al în-

scenării, al revelației scripturale văzută ca artificiu. Chiar peisajul ce pare a avea în cel mai înalt grad sugestia verosimilului este, în fond, „construit”, așezat în rama unei viziuni, cu alte cuvinte, literaturizat. Viața pare simulată, trăirea se traduce mai curând prin reducere la scara miniaturalului metaforic. Compozițional, poezia e structurată pe o alternanță a planului real și a planului fantastic. De la datele realității empirice, poetul trece, adesea, în spațiul imaginarului, al fantasticului sugerat cu grație și retorism abia disimulat. Chiar din titlu e surprins nucleul semantic al poeziei. E vorba de configurarea lirică a anotimpului hibernal în plenitudinea sa, cu toate atributele sale definitorii: gerul, zăpada, atotputernicia albului etc. Primele două versuri, redată în propoziții scurte, eliptice, de o vigoare expresivă promptă, au darul de a capta în modul cel mai direct însemnele naturii hibernale, ale naturii cuprinse de ger, de zăpadă, de alb. Nemișcarea e nota dominantă a tabloului. Lipsa de dinamism, reducția la static a imaginilor, transparența viziunii – sunt dominantele cadrului. Teluric și cosmic sunt realitățile generice care stau într-un paralelism relativ, oglindindu-se reciproc. Elementul termic dominant este gerul „amar, cumplit”, așadar surprins într-o fază superlativă a sa, fază redată prin verbe de tip onomatopeic („trăsnesc”, „scârțâie”), dar și prin epitete ce redau amplitudinea fenomenului natural („amar, cumplit”). Următoarele două versuri ne pun în fața unui spațiu mai amplu, în care predominante sunt imaginile vizuale, ce conferă peisajului o amprență cromatică ireală, de tulburătoare solaritate: „În păduri trăsnesc stejarii! E un ger amar, cumplit! / Stelele par înghețate, cerul pare oțelit, / Iar zăpada cristalină pe câmpii strălucitoare / Pare-un lan de diamanturi ce scârțâie sub picioare”.

Alternanța static-dinamic, îngustare a viziunii-amplitudine, decupajul foarte strict al imaginilor și relieful lumii sub spectrul luminii și al luminiscenței sunt elementele peisajului surprinse cu cea mai mare acuitate de autor. Ambianța hibernală e redată într-o suită de imagini, detalii, metafore ce conferă anotimpului amplitudine, relief, dimensiune cosmică, sugestie a monumentalului: „Fumuri albe se ridică în văzduhul scânteios / Ca înaltele coloane unui templu maiestos, / Și pe ele se așează bolta cerului senină, / Unde luna

își aprinde farul tainic de lumină. // O! tablou măreț, fantastic!...
Mii de stele argintii / În nemărginitul templu ard ca vecinice făclii.
/ Munții sunt a lui altare, codrii – organe sonoare / Unde crivățul
pătrunde, scoțând note-ngrozitoare”.

Configurarea naturii ca „templu”, structurarea peisajului în forme apolinice nu sunt altceva decât modalități de „îmblânzire” a naturii, de domolire a stihialului, sau, în fond, de artificializare, prin convenție poetică a universului surprins într-o ipostază a sa particulară. Semnele de punctuație, propozițiile exclamative, punctele de suspensie, ca și tonalitatea retorică au rolul de a traduce în vers extazul eului liric în fața spectacolului grandios al naturii hibernale. La o astfel de atitudine extatică în fața realului contribuie și abundența referințelor și a elementelor ce redau strălucirea naturii surprinsă de îngheț („cerul pare oțelit”, „zăpada cristalină”, „mii de stele argintii”). Se vedește și în acest mod predilecția pentru pietre și metale prețioase, pentru luminiscenta cadrului. Impresia dominantă a tabloului liric e statică. Nemișcarea, lipsa de dinamism, neclintirea elementelor conferă pastelului, în primele trei strofe, un contur apolinic, accentuându-se totodată impresia de vrajă, de mister atotputernic, de înfiorare afectivă abia reținută a poetului înaintea unei lumi de nepământească frumusețe. Ultima strofă aduce o notă de dinamism în ansamblul poeziei, sugestia mișcării creând o imagine decupată cu minuție a detaliului („Totul e în neclintire, fără viață, fără glas; / Nici un zbor în atmosferă, pe zăpadă – nici un pas; / Dar ce văd?... în raza lunii o fantasmă se arată... / E un lup ce se alungă după prada-i spăimântată). Din unghiul versificației, poezia *Miezul iernei* este scrisă în versuri de 15-16 silabe, în ritm troheic și rime împerecheate, o astfel de structură prozodică concurând la accentuarea tonalității esențiale a pastelului, în care, cum precizează Călinescu, „tehnica picturală predomină”. Pastelul *Miezul iernei* ilustrează concepția lui Alecsandri despre redarea naturii în cadrele eufemizante ale versului. Canonul liric, tiparul încadrează colțul de natură, redându-i o dimensiune ascunsă, artisticitatea, revelația estetică.

Retorica peisajului și fascinația vizualității

După cum s-a observat de către critica literară, *Pastelurile* reprezintă un moment al desprinderii lui Alecsandri de reveria romantică și de fixare a unui imaginar mai substanțial, mai apropiat de materialitatea lumii, de tiparele structural-organice ale universului. O observație a lui Eugen Simion e edificatoare în această privință: „În *Pasteluri* (poeme de maturitate), Alecsandri face însă efortul de a da o anumită substanță și coerență acestei geografii sacre. Imaginația revine pe pământ și, pe cât este posibil, se încorporează în materie. Cum semnalăm la început: *Pastelurile* sunt scrise într-un loc bine ocrotit și cu un sentiment neascuns de ostilitate față de asprimile naturii. Intervine, în imaginarul poetic, și nuanța temporală. Alecsandri vede (cântă) același peisaj iarna, primăvara, vara, toamna. Sensibilitatea lirică se modifică în funcție de orarul universului. Iarna se plânge de frig, primăvara celebrează nunta cosmică: »însoțirea naturii cu mândrul soare«. Însă nu întotdeauna mesajul latent, spre a vorbi în limbajul psihanalizei, corespunde cu mesajul (limbajul) de suprafață al poemelor”.

Considerat de unii exegeți ca un poet al solarității, al elementarității de stirpe apolinică, prin cultul formei armonioase și prin predilecția pentru unele forme ale vitalismului marcat de un optimism funciar, Alecsandri ne oferă, în poezia *Viscolul*, o altă fațetă a structurii sale poetice. Solarității i se opune aici un tablou al crivățului devastator, al pustiirii produse de stihiiile naturii. Pastelul lui Alecsandri se detașează, în primul rând, prin dinamismul și rapiditatea cu care se succed imaginile lirice, într-o cavalcadă de senzații motorii, vizuale și auditive din care se alcătuieste o panoramă dominată de imaginea involburată a zăpezii atotstăpânitoare. Poezia are, cum se poate remarca de la bun început, o structură duală; o primă parte e dominată de imaginile înghețului, frigului și zăpezii și o a doua parte, alcătuită din ultima strofă, în care sunt foarte transparente sugestiile luminii, ale căldurii și confortului.

O apocalipsă albă, situată sub semnul înghețului, al zăpezii și al frigului ce destramă întreaga coerență a naturii, tabloul structurat de Alecsandri în imagini apăsate sugerează substratul stihinic al naturii, forța elementară ce se degajă din acțiunea viscolului și care

abolește parcă orice prezență a umanului: „Crivățul din meazănoapte vâjâie prin vijelie, / Spulberând zăpada-n ceruri de pe deal, de pe câmpie, / Valuri albe trec în zare, se așează-n lung troian / Ca nisipurile dese din pustiul african. // Viscolul frământă lumea!... Lupii suri ies după pradă, / Alergând, urlând în urmă-i prin potopul de zăpadă. / Turmele tremură: corbii zbor vârtej, răpiți de vânt, / Și răchițele se-ndoaie lovindu-se de pământ. // Zberăt, răget, țipet, vaiet, mii de glasuri spăimântate / Se ridică de prin codri, de pe dealuri, de prin sate, / Și-n departe se aude un nechez răsunător... / Noaptea cade, lupii urlă... Vai de cal și călător”. Senzația de involburare, de frig, de destrămare a echilibrului lumii este sugerată de poet prin prezența unor enumerații și repetiții („Zberăt, răget, țipet, vaiet...”), a unor verbe de aspect onomatopeic, cu efect de aliterare („vâjâie prin vijelie”) dar, nu în ultimul rând, și prin imaginea de ansamblu, hiperbolizată, în care aglomerarea de detalii și de ritmuri, de mișcări contradictorii și de dislocări spațiale trasează un relief halucinant prin densitate imagistică și, totodată, cum observa Eugen Simion, o „retorică a peisajului”.

Într-adevăr, se poate desprinde din poezia *Viscolul* un anumit mod de a înscena peisajul, o dorință a poetului de a da un aspect spectacular tabloului, de a însufleți prin mijloace retorice colțul de natură aflat în posesia frigului și viscolului necruțător. Exclamațiile, repetițiile, enumerațiile, figurile onomatopeice sunt tot atâtea procedee ce pun în lumină un astfel de retorism, o astfel de structurare în grilă patetică ori spectaculară a peisajului. Ultima strofă a poeziei aduce cu sine speranța ieșirii din acest labirint alb marcat de viscol, de frig, de zăpada de o abundență apocaliptică. Imaginea „căsuței drăgălașe” aduce cu sine sugestia unui spațiu ocrotitor, securizant, în care ființa umană se adăpostește de agresiunile naturii din afară, își află echilibrul și confortul ontic („Fericit acel ce noaptea rătăcit în viscolire / Stă, aude-n câmp lătrare și zărește cu uimire / O căsuță drăgălașă cu ferestrele lucind, / Unde dulcea ospeție îl întâmpină zâmbind!”).

Concluzii

Evident, dincolo de retorica peisajului pe care Alecsandri o pune în joc în pastelurile sale, există și un mecanism poetic al obiectivării imaginației, de substanțializare a viziunilor și de materializare a sugestiei. Alecsandri e un poet ce surprinde, în tectonica universului, mișcările cele mai intime ale peisajului, ritmurile lumii supuse devenirii perpetue. Fără a medita prea mult pe seama precarității lumii, pe seama efemerității ființei umane în raport cu eternitatea cosmosului, Alecsandri e, prin excelență, un contemplativ, un poet ce pune natura în grilă decorativă, transformând peisajul într-o scenografie adesea grațioasă, dar uneori, cum se întâmplă în *Viscolul*, și într-una apocaliptică. Exclus, la început, din natura dezlănțuită, omul își presimte, în finalul poeziei, reintegrarea în structurile universului, reîntoarcerea în sânul unei naturi situată între elementaritate și fenomenalitate. Pe bună dreptate, cred, Nicolae Manolescu observă că „Lirismul *Pastelurilor* provine din emoția reclusiunii, nicidecum din contemplația naturii”. Recluziunea, retragerea într-un spațiu securizant e mecanismul afectiv ce pune în mișcare imaginile marcate deopotrivă de obiectivare și de sensibilitate transfiguratoare ale pastelurilor lui Vasile Alecsandri.

BIBLIOGRAFIE CRITICĂ SELECTIVĂ

1. Iulian Boldea, *Istoria didactică a poeziei românești*, Editura Aula, Brașov, 2005.
2. Șerban Cioculescu, Vladimir Streinu, Tudor Vianu, *Istoria literaturii române moderne*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1971.
3. Paul Cornea, *Itinerar printre clasici*, Editura Minerva, București, 1984.
4. G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Editura Minerva, București, 1982.
5. Emil Ghițulescu, *Vasile Alecsandri*, Editura Minerva, București, 1979.
6. Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române*, Editura Paralela 45, Pitești, 2008.
7. I. Negoïtescu, *Istoria literaturii române*, Editura Minerva, București, 1991.
8. Edgar Papu, *Din clasicii noștri*, Editura Eminescu, București, 1977.
9. Alexandru Piru, *Introducere în opera lui Vasile Alecsandri*, EPL, București, 1978.
10. Eugen Simion, *Dimineața poezilor*, Editura Cartea Românească, București, 1980.
11. Mircea Tomuș, *Cincisprezece poeți*, Editura pentru Literatură, București, 1968.

Acknowledgement: This paper was supported by the National Research Council- CNCS, Project PN-II-ID-PCE-2011-3-0841, Contract Nr. 220/31.10.2011, title Crossing Borders: Insights into the Cultural and Intellectual History of Transylvania (1848–1948) / Dincolo de frontiere: aspecte ale istoriei culturale si intelectuale a Transilvaniei (1848–1948) / Cercetarea pentru aceasta lucrare a fost finantata de catre Consiliul Național al Cercetării Științifice (CNCS), Proiect PN-II-ID-PCE-2011-3-0841, Contract Nr. 220/31.10.2011, cu titlul Crossing Borders: Insights into the Cultural and Intellectual History of Transylvania (1848–1948) / Dincolo de frontiere: aspecte ale istoriei culturale si intelectuale a Transilvaniei (1848–1948).

Tibor Hergyán

Expresia individualului în proza românească interbelică

Istoria și critica literară românească, preocupată de proza interbelică, subliniază noutatea formulei pe care Camil Petrescu a introdus-o în spațiul literar românesc cu cele două romane ale sale, prea bine cunoscute. Prozatorii interbelici l-au urmărit pe Camil Petrescu în programul său de proustinizare a epicii autohtone, fiind convinși și ei de necesitatea sincronizării literelor românești cu cele europene. Asta a-nsemnat că au trecut, aproape cu toții, de la discursul obiectiv la cel subiectiv, altfel spus de la narațiunea la persoana a treia la narațiunea la persoana întâi, plasând în centrul romanului un personaj care își va asuma și rolul de narator, adică un personaj care se va confesa. Colegii de generație ai lui Camil Petrescu – Eliade, Sebastian, Anton Holban sau chiar și Ibrăileanu – au adoptat nu doar o nouă practică romanescă, dar au venit și ei cu câte o teorie sau poetică asupra romanului : Anton Holban cu *Testamentul literar*, Garabet Ibrăileanu cu *Creație și analiză*, Sebastian cu notele sale despre roman, iar Mircea Eliade cu publicistica sa literară răspândită în presa vremii. Se poate afirma rezumativ că la începutul anilor treizeci s-a produs o mișcare efervescentă atât în interiorul romanului cât și în jurul lui.

Noua perspectivă asupra romanului se deschide totuși circumspect, prozatorii atașați noului stil romanesc privesc cu un ochi înapoi și subliniază, în poeticile lor, necesitatea și rostul elementelor de retorică veche în noua formulă. Ba mai mult, fiecare scrie în continuare și romane obiective, alături de cele confesive. Cu ce se explică atitudinea ambiguă, de du-te vino, a romancierilor, atât față de romanul obiectiv cât și față de cel subiectiv, pe care tocmai îl instituiau. Pe de o parte, prozatorii și-au dorit în continuare un roman dinamic, atractiv, viu, etc – acesta ar fi fost romanul tradițional, pe de altă parte și-au dorit unul în centrul căruia să se situeze

un fel de alter-ego al lor, să-i poată exploata experiențele, chiar dacă acestea erau, evident, fictive – acesta este romanul confesiv. Pe scurt, și-ar fi dorit o formulă care să îmbine exclusiv avantajele celor două discursuri românești. Dar pentru că asta nu era posibil și pentru că motivația existențială s-a dovedit totuși hotărâtoare, adică implicarea conștientă a eului în acțiune, au votat pentru romanul confesiv.

Discursul la persoana întâi a-nsemnat primul și inevitabilul pas făcut de romancierii care au hotărât să plaseze personajul în centrul romanului, înmulțindu-i sarcinile cu cea de narator. Astfel statutul personajului s-a schimbat esențial : de aici încolo nu mai este trăit de istorie, ci își trăiește el însuși istoria și istoriile, evident, cu miza și consecințele de rigoare. Decât un destin în colectiv, mai bine o viață plină de tensiuni dramatice, dar una proprie, pătrunsă de elementul individual – cam aste era deviza prozatorilor interbelici. Noul personaj se desprinde de colectiv, refuzând determinismul acestuia, jucându-și soarta pe propria sa carte. Nu mai avem de-a face cu reprezentanți ai maselor, ci cu indivizi care țin la particularitatea sau și la unicitatea lor. Noul mandat al personajului, autonomia și libertatea sa adică, se explică cu funcția existențială și experimentală pe care autorul le-a acordat romanului : personajul-narator se prezintă ca trimisul autorului în lumea virtuală a romanului, ca messengerul și alter-egoul său, pentru a-și încerca personalitatea, pentru a-și detecta lumea și, nu în ultimul rând, pentru a-și experimenta diferite strategii existențiale.

Urmărind acest proiect, s-a impus de la sine construirea unor personaje bine individualizate, conștiente de noul lor mandat și de complicitatea lor cu autorul. Procedeele retorice ale romanului confesiv sunt interesante și atractive în sine, căci permit cititorului o identificare sporită cu naratorul implicat în tot ceea ce se întâmplă cu el sau în jurul lui. Însă savoarea acestui roman se ascunde nu atât în ideologia sau poetica lui, ci în felul eroic și consecvent, uneori plin de haz, alteori dramatic tensionat, iarăși alteori copilăresc și chiar naiv, în care naratorul-personaj crede și năzuiește la un statut pașnic al individului în lume și în societate. Atractiv și savuros se dovedește modul în care se construiesc sau, mai exact, se autoconstruiesc personajele și apoi modul în care își cultivă și își exersează

individualitatea. Hortensia Papadat-Bengescu, Garabet Ibrăileanu, Camil Petrescu, Anton Holban, Mihail Sebastian, M. Blecher – ca să-i pomenim doar pe cei excepționali – s-au dovedit extrem de inventivi în particularizarea personajelor, în proiecția unor situații sau strategii existențiale autentice.

În proza scurtă și feminină a Hortensiei Papadat-Bengescu, incadrabilă și ea în discursul confesiv, principiul general și cel individual funcționează încă împreună, deoarece trecerea la individual nu se putea concepe fără desăvârșirea, în prealabil, a feminității ideale, în sens general, adică fără construirea „trupului sufletesc”. Femeile sau femeia ideală din nuvelele prozatoarei își construiesc sufletul în etape verificabile, treptat, pornind de la ideea sufletului la corporalizarea lui, și asta prin spiritualizarea proceselor fiziologice. Dar chiar și în această fază incipientă de conștientizare a evoluțiilor interioare, mugurii particularității pocnesc: „Sunt și harfe minunate ca sufletul tău, Alina... Al meu are două instrumente”. Deoarece nuvelele, luate separat, surprind doar câte un capitol din autoconstruirea sufletului, supus devenirii lente, personajele Hortensiei Papadat-Bengescu apar mereu cu un suflet nedesăvârșit dar năzuind mereu spre starea finală a desăvârșirii lui. La început trăiesc și se mulțumesc cu senzații sau cu închipuirile realității, angajându-se doar la un contact indirect cu realitatea – cum sugerează titlul unei bucăți remarcabile, *Femeia în fața oglinzei*, dar pe urmă, după ce se sparge oglinda, obiect prin excelență de răsfrângere, nu se mai împac cu reflexelele în conștiință ale aparatului senzorial, ci se lasă seduse de „bezna necunoscutului”, plină de ispite reale. Gândul întors spre sine se îndreaptă mai târziu spre exterior, tocmai pentru perfecționarea corpului sufletesc. Dacă la început femeile își interiorizau lumea și o trăiau prin închipuiri, mai târziu ele se împrumută lumii, finalizând proiectul construirii sufletului, închizând cercul răsfrângerilor. Încadrată în război în calitate de infirmieră, Laura, personajul din excelentul mic roman, *Balaurul*, „credea în adevăr, că pentru ea venise războiul în ceasul și timpul când aștepta ceva”. Și așa era, căci războiul va pricinui eroinei momente și experiențe aproape brutale, tratarea unor corpuri umane rănite și dezmembrate, o realitate la cel mai înalt nivel de adevăr concret,

prilejuind eroinei să participe și să-și anime sufletul nedesăvârșit și deci încă virtual, spre unul real și săvârșit, ba chiar să se bucure de rostul muncii ei de infirmieră, de „mișcarea asta de resurecțiune”.

Dacă personajele Hortensiei Papadat-Bengescu își construiau personalitatea înspre idealitate, doctorul Emil Codrescu din *Adela*, romanul lui Ibrăileanu, aflat la o vârstă matură, și îndrăgostit de prea tânăra femeie cu același nume din titlu, procedează invers, o individualizează pe Adela trecând de la idealitatea ei generală la realitatea ei particulară, corectându-și în cursul procesului, concomitent, și propria sa personalitate. La începutul sejurului lor sentimental din stațiunea muntoasă a Bălțăteștilor, Codrescu o vede și o sesizează pe Adela mai mult prin imaginile din trecut, sau prin închipuiri, mai puțin prin ceea ce frumoasa moldoveancă reprezenta cu adevărat (o „teribilă prezență”). Imaginarul său excesiv până la maladiv, moștenit din copilăria sa trăită fără mamă, plus viziunea sa estetică atrasă de modeluri generale ideale, îl opresc să savureze datul concret. Întâmpinând-o nu prima oară pe Adela în stațiunea muntoasă, unde tânăra femeie își petrecuse de regulă verile, Codrescu se luptă cu propriile inhibiții formate sub protecția înșelătoare a schemelor abstracte și îi trebuie mult timp ca să se desprindă de vechile sale modele construite artificial, ca să poată savura realitatea Adelei. Facultatea de a transfigura pe loc și rapid fenomenele lumii îl fac orb în fața realității imediate. Dar de la un timp, plimbările cu trăsura în munții din împrejurimi, popasurile sau discuțiile în cerdacul Adelei până noaptea târziu, chiar respectând codurile morale ale sfârșitului de secol, nu rămân fără efect asupra lui Codrescu, „teribila prezență” a femeii, ca să împrumutăm magistrala formulă a naratorului, va produce acel șoc fizic care va lansa atât procesul de trezire al aparatului senzorial al doctorului, cât și pe cel al conștiinței. Codrescu începe să guste deliciile implicării în realitate și în același timp să-și revizuiască și reconceapă estetica generalului, vechiul gust pentru schemele generale. Despărțirea de modelul vechi al femeii neindividualizate, se face prin apropierea fizică de modelul particularizat. Simetriei gurii Elvirei, o iubită din trecut, bănuim că doar imaginată și asta, i se preferă acum asimetria gurii Adelei. În prezența teribilă a Adelei vechile scheme cedează

și Codrescu descoperă chiar o polifonie în gesturile tinerei femei, polifonie ce nu mai poate fi controlată și dominată de nicio normă, de niciun principiu, și de nicio estetică: „Era zâmbetul ei obișnuit, acum mai complicat, și disociat : ușoară ironie în ochi, simpatie caldă în glas”. Doctorul observă cu satisfacție, sub efectul șocului fizic, dezmembrarea vechii imagini a Adelei în noi atitudini și înfățișări, deși atât spontaneitatea cât și dizarmonia lipseau înainte din vechea lui estetică: „Ce seducător de frumoasă era în tulpantul albastru, legat cu o ispititoare neglijență pe frunte”. Codrescu își reorganizează preferințele estetice, altfel spus și le „adelizează” ; de pildă când tânăra femeie îi face ea țigările, cam imperfecte, satisfacția lui este totuși completă : „Cât îmi pare de bine că nu sunt bine reușite, că-i simt în fiecare defect mișcările, degetele, gândul ei, urma vieții ei misterioase... Perfect reușite, ar fi impersonale !” Iată deci schema unei estetici anticanonice : „Începe să-mi fie scump tot ce e al ei și, mai scump decât totul, ușoara asimetrie a gurii”. Este vorba aici nu doar de modificarea esteticii, ci și de recunoașterea melancolică a neputinței conceptuale în fața vieții, în fața a tot ce este viu, mișcare, spontaneitate în perpetuă renaștere. Sub spectacolul vieții produs de Adela prin simpla ei existență, doctorului i se nasc aparatele senzoriale, începe să vadă, să simtă, să audă diferențiat. Ba și mai mult : esteticianul de odinioară salută „compromiterea” esteticii, *dezordinea*, fiind răsplătit însă cu reîvierea instinctelor amorțite de atâtea visări și reverii: „ce dureros de femeie era cu rochia sfâșiată la poale și cu părul în dezordine”; „te arde un fier roșu prin inimă, acum când ți-o imaginezi dormind în *dezordinea* pânzelor albe”. Repetiția sintagmei „în dezordine” este mai mult decât grăitoare în privința particularizării esteticii prin abandonarea armoniei schematice, generale

La Mihail Sebastian, interesat să pună la cale o strategie existențială a neutralității, cauzată de faptul că atât minoritatea evreiască căruia îi aparținea prin origine, cât și majoritatea românească în a cărei cultură se integra prin simplul fapt că scria și publica în limba ei, problema individualității se pune într-un mod cu totul special. O individualizare la o cotă înaltă l-ar fi meritat și pe Sebastian ca autor, și pe narratorul său din romanul *De două mii de ani*,

căci amândoi au votat pentru o natură naturală, aproape vegetală. Scriitorul ca și personajul său, dispuneau de la început fiecare de o personalitate deja bine individualizată, nu simt nevoia să-și tragă noi retușuri pentru a-și particulariza inutil și exagerat autoportretele. Sebastian se mulțumește cu unicitatea faptului singular, situându-se la echidistanță de tot felul de extreme sau individualizări periculoase. Eroii sebastianieni se desprind totuși de spiritul comun, cum o făceau femeile din proza Hortensiei Papadat-Bengescu, sau radicalul Ștefan Gheorghidiu din *Ultima noapte...*, dar o fac într-un fel lipsit de ostentație și cultivând doar gustul selectiv al unicității sau al singurătății, această rudă săracă a particularității. Un singur element refuzat fără compromis apare la Sebastian, ca și la ceilalți prozatori dornici de a-și individualiza personajele, și acesta este socialul, tocmai pentru prețul pe care îl cere individului : renunțarea la individual. Nu întâmplător scenele revelatorii din romanele confesive ale timpului se desfășoară, aproape exclusiv, în locuri izolate, departe de orașe. Programul lui Sebastian se prezintă cât se poate de clar și s-ar putea rezuma astfel : să nu te înduioșezi în comun și să nu te implici în social, eventual experimental. Idealul lui Sebastian și al eroilor săi s-a formulat expresiv de autor : „a fi singur într-o lume care te crede al ei”. Altfel spus o prezență discretă și o absență manifestă. Pentru un ins nevoit mereu la o echilibristică din cauza circumstanțelor politico-ideologice extremiste, singurătatea se prezintă ca o stare necesară atât pentru procesul autodefinirii, cât și pentru elaborarea unei tehnici de supraviețuire.

Ironia soartei a fost că deși Sebastian - care n-a agonisit experiențe ca Eliade - s-a instalat în singurătate atât din considerente conjuncturale, cât și din cele experimentale, experimentul s-a transformat însă la el, fatal, în experiență. La sfârșitul anilor treizeci, în perioada extremismului legionar, a trebuit să îndure, de pildă, cum cel mai bun prieten al lui, Mircea Eliade, îl evită. „Uitat” și ocolit ca persoană fizică, individualitatea lui Sebastian s-a redus la o identitate aproape abstractă, la libertatea spiritului critic. Jurnalul său, o capodoperă a lucidității, atestă cum personalitatea unui scriitor întâmpină o imposibilitate : să te individualizezi când ești nevoit de fapt la o atitudine de automutilare afectivă. În documentele

vieții sale – în *Cum am devenit huligan* sau în *Jurnal* – Sebastian nu mai urmărește strategii ficționale, ci doar păstrarea personalității sale lucide și a mecanismului său de gândire neispitit de niciun fel de artificiu literar.

Ar fi fost și ciudat dacă în cazul unor texte cu funcție strict existențială, când viața făcuse gol în jurul prozatorului, Sebastian să fi recurs la procedee literare : jurnalul, ca gen al expresiei naturale și neafectat de estetizări, nu s-ar fi împăcat cu literaturizarea, și prin urmare nici cu o individualizare artificială. Totuși, jurnalul își are și el contribuția în configurarea personalității scriitorului, în sensul consolidării acesteia, și asta în timpuri când totul se dezmembra și pustia în jurul lui. Consolidarea și-a avut însă prețul scump, încât autorul *Jurnalului* și-a suprimat facultățile afective, interzicându-și atât deznădejdele cât și admirațiile. Acest program de rezistență, echivalent cu o automutilare și simplificare, sau cu o reducere a eului, în timp ce prietenii contemporani se grăbeau să se ascundă în costumele de uniformă, a produs și a atestat totuși și în mod paradoxal un indiciu cert al personalității lui Sebastian, și anume : demnitatea morală. Autorul care nu și-a dorit decât o identitate modestă, și anume să fie „ceva care să nu existe decât o singură dată”, s-a dovedit într-adevăr unic printre contemporanii anonimizăți în uniforme.

Mai hotărât și mai nervos se afirmă Ștefan Gheorghidiu, personajul lui Camil Petrescu în pledoaria sa pentru individualitate, nefiind dispus nici să gândească, nici să acționeze în formule curente, nici măcar la sfatul mamei : eroul camilpetrescian refuză să facă cum fac alții. Individualismul îi este în proporție cu radicalismul său pronunțat, într-o permanentă stare de izbucnire, încât Gheorghidiu pare un individualist incurabil. Noțiunile cu care el operează se disting mereu și net de noțiunile cu care lucrează ceilalți. Pentru Camil Petrescu despărțirea, prin confruntare, a spiritului particularizat de cel comun este o chestiune atât de importantă, încât confruntarea structurează construcția interioară a romanelor. Ștefan Gheorghidiu, Fred Vasilescu sau Doamna T. se disting de celelalte personaje nu numai în modul lor de a gândi, dar și în cel de a simți, prin anatomia și activitatea sufletelor lor. Îi caracterizează un fel

de individualism paroxistic, altfel cum ar fi posibil ca, superiori în nervozitatea ascetismului lor, să pară în lumea ordinii comune niște străini inferiori ? Fred și cu Doamna T. circulă în lumea romanului ca niște extraterestri ai amorului căzuți pe o planetă reglată de promiscuitatea spiritului comun, lume în care gândirea și sentimentul nu se desprind de interese exterioare lor.

Acestea sunt doar câteva mostre decupate (si sumar prezentate) din procesul de reînnoire al romanului românesc interbelic prin adoptarea unei noi viziuni asupra omului – situat în centrul lumii –, viziune ce va modifica atât profilul prozei românești interbelice cât, ulterior, și pe cea a timpurilor mai apropiate nouă.

Alin Cristian Scridon

Articole biblice publicate de părintele David Voniga în Revista Preoților¹

David Voniga rămâne în memoria colectivă ca „un preot cu o mare cultură, care lucrează foarte mult, până seara târziu, în biblioteca sa bogată – după cum își amintesc și girocenii de azi – care l-au cunoscut personal”². Preocupările intelectuale au vizat orizontul cultural și spiritual. De aceea dacă, dimensiunea culturală a fost și este în atenția cercetătorilor români din Gyula, noi ne propunem să prezentăm activitatea teologică și să o raportăm la nivelul cercetării de la începutul secolului al XX-lea. Facem aceste precizări, întrucât părintele David Voniga a fost unul dintre cei mai apreciați teologi nu numai în episcopia sufragană a Aradului, ci chiar și în întreaga Mitropolie a Transilvaniei.

Studiul de față își propune să pună în lumină preocupările biblice inițiate de părintele Voniga și inserate în organul de presă bisericesc „Revista Preoților” din Timișoara. Cercetarea mai amplă întreprinsă de noi³, a evidențiat un adevăr și acela că ținuta academică, bogăția informațiilor ș.a.m.d. din cadrul studiilor biblice semnate de preotul David Voniga, au fost întrecute – în viziunea noastră – doar de viitorul mitropolit Vicențiu Mangra. Prin urmare, mai jos sunt analizate câteva dintre studiile publicate în revista pe care a coordonat-o.

1. Exegeza capitolului al XIII-lea din Epistola către Romani a Sfântul Apostol Pavel și analiza concepțiilor lui Oscar Wilde

Un titlul interesant este propus de părintele David Voniga în *Suplimentul de Crăciun* al „Revistei” Preoților din anul 1910. „Oscar Wilde și sfântul apostol Pavel” prezintă pe două pagini antagonismul dintre ideile promovate de Sfântul Apostol Pavel și scriitorul

irlandez din secolul al XIX-lea, Oscar Wilde. În prima etapă este înfățișată concepția paulină regăsită în Epistola către Romani, capitolul XIII, versetul 1: „Tot sufletul să se supună autorităților celor mai înalte. Căci nu este autoritate decât numai dela Dzeu: autoritățile cari există sunt rânduite de Dumnezeu. Pentru aceea, celce se opune autorității, se opune ordinului lui Dumnezeu; și ceice se opun și vor trage condamnare”⁴. Autorul se întreabă retoric: „Când citești însă aceste rânduri de îndemnare de a te supune necondiționat autorităților existente, se ivește o firească nedumerire, par’ că te întrebi cum a înțeles ap. Pavel această supunere? Oare în schimbul acestei supunerii, autoritățile, nu au și ele obligamente față de cei supuși? Și așa în zborul gândurilor îmi trece pe dinaintea ochilor câteva șire răscolite din arhiva aducerii aminte”⁵.

Cunoscându-se ideile îndrăznețe a preotului girocean, de emancipare a clerului, nu ne va surprinde creionarea ideilor lui Oscar Wilde: „**îmi reamintesc o observare înțeleaptă și adevărată a lui Oscar Wilde (s.n.)**, un distins bărbat și scriitor de genialitate, zice: Pentru celce cunoaște istoria, nesupunerea este cea dintâiu virtute a bărbatului. Nesupunerea este mama progresului, da! Nesupunerea și revoluțiunea”⁶. Părintele din Banatul istoric înclină să admită afirmațiile lui Oscar Wilde pe baza realităților dovedite de-a lungul istoriei universale. Mai mult, David Voniga avea să insereze în cadrul studiului său: „Revista aceasta de multeori a sulevat acest principiu statorit de Wilde – indirect însă. Și deși formează chiar baza existenței sale, nu l-am văzut precizat și autentificat pe temeiul sf. Scripturi și a logicei, acest drept de a disconzidera – la aparență – cuvintele sf. apostol Pavel. Voiu justifica principiul lui Wilde întrucât îmi permit puterile”⁷. Totuși David Voniga nu afirmă că Sfântul Apostol Pavel ar spune niște neadevăruri: „n’avem lipsă de cercetări științifice, n’avem lipsă de întreaga istorie. E destul să atrag atențiunea, la întâmplare, asupra unor momente mai însemnate, ca să se convingă fiecare, că ap. Pavel și Oscar Wilde, pe cât sunt de departe în timp și în modul de gândire unul de celălalt, acum de odată sunt de acord. Magna ingenia Conveniut. Expunerea - la aparență – opusă acestor doi bărbați de seamă, se deosebește numai în formă. Adecă fiecare își exprimă cugetul său în forma cea mai

potrivnică mediului în care trăiește și în consonanță cu principiile cari le propagă și cari îl călăuzesc”⁸.

Spre a demonstra acest aspect, David Voniga amintește că însuși apostolul neamurilor atunci când a fost nedreptățit de Felix și Fest, apelează în calitate pe care o avea de cetățean roman, la dreptatea Cezarului. Părintele Voniga socotește că acest demers paulin a pornit dintr-o revoltă interioară, o manifestare a nemulțumirii. Dar în creionarea concepției sale, Voniga nu se oprește aici. Sfinția sa aduce în discuție însăși activitatea Mântuitorului Iisus Hristos, care în timpul misiunii sale pe pământ a manifestat o „evidentă nesupunere față de autoritate mai înaltă. Apoi faptul, că Isus omul, în contra voinții superiorităților propagă credințele sale speciale, propagă o lege mult mai bună, învățăături mântuitoare...”⁹. În urma acestor constatări autorul se întreabă retoric: „oare nu e același fenomen de nesupunere față de orice autoritate? Ori purtarea acelor creștini, cari nici cu forța brațelor nu puteau fi înduplecați să participe la vr’un serviciu public păgân, – nu dovedește asemenea nesupunere?”¹⁰.

David Voniga explică că toate aceste exemple sunt în fapt nesupunerea față de autoritatea laică. Dar, aceste nesupuneri, care de fapt nu sunt condamnate de o instanță divină, sunt **nesupuneri justificate (s.n.)**, „la unul cu iubirea de adevăr, la celălalt cu iubirea de oameni, pentru cari și vieța și-o jertfește, iar în cazul al treilea cu iubirea și credința în Dzeu”¹¹.

Dar pentru a demonstra cele afirmate, părintele Voniga amintește și de Galileo Galilei, Stephenson sau Fulton care alături de alți revoluționari și-au jertfit viața „pentru adevăr, nesupunându-se autorităților – cutropite și călăuzite de felurite prejudeții de egoism meschin și alte păcate omenești cari pun băț în roata progresului universal”¹². Aceste exemple luate din istoriografie sunt o dovadă vie că acțiunile lor au fost în fapt o virtute, întrucât au ajutat la biruința adevărului.

Constatarea escaladrii nesupunerii în societatea contemporană a lui David Voniga este expresia faptului că „dreptatea perde din zi în zi teren”¹³. De aceea, „nemulțumiții deci, sporind, se întrunesc în diverse societăți organizându-se, ca prin puteri proprii să-și asigure

dreptate, și – mulți – să-și răzbune pentru nedreptățile săvârșite împotriva lor”¹⁴.

Capitolul XIII din Epistola către Romani este oferit drept exemplu de către părintele David Voniga. Sfinția sa nu socotește ca fiind o contradicție între mesajul transmis de Sfântul Apostol Pavel și grupul de revoluționari enunțați mai sus (Oscar Wilde, Galileo Galilei ș.a.m.d.). Acest aspect este redat de părintele David Voniga prin exegeza întregului capitol, între care amintim: „Nesupunerea o justifică înseși autoritățile în momentul când fac nedreptate. Aceasta o și confirmă sf. ap. Pavel – deși indirect – când ne spune tot la locul indicat: *Căci dregătorii nu sunt frica faptelor bune, ci celor rele. Deci voiești să nu-ți fie frică de autoritate? Fă binele și vei avea laudă dela dânsa. Căci ea-ți este servă alui Dzeu spre bine*”¹⁵ În urma acestor constatări, David Voniga, știut un spirit revoluționar în sânul Bisericii, se întreabă retoric: „**Dar dacă nu te lasă să faci binele după conștiința ta?**” (s.n.). Mai mult, voalat, amintește conducerii de iubirea promovată de Sfântul Apostol Pavel în capitolul menționat. De fapt imperativul susținut de apostolul neamurilor stă la baza dreptății și adevărului: nimănui cu nimic nu fiți datori, decât cu iubirea unuia față de altul; **că cel care iubește pe aproapele a împlinit legea (s.n.)**. (Romani, XIII, 8).

Sfântul Apostol Pavel, în capitolul XIII, nu îndeamnă la supunerea necondiționată față de autorități, ci chiar pretinde de la superiori exprimarea în fapt a iubirii pauline. După Voniga, Sfântul Apostol Pavel „cere (autorităților) să se poarte față de supuși mai mult decât cu dreptate”¹⁶.

În ceea ce privește posibilele greșeli întreprinse de superiori, cu știință, aduc după sine anularea autorității de care dispun: „deci atunci când cei supuși desconsideră chiar și dreptatea, în senzul adevărat al cuvintelor apostolului din ep. către Romani, – nu mai merită să fie superior și cu dreptul de a apela, ai dreptul de a te revolta și de a te nesupune”¹⁷. Viziunea preotului David Voniga arată limpede că apărarea dreptății și a legilor sunt deziderate atât a supușilor, dar mai cu seamă a celor care conduc. Este amintit dictonul latin „vox populi, vox dei”, prin care dreptul suușilor este până la urmă expresia vocii divine. Părintele David Voniga face

trimitere la capitolul XII din Epistola către Romani în care Sfântul Apostol Pavel consemnează: „De este cu puțință cât atârnă delavoi, aveți pace cu toți oamenii” (Romani, XII, 18).

În finalul studiului, David Voniga, conchide că de fapt ideile exprimate mai sus nu sunt nici pe departe antagonice, ci din contră, au o bază comună, care este *iubirea adevărului*. Atât Sfântul Apostol Pavel, Oscar Wilde ori Galileo Galilei au iubit adevărul. Pentru că numai *adevărul și dreptatea* sunt adevărata autoritate în concepția creștină și la acestea face apel Sfântul Apostol Pavel în epistola citată de părintele girocean. Oscar Wilde este prezentat mai pragmatic, filosoful irlandez este de părere că atunci când „ticăloșia și egoismul cel mai murdar dominează și suprimă legea bună (...) (atunci) nesupunerea și revoluțiunea sunt mijlocul oricărui progres”¹⁸. Sfântul Apostol Pavel este idealist, după David Voniga, pentru că dacă ar exista starea exprimată de apostolul naemurilor în epistola sa, atunci „revoluția și nesupunerea ar fi o uropie”, arată David Voniga. Sfinția sa înclină să ateste adevărul exprimat de Wilde prin care societatea, nu de puține ori, este condusă de interese personale, perfide, corupte, iar acestor atitudine nu se poate răsunde decât prin revoltă.

2. Realitatea învierii în viziunea părintelui David Voniga

Cu ocazia Sfințelor Paști din anul 1910, David Voniga publică un articol bine conturat în care subliniază importanța nașterii, activității, dar mai cu seamă morții și învierii Mântuitorului Iisus Hristos¹⁹. Venirea în timp a lui Mesia, precum și împlinirea misiunii sale sunt astfel exprimate de părintele girocean: „Dar atunci, atunci de demult, când spiritul omenimei a ajuns până la cel mai înalt punct de rătăcire, după care nu putea să urmeze alta, decât potopul cumplit al vieții morale: a venit darul, ca să pună hotar pornirilor omenești îndreptate spre peire și s’o îndrepte la calea luminei, a adevărului ce duce la mântuire și la vieță. – A venit lumina cea din lumină și de strlucirea ei s’a stâns focul înșelăciunilor și a credințelor greșite. – A venit Christos Mântuitorul, ca să salveze interesele cele vecinice și amenințate ale spiritului omenesc. – A venit dreptatea și adevă-

rul cel sfânt, ca să umplă inimile desperate ale dreptilor cu focul nădejdei și tuturora să ne arate scopul cel sfânt și măreț al vieții întru practicarea faptelor de iubire și întru năzuințele noastre către perfecțiunea morală și către împreunarea noastră cu Dumnezeu”²⁰. În finalul studiului său, David Voniga, arată că prăznuirea învierii Mântuitorului înseamnă în primul rând prăznuirea învierii noastre, dar și prăznuirea „învingerii binelui moral asupra păcatului”²¹.

3. Editorial semnat cu ocazia Nașterii Domnului – 1910

Editorialul intitulat „Praznicul iubirii” este inserat în prima pagină a „Revistei Preoților” în numărul din 25 decembrie din anul 1910²². În creionarea articolului său, David Voniga, pornește de la actul creațional și de la porunca fundamentală primită de primii oameni de la Dumnezeu. Această încălcare a poruncii a adus osânda, suferința și moartea, remarcă preotul bănățean la începutul secolului al XX-lea.

Dar Dumnezeu din iubirea sa față de oameni, după 4000 de ani de la crearea protopărinților noștrii Adam și Eva, în contextul în care „corupția și decadența oamenilor era la culme. Starea lor sufletească era egală cu starea de animal”²³, atunci Dumnezeu a hotărât trimiterea Fiului Său. Hristos – a devenit lumina văzută de „poporul care umbla întru întuneric”. De fapt lumina hristică a trezit conștiința poporului ales. Însă David Voniga apreciază că „... vremile din bătrâni au trecut – și cu ele pare că s’a stins și lumina cea mare a iubirii...”²⁴. Mai mult, autorul semnalează un aspect foarte important atât pentru Biserică, pentru credincioși dar și pentru sfinția sa: **„și oare vor fi la acest privilegiu de sfântă sărbătoare, la acest praznic al iubirei – vor fi oare, cari își vor aduce aminte și vor recunoaște, că condiția sau prețul adevăratei conzolari și bucurii sufletești, la acest praznic este unicul și numai iubirea sinceră și nefățărită? Și vor fi oare la acest privilegiu de sfântă sărbătoare, cari vor înțelege și vor recunoaște, că acest praznic mare și sfânt al iubirei, numai prin iubire se poate sârba cu adevărat și cu demnitate și vor fi oare, cari vor înțelege și vor recunoaște că, omagiul**

depus prin sărbătorile înaintea Maiestății Dumnezezești, dacă nu e în consonanță cu sâmtămintele, cu faptele și cu toată viețuirea lor morală – este farizeism, este minciună (s.n.)”²⁵

David Voniga reamintește cititorului că nu aur, smirnă și tămâie trebuiesc aduse ca daruri Mântuitorului cu acest prilej al Nașterii sale, ci darul cel mai de preț pentru Fiul lui Dumnezeu sunt roadele credinței, nădejzii și dragostei.²⁶

4. O întrebare retorică în anul 1911

„**Christos a înviat! Când va învia și dreptatea?**” este titlul unui editorial al părintelui David Voniga inserat în paginile „Revistei Preoților” cu ocazia sfintelor sărbători de Paște. Pentru a interpreta mai bine cele consemnate de autor, socotim că este util a preciza că autoritățile bisericești mitropolitane de la Sibiu, în ședința din 7-20 octombrie 1910 au emis actul nr. 427 M, prin care: „consistorul metropolitan desaproabă pornirea ivită între unii din preoții metropoliei noastre și întrunirile, ce se țin fără știrea și autorizația superiorităților bisericești, în scopul de a iniția o organizare a clerului întreg afară de cadrele organizației atât de largi a metropoliei ortodoxe române din patriă, – și singuraticile Conzistorii să îndrume clerul a căuta să-și valideze eventualele tendințe de progres pe calea corporațiilor existente, cari ofer un teren îndestulitor și încă în mare parte în acest scop”²⁷. Din titlul articolului, dar mai cu seamă din lectura respectivei decizii a superiorilor bisericești, constatăm că acțiunile întreprinse de cei care s-au coagulat în jurul „Revistei Preoților” nu erau în grațiile mitropolitului ardelean.

Pe acest fond de nemulțumire, David Voniga, folosește prilejul Învierii Domnului pentru a aminti cititorului că: „Grea este crucea ce trebuie s’o purtăm și noi preoțimea, și e spinoasă calea pe carea avem a da înainte. Dar, după pilda Învățătorului și Stăpânului nostru Isus Christos, le vom răbda până ce va sosi ziua învierii, a învingerii și a preamăririi”²⁸. Tendențios, am putea spune, părintele Voniga continuă inserarea nemulțumirilor sale: „Suntem și noi în săptămâna patimilor. Stăpâniile ne opresc în năzuințele noastre și în luptele noastre pentru ideal vreau să ne intimideze, să ne slăbească.

Iar pe cei ce îi jenează lumina, adevărul și dreptatea curată: ne află vina, ca Mântuitorului lumii, că am fi adevărați anarhiști, răsvrățitori cu tendințe de a vătămă dispozițiuni stabilite în regulamente și norme existente etc. etc. – și ne strigă: răstignește-i! răstignește-i! Suntem în săptămâna patimilor”²⁹. „Săptămâna patimilor”, David Voniga o folosește în dublu sens: pe de o parte fiind sărbătoarea Paștilor din anul 1911, iar pe de altă parte, socotește ca fiind o săptămână a patimilor și pentru preoții din tractul Timișoarei din primul deceniu al secolului al XX-lea.

5. Editorial – Crăciun 1911

Părintele David Voniga propune cititorului pentru marea sărbătoare a Crăciunului din anul 1911 titlul „...Și a venit vremea, când poporul, care era întră întunec, a văzut lumină mare. Și lumina – era Christos!”

În stilul caracteristic, autorul face trimitere la decăderea morală și la atitudinile fariseice la care ajunsese omenirea în vremea nașterii Fiului lui Dumnezeu. Apogeul imoralității profetite în etapa vechi-testamentară este adus în discuție de părintele girocean. Aceleași elemente le regăsește David Voniga și în cadrul instituției bisericești: „în sânul Bisericii lui Christos și între marginile constituției sale, ca element în ordinea și sub răpoartele vieții pământești, sunt prea bătătoare la ochi unele acțiuni ce nici de căi nu se pot întemeia pe iubire, pe dreptate și pe voința lui Dumnezeu. Și credem, că sub conducerea Duhului sfânt nu se pot săvârși fapte opuse dreptății prea sfinte și contrare voinței lui Dzeu. (...) Cuprinși de astfel de sâmtăminte de datorie, vom urma lupta noastră pentru curățirea părților cangrenate din organismul Bisericii noastre mântuitoare; vom milita pentru apărarea credinței și pentru întărirea Bisericii în fața necredinței și a farizeismului ce-o amenință, și vom năzui din răspuțeri, a ridica pe cei ce umblă întru întunericul credinței și al moralității false, la lumina ce prin Christos astăzi ni-a răsărit; la lumina cea mare a iubirei și a moralității sfinte; la lumina care este – Christos”³⁰.

6. Genalogia Mântuitorului în Evanghelia după Matei analizată de părintele David Voniga

În Suplimentul de Crăciun la „Revista Preoților” din anul 1911, părintele David Voniga prezintă cititorului genealogia Mântuitorului inserată în primul capitol al Evangheliei după Matei³¹. „Cartea neamului lui Isus Christos și Providența divină”, astfel se intitulează demersul jurnalistic a teologului bănățean, prin care sfinția sa vede lucrarea Providenței divine, providență lucrătoare în cele patru milenii cât s-au scurs de la protopărinții Adam și Eva, până la întruparea Cuvântului. După Voniga, „Cartea neamului lui Isus Christos” este dovada vie că Mesia, Fiul lui Dumnezeu a venit pe pământ, născut din Fecioara Maria, din seminția lui Iuda și din sângele lui David. Autorul amintește că detaliile denunțate de Sfântul Evanghelist Matei sunt destinate poporului ales, mai cu seamă că limba în care a fost scrisă evanghelia este limba aramaică. David Voniga explică motivul pentru care Fiul lui Dumnezeu s-a născut într-o familie modestă: „Dar cum ar fi putut oare Isus să combată deșertăciunile acestei lumi, dacă însuș s’ar fi născut în pompă și’n strlucire? Cum ar fi putut oare vorbi despre căile greoaie ale împărăției cerești, dacă însuș ar fi bătut numai drumuri netede și plăcute? Cum ar fi putut învăța și propovădui lepădarea de lucrurile lumești, umilința și fericirea sărăciei, dacă nașterea, viețuirea și pildele lui nu s’ar fi potrivit cu învățăturile sale. Iată dar cauza, pentru care preaințelepciunea Dumnezească a umilit sămânția lui David din care avea să se nască Isus până la așa grad, cât în lume nimenea nici n’o mai luase în samă”³².

7. Studiu exegetic asupra Evangheliei după Matei, capitolul XXVII, versetele 62-66

Aspecte importante din tabloul ședinței autorităților, care reclamau posibila înviere a „condamnatului” Iisus sunt analizate de părintele David Voniga. Mai întâi, sfinția sa prezintă versetele în întregime³³, iar apoi întreprinde o analiză a textului scripturistic

sub titlul „Cerbicoși și imprudenți”³⁴. Asupra caracterizării din titlu face următoarele aprecieri: „Cerbicia în necredință e cea mai mare imprudență. Se opune de și n’are nici o convingere. Adevărul nu-l recunoaște și totuș se teme de el. Arhieriei și Farizeii n’au voit să recunoască mesianitatea lui Isus Christos și totuș s’au temut de împlinirea profețiilor sale. O nesiguranță zdrobitoare le încurcă credința și cauza ce-i preocupă. Au preferit însă a rămânea în nesiguranță decât să recunoască adevărul. Așa sunt cerbicoșii în necredința lor și imprudenții în fața adevrului. Cei ce nu vreau să recunoască vr’un adevăr, vor încerca să întunece chiar soarele. Cu atât mai vârtos strălucirea dovezilor produse”³⁵.

Promovarea minciunii de către fariseii și cărturarii evrei a fost unica modalitate găsită pentru a nu recunoaște că Iisus Hristos este Fiului lui Dumnezeu. În acest scop, fariseii și cărturarii au socotit că este mai bine a mitui străjerii decât a recunoaște adevărul. Pentru demonstra autenticitatea acestor aspecte, David Voniga, citează din Evanghelia Sfântului Matei, la capitolul XXVIII, versetele 13-15³⁶. În urma acestor explicații, părintele din Giroc se întrebă retoric: „Ei bine, dacă au adormit, cum au putut ei vedea furtul despre care mărturisesc. Și cum de Arhieriei și Farizeii au lăsat nepedepsită o așa neglijență de slujbă a ostașilor străjuitori?”³⁷.

Cele relatate mai sus constituie în viziunea lui David Voniga elementele fundamentale pentru care să admitem învierea Fiului lui Dumnezeu. Iar această înviere, atestă triumful binelui întrucât „cele sfinte vor învinge cerbicia și imprudența celor ce nu vor să le recunoască”³⁸.

8. Studiu exegetic asupra Faptelor Sfinților Apostoli, capitolul II, versetele 1-4. Editorial 1912

Pogorârea Sfântului Duh descrisă de pana lucanică în cartea Faptele Apostolilor, la capitolul al II-lea, versetele 1-4 sunt interpretate de către părintele David Voniga cu prilejul sărbătorii Cinzecimii³⁹. Simpla exegeză a părintelui David Voniga din „Revista Preoților”, indică cel puțin câteva puncte de reper. Părintele consideră că

apostolii trebuiau să fie înzestrați cu limbi cerești întrucât ei propovăduiau cuvântul lui Dumnezeu. Acest mandat, apostolic, unic în istoria omenirii, a propovăduit în numele Mântuitorului Iisus Hristos mântuirea. Însă acest dar, primit de sus – consideră David Voniga – trebuie păstrat cu sfințenie: „...cu câtă sfințenie va trebui și preotul să-și păzească limba sa de toate rătăcirile și să o întrebuințeze numai spre aprinderea luminei cunoștinței de Dumnezeu, amăsurat misiunii mărețe și sfinte, spre împlinirea căreia a primit putere și destinație, – căci *toată limba se va mărturisi lui Dumnezeu și înaintea lui fiecare își va da seamă de sine* (Rom. 14, 11)”⁴⁰. David Voniga atrage, așadar, atenția clerului cu ce mare responsabilitate la însărcinat Iisus Hristos. Cele două elemente, focul și lumina au o simbolică aparte după Voniga. „Foc pentru inimă și lumină pentru minte. Cu focul inimei adecă cu focul iubirii să se încălzească sufletele amorțite în păcate; iar cu lumina credinței să lumineze pe cei rătăcitori și pe toți cei ce încă n’au învățat a cunoaște mărirea lui Dumnezeu”⁴¹.

9. Studiu exegetic asupra Faptelor Sfinților Apostoli, capitolul II, versetele 1-4. Editorial 1913.

Prăznuirea Rusaliilor de către comunitatea creștin-ortodoxă din Timișoara, l-a determinat de părintele prim-redactor David Voniga de la „Revista Preoților” să insereze în editoriajul organului de presă câteva aspecte referitor la importanța acestui eveniment în viața creștinului. Sfinția sa face o paralelă între evenimentul primirii Legii de către Moise pe muntele Sinai și sărbătoarea creștină care a însuflețit credincioșii bănățeni: „Dumnezeu revelează legea cea nouă, legea iubirii, în aceeași zi și între aceleași arătări, în care între tunete și fulgere a dat poporului izrailitean legea în muntele Sinai. Duhul sfânt se pogoară, ca să scrie legea, acum nu pe tăblițe de peatră, ci în inima credincioșilor, ca pe toți să-i lumineze cu lumina dumnezeirei Sale și pe toți să-i încălzească cu focul sfânt al iubirii creștinești”⁴².

David Voniga admite, fără dubiu, că Pogorârea Duhului Sfânt

este actul de naștere a Bisericii Creștine. De aceea în final, roagă pe Duhul Sfânt să vină, să primenească, să întărească clerul întru propovăduirea binelui și a dreptății: „Cerescule împărate, mângâietorule, Duhul adevărului, care în scurtă vreme ai transformat lumea și fața pământului o ai schimbat; Tu, care ești Duhul și puterea zelului apostolesc, Tu care ești duhul, puterea și viața apostolilor Tăi în misiunea, pentru care Tu i-ai ales: pogoară-te din cer și asupra noastră, asupra tuturor Episcopilor și preoților noștrii și Te sălășluește în inimile lor, și-i fă pe ei ca să fie lumei lumină și pământului sare; și-i fă pe ei ca să fie cuprinși de spiritul, pe care lumea nu-l poate cuprinde, dar care în lume învinge și cucerește”⁴³.

10. Exegeză asupra textelor scripturistice privind nașterea Mântuitorului Iisus Hristos (Matei, capitolele I și II; Luca capitolul II).

Articolul semnat în „Revista Preoților” din 25 decembrie 1913 prezintă în detaliu evenimentele premergătoare Nașterii Mântuitorului și regăsite în evanghelia mateică și lucanică. David Voniga prezintă contrastul dintre umilința divină și epatarea luxoasă a omului contemporan lui Iisus: „Edictul Cesarului August a chemat poporul la conscriere. Cetatea lui David se umpluse de lume. Vifleiemul nu mai avea loc să cuprindă pe cea însărcinată dela Duhul. Și-a aflat așternutul umilit în ieslea dela margini... Între zidurile cetății era strălucire și zgomot de viață zburdalnică. Afară, la marginea Vifleiemului, într’o iesle sărăcăcioasă și în liniștea profundă a peșterii răsare lumina lumii. Colo sus, în cetate, stăpânia era bunelor dispoziții de viață lumească și de ispite; iar aicea, jos în ieslea dobitoacelor lucrează grația lui Dzeu pentru mântuirea sufletească a oamenilor”⁴⁴.

Sunt de asemenea redat discordanța dintre sunetul harfelor în-gerești care anunțau marele eveniment și taraful petrecăreților din cetate. Păstorii care erau în apropierea ieslei divine au fost vestiți de către îngerii Domnului și atunci, ei, păstorii au mers la locul nașterii pentru a se închina, mărturisește preotul David Voniga.

Spre finalul studiului, părintele David Voniga profită de această

ocazie și amintește clerului bănățean de responsabilitățile la care este chemat preotul la începutul secolului al XX-lea: „Păstori sufletești ai turmei lui Cristos! Opriți-vă cu meditație profundă asupra acestui moment din economia de mântuire. Luați duh și tărie sufletească spre împlinirea misiunii voastre prea sfinte, pentru care ați făcut vot și ați luat mandat și dar dela Domnul. Voi sunteți cooperatori ai îngerilor din ceruri, dar chemați la un serviciu mai măreț decât serviciul lor”⁴⁵. De aceea, Voniga îndeamnă preoții a urma modelul păstorilor din vremea Nașterii Mântuitorului: „Drept ce întru împlinirea misiunii noastre sfinte să urmăm zădul Păstorilor, cari au alergat să afle și să se închine Mântuitorului lumii”⁴⁶.

Cercetarea întreprinsă în paginile închinată părintelui girocean David Voniga, ne îndreptățește să afirmăm că strădaniile publicistice consemnate de pana eruditului cărturar din vestul Banatului istoric au contribuit la dezvoltarea elementului biblic noutestamentar din Banatul istoric în perioada studiată. David Voniga are meritul de a se numi între membrii celor care au fost temelia *Școlii noutestamentare* din Banatul istoric între anii 1867-1918. Mai mult, *Revista Preoților*, prin activitatea desfășurată în al doilea deceniu din secolul al XX-lea, a contribuit semnificativ la susținerea activităților culturale și manifestărilor spirituale, la apărarea identității naționale a românilor bănățeni.

NOTE

1. Acest studiu a fost realizat în cadrul proiectului *Cercetători competitivi pe plan european în domeniul științelor umaniste și socio-economice. Rețea de cercetare multiregională (CCPE)*, POSDRU/159/1.5/S/140863, finanțat în cadrul Programului Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013 (POSDRU).
2. Elena Csobai, *Românii din Ungaria. Studii de istorie*, Tiparul Dürer Nyomda Kft. – Gyula, Giula, 2013, p. 119.
3. Alin Cristian Scridon, *Școala noutestamentară din Banatul istoric. 1867-1918*, Teză de doctorat, în curs de publicare. <http://www.bibnat.ro/>
4. David Voniga, *Oscar Wilde și sfântul apostol Pavel*, în *Supliment de Crăciun la Revista Preoților*, Timișoara, I, 1910, nr. 36, 25 decembrie/7 ianuarie, p. 4.
5. *Ibidem.*
6. *Ibidem.*
7. *Ibidem.*
8. *Ibidem.*
9. *Ibidem.*
10. *Ibidem.*
11. *Ibidem..*
12. *Ibidem*, p. 5.
13. *Ibidem.*
14. *Ibidem.*
15. *Ibidem.*
16. *Ibidem.*
17. *Ibidem.*
18. *Ibidem.*
19. David Voniga, *Învierea în Revista Preoților*, Timișoara, I, 1910, nr. 11, 17/30 aprilie, p. 1.
20. *Ibidem.*
21. *Ibidem.*
22. David Voniga, *Praznicul iubirii în Revista Preoților*, Timișoara, I, 1910, nr. 36, 25 decembrie 1910/7 ianuarie 1911, p. 1.
23. *Ibidem.*
24. *Ibidem.*
25. *Ibidem.*
26. *Ibidem.*
27. Concluzul P. V. Conzistor metropolitan. *Încercări de a sufoca acțiunea de organizare, cu scop cultural, a preoțimei? Desaprobare nemotivată. Timbrul concluzului în Revista Preoților*, Timișoara, II, 1911, nr. 2, 10/23 ianuarie 1911, p. 1.

28. David Voniga, *Christos a înviat! Când va învia și dreptatea?* în *Revista Preoților*, Timișoara, II, 1911, nr. 11, 10/23 aprilie 1911, p. 1.
29. *Ibidem.*
30. David Voniga, ... *Și a venit vremea, când poporul, care era întră întunec, a văzut lumina mare. Și lumina – era Christos!* în *Revista Preoților*, Timișoara, II, 1911, nr. 36, 25 decembrie 1911/7 ianuarie 1912, p. 1-2.
31. David Voniga, *Cartea neamului lui Isus Christos și Providența divină în Suplement de Crăciun la Revista Preoților*, Timișoara, II, 1911, nr. 36, 25 decembrie 1911/7 ianuarie 1912, p. 1.
32. *Ibidem.*
33. „*Iară a doua-zi, care este după Vineri, adunatu-s’au Arhieriei și Fariseii la Pilat și zicându-i: Doamne, adusu-ne-am aminte că acel amăgitor, încă fiind, viu a zis: După trei zile mă voi scula. Deci poruncește să se întărească mormântul până a treia zi, că nu cumva venind învâțăceii lui peste noapte să-l fure și să zică poporului că s’a sculat din morți; și va fi rătăcirea cea de apoi mai rea decât cea dintâiu. Zis-a lor Pilat: Aveți străjeri, mergeți și întăriți cum știți. Iar ei mergând au întărit mormântul pecetluind peatra și puind straje. Mateiu 27, 62–66”.* Vezi David Voniga, *Cerbicoși și imprudenți în Revista Preoților*, Timișoara, III, 1912, nr. 13, 25 martie/7 aprilie, p. 1.
34. *Ibidem.*
35. *Ibidem.*
36. „*Spuneți că învâțăceii lui venind noaptea l’au furat pe când durmiați. Iar de va ști guvernătorul despre aceasta, noi îl vom potoli și vă vom face fără grije. Iar ei luând arginții, au făcut precum i-au învâțat. Mat. 28, 13–15”.* Vezi David Voniga, *Cerbicoși și imprudenți...*, p. 1.
37. *Ibidem.*
38. *Ibidem.*
39. „*Iar sosind ziua cincisecimii, erau toți cu un cuget la un loc. Și fără de veste s’a făcut sunet din ceriu ca un vânt ce vine cu vifor și a umplut casa unde ședeau. Și li-s’au arătat limbi ca de foc, împrîte și erau peste ei. Și s’au umplut toți de Duhul sfânt și au început a vorbi în limbi străine precum li-a dat lor Duhul a vorbi”.* ezi David Voniga, *Limbile de foc în Revista Preoților*, Timișoara, III, 1912, nr. 20, 13/26 mai, p. 1.
40. *Ibidem.*
41. *Ibidem.*
42. David Voniga, *Nașterea bisericeii în Revista Preoților*, Timișoara, IV, 1913, nr. 22, 2/15 iunie, p. 1.
43. *Ibidem.*
44. David Voniga, *Păstorii în Revista Preoților*, Timișoara, IV, 1913, nr. 51–52, 25 decembrie 1913/7 ianuarie 1914, p. 1.
45. *Ibidem.*
46. *Ibidem.*

Viorel Dorel Cherciu

Concubinajul în Banat – „Nulificarea” Căsătoriei

Radiografiind „subvertirea religiozității” în Banat, am remarcat că viața bisericească era una precumpănitor „de suprafață”, deloc temeinică în „Duhul Evangheliei”. Viața omului în modernitate „se sustrage” încet – încetișor constrângerilor canonice ale Bisericii și se „ghemuiește” în „cochilia” Privatului. „Controlul” Instituției Sacre, nu mai are „sorti de izbândă” în această „Sferă”. Tainele sau Sacramentele, în speță, cea a Cununii Religioase, sunt percepute în mentalul colectiv mai mult ca „afaceri popești”, decât ca „Lucrări Dumnezeiești”.

Procesul de laicizarea Dreptului – Edictul de toleranță din 1781, Decretul imperial pentru regimul căsătoriilor din 6 martie 1786, Ordonanțele guvernului Transilvaniei din 12 mai 1786, Codul Civil General Austriac din 1811, Legile XXXI și XXXIII din 1894¹ – a restrâns considerabil „tentaculele” în Domeniul Civil ale Bisericii întrucât Statul reglementează și Matrimonialitatea². Atunci când intra în vigoare o lege, autoritatea bisericească atrăgea atenția preoțimii de la parohii: „După ce au pasitu în vieția articolului alu 40 alu legiloru de anulu 1868 sunetoriu despre poterea aperatore – aflamu de bine a face bagatore de sema pe intrega preoțime parochiala la unii paragrafi ai aceiași legi”³. „Onorata Preoțime” aștepta încrezătoare rezolvarea unor „racile sociale”, cum este concubinajul, de la „Guvern”, nu de la „Sfânta Episcopie”.

Vicarul protopopesic Paul Tempea din Banat-Comloș este „în-sărcinat” de către Sinodul Eparhial din Arad să se înregistreze „concubinatele” din Tract:

„Venindu la cunoscinția venerabilului nostru sinodu eparhialu, că în unele părți ale diecesei sau înmulțitu concubinatele, venerbilu acela a aflatu cu cale a ne însărcina prin conclusulu seu din 21 aprilie a.c. nr. 97 ca pentru a pote lua mesuri mai eficace contra acestui reu

subminatoriu moralei publice se adunam datele speciale statistice despre numarul și calitatea celor ce viețuiesc în concubinatu, cu scopu, ca *pre basa acestoru date se recercamu forurile administrative competente a ni da mana de ajutoriu întru sterpirea reului (s.n.) [...]*⁴.

Parohul și asesorul consistorial Iulian Bogdan din Banat-Comloș, exasperate că „sunt și de aceea (bărbați n.n.) cari alungendu-și soțiile prerenduesc și câte trei-patru femei, ca spre esemplu Ștefan Dogariu [...]⁵, nu vede „asanarea” decât „decă se va esopera dela Guvern”⁶, „ear pre acea cari de sburdați viețuiesc în concubinatu să-i pedepsească esemplar și se li pună o contribuțiune separată ca și pe cei eliberați dela Miliție, atunci deacă va vedea că-l constă pre mult sburdăciunea în concubinate se va lesa el singur de bună voe de asia demoralisări”⁷. La fel, George Opreanu, preotul de la Valcani, afirmă că, oamenii „nu voescu a se cununa și când voescu, fără nici o întrebare și respundere se despartescu unulu de altulu”⁸. Probabil, fiul preotului George Iustin, slujitor tot în aceeași comună bisericească, „raportează”, peste 12 ani Protopopiatului:

„...Causa concubinatelor este că, poporul deja asia s-au datat deoarece nimenea nu s-a interesat mai înainte în acesta cauza de ei. Apoi datina acesta a venit de acolo ca în timpurile demult traiau în concubinație din cauza ca nu le era pre placere tacsă ce trebuia se o solvesca preotului și adi mai gata nici de cinste nu voesc a se cununa [...]⁹.

Dimitrie Schelegia, preotul din Dobrești, se „plânge” proto-prezbiterului Belințului că, „unii preoți refuze să a da estrasele la concubine gratuit, pe motivul că, aceea demândare (Adresa nr. 3.127/1907 n.n.) a fost numai până la Postul Nașcerii Domnului din 1907, acuma înse, vor da estrasele numai cu tacsă”¹⁰. Pe „onoarea” sa, protopopul Gherasim Sârbu, promite că „îi voi regula eu, cum am făcut și-n alt caz concret”¹¹ (desigur, pe preoții ce pretind taxe n.n.).

Comitetul Parohial al bisericii din Checheș „luând la plăcută și serioasă cunoștință înaltele rezoluțiuni prin actualul preot Demetriu Moraru s-au cetit și publicat poporului în sfânta biserică și membri comitetului parohial, încă la toată ocasiunea și până acum au sfătuit și îndemnat pe cei ce trăesc în nelegiuire și pe cei căsătoriți cu căsătorie civilă, ca să se căsătorească și bisericește, dar fără nici un

resultat, așadar comitetul parohial neavând alte mijloace pentru a constringe pe cei ce trăesc în nelegiuire și pe cei căsătoriți numai cu căsătorie civilă a se cununa și bisericește, se alătură la înaltele rezoluțiuni consistoriale ca să se aplice pedepsele bisericești staveritate în aceleași mai sus numite rezoluțiuni consistoriale” (Adresa nr. 3.127/1907 n. n.)¹².

Unii preoți, își „reglau conturile” personale „pe spinarea” celor ce trăiesc în concubinaj. Astfel, parohul Ioan Mateiu din Bara, îl înștiințează pe protopop că, el nu s-a dus cu crucea în Ajunul Botezului „la acei concubine cari sunt liberi a se cununa. Părintele G. Miloș însă, pentru a mă discredita naintea poporului, el s-a dus cu crucea la toți concubinii, prin urmare și la cei ce sunt liberi a se cununa”¹³.

„Câțiva membri ai Comitetului Parohial din Drăgoești – Dimitrie Văcărescu, Ioan Gherga – cu un scris „chinuit” îi „toarnă” protopopului anumite „nereguli”, desigur, doar din „dragoste creștinească”:

„Prea onorate D-le protopop.

Cu ajutoriul lui bunul D-zeu am ajuns în pace de am petrecut sărbătorile nașteri[i] Domnului nostru Isus Christos și tot așa pof-tind și Prea sfinții sale zile de fericire. Dară la punctul prim rugăm pre prea sfinția sa a lua de bine șirurile mai jos scrisă a bravilor economi, dar tot odată și membri în comitetul sfintei biserici nostre din Dragoesci.

Prea onorate D-le,

Venim ați aduce la cunoștință despre stările nostre bisericesci cum stăm și cum sau întâmplat la noi în comună dar mai ales în sf. Biserică cu tutorul nostrum Teodor Aldan. D-lui mai sus numitul episcopul cel prim al sf. Biserici are în familia sa căsătoria nelegiuită, adeca nepotul său trăiesce cu soția sa în concubinaj. La sărbătorile născeri[i] D-lui încă d-lui au sosit în sf. Biserică plin de alcoolul vinului picând jos înaintea sf. altari și prin ajutoriul crâșnicului au fost ridicat. Deci însă aduce la cunoștință Prea sfinției sale că trist și jale că au ajuns casa D-lui nostru a fi slujită de așa reutacios, că totuși dacă poporul nostru e atât de înjosit în cultura de nu recunoasce faptele cele bune din cele răle totuși credem că Statutul organic nu ar îngădui una ca acestea. Și însă noi foști membri ai sf. Biserici acești trei ani trecuți rugăm pre Prea sf. Sa ane cerceta

în fața locului sau cum va fi în puțință ane (transcriem exact grafia n. n.) indrepta din aceste cai rătăcite că alt cum vom cere deslușiri dela Forurile cele mai înalte la carea vom putea raspunde în tota vremea cățiva dintre membri sf. Biserici¹⁴.

Cu promptitudine birocratică, protopopul Gherasim Sârbu a rezolvat „drăgălașele” rânduri scrise ale „bravilor economi” din comuna bisericească Drăgoești, prin apostila „Bravo! Așa, să vă iubiți, de acum încolo, pe brânci!”¹⁵.

Comisia Administrativă a Comitetului Caraș-Severin prin Adresa nr. 113.336/1909 a cerut Oficiului Parohial din Remetealuncă „conspicuitul concubinilor”, iar notarului communal, i-a trasat sarcina „se curme lățirea acestei lepre imorale din popor”¹⁶. Preotul Mihai Jurma din loc, îi scrie protopopului că, în ziua de 16 mai 1910 „s-a concubinat adulții Dimitriu, născut la 2/14 octobrie 1894, fiul lui Dimitriu Lupulescu, cu eleva Vrona, născută în 23 faur 1895, fia lui Giorgiu Benescu”¹⁷. Ambii părinți, se înțelege, ai băiatului și ai fetei, au fost citați „naintea comitetului parochial unde li s-a făcut cunoscute tristele urmări ce vor se ajunga pe urma nefericitei concubinării a fiilor lor – numiții a rămas impetriți la inima și conduși de materialism s-a tegatuit reciproc la notariul public în Lugos și și-a concubinat fii lor în dominica dela 16/29 mai a.c. fără nici o sfiela și deși de timpuriu s-a cerut intrevenirea antistei comunale și a notariului comunal, totuși nici pe departe n-a fost impedești, ci din contra a remonstrat invinuiții plimbându-se cu musica noaptea pe stradă neconturbați de poliția locală”¹⁸.

Parohul „imploră” pe prota Sârbu: „Ve rog a lua casul la cunoscintia și a dispune mesurile de lipsa, că cu ce arme sa se opreasca aceasta cangrena latita in poporul indobitocit de interesele materiale si nepasator de legile morali”¹⁹. No, așteaptă, mult și bine, dragă Preotule!

„Mecca” ortodoxiei din Banat (Protopopiatul, Episcopia) nu se arată „prea ospitalieră” cu „Pelerinii” care îi „bat” în Poartă (ba greșim! „îi poartă cu vorba”, de nu-i adevărat).

Un alt „plânsoman”, preotul Ioan Ardeleanu, se „jelește” aceluiași protopop al Belințului:

„Preaonorate Dle Protopop,

În raportul făcut la ordinul nr. 298/910 și cauza lui G. Tomescu am fost amintiți că, acest inconștient voește a face arătare la ministeriu de culte împreună cu cei doi dubeșteni cari au pârât și la Preav. Consistoriu – acum mi s-a comunicat din partea învățătorului Lugojan, că pâra a și făcut-o, dar nu a trimis-o - rog pe Preaonoratul Dn. Protopop, binevoi-Ți în scris a-l chema pe acest nefericit la oficiul Prea on. Dtale ca să-l dojeniți și să-l muștrați pentru astfel de mișelii. Mă pârăște că, în predicile mele contra concubinațiilor, am blăstămat pe cei ce au făcut legea civilă de căsătoria. Că am aruncat sedulele și alte nescociri. [...] Preaonorate, nu mai ecsistă concubinaj în parohiile mele! (Topla și Dubești n. n.). Ear mulțamu meu să-m fie, ca un mojić de acesta să mă tragă la răspunderea naintea forurilor civile? Ei, din parte-mi – la caz, dacă pâra o va trimite-o – cu comitetul și cu sinodul parohial îl eschid de a mai intra în biserica din Topla – pentru că, îl consider eu, dar tot satul de șpion al bisericii anumit pu la cale! [...] Acesta este un sărăntoc și bețiv împreună cu muerea lui – a fost și birtaș –nerăspunsând cu nici un ban, în caz de process, nu-i pasă că calomnează în toate părțile. Și toate le face, ca să-i dau pământ, pentru că, el nu are nici o breazdă, deși a ajuns vrâsta de 56 ani, fără a câștiga ceva!²⁰

Protopopul, o „drege” așa:

„On. Păr.,

Să-l chime aici pe G. Tomescu nu e consult. alta e dacă convin cu ocazia revid. socoților acolo în Topla, atunci pot să-l mustru. Dar dacă e adev. că O. D. Ta i-ai zis tâlhari, apoi trebuie să-ți spun că, astfel de espresiuni nu să iau bine în gura unui preot. A judeca asupra lor, nu sunt competent că, să ține de forurile civile. A-l eschide din corporaț. parohiale nu să poate pe calea atinsă de O. D. Ta. Foruri judecătorești noi avem numai trei: Scaunul protop., Conz. eparh. și Conz. metrop. Dacă crezi că numitul e punitive trebuie să-l pârăști la Scaun. protop. invoc. cazuri concrete contra lui și martori în scop dovedirei lor, altcum te espui pe Sf. Ta. Dacă mustri, să o faci în duh. Blândețelor, să nu te lași răpit la apostrofări, cari să treacă în domeniul penal civil. Apoi, încă una: să nu te prea nădăjduești în fil[i] oamenilor, pentru că, când ți lumea mai dragă, te lasă în baltă”²¹.

„Pară mălăeață în gura lui Nătăfleață”, pare a spune protopopul Sârbu popii Ardeleanu de „Bunavestire” (Pârăște taică pârăște, până părul se zbârlește!, că, tot nimic nu „cuștuleșce”, îi ca nuca dă parece).

Glasul Bisericii (s. n.) nu mai are Ecou în Inima Omului. „*Causa principală a necununiilor este indolența față de așezămintele noastre bisericești*” (s. n.), concluzionează cei ce au dezbătut Ordinul nr. 7. 157 din 15 februarie 1909 al Consistoriului Diecezan – administratorul protopopesc Sofronie Nedici, preotul Pavel Brânzei, președintele Consiliului Parohial Iosif Ocnariu, notarul communal Mihail Copil – într-o sală a Școlii Confesionale din Macoviște²². Omul Modern a „divorțat” de „Mireasa lui Hristos”, în ciuda amenințării cu Punitivul:

* „Experind că un preot din Tract, fără a ispiti mai întâi, a făcut slujbă unei credincioase din altă parohie, care trăește în concubinată, ba că unii preoți admit credincioși din alte commune bisericești, chiar și la Cuminecătură, pentru a nu se eluda pedepsele bisericești dictate de Ven. Conzistor și canoanele date de preoți credincioșilor cu ocazia mărturisirii acestora; pentru a nu să înrăuri în mod demoralizător asupra poporului, respective, pentru a nu pune în umbră înaintea credincioșilor colegii lor, cari refuză concubinaților săvârșirea slujbilor, dispun următoarele: 1) Fiecare preot poate admite la ierurgii și la S. Taine a Pocăinții și a Cuminicăturii, pe creștinii gr. or. din alte commune bisericești, numai dacă respectivii duc adevăriniță dela perotul lor că, nu trăesc în concubinată, respective că, nu stau sub canon. 2) Preotul care va îndrăzni să nu respecteze cele dispuse aci, va fi arătat numaidecât Venerabilului Conzistor Diecezan, spre a se trage în cercetare disciplinară (Circulara nr. 50 din 28 martie 1911 emisă de protopopul Gherasim Sârbu al Belințului);

* „În firul înaltei ordinațiuni conzistoriale de sub nr. 2586 din 2/15 iunie 1916 am onoarea a te pofti ca, în termin de 30 zile dela data prezentei, să eruezi cu de-a-măruntul și conștientios:

a) Câte cazuri de căsătorii nelegiuite/concubinate ai în comuna bisericească ce o conduci?

b) De când datează concubinajul la fiecare păreche de nelegiuți și de ce vârstă e fiecare?

c) Ce motiv împedecă cununia lor/canonic, civil, militar ori nepăsare?

d) Aplicatu-s-au pedepsele bisericești față de concubine așa precum s-a dispus prin înaltul circular consistorial de sub nr. 3127 din an. 1907, și dacă da, cu ce result,și dacă nu, pentru ce nu sau aplicat?

Pentru înleznirea lucrului, vei face o consemnare rubricată în care, în șir chronologic/socotind timpul de când datează concubinagiul/vei induce cu numele, fiecare păreche de concubinați, numărul casei în care locuesc, anul nașterii lor, anul de când trăesc în neleguire, religia lor, numărul pruncilor lor nelegiuiți, sexul și vârsta lor, motivul necununării, și în fine, răspunsul pe scurt la punctual d.

Această consemnare în ziua a 30-a, începând de astăzi, o vei așterne încoace, pe lângă raport informative și explicativ cu provocare la nr. 464/1916. Ca, concubine vei privi și pe credincioșii cari au contras căsătorie civilă, darn u sunt cununați.

Neexecutarea întocmai a acestui ordin, se va amenda în calea ordinei" (Circulara nr. 464 din 12 septembrie 1916 semnată de protopopul Gherasim Sârbu).

* „Adunarea Eparhială din Timișoara, în sesiunea ei din anul acesta, sesizându-se de numărul mare al credincioșilor cari trăiesc în concubinaj, precum și de urmările nefaste în direcția nefastă că pentru desvoltarea acestui flagel este necesară o acțiune energică, sprijinită din toate părțile.

Întemeierea căminului familiar fără binecuvântarea bisericească, ne-a preocupat intensive totdeauna. Ca, Biserică, am făcut tot posibilul pentru desrădăcinarea acestui rău. Preoțimea a fost îndrumată să se folosească de toate ocaziile, pentru a convinge enoriașii de urmările familiare dezastruoase ale concubinajului, cu copii nelegiuiți, soții rămase fără drepturi de moștenire și mai pe sus de toate, lipsa binecuvântării cerești pentru familia românească, în fața căreia se pun azi cele mai grele probleme naționale de ocrotit. Am dispus ca, pentru cazurile existente la cununie, să nu se perceapă nici o taxă stolară, ordonând totodată ca, în general, să nu se exagereze cu stolele. Rezultatele, nu au fost cele dorite. Făcând Biserica tot ce îi este în putință, dar fără ca să fie stârpit răul, înseamnă că obârșia

lui este în altă parte, iar cauza este de interes național, la care se cere colaborarea intensivă a tuturor.

În urmare, rugăm Onor. Ministerul Culturii Naționale și al Cultelor, să binevoiască a interveni ca:

1. Să se legitimeze obligativitatea cununiei bisericești, condiționându-se de îndeplinirea ei căsătoria civilă.

2. Să nu se mai acorde dispense dela vârsta de 18 ani pentru bărbați și sub 16 ani pentru fete.

3. Cei necununăți bisericește, să nu poată ocupa nici o demnitate și nici un serviciu.

4. Toate ministerele să dispună organelor în subordine ca să colaboreze cu preoțimea la combaterea concubinajului.

Fiind familia nucleul vieții naționale, în altă ordine de idei, ne facem datoria a Vă ruga să binevoiți a da familiei române deosebit scut ocrotitor:

1. La cununia bisericească, să se acorde tinerilor un ajutor dela Stat.

2. Ajutor de naștere după fiecare copil.

3. Asigurarea gratuită pentru cazuri de boală pe timp de 5 ani, care se va prelungi tot cu 5 ani după fiecare copil.

4. Impozitarea celor necăsătoriți și a celor ce nu au copii.

Ținem să accentuăm rolul deosebit al intelectualului. Situația intelectualului român în viața neamului, este cu totul de altă origine în viața neamului lor. Intelectualul român este cel dintâiu slujitor cu pilda și cu fapta. Practica vieții sale, nu se poate face după teoriile străine. Ea trebuie să se bazeze pe nesdruncinata legătură cu pământul din care este frământat, pe înțelegerea și pe respectarea firii lui. Credem deci necesar, a ruga ca să se apeleze și din partea Onor. Ministerul Culturii Naționale și al Cultelor, la concursul intelectualului român, pentru ca, la toate ocaziile să contribuie cu comoara sufletului său, la propaganda de ocrotire a familiei române după legea strămoșească și după credința românească" (Apelul nr. 2368 B din 23 iunie 1941 al Adunării Eparhiale din Timișoara către Ministerul Culturii Naționale și al Cultelor).

„Intervenția” arhipăstorească a Episcopatului în „Poporul de jos” are drept efect doar Promisiunea:

„În duminica Sf. Rusalii, la priceasnă, s-a cetit pastorală Prea Sfinției Sale »Concubinajul, divorțurile și denatalitatea« (nr. 442/1928 n. n.) în sf. biserică din Jabăr. Această pastorală a fost ascultată cu multă atențiune de credincioșii prezenți în număr foarte mare, S-a văzut foarte apreciată îndeosebi de bătrânii de ambele sexe, cari în decursul cetirii acelei pastorale la observările dezaastroasă arătate de Prea Sfinția Sa în această pastorală cari zdruncină societatea și amenință neamul nostrum cu pierzarea, au fost mult susținută de cuvintele bătrânilor aflători în biserică, ca de exemplu: »Așa-i! Dumnezeu să ni-l țină, dar bine ne spune« și altele. Tinerimea, cari se simțea cu musca pe căciulă, cum se zice, simțindu-se jenată, bătea fețe. La eșire din biserică, am fost așteptat de mult popor, mulțumind prin mine Prea Sfinției Sale pentru frumoasa pastorală. S-a împărțit apoi broșurile între credincioși gratuit, iar restul acestor broșuri, în coînțelegere cu consiliul bisericesc, am ridicat din lada sf. biserici și trimis Prea Onoratului Oficiu Protopopesc Toolovăț. Vreo șase bărbați cari trăesc în concubinaj, au făcut promisiuni că, la toamnă, la terminarea lucrului de pe câmp, vor căuta să se împărțăsească cu taina sf. cununii – la rândul meu, le-am promis că le voi săvârși gratuit această taină. Tot așa, și bătrânii, au făcut promisiuni că, vor căuta a-i îndemna pe casnicii lor, ca pildă să ieie din această pastorală, viețuind după legile sfintei biserici” (Raportul din 10 iulie 1928 al preotului Martin Rădoi din Jabăr).

Îndărătnicia pare a fi „congenitală”, așa cum în anii războiului se „văieta” preotul Iosif Curuț, tot din comuna bisericească Jabăr: „... pe lângă nenumăratele interveniri din partea mea spre a conrage căsătoria, dâșii nu arată nici un semn de grijă spre a să cununa, ba din contră, pare că arată și mai multă nepăsare”²³.

Vasile Ilie, preotul de la Ficătari, puțin „mai încolo” de Jabăr, îi scrie protopopului: „...am aplicat pedepsele morale bisericești, ba chiar, în unele casuri și bănești și totuși au fost în zadar, ba ce e mai mult, la unii dintre ei, mi-am câștigat ură și dispreț”²⁴. Același preot, peste un an, relatează „șefului” său, o altă „pățanie”, mult mai sugestivă, în ceea ce privește „boala” vremii: „Prin presenta am onoare, a raporta că, în parochia mea, cu datul de 16/29 aprilie a.c. parochianul meu Ioan Pârvu (moșu), respective fica lui Livia Buleja,

în absența bărbatului seu Pavel Buleja, care e pe câmpul de luptă, avend doi fii, un băiat și o fată, pe ambii i-a concubinat și anume: fata, care abia are 14 ani e obligată încă la școală de repetiție, a dat-o afară din casă, după fiul lui Nicolae Stancu, iar băiatului i-a adus în casă de concubină pe Livia, fia lui Nicolae Petriți, toți din loc.

Fiind eu, până aci și nănașul familiei aceleia, îndată ce am înțeles despre lucrul acesta, am încercat să-i sfătui și desbat dela așa ceva, ba i-am spus că, nu numai că nu-i voi mai fi nănaș, ci voi fi silit a apleca și față de familia lui pedepsele moarele bisericesti amăsurat înaltelor dispozițiuni consistoriale; cu toate aceste, sfatul și staruința mea a fost în zedar, căci n-am voit să me înțeleagă s-a lepadat de mine ca Iuda de Christos și și-a prins de nănaș pe judele comunal Ioan Țenche, care e și membru comitetului parochial, și cu acesta în frunte a făcut tembeleu în vremea de acum, și a concubinat și pe fiul, respective nepotul seu. Astăzi, în 23 aprilie la Sfântul George, crezând că se va scoate litia la morminți, s-au adunat tineret mult la biserică, între care venind și acești tineri, ambele perechi le-am denegat miruirea, ba tinerului Ioan Buleja, care a adus concubina în casă, i-am interzis a să mai băga în strană și a cânta, căci și până aci a cântat reu, nu bine, dar tinerul îndrezeți, nu a voit să asculte opreliște mea, ci chiar în ciuda mea a cântat toate cântările în decursul liturghiei, și ca să nu fac galajie în sf. biserică am lasat dela mine, dar la finea slujbei am respuns poporului, însă poporul n-a zis nici albă, nici neagră, decât că moșul lui Ioan Pârvu, care încă fiind de față, a sărit cu gura să-l apere, zicând că, de aceea a învețat cantarile să cânte în biserică, și să nu poruncesc eu în sf. biserică etc. etc. Momentan, pe după-amez am convocat comitetul parochial în cauza aceasta, avend altcum și alte cause urgente, dar comitetul anumit nu s-a întrunit. [...] Și întru atâta s-a destrebelat și demoralizat tinerimea, încât nu să mai jenează, ci și pe drum umblă de brațetă împarechiți unul cu altul, chiar în ciuda celor ce-I opresc și desbat dela astfel de lucru. [...]”²⁵.

Preotul nu este „hârtia igenică” doar a Satului Bănățean ci și a (Doamne, nun e lăsa!) „Mai Marilor” de la Episcopie (de Dumnezeu „nepăzită”, căci ajunsese „Cuib de Năpârci”):

„În 21 ianuarie 1911 au răposat parochiana mea Scumpina Cio-

ban, a cărei fiu, de 12 ani trăesc în concubinată numai din indolență, având 4 prunci. După Scumpina, nu am lăsat să tragă clopotele, la ce fiul său au mers la telefon și au adus ședula, respective îngăduința telefonică, în urma căreia au trebuit să o înmormânteze cu pompa prescrisă. În 21 iulie a.c. au răposat Iosif Arsa, care au trăit 5 ani în concubinată, nu am lăsat să tragă clopotele, la ce au mers la telefon și au adus îngăduința telefonică. Că am avut multe neplăceri cu rudeniile răposaiților e de sine înțeles, apostrofat fiind: »Vez, părinte că, Măria Sa din Arad, nu au dat poruncile, numai Dta vrei să fii mai cuminte!«. Ba, m-au amenințat și cu trecerea la unire de ce mă tem mai mult, fiind poporul de tot îndârjit și din cauza școalei [...] Casurile aceste, la aparență sunt de puțână însemnătate, în realitate însă, au avut și au urmări grave fiindcă sdruncină autoritatea preotului. [...] Sunt atât de discreditat în fața poporului, încât az nu mai dă nimic pe vorbele mele în ce privește afacerile parohiale, așa și cu privire la nesfințirea caselor celor concubinați, țânundu-mă pe mine vinovat”²⁶.

„Fie iertatul”, preot Filip Vuia, din Brestovățul anului 1911, nu știa că, și Atunci și Acum (2013), „Măria S-a” curvit și când spune „Da”, să știe și „Prostul Național” că este, de fapt „Ba”. De unde să „provină” Binele Moral, dacă în Viața Bisericească se confruntă două personaje (Păcală și Tândală) care au eșuat pe panta Umorului Negru? Concubinii, aveau ferma convingere că, la Noi (la Români), Nimeni și Nimic nu este nici „Prea-Prea” (doar Prea Sfințitul), nici „Foarte-Foarte”, așa încât, singura „Durere” este „Cea în Cot”, de Toți și de Toate.

Redăm, din conspectele cu concubini, doar „campionii” în convingerile „nelegiuite”:

- George Ianculescu, are 58 ani și trăiește în concubinaj de 22 ani (Conspectul din 27 octombrie 1881, Beba-Veche);
- Vasile Cojorean de 39 ani trăiește în concubinaj cu Marta, de 17 ani (de ce nu s-au cununat? Preotul Ioan Mioc consemnează: „iaca asia”, adică „în ciudă”, n. n.; Consemnarea din 13 februarie 1882, Chisorosiu);
- În comuna bisericească Pesac din Protopopiatul Banat-Comlos, trăiau în concubinaj 131 de perechi în anul 1893 (Conspectul din

- 5 februarie 1894);
- Efta Izghereanu (49) trăiește cu Petra Mutioc (40 ani) de 20 ani în concubinaj; Ioan Buia (54 ani) trăiește cu Todica (46 ani), care are bărbat legiuit în Toracul-Mic, în concubinaj de 15 ani; Ștefan Subu (47 ani) trăiește de 24 ani în concubinaj cu Iulita Floca (50 ani); Moisă Ghilezan (61 ani) trăiește în concubinaj de 30 ani cu Mărie (?), care are bărbat; Efta Cârmu (65 ani) trăiește în concubinaj de 40 ani cu Eva (?), deși „muerea lui trăește” (Consemnarea din 5 februarie 1900, Toracul-Mare);
  - Ștefan Nicolescu (61 ani) trăiește în concubinaj de 33 ani cu Maria Pantea (57 ani) – Consemnarea din 13 februarie 1900, Igrîș;
  - În comuna bisericească Sarafola trăiesc 140 perechi în concubinaj (Consemnarea din 22 februarie 1900);
  - 197 perechi de concubine în comuna bisericească Valcani; Petru Toager (52 ani) trăiește în concubinaj cu Sofia Bărbosu (46 ani) de 30 ani (Consemnarea din 8 februarie 1900, Valcani);
  - Perechile de concubine din Beba-Veche: Traian Flori + Petra Ianculescu; Ion Pistrui + Veta Pescariu; Filimon Ponci + Nina Fumariu; Georgiu Micalacian + Todora Foale, au câte 3 copii „nelegiuți” (Consemnarea din 31 ianuarie 1900, Beba – Veche);
  - În anul 1907, mulți concubini motivează că nu se cunună religios din cauza plecării bărbaților la lucru în America (un număr de 46) – Conspectul din 3 octombrie 1907, Valcani);
  - 86 perechi de concubine sunt în comuna bisericească Banat – Comloș (Consemnarea din 19 iulie 1907);
  - Perechile de concubine din Checea – Română: Atanasie Jebilean + Maria Butura; Constantin Polverejan + Elena Pașcu; George Barbu + Ecaterina Cucu; Ioan Cojocariu + Maria Savici; Arsenie Munteanu + Ana Milea; Vichentie Soșa + Nița Savici, au câte 3 copii „nelegiuți”, iar Dumitru Șiaru + Ana Perici au 5 copii „nelegiuți” (Conspectul din 31 decembrie 1907);
  - În comuna bisericească Igrîș, Parohia preotului Ioan Halmagian, perechile de concubini – Ioan Todor + Ana, Gavrilă Galu + Ana Gavojdian, Constantin Mila + Sultana Roșu, au câte 4 copii „nelegiuți”. Aceeași comună bisericească, însă în parohia preotului Virgil Negru, perechile de concubini – Arcadie Minda (49 ani) +

Todosia Todos (43 ani), Trifu Fironda (38 ani) + Iovanca Cocoș (30 ani), Simion Stoicanescu (43 ani) + Ana Roșu (34 ani), Simion Ionescu (51 ani) + Marta Popoț (50 ani), Arcadie Repede (47 ani) + Augusta Marcucian (45 ani), au câte 4 copii „nelegiuți” (Consemnarea din 23 ianuarie 1908);

- Simion Vernic (47 ani), trăiește în concubinaj cu Nastasia Damșa (48 ani) de 20 ani și „nu voesc a se cununa” (Conspectul din 14 mai 1910, Bucovăț – Protopopiatul Făget);
- Trifu Zagra (52 ani) și Anișca Saulescu (50 ani) trăiesc de 30 ani în concubinaj (la „Observări”, e trecut „țigani”); Moise Subu (47 ani) trăiește în concubinaj cu Eva Cărăbaș (43 ani) de 22 ani, deși ea e cununată cu altul civil (Consemnarea din 22 octombrie 1916);
- Ioan Jivanescu (n. 1851) trăiește în concubinaj cu Maria Demenescu (n. 1850) de 30 ani; Partenie Sfaer (n. 1864) trăiește în concubinaj cu Maria Ranisav (n. 1874) de 25 ani (Consemnarea din 16 decembrie 1916, Budinț);
- În comuna bisericească Belinț, deși s-au aplicat pedepse la toți „nelegiuții”, 77 de perechi au rămas în „nepăsare” (Conspectul din 6 decembrie 1916);
- Preotul Livius Mihailovici de la comuna bisericească Lăpușnic, raportează că: „Circularul Ven. Conzistor să aplică foarte strict, dar dânșii nu dau ascultare, ci au păsăsit sfta. biserică, nu cercetează numai din sftetele Paști în Paști, scuza cea bună că se provoacă la păr. G. Miloș din Bara, că de ce unui preot e permis ca să trăiască în concubinaj și să slujească la Altariul Domnului, iar unui țăran fără învățătură nu, deși la venire în parohie am aflat 27 părechi, dar acum or remas 5 pe cari nu-i pot aduce la rezon” (Consemnarea din 6 octombrie 1916);
- În comuna bisericească Ficătari, tata „ține” în concubinaj pe mamă, iar feciorul său pe fiica mamei (Ioan Peția + Ioana Sârbu, respectiv, Ioan Peția + Mărie Sârbu; Conspectul din 11 octombrie 1916);
- Iosif Cloambeș, preotul din Șușanovăț are speranța că după sfârșitul Primului Război Mondial, va mai cununa pe „cei cari vor mai fi în viață” (Consemnarea din 8 octombrie 1916);
- În comuna bisericească Ierșnic, „a plouat” cu copii „nelegiuți” (59

- perechi concubinați, la care nu s-au aplicat pedepse; Conspectul din 8 octombrie 1916, Cladova);
- Novac Boroșan (57 ani) trăiește în concubinaj cu Floare Lelescu (52 ani) de 33 ani (Consemnarea din 1 august 1922, Vizma);
  - În comuna bisericească Topolovățul-Mare trăiesc în concubinaj 165 de perechi, din care 19 perechi sunt țigani (Consemnarea din 7 septembrie 1922 a protopopului Iosif Goanță);
  - Epitropul prim Iosif Mateșescu, împreună cu preotul Mihail Jurma, au mers prin comună și „au îmbiat cu rachia pe fiecare concubinată dela casa la casa se să cunune fără nici un fel de taxa stolara ori cătră biserica sau fondul general diecezan și numai unul s-au simțit atras de au primit cununia bisericească; medloacele de până acum duc la indiferentism” [...] (Tabloul din 23 iunie 1922, Remetealunca);
  - „În conformitate cu ordinul Sfintei Episcopii, cucernicii preoți să aducă la cunoștința poporului că, conform articolului 446 din Codul Penal, regele Carol al II-lea, conviețuirea în concubinaj a minorilor sub 16 ani pentru fete și 18 ani pentru băieți, constituie delictul de degenerare a rasei. Părinții sau reprezentanții lor legali, cari înlesnesc sau aprobă asemenea legături se pedepsesc cu închisoare corecțională dela 1 lună la 1 an și cu amendă dela 5.000 la 20.000 lei, iar copiii sau adolescenții culpabili de acest fapt, vor fi internați, într-un institute de educație corectivă pet imp dela 1 la 3 ani” (Adresa nr. 270 din 1937).

Episcopia Ortodoxă a Ardealului, urmărea statistic „Viața Familiară” prin Formularul G. care era subdivizat în 44 de rubrici, însă „Îndreptarea” rămânea o „Himeră”, mai ales că „Fenomenul” cuprinsese și pe cei cu „Harul Preoției” – unii preoți asesori din protopopiatele Caransebeș, Făget și Ciacova, aveau și ei copii cu concubinele²⁷ – așa încât eradicarea era doar o „Frază Goală”. Așadar, nici Statul (Austro-Ungar sau Român) n-a reușit să pună „bețe-n roate” Concubinajului, rămânând, în cele din urmă „de căruță”, iar Biserica, cum făcea, cum se nimerea, era tot „pe lângă” Subiect (fără Predicat).

NOTE

1. Angela Rotaru-Dumitrescu, *Istoria învățământului românesc din Banat 1900–1918*, Timișoara, Editura Eurostampa, 2010, p. 289.
2. Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc din Transilvania*, Cluj-Napoca, Editura Fundația Culturală Română, 1999; Corneliu Pădurean coord. *Confesiune și căsătorie în spațiul românesc sec. XVII–XXI*, Arad, Editura Universității „Aurel Vlaicu”, Arad, 2006.
3. A.A.O.T. Actul nr. 1488 din 9 ianuarie 1869 semnat de episcopul Procopie Ivașcoviți.
4. A.A.O.T. Actul nr. 1163 din 24 iulie 1881.
5. A.A.O.T. Actul nr. 118 din 19 octombrie 1881.
6. *Ibidem*.
7. *Ibidem*.
8. A.A.O.T. Actul nr. 46 din 28 octombrie 1881.
9. A.A.O.T. Actul nr. 2 din 30 ianuarie 1893.
10. A.A.O.T. Actul nr. 35 din 18 ianuarie 1908.
11. A.A.O.T. Actul nr. 117 din 14 mai 1908.
12. A.A.O.T. Protocolul Comitetului Parohial din Checheș din 27 august 1908.
13. A.A.O.T. Actul nr. 40 din 24 ianuarie 1908.
14. A.A.O.T. Scrisoare din 2 ianuarie 1909.
15. A.A.O.T. Actul nr. 21 din 27 februarie 1909.
16. A.A.O.T. Actul nr. 96 din 10 iunie 1910.
17. *Ibidem*.
18. *Ibidem*.
19. *Ibidem*.
20. A.A.O.T. Actul nr. 40 din 19 martie 1910.
21. A.A.O.T. Actul nr. 368 din 25 martie 1910.
22. A.A.O.T. Protocolul din 20 mai 1910.
23. A.A.O.T. Actul nr. 64 din 1 octombrie 1916.
24. A.A.O.T. Actul nr. 49 din 12 octombrie 1916.
25. A.A.O.T. Actul nr. 26 din 23 aprilie 1917.
26. A.A.O.T. Actul nr. 104 din 26 octombrie 1911.
27. *Renașterea*, Anul II, nr. 20, Caransebeș, pp. 2-3.

A Magyarországi Románok Kutatóintézetének kiadványa
Kiadványszerkesztés: Kovács Sándor
A kötet 500 példányban,
18 (A/5) ív terjedelemben készült
Nyomtatás: Mozi Nyomda Bt., Békéscsaba
Felelős vezető: Garai György